

162582

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GENEL DİLBİLİM ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKÇEDE AYRIK YAPILAR

Özge CAN

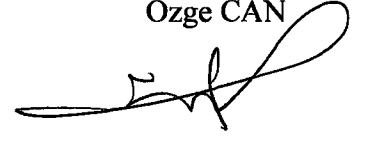
Danışman
Prof. Dr. Lütfiye OKTAR

2005

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Türkçede Ayrık Yapılar” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

30 / 06 / 2005

Özge CAN

TEZ SAVUNMA TUTANAĞI

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü' nün 06.07.2005 tarih ve 15 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 18 maddesine göre Genel Dilbilim Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Özge CAN'ın "Türkçede Ayrık Yapılar" konulu tezi incelenmiş ve aday 08.08.2005 tarihinde, saat 9:30 da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 60 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verildi.

BAŞKAN

Prof.Dr. Lutfiye OKTAR

Lutfiye

ÜYE

Prof.Dr. Semiramiş YAGSLIOĞLU

ÜYE

Yrd.Doc.Dr. Mehmet Ali Yavuz

M. Ali Yavuz

**YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ/PROJE VERİ FORMU**

Tez/Proje No: Konu Kodu: Üniv. Kodu

- Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tez/Proje Yazarının
Soyadı: CAN

Adı: ÖZGE

Tezin/Projenin Türkçe Adı: Türkçede Ayrık Yapılar

Tezin/Projenin Yabancı Dildeki Adı: Cleft Constructions in Turkish

Tezin/Projenin Yapıldığı
Üniversitesi: Dokuz Eylül

Enstitü: Sosyal Bilimler

Yıl: 2005

Diğer Kuruluşlar:

Tezin/Projenin Türü:

Yüksek Lisans:

Dili: Türkçe

Doktora:

Sayfa Sayısı: 219

Tıpta Uzmanlık:

Referans Sayısı: 104

Sanatta Yeterlilik:

Tez/Proje Danışmanlarının

Ünvanı: Prof.Dr.

Adı: Lütfiye

Soyadı: OKTAR

Türkçe Anahtar Kelimeler:

- 1- Ayrık Yapılar
- 2- Yapay-Ayrık Yapılar
- 3- İşlevsel Dilbilgisi
- 4- Söylem-Edimbilim
- 5- Bütünce Temelli Yaklaşım

İngilizce Anahtar Kelimeler:

- 1-Cleft Constructions
- 2-Pseudo-Cleft Constructions
- 3-Functional Grammar
- 4-Discourse-Pragmatic
- 5-Corpus-Based Approach

Tarih: 30.06.2005

İmza:

Tezimin Erişim Sayfasında Yayınlanmasını İstiyorum

Evet

Hayır

TEŞEKKÜR

Bu çalıőmanın gerçekleŐmesini sağlayan tez danıŐmanım Prof. Dr. Lutfiye Oktar'a sabrı ve anlayıŐı için teŐekkürlerimi sunuyorum. Bölüm hocalarım Prof. Dr. Semiramis Yağcıoğlu ve Doç. Dr. Ayšın Cem-Deėer'e de verdikleri destek için ayrıca teŐekkür ederim.

Zihnimi kurcalayan her ayrıntıyı zaman geçirmeksizin açıkladığı ve eriŐemediėim kaynakları bana sağladığı için Dr. Peter C. Collins'e, saygı ve teşekkür borçluyum.

Tezin tüm aşamasında sıkıntılarımı paylaşan ve bana destek olan sevgili arkadaşım Özge CENGİZ'e teŐekkürlerimi sunuyorum.

Her attığım adımda beni sorgusuz sualsiz destekleyen ve daima bir adım ileriye yönlendiren aileme ve Ulaş BAKIRLI'ya da bana gösterdikleri iten sevgi ve sonsuz anlayıŐ için minnet borçluyum. Bu çalıŐmayı canımdan çok sevdiğim babaanneme adıyorum.

ÖZGE CAN

İzmir, 2005

ÖZET

Bu çalışmada Türkçedeki ayırık yapıların söylem-edimbilimsel özelliklerinin betimlenmesi amaçlanmıştır. Söylem-edimbilimsel özelliklerin doğasını anlamada, incelenecek yapıların dilbilgisel betimlemelerinin gerekli olduğu düşüncesinden yola çıkılmış, ayırık yapılar sözdizim, anlambilim ve edimbilim etkileşimi temel alınarak çözümlenmiştir.

Ayrık yapıların söylem işlevlerinin çözümlendiği bu araştırmanın kuramsal çerçevesini oluşturan İşlevsel Dilbilgisi modeline göre, Halliday'ın (2004) tematik yapı ve bilgi yapısı yaklaşımı ile birlikte Prince'in (1978) metin-temelli yaklaşımı temel alınmıştır.

Çalışmanın araştırma yöntemi olarak da, Bütünce Temelli Yaklaşım seçilmiş, bu yaklaşım çerçevesinde 6 planlanmış yazılı metinden (3 polisiye ve 3 tarihsel metin) oluşan bütünce çözümlenmiştir. Bu yaklaşım, sadece ayırık yapı türleri ve metin türleri arasındaki kullanım sıklıkları hakkında bilgi vermekle kalmamış, 'kendi kendine tahlil etme' (içgözlemsel) yöntemine karşılık, bütünce aracılığıyla toplanan verilerin araştırmacıyı daha nesnel ve daha güvenilir sonuçlara yönelttiğini göstermiştir.

Bütünce Temelli Yaklaşım çerçevesinde oluşturulan bütüncenin çözümlenmesinden elde edilen bulgular, sözdizimsel olarak Türkçede ayırık yapıların ortaç yantümcesi ve koşaç ana tümcesinin birleşiminden oluştuğunu göstermektedir. Bu yapıların söylem-edimbilimsel özellikleri ise, ayırık yapılarla ayırık olmayan eşdeğerleri arasında belirgin iletişimsel farklılıkların bulunduğunu ortaya koymaktadır: Türkçede ayırık yapılar bilgiyi '*yeni bilgi*'ye göre düzenlemekte ve metnin kurgulanmasında tematik belirginlik sağlamaktadır.

ABSTRACT

The present study investigates the discourse-pragmatic properties of cleft constructions in contemporary Turkish. Holding the belief that an understanding of the nature of these properties is most usefully approached through the adequate grammatical description of the construction, this study, therefore, pays particular attention to interactions between syntax, semantics and pragmatics.

Within the theoretical framework of Functional Grammar, the present research draws on Halliday's (2004) approach to thematic and informational structure of clefts along with Prince's (1978) text-based approach to discourse functions of cleft constructions.

This research reports from the corpus-based analysis of Turkish clefts carried out on 6 written Turkish texts (3 mystery novels and 3 history novels). As well as providing information on frequencies of occurrence across a range of cleft-types and text-types under investigation, the corpus-based analysis shows that using a corpus enables the researcher to make more objective and reliable statements than the introspective analysis carried out on derived examples permits.

With reference to the findings obtained from the corpus-based analysis, it can be indicated that in Turkish the cleft constructions are syntactically formed with the combination of a relative subordinate clause and a copular main clause. As far as the discourse-pragmatic properties of Turkish clefts are concerned, the present findings demonstrate that there are substantial communicative differences between Turkish cleft constructions and their non-cleft versions: the contrastive-clefts with the highest frequency of occurrence in Turkish written texts under investigation are oriented towards *newness* and generate thematic prominence of a textual nature.

İÇİNDEKİLER

TÜRKÇEDE AYRIK YAPILAR

YEMİN METNİ	ii
TUTANAK	iii
Y.Ö.K. DOKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ FORMU	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
ÇİZELGELER ve GRAFİKLER LİSTESİ	xi
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
EKLER LİSTESİ	xiii
GİRİŞ	xiv

BİRİNCİ BÖLÜM

AYRIK YAPILARIN SÖZDİZİMSEL, ANLAMBİLİMSEL VE EDİMBİLİMSEL ÖZELLİKLERİ

1. 1. Ayrık Yapı	1
1. 2. Koşaçlı Yapılar ve Özellikleri	1
1. 3. Sıfat Yantümceleri ve Özellikleri	5
1. 4. Ayrık Yapı Sınıflandırmaları ve Dillerde Ayrık Yapı Görünümleri	9
1. 4. 1. <i>O</i> -Ayrık Yapıları	9
1. 4. 2. Yapay-Ayrık Yapılar	25
1. 4. 2. 1. <i>Ne</i> -Ayrık Yapıları	25
1. 4. 2. 2. <i>Bu</i> -Ayrık Yapıları	32
1. 4. 2. 3. <i>Tek</i> -Ayrık Yapıları	39
1. 4. 3. <i>Var</i> -Ayrık Yapıları	40

1.5. Türkçede Ayrık Yapılar	46
1. 5. 1. Türkçede Koşaçlı Yapılar	46
1. 5. 2. Türkçede Ortaçlı Yapılar	50
1. 5. 3. Türkçede Ayrık Yapılar Üzerine Yapılan Çalışmalar	54
NOTLAR	65

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ARTALAN

2.1. İşlevsel Dilbilgisi	66
2.2. Halliday'in İşlevsel Dilbilgisi Modeli	70
2.2.1. Hallidayci Yaklaşımda Metinsel İşlev	72
2.2.1.1. Hallidayci Yaklaşımda Tematik Yapı ve Ayrık Yapılarda <i>Tema-Rema</i> İlişkisi	73
2.2.1.2. Hallidayci Yaklaşımda Bilgi Yapısı ve Ayrık Yapılarda <i>Verilmiş-Yeni</i> İlişkisi	86
2.2.1.3. Ayrık Yapılarda Tematik Yapı ve Bilgi Yapısı İlişkisi	103
NOTLAR	111

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ, BÜTÜNCE, BULGULAR VE TARTIŞMA, DEĞERLENDİRME

3.1. Bütünce Temelli Yaklaşım	112
3.2. Bütünce	115
3.3. Bulgular ve Tartışma	119
3.3.1. Türkçede Ayrık Yapıların Sözdizimsel Özellikleri	123
3.3.2. Türkçede Ayrık Yapıların Tematik Yapısı	148
3.3.3. Türkçede Ayrık Yapıların Bilgi Yapısı	161

3.4. Değerlendirme	185
NOTLAR	203
SONUÇ	204
KAYNAKÇA	208
EK 1. Çözömlenen Kaynaklar	217
EK 2. Sözlükçe	218

ÇİZELGELER ve GRAFİKLER LİSTESİ

Çizelge 1: Halliday'in Yaklaşımında Niteleyici ve Tanımlayıcı Dizgesi	3
Çizelge 2: Tümcede Çoklu Tema Gösterimi	75
Çizelge 3: Ayrık Yapıların İkili Tematik Çözümlemesi	82
Çizelge 4: Bütüncedeki Tümce Sayıları, Ayrık Tümce Sayıları	120
Çizelge 5: Collins'in (1991) Ayrımına göre Türkçe Ayrık Yapıların Metinlerdeki Dağılımı	122
Çizelge 6: Türkçe Ayrık Yapıların Bütüncedeki Dağılımı	184
Çizelge 7: Ayrık Yapıların Polisiye ve Tarihsel Anlatı Türü Metinlerine göre Dağılımı	187
Grafik 1: Ayrık Tümcelerin Bütüncedeki Toplam Tümce Sayısına göre Dağılımı	120
Grafik 2: Collins'in (1991) Ayrımına göre Türkçe Ayrık Yapıların Metinlerdeki Dağılımı	122
Grafik 3: Türkçe Ayrık Yapıların Bütüncedeki Dağılımı	185
Grafik 4: Ayrık Yapıların Polisiye ve Tarihsel Anlatı Türü Metinlerine göre Dağılımı	188

KISALTMALAR LİSTESİ

AÖ: Ad Öbeği

BÖ: Belirteç Öbeği

B-Ö: Bilgisel-Önvarsayım

ÇOĞ: Çoğul

GEÇ: Geçmiş Zaman

GEL: Gelecek Zaman

GEN: Geniş Zaman

İÖ: İlgeç Öbeği

İYE: İyelik

K: Kişi

OLMSZ: Olumsuz

SÖ: Sıfat Öbeği

ŞİM: Şimdiki Zaman

TEK: Tekil

TÜM: Tümleyici

V-O: Vurgulu-Odak

YAR: Yardımcı Eylem

YÖN: Yönelme Durumu

EKLER LİSTESİ

EK 1 Çözümlenen Kaynaklar

217

EK 2 Sözlükçe

218

GİRİŞ

Ayrık yapılar, 1970'lerden günümüze kadar birçok dilcinin ilgisini çeken yapılar olmuştur. Bu yapılar, sözdizimsel yapılarına ve içerdikleri öğelere göre sınıflandırılmış, bu sınıflandırmalar doğrultusunda ayrık yapıların yüklendikleri işlevler incelenmiştir. Hemen her dilde farklı görünüşler sergiledikleri gözlemlenen ayrık yapılar üzerinde Türkçede yapılmış çalışmalara pek sık rastlanmamaktadır. Bunun nedenini, 'ayrık yapılar' olarak incelenecek yapıların Türkçede yantümce yapısı içerisinde, genellikle sıfat işlevli yantümceler olarak değerlendirildiği biçiminde açıklamak mümkündür. Buna karşın, ayrık tümcelerin bağımsız yapılar olarak ele alındığı çalışmaların da genellikle tümce düzeyinde kaldığı ve bağlam içerisinde değerlendirilmediği gözlemlenmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Türkçede ayrık yapıların söylem-edimbilimsel özelliklerinin betimlenmesi olarak belirlenmiştir. Bu amaç doğrultusunda (i) Türkçedeki ayrık yapıların diğer dillerde yapılan çalışmalar da temel alınarak sınıflandırması yapılacak ve bu sınıflamalar çerçevesinde hangi ayrık yapının hangi işlevi yerine getirmek için dil kullanıcıları tarafından seçildiği belirlenecek; (ii) Türkçede ayrık yapı türlerinin dağılımları incelenecek; (iii) dil kullanıcısının düz tümce yerine neden ayrık tümce kullanımını tercih ettiği saptanacak, elde edilen bulgular değerlendirilecektir.

Çalışmanın ilk bölümünde ayrık yapıların ve bu yapıları oluşturan tümcelerin özellikleri, ayrık yapı sınıflandırmaları, bu yapıların dillerdeki görünüşleri ve Türkçede ayrık yapıların ve bu yapıları oluşturan tümcelerin sözdizimsel, anlambilimsel ve edimbilimsel özellikleri incelenecektir. İkinci bölümde, çalışmanın kuramsal çerçevesi, 'İşlevsel Dilbilgisi' temel alınarak oluşturulacak; bununla birlikte dilin metinsel işlevinden yola çıkarak bu işlevi gerçekleştiren tematik yapı ve bilgi yapısının betimlenmesiyle bunların ayrık yapılarda nasıl kodlandığı açıklanacaktır. Üçüncü bölümde ise 'Bütüncü Temelli Yaklaşım' çerçevesinde veri tabanı tanıtılacak; bu veri tabanının hangi ölçütlerle oluşturulduğundan söz edilecek ve çözümlemesi yapılacaktır. Böylece, ayrık yapıların işlevci bakış açısıyla, söylem-edimbilimsel özelliklerinin

betimlenmesi, yalnızca Türkçede pek fazla ele alınmamış bir konuya açıklık getirmekle kalmayacak, aynı zamanda bundan sonra yapılacak çalışmalar için de bir kaynak niteliğinde olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AYRIK YAPILARIN SÖZDİZİMSEL, ANLAMBİLİMSEL VE EDİMBİLİMSEL ÖZELLİKLERİ

1. 1. Ayrık Yapı

Ayrık yapı, iki tümceden oluşan karmaşık bir tümce yapısı biçiminde ele alınmaktadır. Bu tümcelerden biri koşaç içeren ana tümce, diğeri ise sıfat yantümcesi ya da buna benzer bir tümce olabilmektedir. Ana tümcede yer alan koşacın özne olmayan tümleyicisi odak öbeğidir; sıfat yantümcesi ya da buna benzer bir tümcenin öğelerinden biri de bu odak öbeği ile eşdizinlenmektedir. Ana tümce, sıfat yantümcesiyle birlikte mantıksal olarak basit bir önermeyi ifade etmekte ve tek tümce biçiminde sunulmaktadır (Lambrecht, 2001: 467). Bu tanım çerçevesinde, ayrık yapıların sözdizimsel özelliklerini belirleyebilmek için, öncelikle *koşaç* ve *sıfat yantümcelerinin* dil dizgesindeki görünüşleri incelenmelidir. Bu nedenle ilk olarak koşaçlı yapılar ve özelliklerinden söz edilecek, daha sonra sıfat yantümceleri ve özellikleri ele alınacaktır.

1. 2. Koşaçlı Yapılar ve Özellikleri

Koşaç (bağlayıcı eylem), tümcedeki yüklemi özneye bağlayan öge olarak tanımlanmaktadır (Vardar, 1998:144). Koşaç, anlambilimsel açıdan boş öge olarak belirlenmekte ve bu öge genellikle bir eylem olmaktadır. Koşaç ögesi aracılığıyla yüklemle bir araya gelen/birleşen bir AÖ içeren tümcelere koşaçlı tümceler adı verilmektedir (Trask, 1993: 64). Koşaçlar, kendi başlarına herhangi bir eylem ya da koşul ifade etmemelerine karşın, tümcedeki özneyi tek başına duramayan yüklemle birleştirme görevini yerine getirmektedirler (Trask, 1993: 64; Crystal, 1997: 93).

Koşaç ögesinin bulunduğu yapılar için Huddleston, tanımlayıcı ve eşitlemeli/eşlemeli; Bolinger, eşitlik; Kuno ve Wongkhomthong, tanımlayıcı ve nitelemeli; Declerck, belirlemeli-tanımlama terimlerini kullanmaktadır (Huddleston,

1971: 246; Bolinger, 1972a; Kuno ve Wongkhomthong, 1981; Declerck, 1983a'dan aktaran Declerck, 1984: 252). Ayrıca, Akmajian ve Higgins gibi birçok dönüşümlü dilbilgisi çalışan araştırmacı, bu terimler yerine 'belirleyici' ve 'yüklemcil' terimlerini tercih etmektedir (Akmajian, 1979 ve Higgins, 1979'dan aktaran Collins, 1991: 2). Halliday (1985, 1994, 2004) ise, koşaçlı yapılar için 'tanımlayıcı' ve 'niteleyici' terimlerini kullanmaktadır. Bu çalışmada da koşaçlı yapılar için Halliday'in terimleri kullanılacaktır.

Dil olgularının açıklanmasının, dilin toplumdaki işlevleri doğrultusunda yapılması gerektiğini savunan Halliday (2004), bu işlevleri düşünsel, kişilerarası ve metinsel düzlemde incelemekte, 'tanımlayıcı' ve 'niteleyici' olan koşaçlı yapıları da, dilin 'düşünsel' işlevi altında ele almaktadır. Halliday'e göre, bireyler arasında bilgi aktarımını sağlayan dilin düşünsel boyutu, geçişlilik çözümlemesiyle incelenebilmektedir. Geçişlilik çözümlemesi, dil kullanıcılarının kendi gerçeklerinin zihinsel resminin ve içinde yaşadıkları dünyaya ilişkin deneyimlerinin dilde nasıl kodlandığını göstermektedir (Oktar, 2002: 39). Bu çözümlemede, geçişlilik ilişkileri eylem tarafından kodlanan sürecin türü ile bu süreçlere eşlik eden katılımcı rolleri arasındaki ilişki ortaya konmaktadır. Bu işlem temelde 'maddesel, zihinsel, sözel ve ilişkisel' süreçlere dayanmakta, her tümce bir süreci ifade etmekte ve bu süreçlerin incelenmesiyle dilin anlam dizgesinde bir sınıflama yapılmış olmaktadır; çünkü bu süreçler dil kullanıcısının neyi niçin belli bir biçimde sunduklarını ortaya koymaktadır (Halliday, 2004). Halliday, 'tanımlayıcı' ve 'niteleyici' terimlerini kullandığı koşaçlı yapıları, 'ilişkisel süreç'ler başlığı altında açıklamaktadır. Halliday'e göre, ilişkisel süreç, 'olma' sürecidir; ancak bu, 'var olma' olarak düşünülmemelidir; çünkü ilişkisel süreçte temel olan, iki ayrı varlık arasında kurulan ilişkidir ve her dilde ilişkisel süreç yapı dizgesi bulunmaktadır. Halliday, bu dizgeyi üç ana başlık altında toplamaktadır. Bunlar 'x'in 'a' olarak tanımlandığı *yoğunluk*, 'x'in 'a'da olduğu *durumsallık* ve 'x'in 'a'ya sahip olması olarak belirlenen *iyeliktir*. Dizgedeki bu türler de 'tanımlayıcı' ve 'niteleyici' yapılar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (2004: 215-216). Halliday'in bu belirlemelerini çizelge üzerinde inceleyelim:

Çizelge. 1. Halliday'in Yaklaşımında Niteleyici ve Tanımlayıcı Dizgesi

Kip: Tür:	Niteleyici	Tanımlayıcı
(1) yoğunluk	Sarah is wise	Tom is the leader
(2) durumsal	The fair is on a Tuesday	Tomorrow is the 10th
(3) iyelik	Peter has a piano	The piano is Peter's

Çizelge 1'de görüldüğü gibi, tanımlayıcı ve niteleyici yapılara tüm ilişkisel süreç yapı dizgeleri dahil olmaktadır. Halliday'in belirlemelerine göre, yukarıdaki '*Sarah is wise*' (Sarah akıllıdır) ve '*Tom is the leader*' (Tom liderdir) tümceleri 'yoğunluk' türüne; '*The fair is on a Tuesday*' ve '*Tomorrow is the 10th*' tümceleri ise 'durumsal' türe dahil olmaktadır. Son olarak, '*Peter has a piano*' ve '*The piano is Peter's*' tümceleri de ilişkisel süreçlerde 'iyelik' türünü oluşturmaktadırlar. Ancak tüm bunlar (niteleyici ve tanımlayıcı başlıkları altında görüldüğü gibi), 'a,'nın 'x'in kimliği olmasıyla 'tanımlayıcı'; 'a,'nın, 'x'in niteliği olmasıyla da 'niteleyici' yapılar olarak kabul edilmektedir (Halliday, 2004: 119).

İngilizcede 'tanımlayıcı' koşaç tümceleri, içinde '*be*' yüklemine bulunduğu tümcenin öznesi olan AÖ'nin, adıl yüklem belirlediği belli bir değeri temsil eden tümceler olarak tanımlanmaktadır. Burada, bir değer belirlenmesi, belli bir değişkeyi tanımlamaya yaramaktadır (Declerck, 1984: 252):

(1)

- (a) The bank robber is John Thomas
banka soyguncu KOŞAÇ John Thomas
'Banka soyguncusu John Thomas'tır'
- (b) Peter owns the piano
Peter sahip ol-3.TEK piyano
'Peter'in pianosu var'

Açıklama¹ tekniğiyle gösterilen İngilizceden alınmış bu tümcelerde, (1a) örneği yoğunluk türünde olan tanımlayıcı bir koşaç tümcesidir ve buradaki değer 'John Thomas', değişke ise 'the bank robber' olarak tanımlanmaktadır. Özne olan 'the bank robber' AÖ, yüklem belirlediği 'John Thomas' AÖ'ni temsil etmekte, bu

öbeği tanımlamaktadır (Declerck, 1984: 252). (1b)² örneğinde ise, iyelik türünde olan tanımlayıcı bir koşaç tümcesi görülmektedir. Burada da değeri temsil eden ‘the piano’ AÖ ‘sahip olunan’; değişkeyi temsil eden ‘Peter’ AÖ ise, ‘sahip olan’ olarak tanımlanmaktadır (Halliday, 2004: 245). Higgins de bu tür tanımlayıcı yapıları, iki AÖ’nin birbirine eşit olması şeklinde açıklamaktadır; yani AÖ = AÖ’dir (Higgins, 1973’ten aktaran Nishiyama, 1997):

(2)

Dr. Jekyll is Mrs. Hyde

Dr. Jekyll KOŞAÇ Mrs. Hyde

‘Dr. Jekyll, Mrs. Hyde’dır’

Örnek (2)’de görüldüğü gibi ‘Dr. Jekyll’ AÖ, ‘Mrs. Hyde’ AÖ’ne koşaç ile bağlanmakta ve bu iki AÖ arasında eşitlik kurulmaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi, Halliday ‘niteleyici’ koşaç tümcelerini ‘a, x’in niteliğidir’ belirlemesiyle tanımlamaktadır. Bu tür tümcelerde, bir nitelik ve bu niteliği sergileyen bir ‘taşıyıcı’ bulunmaktadır (2004: 236):

(3)

My brother is tall

benim kardeş KOŞAÇ uzun

‘Kardeşim uzun boylu (dur)’

Yukarıdaki tümcede ‘my brother’ AÖ, ‘taşıyıcı’, ‘tall’ ise niteliktir. Halliday, niteleyici yapılarda, bir nitelenen ve bir niteleyici bulunduğunu savunmaktadır; dolayısıyla bu tümcede de nitelenen, taşıyıcı görevindeki ‘my brother’ AÖ, bu öbeği niteleyen ise ‘tall’ niteleyicisi olmaktadır. Özetle, niteleyici yapılarda bir öge, tanımlayıcı tümcelerde olduğu gibi diğer ögenin kimliğini belirlememekte; ancak bir özelliğini belirtmektedir; yani niteleyici yapılarda, bir varlık ile ona yüklenen bir özellik, rol ve nitelik arasındaki bir ilişki ortaya konmaktadır (Collins, 1991: 37).

Bir değeri temsil eden tanımlayıcı koşaç tümceleri ile bir niteliği bildiren niteleyici koşaç tümceleri arasındaki bir diğer ayrım, tanımlayıcı yapıların tersinlenebilir, niteleyici yapıların ise tersinlenemez olmasıdır (Halliday, 2004: 215):

(4)

(a) The leader is Tom
lider KOŞAÇ Tom
'Lider Tom'dur'

(b) * Wise is Sarah
akıllı KOŞAÇ Sarah
* Akıllı Sarah'dır.

Yukarıdaki (4a) örneği, 'Tom is the leader' tanımlayıcı koşaç tümcesinin tersinlenmiş biçimidir ve dilbilgiseldir; (4b) örneğindeki tümce ise 'Sarah is wise' niteleyici koşaç tümcesinin tersinlenemediğini göstermektedir, çünkü böyle bir yapı tümcenin dilbilgiselliğini bozmaktadır. Özetle, tanımlayıcı ve niteleyici yapılar birbirlerinden birçok açıdan ayrılmaktadır; ancak hem tanımlayıcı hem de niteleyici yapıların adıl koşaç tümcelerine dahil olduğu söylenebilmektedir (Williams, 1984'ten aktaran Uzun, 2003); çünkü her ikisi de bir koşaç ögesi içermekte ve ilişkisel süreci temsil etmektedirler.

Bu bölümde, koşacın kullanımı, koşaç ögesinin gerçekleşme düzlemi ve koşaçlı yapılar ana hatlarıyla incelenmiş, bu yapıların özellikleri Halliday'in (2004) 'tanımlayıcı' ve 'niteleyici' bakış açısıyla ortaya konmuştur. Bu bakış açısının çalışmamızda ayrıntılı olarak yer almasının nedeni, yapılan çalışmalar ışığında ayrık yapıların tanımlayıcı yapılar olarak belirlenmesi; bununla birlikte niteleyici yapılarla paylaştıkları bazı ortak özelliklere de sahip olmalarıdır. Bu belirlemelere ayrık yapı sınıflandırmaları bölümlerinde yer verilecektir. Bir bir sonraki bölümde, ayrık yapıların diğer ayağını oluşturan sıfat yantümceleri ve özellikleri incelenecektir.

1. 3. Sıfat Yantümceleri ve Özellikleri

Sıfat yantümceleri, bir eylemden türetilmiş, hem eylemlerin hem de sıfatların bazı özellik ve işlevlerine sahip olan sözlüksel birimler olarak bilinmektedir. Sıfat

yantümceleri hem bir adı niteleyen hem de türediği eylemin eklentilerini alabilen sözcük türleridir³. Comrie'ye göre sıfat yantümcelerinin (i) başını takip eden sıfat yantümceleri; (ii) başın sıfat yantümcesinin içinde bulunduğu yapılar; (iii) başından önce gelen sıfat yantümceleri olmak üzere üç türü bulunmaktadır (1981: 137). Başını takip eden sıfat yantümceleri için İngilizce örnek gösterilebilmektedir. İngilizcede sınırlayıcı ve sınırlayıcı olmayan sıfat yantümceleri bulunmakta ve bu yapılarda sıfat yantümceleri başını takip etmektedir; ancak bu sıfat yantümceleri, aynı sözdizimsel yapıya sahip olmalarına karşın, anlambilimsel ve edimbilimsel açılardan farklılık göstermektedirler (Comrie, 1981: 132):

(5)

- (a) The man *that I saw yesterday* left this morning
adam TUM ben gör-GEÇ dün ayrı-GEÇ bu sabah
'Dün gördüğüm adam bu sabah ayrıldı'
- (b) The man, *who had arrived yesterday*, left this morning
adam TUM gel-GEÇ dün ayrı-GEÇ bu sabah
'Dün gelmiş olan adam bu sabah ayrıldı'

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, sıfat yantümceleri, başı 'the man' olan AÖ'lerinden sonra gelmektedirler. (5a) tümcesindeki 'that I saw yesterday' yantümcesi, sınırlayıcı sıfat yantümcesi olarak tanımlanmaktadır. Bu yapılarda 'who, which, where, when'⁴ adilleri ya da 'that' tümleyicisi kullanılmaktadır; ancak bunlar tümcede yer almadıklarında dahi, dilbilgisellik bozulmamaktadır. Burada 'that' tümleyicisi ile kurulan sıfat yantümcesi, 'the man' AÖ'nin potansiyel göndermelerini sınırlamaktadır; çünkü sadece 'the man left this morning' ifadesi, dinleyici için yeterli bilgi sunmamaktadır; dolayısıyla da sıfat yantümcesiyle 'hangi adam?' sorusuna yanıt oluşturulmuş, 'adam'a yönelik bilginin sağlanmasıyla da hangi adamdan söz edildiği bilgisi sınırlanmıştır. (5b) tümcesinde ise, sınırlayıcı olmayan sıfat yantümcesi kullanımı bulunmaktadır. Bu yapılarda, 'who, which' ya da bunların çekimli biçimleri olan 'whom, whose' gibi adiller kullanılmakta ve bu adillerle oluşturulan sıfat yantümceleri iki virgül arasında yer almaktadır. (5b) örneğindeki gibi tümcelerde, dinleyicinin virgüller arasındaki bilgiyi bildiği varsayılmaktadır; yani sınırlayıcı olmayan sıfat yantümcelerinde, sınırlayıcı sıfat yantümcelerinde

olduğu gibi bir varlığın tanımlaması değil, zaten tanımlanmış olan bir varlık hakkında bir bilginin daha eklenmesi söz konusu olmaktadır (Comrie, 1981: 131).

Başını takip eden sıfat yantümcelerinin yanı sıra, İngilizcede ‘bitişik ad niteleyeni’, ‘adcıl’, ‘tümcesel’ ve ‘boş’ olarak belirlenen niteleme yapıları da bulunmaktadır (Cyrstal, 1997: 238):

(6)

(a) The answer which I received...

yanıt TÛM ben al-GEÇ

‘Aldığım yanıt...’

(b) What interests me is his movie

TÛM ilgilen ben-BELİRTME KOŞAÇ onun film

‘Beni ilgilendiren onun filmiydi’

(c) It’s said she’s back in the country which I just don’t

o+KOŞAÇ söyle-GEÇ o geri dön-GEÇ YER ülke TÛM ben yalnızca değil+GEN

believe

inan-GEN

‘Ülkeye geri döndüğü söyleniyor ki ben inanmıyorum’

(d) There’s the bus I caught

var+KOŞAÇ otobüs ben yakala-GEÇ

‘Yakaladığım otobüs var’

Yukarıdaki (6a) örneği, bitişik ad niteleyeni, (6b) örneği, adcıl, (6c) örneği tümcesel, (6d) örneği ise boş niteleme yapıları olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu çalışmada, (6a) ve (6c) örneğindeki gibi niteleme yapıları incelenmeyecektir; çünkü bu tür yapıların ayrıık yapılarda kullanılmadığı gözlemlenmiştir. Bu nedenle, bu sınıflama arasından (6b) ve (6d) örneklerindeki gibi niteleme yapıları dikkate alınacaktır. (6b) örneğindeki gibi yapılar için ‘*Ne-ayrık yapıları*’⁵, (6d) örneğindeki gibi yapılar için ‘*Var-ayrık yapıları*’⁶ terimleri kullanılacaktır; çünkü yapılan çalışmalar⁷ göz önünde bulundurulduğunda, bunlar gibi niteleme yapılarının ayrıık yapı sınıflandırmasına dahil edildiği ve bu sınıflamaya göre değerlendirildiği saptanmıştır.

Comrie’nin sıfat yantümceleri sınıflamasına giren bir diğer tür ise başın sıfat yantümcesinin içinde bulunduğu yapılardır. Bambara dili, bu tür sıfat işlevli

yapıların bulunduğu dil olarak tanımlanmaktadır. Bu dilde, baş olan ad, sıfat yantümcesinin içinde bulunmaktadır ve ana tümce içerisinde baş, açık bir biçimde ifade edilmemektedir (1981: 138):

(7)

Tʔe be [n ʔe so mɪn ʔe] dʔa
adam KOŞAÇ ben GEÇ ev gör inşa-GEÇ
'Adam gördüğüm evi inşa ediyor'

Örnek (7)'de görüldüğü gibi, baş ad olan 'so' (ev), ana tümce içindeki 'n ʔe so ʔe' (evi gördüm) sıfat yantümcesinin içinde yer almaktadır ve ana tümcenin dolaysız nesnesidir.

Son olarak, Comrie (1981), sıfat yantümceleri sınıflandırmasına, başından önce gelen sıfat yantümcelerini dahil etmektedir. Bu gruba giren sıfat yantümceleri Türkçede görülmektedir; ancak Türkçedeki sıfat yantümce yapısı, iki ayrı tümceden oluşan ayırık yapıların bir ayağını oluşturduğu için, Türkçedeki sıfat işlevli yapılar ve özellikleri, 1.5.2. bölümünde daha ayrıntılı olarak ayrıca incelenecektir.

Buraya kadar, ayırık yapıları oluşturan koşaçlı ana tümce ve sıfat yantümcelerinin dillere göre sözdizimsel yapıları, ana hatlarıyla ortaya konmuştur; ancak iki tümcenin birleşmesiyle oluşan karmaşık yapılar olmalarının ötesinde ayırık yapılar, farklı kurucularla, farklı sözdizim görünümüleriyle ve farklı etkenlerle oluşmaktadırlar. Bu nedenle bu yapılar, 1970'lerden günümüze kadar Halliday (1967, 1985, 1994, 2004), Akmajian (1970), Higgins (1976), Prince (1978), Declerck (1984, 1988), Huddleston (1984), Gundel (1977, 1985, 2002), Geluyken (1988), Sornicola (1988), Hedberg (1990), Collins (1991, 1992), Weinert ve Miller (1996) gibi birçok dilcinin ilgisini çeken yapılar olmuştur; ancak hemen her dilci ayırık yapıları farklı gruplandırmalarla farklı işlevleri bakımından ele almaktadır. Ne var ki genel kanı, ayırık yapıların yüklendikleri işlevler bakımından çok benzer olmalarına karşın, yapıları ve içerdikleri öğeler bakımından farklı sınıflara ayrıldığı ve farklı dillerde farklı görünümlere sahip olduğudur. Bu nedenle, bir sonraki bölümde ayırık

yapı sınıflandırmaları ve farklı dillerdeki görünümleri incelenecek, bu yolla ayırık yapıların nitelikleri betimlenmeye çalışılacaktır.

1. 4. Ayırık Yapı Sınıflandırmaları ve Dillerde Ayırık Yapı Görünümleri

Dillerde ayırık yapı görünümlerinin belirlenmesinden önce, çoğu dildeki ayırık yapı incelemelerinin, İngilizcedeki ayırık yapılar ile karşılaştırmalı bir bakış açısıyla yürütüldüğünü belirtmek gerekmektedir. Bu yüzden çalışmamızın bu bölümünde, dillerdeki ayırık yapı görünümleri, İngilizcedeki ayırık yapıların betimlenmesi ve bu yapıların diğer dillerdeki ayırık yapılarla olan ortak ve farklı yönlerinin saptanması ile açıklanmaya çalışılacaktır.

Collins'in (1991) yaklaşımıyla İngilizcede ayırık yapıları⁸, '*O*-ayırık yapıları', '*Ne*-ayırık yapıları', '*Bu*-ayırık yapıları', '*Tek*-ayırık yapıları', ve '*Var*-ayırık yapıları' olarak sınıflandırmak mümkündür. Bu belirleme doğrultusunda, bundan sonraki bölümlerde bu sınıflama içinde yer alan ayırık yapı türleri incelenecektir. Öncelikle, *O*-ayırık yapılarını ele alalım.

1. 4. 1. *O*-Ayırık Yapıları

Dilbilim alanyazınında, *O*-ayırık yapılarının dönüşümsel dilbilgisi alanında nasıl türetildiğine yönelik pek çok çalışma bulunmaktadır (örn. *O*-ayırık yapılarının, ayırık olmayan biçimlerinden türetildiği varsayımı bulunmaktadır). Örneğin, Akmajian'a (1970) göre, *O*-ayırık yapıları, *Ne*-ayırık yapılarından türemiştir. Gundel'e (1977) göre ise, *O*-ayırık yapıları, sağa kaydırılmış *Ne*-ayırık yapılarının kısaltılmış şeklidir (Prince, 1978: 884); ancak genel kanı *O*-ayırık yapılarının, hakiki ayırık yapılar olduğudur (Huddleston, 1984: 462'den aktaran Weinert ve Miller, 1996: 200); çünkü diğer ayırık türlerinin bu ayırık türünden türediği ya da bu ayırık türüne göre değerlendirildiği düşünülmektedir. *O*-ayırık yapılarında, ayırık adıl, koşaç, ayırık kurucu ve ayırık tümce olmak üzere dört temel bileşen bulunmakta ve bu bileşenler aşağıdaki sırayı izlemektedir (Hedberg,1990: 35):

It + is + beans + that I like
ayrık adıl + koşaç + ayrık kurucu + sıfat yantümcesi

Ancak İngilizcedeki *O*-ayrık yapılarını oluşturduğu düşünülen bu bileşenlerin yapısına yönelik iki farklı görüş bulunmaktadır. Bir görüşe göre, bu yapılarda yer alan bileşenler, diğer yapılarda olduğundan farklı değildir. Ayrık adıl diğer adılar gibi gönderimseldir; koşaç diğer koşaç tümcelerindeki ile aynı roldedir; ayrık kurucu yüklemün tümleyicisi; ayrık tümce de sınırlayıcı sıfat yantümcesidir; yani, ayrık bir yapının bileşenleri şu sırayı takip etmektedir (Hedberg, 1990: 35):

Adıl + Koşaç + Yüklem Tümleyicisi + Sıfat Yantümcesi

Diğer görüşe göre ise, ayrık adıl dışlak adıl; koşaç dışlak eylem; ayrık kurucu tümcenin gerçek öznesi; ayrık tümce de ana tümcenin gerçek yüklemidir. Bu yaklaşıma göre ayrık bir yapının bileşenleri şu sırayı takip etmektedir (Hedberg, 1990: 35):

Dışlak Adıl + Dışlak Eylem + Özne + Yüklem

Görüldüğü gibi, bu iki farklı görüş ayrık yapının kurucularının niteliklerinde farklılık göstermektedir. Bu görüşlerden ilkinin benimseyen Hedberg, ayrık adılın anlamsal bir içeriğe sahip olduğunu ve ayrık tümcenin de sıfat işlevli yapı olarak görülmesi gerektiğini savunmaktadır (1990: 75).

Hedberg'in ayrık adılın gönderimsel olduğu görüşüne paralel olarak Bolinger ayrık adılın az bilgi taşıdığını ama belirsiz bir gönderime sahip olmadığını belirtmektedir (Bolinger, 1972b'den aktaran Hedberg, 1990: 75). Collins ise, ayrık yapılardaki 'it' adılını dışlak adıl olarak nitelendirmektedir; yani bu adıl gönderimsel değildir (1991: 50). Gundel'e göre, ayrık adıl tümcenin konusuna adılsıl gönderimde bulunmaktadır. Borkin de bu görüşü benimsemekte ve ayrık yapı içerisinde (*O*-ayrık yapısı) zorunlu olarak başta kullanılan 'it' ayrık adılının önceden bilinen bir varlığa gönderimde bulunduğunu söylemektedir; ancak bu, hedeflenen göndermeye sıfat yantümcesinde yer alan bilgi aracılığıyla ulaşıyorsa geçerlidir (Gundel 1977 ve

Borkin, 1984'ten aktaran Hedberg, 1990: 75). Ancak Declerck'e göre, 'it' ayrık adılının kullanıldığı tümcelerde, konuşucu dinleyicinin zihnindeki bilgiyi öngörmemektedir (1984: 256):

(8)

If I see a train crossing, I keep going. *It's a game you're playing*
Eğer ben gör- bir tren geç- ŞİM. ben devam git-ŞİM o+KOŞAÇ bir oyun sen+KOŞAÇ oyna-ŞİM
'Eğer geçen bir tren görürsem, yoluma devam ederim. Bu, oynadığın bir oyun(dur)'

Bu örnekte konuşucu, dinleyicinin birinin bir şeyler oynadığını düşündüğünü öngörmemektedir; yani 'it' ayrık adılı, önceden bilinen bir varlığa gönderimde bulunmamaktadır, çünkü bu öngörüü 'it' ayrık adılı ile kurulan O-ayrık yapısı bozmaktadır⁹ (Declerck, 1984: 256).

Yine Hedberg'in savına göre, ayrık yapı içerisinde yer alan ayrık tümce, sıfat yantümcesidir; çünkü her iki tümce de yapısal boşluk içermekte ve aynı tür tümleyicilere izin vermektedirler; dolayısıyla sözdizimsel açıdan benzerlikler taşımakta ve ayrık yapı içinde ayrık adıl ile birlikte tek bir birim olarak işlev görmektedirler (1990: 86-93):

(9)

- (a) It is the man Ø / that / who / whom I saw first won race
o KOŞAÇ adam TÜM ben gör-GEÇ ilk kazan-GEÇ yarış
'İlk gördüğüm yarışını kazanan adamdı'
- (b) The man Ø / that / who / whom I saw first won race
adam TÜM ben gör-GEÇ ilk kazan-GEÇ yarış
'İlk gördüğüm adam yarışını kazandı'

Bu örneklerde de görüldüğü gibi, (9a) bir ayrık yapı örneğidir ve bu yapı içerisindeki sıfat yantümcesi (9b)'deki sıfat yantümcesiyle aynı özellikleri taşımaktadır; ancak tüm bu belirlemelere karşın, İngilizcedeki ayrık yapıların net olarak nasıl türediğinin hala tartışmaya açık bir konu olduğu belirtilmektedir (Akmajian, 1970 ve Culicover, 1976'dan aktaran Erguvanlı, 1984: 166).

Halliday'in (2004), özelliklerini incelediği tanımlayıcı ve niteleyici koşaçlı yapılar ele alındığında, *O*-ayrık yapılarının 'tanımlayıcı' tümce türüne ait oldukları söylenebilmektedir (Akmajian, 1979; Higgins 1976'dan aktaran Declerck, 1984: 251); yani *O*-ayrık yapıları, vurgulanmış öge ve sıfat işlevli yapı biçiminde gerçekleşen ögeler arasındaki ilişkiyi ifade eden 'tanımlayıcı' yapılar olarak incelenmektedir (Collins, 1991: 2):

(10)

It was a sherry that Tom offered Sue
o KOŞAÇ-GEÇ bir şeri TÛM Tom teklif et-GEÇ Sue
'Tom'un Sue'ya teklif ettiği şeriydi'

Örnek (10), tanımlayıcı bir *O*-ayrık yapısı sergilemektedir, çünkü 'sherry' AÖ, Tom'un Sue'ya sunduğu bir nesne olarak tanımlanmaktadır. Yukarıda sözü edilen tanımlayıcı koşaçlı yapılar için belirlenen özellikler, ögeleri arasındaki ilişkiyi ifade eden ayrık yapılar için de geçerli olmaktadır; çünkü bu yapılarda da, bir öge, adıl yüklem belirlendiği belli bir değeri temsil etmektedir. Collins'e göre (1991) ayrık yapılar, tanımlayıcı yapıların tersçevrilebilir olduğu genellemesinde ayrıcalıksızdır; çünkü bu genelleme *O*-ayrık yapılarında işlememektedir. Bunun nedeni, özne olan 'it' artgönderimsel adılının kullanılmasının, yukarıdaki (10) örneğindeki gibi tanımlayıcı tümcelerin tersçevrilebilirliğini engellemesidir. Collins, *O*-ayrık yapılarının yapısal olarak niteleyici koşaçlı tümcelerine benzediğini savunmakta; ancak bunları ayrık yapı sınıflamasından çıkarmanın *Ne*-ayrık yapılarına kıyasla daha kolay olduğunu belirtmektedir (1991: 39):

(11)

- (a) I've heard of Casa Pupa. *It's a lovely shop that has Spanish things*
ben duy-GEÇ Casa Pupa. o+KOŞAÇ bir hoş dükkan TÛM sahip-GEN İspanyol şey-ÇOĞ
'Casa Pupa'yı duydum... İspanyol malları satan hoş bir dükkandır'
- (b) A lovely shop has Spanish things
bir hoş dükkan sahip-GEN İspanyol şey-ÇOĞ
'Güzel bir dükkanda İspanyol şeyler(mallar) var'

Yukarıdaki (11a) örneğinde 'it' artgönderimsel adıldır ve 'Casa Pupa' öncülüne gönderimde bulunmaktadır; 'that' tümcesi de, başı 'shop' olan bağımlı sıfat

yantümcesi olarak tanımlanmaktadır. (11a) tümcesi, ayırık olmayan (11b) örneğindeki tümceyle yer değiştirdiğinde, bunun ayırık bir yapı olmadığı anlaşılabilir, dolayısıyla da tanımlayıcı ayırık yapı olarak tanımlanamamaktadır (Collins, 1991: 39).

Collins, Jespersen'in (1937: 891) *O*-ayırık yapılarına örnek olarak verdiği deyim türlerini de ayırık yapılardan dışlamaktadır (1991: 40):

(12)

It is poor heart that never rejoices
o KOŞAÇ fakir kalp TÛM asla memnun ol-3.TEK
'Asla memnun olmayan(lar) fakir kalplerdir'

Örnek (12) 'fakir olma' nitelemesini, 'asla memnun olmayan' herhangi bir kalbe yükleyen genel bir bildirim tümcesi olmaktadır, dolayısıyla da bir niteleme sözcüğü olduğu için, bu gibi yapılar tanımlayıcı olamamakta ve ayırık yapı sınıflamasının dışında tutulmaktadır. Declerck'e (1983b) göre de, örnek (12)'deki gibi deyimli tümceler, gerçekte ayırık yapı olmamakta; ancak ayırıklarla eşleşen tümceler olarak tanımlanmaktadır; çünkü deyimli tümcelerdeki 'it', belirleyici (tamlayan) adıl olarak çözümlenmelidir (Collins, 1991: 40-41).

Yapısal açıdan bakıldığında *O*-ayırık yapılarının, tümce içerisinde 'ayırık adıl + koşaç + ayırık kurucu + sıfat yantümcesi' dizilişinden oluşan ve mantıksal olarak içinde iki ayrı önermeyi barındıran, ancak sadece bir tümce şeklinde sunulan yapılar olduğu bilinmektedir. Bu yapılardaki vurgulu öge (ayırık kurucu/odak), genellikle sınırlıdır ve [+insan] özellikli gönderimsel AÖ olmaktadır (Collins, 1991):

(13)

It is my girl friend who opened the door
o KOŞAÇ benim kız arkadaş TÛM aç-GEÇ kapı
'Kapıyı açan (benim) kız arkadaşım'

Bu örnekte ayırık adıl (it) ve koşaçtan (is) sonra gelen vurgulu öge, [+insan] anlambilimsel özelliğe sahip gönderimsel 'my girl friend' AÖ'dür. Ancak Prince'e

göre, *O*-ayrık yapıları hem [+insan] hem de [-insan] özellikli AÖ'lerini odaklayabilmekte ve bu odaklama sözdizimsel düzlemde gerçekleşmektedir (1978: 886):

(14)

It was *golf/John* that killed her
o KOŞAÇ-GEÇ *golf/John* TÛM öl(dür)-GEÇ o-BELİRTME
'Onu öldüren golftü / Johndu'

Yukarıdaki (14) örneğinde ayrık adıl (it) ve koşaçtan (was) sonra gelen dolayısıyla da odaklanmış olan vurgulu öge, hem [+insan] anlambilimsel özelliğe sahip 'John' AÖ hem de [-insan] anlambilimsel özelliğe sahip 'golf' AÖ olabilmektedir.

Sözdizimsel açıdan bakıldığında, sıfat yantümcesindeki eylem, 'it' ile değil, her zaman vurgulu adıl öge ile sayı uyumu göstermektedir (Collins, 1991: 53):

(15)

It is the tenants of the pre-1880 houses who are to be rehoused in the new houses
'Yeni evlerde barındırılmak zorunda olanlar, 1880 öncesi evlerinin sahipleridir'

Bu örnekte, vurgulu adıl öge olan 'the tenants' AÖ, sıfat işlevli yapının eylemi tarafından yönetilmekte ve 'be' koşacı 'are' biçimiyle çoğul eki almış olan bu AÖ ile sayı uyumu göstermektedir. İtalyancada da kişi ve sayı uyumu, odak olan ögenin başı tarafından yönetilmektedir (Sornicola, 1988: 348):

(16)

Sono io che sono responsabile
KOŞAÇ-1.TEK ben TÛM KOŞAÇ-1.TEK sorumlu
'It's me who is responsible'
'Sorumlu olan benim'

Bu örnekte odak olan 'io' kişi adılı 1. tekil kişidir ve 'sono' koşaç ögesi de buna bağlı olarak tekil olmuştur. Fransızca *O*-ayrık yapılarında da odak olan AÖ sıfat yantümcesindeki yüklem tarafından yönetilmektedir (Sornicola, 1988: 349):

(17)

C'est eux qui vont à Rome
o+KOŞAÇ onlar TÛM git-3.ÇOĞ YÖN Roma
'It is they who go to Rome'
'Romaya giden onlar'

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi, odak olan 'eux' AÖ, 3.çoğul kişidir ve sıfat yantümcesinin yüklemi tarafından yönetilmektedir. Ancak İngilizcede, kişi uyumunda vurgulu adlı öge ile sıfat yantümcesinin eylemi arasında bazı değişiklikler bulunabilmektedir. Aşağıdaki (18) örneğinde, sıfat yantümcesinde yer alan *starts* eylemi, *me* adılı ile kişi uyumu göstermemektedir (Collins, 1991: 51):

(18)

If there's trouble, it won't be me that starts it
eğer var+ KOŞAÇ problem, o KOŞAÇ-GEL ben TÛM başla-3.TEK o-BELİRTME
'(Eğer) bir problem olursa, bunu başlatan ben olmayacağım'

Bu örnekte vurgulu öge, 1. tekil kişi adılı olan 'me'dir ve 'that' tümleyicisinden sonra gelen eylem ile kişi uyumu göstermemektedir; çünkü İngilizce dilbilgisi kurallarına göre bir eylem sadece 3. tekil kişilerin özne olduğu tümcelerde '-s' geniş zaman eki almaktadır. Bunun yanı sıra, ayrı yapılar, dönüşlülük adlarının vurgulu öge olarak tümce içindeki kullanımlarının ayrı olmayan yapılarla aynı olduğu görülmektedir (Collins, 1991: 53):

(19)

- (a) Tom wanted to pour a sherry for *him / himself
Tom iste-GEÇ koymak bir şeri için ona / kendine
'Tom_i *ona_i / kendisine şeri koymak istedi'
- (b) It was for himself / *him that Tom wanted to pour a sherry
o KOŞAÇ-GEÇ için kendisi / ona TÛM Tom iste-GEÇ dökmek bir şeri
'Tom_i'un şeri koymak istediği kendiydi /*oydu_i'

(19a) örneğindeki tümce bir düz tümce örneğidir ve nesne adılı olan 'him' yerine dönüşlülük adılı olan 'himself' kullanılmıştır; çünkü nesne adılı kullanımı bu tümcenin kabuledilebilirliğini olumsuz yönde etkilemektedir; aynı tümcenin ayrı yapıyla ifade edildiği (19b) örneğinde de vurgulu öge olarak 'himself' dönüşlülük

adılı bulunmaktadır; çünkü tıpkı düz tümce örneğinde olduğu gibi burada da nesne adılı kullanımı tümceyi kabuledilemez yapmaktadır. Bunun yanı sıra, ayrık kurucu sadece adlı öge değil, eklenti de olabilmektedir. Ancak öncülü AÖ olmayan yapılarda, bağlayıcı sözcük olan ‘that’ için adıl terimini kullanmak doğru olmamakta ve odak olan öge eklenti olduğunda Ne-ilgi adılı, O-ayrık yapılarında kullanılmamaktadır (Quirk, Greenbaum, Leech ve Svatic, 1985: 1387’den aktaran Collins, 1991: 52):

(20)

- (a) It was *because* he was ill that / *which we decided to return.
o KOŞAÇ-GEÇ çünkü o KOŞAÇ-GEÇ hasta TÛM biz karar ver-GEÇ geri dönmek
‘Geri dönmeye karar vermemizin nedeni, (onun) hasta olmasıydı’
‘* Geri dönmeye karar verdiğimiz, (onun) hasta olmasıydı’
- (b) It was *in 1886* that... Lewin published the first systematic study of the cactus’
o KOŞAÇ-GEÇ YER 1886 TÛM... Lewin yayımla-GEÇ ilk sistematik çalışma kaktüs.
‘Lewin’in ilk sistematik kaktüs incelemesini yayınlaması 1886’daydı’

Yukarıdaki (20a) örneğinde ‘because’, (20b) örneğinde ise ‘in 1886’, O-ayrık yapısı içerisinde ayrık kurucu görevindedir ve bunlar yapısal olarak tümce içerisinde zorunlu olmayan öğeler olarak tanımlanan (Vardar, 1998: 94) eklenti öğelerdir; ancak (20a) örneğinde de görüldüğü gibi, ayrık kurucu / odak eklenti olduğunda Ne-ilgi adılı kullanılmamaktadır. Ne var ki Erades (1962), hem edimbilimsel etkenlerden hem de ‘that’ ilgi adılıının silinebilir olmamasından dolayı, (20b) örneğindeki gibi tümcelerin O-ayrık yapılarından farklı bir tümce türüne dahil olduğunu savunmaktadır (Erades, 1962’den aktaran, Declerck, 1984: 254). Aynı tümceyi çalışan Prince (1978) de, O-ayrık yapıları üzerine yapılan çalışmaları yeterli bulmamış ve bu ayrık yapıların ‘vurgulu-odak’ O-ayrık yapıları ve ‘bilgisel-önvarsayım’ O-ayrık yapıları olarak iki alt gruba ayrılması gerektiğini savunmuştur. Ancak çoğu dilde, Prince’in İngilizce için yaptığı bu türden ayrımlara gitmeksizin ayrık yapı incelemelerinin yapıldığı gözlenmektedir. Bu nedenle O-ayrık yapılarının genel özelliklerini anlamak için, Prince’in bu ayrımına, farklı dillerdeki O-ayrık yapılarının incelenmesinden sonra ayrıntılı olarak yer verilecektir.

Mandarin Çincesinde, örneğin, tıpkı İngilizcedeki gibi sözdizimsel odaklama yapıları bulunmaktadır. Bu yapılar, yüzeyde İngilizcedeki *O*-ayrık yapısına işlevsel olarak denk görünmektedir. Bu yapı *shi...de* yapısıdır. *Shi...de* yapısının çift tümceli bir yapı olduğu ve İngilizcedeki *O*-ayrık yapılarına benzediği ileri sürülmektedir (Hedberg, 1997: 1):

(21)

Shi wo da po zhei ge beize de
'It was I who broke this cup'
'Bu fincanı kıran benim'

(21) örneğinde, 'wo' ben; *shi* koşaç; 'da po zhei ge beize de' sıfat işlevli yapı; 'de' ise belirli sıfat yantümcesi belirticisidir. Öznenin boş ya da sıfır dolguluk olması haricinde, bu yapılar İngilizceyle sözdizimsel açıdan özdeştir (Hedberg, 1997: 1). Teng (1979) ve Huang (1982)'e göre *shi* odak göstericisidir; çünkü *shi*, tümce içindeki herhangi bir öbekten önce gelebilmektedir (Hedberg, 1997: 11):

(22)

(a) Shi wo zai gongyuan-li zhao-dao nide gou de
'It was I who found your dog in the park'
'Köpeğini parkta bulan bendim'
(b) Wo shi zai gongyuan-li zhao-dao nide gou de
'It was in the park that I found your dog'
'Köpeğini bulduğum yer parktı'

(22a) örneğinde *shi*, wo 'I' AÖ'nden, (22b) örneğinde ise, zai 'at' İÖ'den sonra kullanılmıştır; yani *shi* tümce içindeki herhangi bir kurucudan önce kullanılabilen ve dilbilgisellik bozulmamaktadır. Hedberg, *de* sıfat işlevli yapı belirticisini, İngilizcedeki 'that' tümleyicisi gibi ele almakta ve bu belirticinin tümleyici öbeğinin başı olduğunu savunmaktadır. Buradaki tek fark, tümleyici öbeğin *de* belirticisine kıyasla İngilizcede başta olmasıdır (Hedberg, 1997: 3).

Cheng (1983) ve Shi'ye (1994) göre, *shi...de* yapısı, tek tümceli kiplik yapısıdır ve bu yapılarda *shi* kiplik eylemidir. Bu yapı, değişmemiş bir durumun

vurgulu anlatımında kullanılmaktadır. Bu bağlamda, ‘*shi...de*’ yapısındaki *de*, tümcede verilen durumun değişmemiş olduğu iddiasını taşıyan öge olarak tanımlanmaktadır. *De* parçacığı, *shinin* olmadığı tümcelerde bile bu anlamda kullanılabilir. Bu çözümleme, *shi...de* yapısıyla İngilizce ayırık yapılar arasındaki benzerliği desteklemektedir; çünkü *de* parçacığındaki bilgi, varsayılan bir bilgidir, dolayısıyla da *de* parçacığı gelecek durum tümcelerinde kullanılmamaktadır; çünkü gelecek durumlar değişmemiş gerçekler olarak sunulmamaktadır (Hedberg, 1997: 13). Görüldüğü gibi, Mandarin Çincesindeki *O*-ayrık yapıları işlevsel olarak İngilizcedeki *O*-ayrık yapılarıyla benzerlikler taşımakta, ancak sözdizimlerinde farklılaşmaktadırlar. İngilizcedeki *O*-ayrık yapılarıyla sözdizimsel olarak benzerlikler gösteren yapıların, Norveççedeki ve Hollandacadaki ayırık yapılar da bulunduğu ileri sürülmektedir (Gundel, 2002; van der Beek, 2003). Örneğin, İngilizcedeki *O*-ayrıklarıyla Norveççedeki ayrıkların temelde aynı sözdizimsel yapıya sahip olduğu savlanmaktadır (Gundel, 2002: 113):

(23)

Det var Nielsen som vant
‘It was Nielsen that won
‘Kazanan Nielsen’ di’

Yukarıdaki örnek, İngilizcedeki *O*-ayrık yapılarıyla Norveççedeki ayırık yapıların temelde aynı sözdizimsel yapıya sahip olduklarını göstermektedir; çünkü İngilizcedeki ‘*it*’ ayırık adılı gibi Norveççedeki ‘*det*’ de, tümcenin başında yer almakta; İngilizcedeki ‘*it*’ ayırık adılından sonra ‘*was*’ koşacı gibi Norveççede ‘*var*’ koşacı kullanılmakta, her iki dil de ayırık kurucu olarak özel bir ad olan ‘Nielsen’ AÖ ve hemen ardından İngilizcede ‘*that*’, Norveççede ‘*som*’ tümleyicisiyle kurulan bir yantümce bulunmaktadır. Hem İngilizcede hem de Norveççedeki ayırık yapılar, ‘konuşucunun öngörülen bilgiyi yapısal olarak ayırmasını ve üzerine dikkat çekmek için bu bilgiyi ayırık kurucu olarak tek ögeye daraltmasını sağlamaktadır (Hedberg, 2000’den aktaran Gundel, 2002: 114). Ancak ayırık yapıların söylem içindeki dağılımları, bu iki dildeki ayırık yapının kullanım sıklığını açıklamamaktadır; çünkü İngilizcedeki ayırık yapılar ile Norveççedeki ayırık yapıların söylemsel işlevleri farklıdır. Örneğin yukarıda verilen (23) örneğindeki Norveççe ayırık yapısıyla

oluşturulan tümce, TV haberlerinde hava durumunun başında, hava raporunu sunan kişinin Nielsen ve Johansen arasında bilek güreşi maçı olduğunu söylemesinden hemen sonra söylenen bir tümcedir. Gundel, bu bağlamda İngilizcedeki *O*-ayrık yapısının mümkün olabileceğini; ancak ayrık olmayan ‘Nielsen won’ tümcesinin daha doğal olabileceğini belirtmektedir; çünkü daha önceden birinin kazanmasına yönelik bilgi bulunmamaktadır (2002:114). Bu gibi farklılıklar Norveççenin İngilizceye ve İngilizcenin Norveççeye çevirilerinde de görülmektedir. Örneğin, Norveççe metinlerdeki ayrık yapılar, İngilizceye genellikle ayrık olmayan yapılar olarak çevrilmektedir:

(24)

Helt innerst gjorde den en brå sving som gjerne ble kalt ‘Kapteinsvingen’. *Det var nesten bare på lørdager og søndager at det gikk mennesker her.*

‘Furthest in made it an abrupt turn that usually was called "Captain’s bend". *It was Saturdays and Sundays that it went people here*’

‘Yolun sonunda ‘Kaptan’ın Dönemeci’ olarak bilinen keskin bir dönemeç vardı. İnsanlar o yoldan haftasonu dışında nadiren geçerlerdi.’

Yukarıdaki Norveççe örnek, ‘Sofi’nin Dünyası’ adlı kitaptan alınmıştır. Bu örnekte italik olarak belirtilen ayrık yapının İngilizceye çevrilirken yukarıdaki gibi tam karşılığı olan ‘It was almost only on Saturdays and Sundays that it went people here...’ olarak değil, ‘People seldom went that way except on the weekend...’ olarak çevrilmektedir (Gundel, 2002: 114). Gundel, İngilizceyle Norveççe arasındaki bu gibi farklılıkları göstermek için ‘İngilizce ayrıklar, dağılımlarında Norveççe eşdeğerlerinden daha mı sınırlıdır, eğer öyleyse nasıl?’, ‘Ayrıklar İngilizce ve Norveççede farklı söylem işlevine mi sahipler, eğer öyleyse bu işlevler nelerdir?’ ve ‘Ayrıklara sunulan seçenekler Norveççede daha mı sınırlıdır, eğer öyleyse bu sınırlılıklar nelerdir?’ gibi soruların yanıtlarını aramış ve bunun sonucunda Norveççedeki bilgi yapısı ile sözdizim yapısı arasındaki ilişkinin, İngilizcedekinden daha tutarlı bir görünüş sergilemekte olduğu sonucuna varmıştır. Bununla bağlantılı olarak, Gundel’e göre konu/odak ayrımı ya da öngörülen/öngörülmeyen bilgi ayrımında ayrık yapılar, Norveççede İngilizceye kıyasla daha çok tercih edilmektedir; ancak Norveççenin aksine İngilizcede ayrık yapılar retorik etki yaratmak için biçimsel olarak kullanılmaktadır (2002: 114-5).

Benzer biçimde, Hollandacadaki ayırık yapıların İngilizcedeki *O*-ayırıklarında bulunan bazı temel öğeleri içerdiği savunulmakta ve bu dildeki ayırık yapılar ‘geçişli ayırık yapılar’ ve ‘geçişsiz ayırık yapılar’ olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (van der Beek, 2003: 1):

(25)

Het zijn   jouw kinderen, die-PLRL   huilen
o KOŞAÇ-ÇOĞ   senin   çocuk-ÇOĞ   TÜM-ÇOĞ   ağla-
‘It is your children who cry’
‘Ağlayan senin çocukların’

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi, Hollandacaki ayırıklar, İngilizce *O*-ayırık yapılarındaki ‘ayırık adıl + koşaç + ayırık kurucu + sıfat yantümcesi’ dizilişinden oluşmakta ve geçişli ayırık yapılar olarak tanımlanmaktadır. Hollandacadaki geçişli ayırık yapılarda odak olan ögenin AÖ olduğu gözlenmekte ve bu yapılarda özne-yüklem uyumu ihlal edilmiş olmaktadır. Örnek (25)’te de özne tekil olan *het* (it) olmasına karşın, koşaç çoğul biçimdedir; çünkü ayırık kurucu/odak çoğuldur ve bu odağı niteleyen sıfat yantümcesinin başı *die* çoğul tümleyicisidir; dolayısıyla Hollandacadaki katı özne-yüklem uyumuyla da çatışan bu tür ayırık yapılarda ‘uyum’un, genel anlamda İngilizce *O*-ayırık yapılarından farklılaştığı görülmektedir. Ancak odağı tekil olan ayırık yapılarda böyle bir sorunla karşılaşılmamaktadır (van der Beek, 2003: 1):

(26)

Het is   jouw kind, dat   huilt
o KOŞAÇ   senin   çocuk   TÜM   ağla-GEN
‘It is your child who cries’
‘Ağlayan, senin çocuğun’

Geçişli ayırık yapılar sınıfına giren örnek (26)’daki tümcede, hem koşaç ögesi *is* hem de odak olan *jouw kind* tekildir ve bu odağı niteleyen sıfat yantümcesinin başı ‘dat’ tekil tümleyicisidir; dolayısıyla tekil olan *het* ‘it’ ile herhangi bir uyumsuzluk bulunmamaktadır. Böylece, Hollandaca ayırıklardaki uyumu göz önünde bulundurmak, ayırıkların üye yapısının odağın adıl olup olmamasına bağlı olduğu

gerçeğini oldukça karmaşık hale getirmektedir. Örneğin, eğer odak (25) ve (26) örneklerinde olduğu gibi, tam AÖ ise, *het* adılı yüklem-önü özne konumundadır; ancak eğer odak bir adılı ise, o zaman odak olan adıl özne konumuna, *het* ise nesne konumuna geçmektedir (van der Beek, 2003: 1):

(27)

Ik ben het, die dit doet
ben o TÛM bu yap-GEN
'It is me who does this'
'Bunu yapan, benim'

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi, odak olan öge *Ik ben* adılıdır ve *het* bu kez yüklem-önünde değil, yüklem-arkasında nesne konumunda bulunmaktadır.

Hollandaca geçişsiz ayırık yapılarda ise, odak, İÖ, BÖ, SÖ olarak kodlanabilmektedir ve bu öbekleri niteleyen bir sıfat yantümcesinin yerine, tümcenin sonunda bağımsız üye olarak işlev gören bir *dat* tümleyicisiyle yönetilen bir tümleyici öbeği bulunmaktadır. Ayrıca geçişli yapılarda *het* adılı hem özne hem de nesne konumunda olabilirken, *het* adılı daima özne konumunda yer almaktadır (van der Beek, 2003: 13):

(28)

Het was toen pas, dat ik een vermoeden kreeg
o KOŞAÇ-GEÇ o zaman sadece TÛM ben bir şüphesiz sahip ol-GEÇ
'It was not until then, that I became suspicious'
'O zamana kadar hiç şüphelenmemiştim'

Örnek (28)'deki gibi bir yapı, geçişsiz ayırık yapılar olarak tanımlanmaktadır. Görüldüğü gibi, burada odak olan öge bir BÖ'dür ve 'het' adılı yüklem-önünde kullanılmakta, dolayısıyla da özne konumunda bulunmaktadır.

Sonuç olarak, ayırık yapılar dillerde farklı görünüm sergilemekte ve örneklenen diller temel alındığında bu görünümün birbirleriyle ortak ya da farklı özellikleri paylaştıkları söylenebilmektedir. Ancak daha önce de belirtildiği gibi,

Prince'in *O*-ayrık yapılarına yönelik yaptığı 'vurgulu-odak' ve 'bilgisel-önvarsayım' *O*-ayrık yapıları¹⁰ olarak belirlediği sınıflamanın, bu yapıların özelliklerinin belirlenmesinde temel olduğu düşünülmektedir. Öncelikle, Prince'in *O*-ayrık yapılarına getirdiği iki alt sınıflamadan biri olan vurgulu-odak (bundan sonra V-O) *O*-ayrık yapılarının pek çok açıdan diğer ayrık yapı türlerinden farklı olduğu görülmektedir (1978: 896); ancak bu farklılığın nedeni *verilmiş, önvarsayılmış, yeni* gibi kavramları içeren dilin bilgi yapısı ile açıklanabilmekte ve bu yolla V-O *O*-ayrık yapılarının söylem-edimbilimsel özellikleri belirlenebilmektedir. Bu nedenle, bu ayrık yapı türü çalışmamızın 2. Bölümünde ayrıntılı olarak incelenecektir. Ancak genel olarak söz edecek olursak, V-O *O*-ayrık yapılarında *odak* (ayrık kurucu ya da vurgulu öge) vurgu almakta, *yeni* bilgi sunmakta ve genelde karşıtsal olmaktadır. Yapının diğer bölümünü oluşturan sıfat yantümcesinde ise bilgi, bilinen gibi sunulmaktadır. V-O *O*-ayrık yapılarının, bilgiyi konuşucunun hakkında düşündüğünü varsaymadan, sıfat yantümcesinde bilinen bilgi gibi sunması karşısında, 'Konuşucuyu *yeni* bilgiyi sıfat yantümcesine koymaktan ne alıkoymaktadır? sorusu akla gelmektedir. Prince, sorduğu bu soruya, konuşucuyu hiçbir şeyin engellemediği yanıtını vermiş, sadece başka bir *O*-ayrık yapısı olduğu savını ileri sürmüştür. Prince'in ortaya attığı bu diğer *O*-ayrık yapısı, bilgisel-önvarsayım (bundan sonra B-Ö) *O*-ayrık yapılarıdır (1978: 898). Ne var ki, bu yapıların özellikleri de, tıpkı V-O *O*-ayrık yapılarında olduğu gibi, bilgisel seçimler açısından değerlendirilmekte, bu nedenle de çalışmamızın bir sonraki bölümünde ayrıntılı olarak yer almaktadır. Ancak genel bir bakış açısıyla belirlemek gerekirse, bu tür ayrık yapıların işlevi, bir bilgi birimini hedeflenen dinleyiciye, henüz bilinen olmamasına karşın, bilinen bir olgu olarak sunmaktır; dolayısıyla B-Ö *O*-ayrık yapıları tarihsel anlatılarda ya da konuşucunun sunulan bildirinin gerçekleştiğinin kişisel sorumluluğunu almak istemediğini belirtmek için kullanılabilirler. Bu yüzden B-Ö *O*-ayrık yapıları, 'It seems that' (Öyle görünüyor ki), 'I think that' (Bence, Düşünüyorum ki) gibi kaçınma yapılarına benzer yapılar olarak işlev görmektedirler; çünkü her iki yapının da konuşucunun sorumluluğunu azaltma etkisine sahip olduğu düşünülmektedir. Ayrıca B-Ö *O*-ayrık yapıları, bilgiyi bilinen olgu biçiminde sunarak bildiriye güçlendirmektedir; dolayısıyla bu tür ayrık yapıların özellikle ikna edici söylemde çok yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir (Prince, 1978: 901):

(29)

It is for this reason that *Halle's (1959) argument against autonomous phonemics is such importance*: It demonstrates that...

'Bundan dolayı Halle'nin özerk sesbilime karşıt savı önemlidir. Bu sav.... göstermektedir'

Bu örnekte kullanılan B-Ö *O*-ayrık yapısı, konuşucunun önceden verdiği bilgiye kanıt sunmak, bu bilgiyi güçlendirmek için kullanılmaktadır, bu nedenle de bu tür ayrık yapıların ikna etme amacına hizmet ettiği söylenebilir. Genel anlamda, tüm B-Ö *O*-ayrık yapıları, bildiriye gerçeklik olarak sunma işlevine sahiptir; ancak bunun yanı sıra daha özgül alt işlevleri de bulunmaktadır (Prince,1978: 901). Bu işlevleri şöyle sıralamak mümkündür:

(i) B-Ö *O*-ayrık yapıları, okuyucu ya da dinleyicinin zihninde(ki) bilgiyi güncellemesini sağlama işlevi görebilir (Prince,1978: 902):

(30)

It was just a year ago that the city's major banks launched... The Philadelphia mortgage plan... To foster investment in older neighborhoods. Today, PMP is still in business and going strong ...

'Kentin büyük bankalarının Philadelphia ipotek planını başlatması yalnızca bir yıl önceydi. Eski yerleşimlerdeki yatırımı büyütmek için. Bugün FİP hala çalışmakta ve güçlenmekte...'

Örnek (30)'da, B-Ö *O*-ayrık yapısı söylemin başında kullanılmasına karşın, ardıllanmış özelliği taşıyan bir malzemedir ve okuyucunun/dinleyicinin zihninde(ki) bilgi, 'Bugün, FİP...' bilgisi verilmeden önce güncellenmektedir.

(ii) B-Ö *O*-ayrık yapılarının bir diğer işlevi de, neden-sonuç ilişkisini göstermek olarak belirtilmektedir (Prince,1978: 902):

(31)

Here... were the ideas which Hitler was later to use... His originality lay in his being the only politician of the Right to apply them to the German scene after the First World War. *It was then that Nazi Movement, alone among the nationalist and*

conservative parties, gained a great mass following and, having achieved this, won over the support of the army, the President of the Republic and...

'Bu noktada... Hitler'in daha sonra kullanacağı düşünceler... Hitler'in özgünlüğü, Birinci Dünya Savaşı sonrası Almanya'sına bunları (bu düşünceleri) uygulayacak tek sağ kanat politikacısı olmasında yatıyordu. *İşte o zaman, milliyetçi ve muhafazakar partiler arasında tek başına Nazi Hareketi(nin), büyük bir kitle/taraftar, bununla birlikte de Cumhurbaşkanı'nın, ordunun ve...desteğini kazandığı zamandı.*'

Bu örnekte, neden olarak Hitler'in Birinci Dünya Savaşı sonrası Almanya'sına birtakım düşünceleri uygulayacak tek sağ kanat politikacısı olma özgünlüğü, sonuç olarak da Hitler'in Nazi Hareketinin vs. desteğini kazanması verilmiş ve bu ilişki B-Ö O-ayrık yapısı ile kurulmuştur.

(iv) Son olarak, B-Ö O-ayrık yapıları, nezaket ve saygı anlatımlarında da kullanılmaktadır (Prince,1978: 902):

(32)

It's with great honor and pleasure that I announce Hilary Putnam
o+ KOŞAÇ ile büyük onur ve zevk TÛM ben taktim et-GEN Hilary Putnam
'Hilary Putnam'ı takdim etmekten büyük onur ve zevk duyarım'

(32) örneğinde olduğu gibi, B-Ö O-ayrık yapıları, 'with great honor' (büyük bir onurla) ilgeç öbeğinin kullanımına izin verdiği için retorik kullanımlarda nezaket/saygı olgusunu kodlamaya olanak sağlamaktadır. Örnek (32)'de de 'Hilary Putnam' AÖ'ne, B-Ö O-ayrık yapısında kullanılan öbeğe nezaket/saygı dile getirilmektedir.

Görüldüğü gibi, O-ayrık yapılarını ayrık adıl + koşaç + ayrık kurucu + sıfat yantümcesi oluşturmaktadır ve günümüze kadar pek çok dilcinin ayrık yapı çalışmalarının büyük bir bölümünü kaplamaktadır. Bu yapılar V-O ve B-Ö O-ayrık yapıları olarak gruplandırılabilen ve farklı odak öğeleriyle farklı özellikleri yüklenmektedirler; ancak ayrık yapılar üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında, O-ayrık yapılarının yanı sıra, yapay-ayrık yapılarının da bulunduğu görülmektedir.

Bu nedenle, bir sonraki bölümde yapay-ayrık yapılar ve bu yapılara ilişkin alt sınıflamalar incelenecektir.

1. 4. 2. Yapay-Ayrık Yapılar

Collins (1991), yapay-ayrık yapıları, ‘*Ne-ayrık yapıları*’, ‘*Bu-ayrık yapıları*’ ve ‘*Tek-ayrık yapıları*’ olmak üzere üçe ayırmaktadır. İlk olarak, ‘*Ne-ayrık yapıları*’*nı* inceleyelim.

1. 4. 2. 1. *Ne-Ayrık Yapıları*

Ne-ayrık yapıları, başta ‘*Ne-sözcükleri*’ olmak üzere, sıfat yantümcesi, koşaç ve ayrık kurucu dizilişinden oluşan ayrık yapılar olarak tanımlanmaktadır. İngilizcede *Ne-ayrık yapıları*nda başta kullanılan *Ne-sözcüğü*, genelde ‘*what*’ sözcüğüdür; çünkü ‘*who*’ ve ‘*how*’ gibi diğer *Ne-sözcükleri* ile başlayan *Ne-ayrık tümceleri* genelde, İngilizce ana dili konuşucuları için ya kabul edilemez ya da kabul edilebilirlikleri sorgulanır olan tümcelerdir (Collins, 1991: 29):

(33)

(a) *Who took your purse was Mary
TÜM al-GEÇ sen-İYE cüzdan KOŞAÇ-GEÇ Mary
‘*Kim(in) cüzdanını aldı (ğ) Mary idi’

(b)? How I did it was by rotating the knob
TÜM ben yap-GEÇ o KOŞAÇ-GEÇ ile döndür-ŞİM tokmak
‘* (Onu) Nasıl yaptığım tokmağı döndürerekti’

(33a) örneğinde *Ne-ayrık tümcesi* ‘*who*’ sözcüğü ile başlamakta ve dilbilgisiz kabul edilmektedir. ‘*How*’ sözcüğüyle başlayan (33b) örneğinde de benzer bir durum söz konusudur; ancak bu tümce doğrudan dilbilgisiz olarak değil, kabuledilebilirliği sorgulanır bir tümce olarak karşımıza çıkmaktadır. Ne var ki, bu örnekler aşağıdaki gibi bir ayrık yapıyla ifade edildiklerinde kabul edilebilir olmaktadır:

(34)

- (a) That's who took your purse
İşte+ KOŞAÇ TÛM al-GEÇ sen-İYE cüzdan
'Cüzdanını alan işte odur'
- (b) That's how I did
İşte+ KOŞAÇ TÛM ben yap-GEÇ
'İşte böyle yaptım / Bu nasıl yaptığım'

(33a-b) örnekleri, (34a-b) örneğindeki gibi 'that' gösterme adlı ile başlayan ayırık yapılarla ifade edildiğinde bu tümceler¹¹ kabuledilebilir olmaktadır (Collins, 1991: 29).

Prince (1978), *Ne*-ayırık terimini sadece tanımlayıcı *Ne*-tümceleriyle bağlantılandırarak kullanmaktadır. *Ne*-ayırık yapıları, *O*-ayırık yapıları gibi tanımlayıcı olabildikleri gibi niteleyici de olabilmektedir ve bu ayırık yapıların tanımlayıcı ya da niteleyici olarak belirlenmesinde, ezgi birim ve söylem yapısı etmenleri önemli rol oynamaktadır. Bunun yanı sıra, tanımlayıcı koşaçlı yapıların birbirlerinden farklılaştıkları tersçevrilebilirlik özelliği, *Ne*-ayırık yapılarını, onlara yüzeysel olarak benzeyen niteleyici yapılardan ayırmaya yaramaktadır (Collins, 1991: 2):

(35)

- (a) What Tom offered Sue was too sweet
TÛM Tom sun-GEÇ Sue KOŞAÇ-GEÇ çok tatlı
'Tom'un Sue'ya sunduğu çok tatlıydı'
- (b) * Too sweet was what Tom offered Sue
çok tatlı KOŞAÇ-GEÇ TÛM Tom sun-GEÇ Sue
'Çok tatlıydı Tom'un Sue'ya sunduğu'

Yukarıdaki (35a) örneği, niteleyici bir yapıdır ve (35b) örneğinde görüldüğü gibi, bu yapılar tersçevrildiklerinde kabul edilemez olmaktadır; ancak bu tür niteleyici yapılara benzeyen *Ne*-ayırık yapılarında, tersçevrilebilirlik özelliği işlemekte, dilbilgisellik bozulmamakta ve bu yapılar tanımlayıcı yapılar olarak adlandırılmaktadır:

(36)

(a) What Tom offered Sue was a sherry

TÜM Tom sun-GEÇ Sue KOŞAÇ-GEÇ bir şeri

'Tom'un Sue'ya sunduğu şeriydi'

(b) A sherry was what Tom offered Sue

bir şeri KOŞAÇ-GEÇ TÜM Tom sun-GEÇ Sue

'Şeri, Tom'un Sue'ya sunduğuydu'

(36a) örneğindeki gibi yapılar, tanımlayıcı yapay-ayrık yapıları olarak ele alınmaktadır; çünkü (36b) örneğinde olduğu gibi tersçevrildiklerinde dahi tümce dilbilgiselliğini korumaktadır. Dolayısıyla, bu gibi yapılar ayrık yapı sınıflamasına dahil olabilirken, (35)'deki gibi yapılar ayrık olarak kabul edilmemektedir.

Declerck (1984) ve Collins (1991), (33) örneğindeki gibi bazı yapıların tanımlayıcı ayrık yapılar olarak belirlenmesinde birtakım sorunlar olduğunu belirtmektedir. Bu sorunlar, bu gibi yapıların hem tanımlayıcı hem de niteleyici belirlemelerine uyum göstermesinde yatmaktadır:

(37)

What Tom offered Sue was a puzzle

TÜM Tom sun-GEÇ Sue KOŞAÇ-GEÇ bir bulmaca / muamma

'Tom'un Sue'ya sunduğu bir bulmacaydı'

'Tom'un Sue'ya sunduğu bir muammaydı'

Collins (1991)'den alınan bu tümce 'puzzle' sözcüğünün yol açtığı anlam farklılıkları nedeniyle, hem tanımlayıcı hem de niteleyici olarak değerlendirilebilmektedir. Tanımlayıcı okumada, 'puzzle' sözcüğü addır ve 'Tom offered Sue a puzzle' tümcesi tersçevrilebilir özelliğe uyum göstermektedir; ancak niteleyici okumada bu sözcük sıfattır ve tersçevrilmiş karşılığı bulunmamaktadır (1991: 38).

Collins, yapay-ayrıklara yüzeysel olarak benzeyen (31) ve (33) örneğindeki gibi yapıları, Halliday'in ilişkisel süreç dizgelerinden 'yoğunluk' türüne dahil etmekte; ancak bu gibi yapıların 'durumsal' nitelemeyle de benzer olduğunu savunmaktadır (1991: 41):

(38)

The place where Tom made the offer was in Perth
yer TÛM Tom yap-GEÇ teklif KOŞAÇ-GEÇ YERLİK Perth
'Tom'un teklifi yaptığı yer Perth'dü'

Örnek (38), durumsal tanımlayıcı okuma ile durumsal niteleyici okuma arasındaki belirsizliği göstermektedir. Tanımlayıcı okumada, gönderimde bulunan 'Perth'dir. Niteleyici okumada ise, 'yer' in (the place) Perth'de olduğu anlaşılmaktadır. Collins'e göre, bu iki okuma arasındaki ayrım 'ayrıklaştırılmazlık' ve 'tersçevrilebilirlik' testleriyle çözülebilmektedir (1991: 39):

(39)

(a) In Perth was the place where Tom made the offer
YERLİK Perth KOŞAÇ-GEÇ yer TÛM Tom yap-GEÇ teklif
'Perth, Tom'un teklifi yaptığı yerdü'
(b) Tom made the offer in Perth
Tom yap-GEÇ teklif YERLİK Perth
'Tom teklifi Perth'de yaptı'

Burada, (39a) örneğindeki tanımlayıcı okuma, (39b) örneğindeki tümce ile ayrıklaştırılabilmekte ve (39a) örneğindeki gibi tersçevrilebilmektedir. Ancak niteleyici okuma için ne ayrıklaştırma ne de tersçevrilme mümkün olmaktadır; dolayısıyla bu tür yapılar, tanımlayıcı durumsal yapılar olarak değerlendirilmektedir (Collins, 1991: 39). Bunun yanı sıra, *Ne*-ayrık yapılarının 'tanımsal' tümce türüne de girdiği ileri sürülmektedir (Declerck, 1984: 251-253):

(40)

A pyramid is what Egyptians built to bury their pharaohs in.
bir piramit KOŞAÇ-GEN TÛM Mısırlı-ÇOĞ inşa-GEÇ göm- onlar-İYE firavun YERLİK
'Piramit(ler), Mısırlıların firavunlarını içinde yakmak için inşa ettikleridir'

Örnek (40)'taki tümcenin, tanımsal bir *Ne*-ayrık tümcesi olduğu düşünülmektedir; çünkü bu tümce içerisinde 'piramit' AÖ'nin tanımına yönelik 'Mısırlıların firavunlarını içinde yakmak için inşa ettikleri bir yer olduğu' bilgisi bulunmaktadır (Declerck, 1984: 251-253).

Prince'e (1978) göre, *O*-ayrık yapılarıyla *Ne*-ayrık yapıları arasında sözdizimsel farklılıklar da bulunmaktadır. Bu iki ayrık türü hangi kurucunun odak olduğuna göre farklılaşmaktadır (Akmajian, 1970; Higgins, 1971 ve Emonds, 1970'den aktaran Prince, 1978: 884). Aşağıdaki örneklerde hangi kurucunun hangi ayrık yapılarda odak olduğu gösterilmiştir:

(41)

(a) '... it is *the grammatical relations of the deep structure* that determine the semantic interpretation.

'Anlambilimsel yorumu belirleyen, derin yapının dilbilgisel ilişkileridir'

(b) What we have is simply *a principle of cooperation*.

'Burada söz konusu olan işbirliği ilkesidir'

Yukarıdaki (41a) ve (41b) örneklerinde odaklanan kurucu, hem *O*-ayrık hem de *Ne*-ayrık yapılarında AÖ'dir. Bu AÖ'leri, (41a) örneğinde 'grammatical relations of the deep structure', (41b) örneğinde ise 'a principle of cooperation' ayrık kurucularıdır ve bu kurucular tümce içerisinde odaklanan öge olarak bulunmaktadır.

BÖ'nin odak kurucu olduğu yapılar ise, genelde aşağıda yer alan (42a) örneğindeki gibi *O*-ayrık yapılarında görülebilir; ancak (42b) kabuledilebilir olmamaktadır (Prince, 1978: 884):

(42)

(a) It was *then* that I became a young revolutionary

o KOŞAÇ-GEÇ o zaman TÜM ben ol-GEÇ bir genç devrimci

'İşte o zaman (ben) genç bir devrimci oldum'

(b) *When I became a young revolutionary was *then*

TÜM ben ol-GEÇ bir genç devrimci KOŞAÇ-GEÇ o zaman

'*Ne zaman genç bir devrimci olduğum o zamandı'

(42a) örneğinde *O*-ayrık yapısı, ayrık kurucu olan 'then' BÖ'ne izin vermektedir ve tümce dilbilgisel olmaktadır; ancak (42b) örneği kabul edilebilir değildir; çünkü 'when' sözcüğüyle başlayan *Ne*-ayrık yapısı, BÖ'nin odak kurucu olmasına izin vermemektedir. Benzer biçimde, İÖ genelde *O*-ayrık yapılarında

kabuledilebilir olmaktadır; yani bu öbek, bu yapılarda odak kurucu olarak işlev görebilmektedir. Ancak *Ne*-ayrık yapıları, odak kurucu olarak İÖ'lerine izin vermemektedir (Prince, 1978: 884):

(43)

(a) It is *against pardoning these* that many protest

'Birçoklarının protesto ettiği, af aleyhtarlığıdır'

(b) *What / Where / How many protest is *against pardoning these*

'*Birçoklarının neyi/ ne zaman / nasıl protesto ettiği af aleyhtarlığıdır'

(42a-b) örneklerindeki duruma benzer olarak (43a-b)'de de, *O*-ayrık yapısı, 'against pardoning these' İÖ'nin ayrık kurucu olarak odaklanan öge olmasına izin verirken, bu öbeğin kullanıldığı *Ne*-ayrık yapıları dilbilgisi-dışı olmaktadır.

EÖ'lerinin odak kurucu olduğu yapılar ise, *Ne*-ayrık yapılarında mümkün olmaktadır. Burada da EÖ'nin odak kurucu olarak kullanıldığı *O*-ayrık yapıları kabuledilebilir olmamaktadır (Prince, 1978: 884-885):

(44)

(a) What that does is tend to Rob Ervin and the grand jury with yet a third *investigation group*

'Bunun yol açtığı Rob Ervin ve büyük jürinin ayrıca üçüncü bir araştırma grubu oluşturmalarıdır'

(b) *It is *tend to Rob Ervin and the grand jury with yet a third investigation group* that that does

'?Rob Ervin ve büyük jürinin ayrıca üçüncü bir araştırma grubu oluşturmaları bunun yol açtığıdır.'

Görüldüğü gibi, (44a) örneğindeki *Ne*-ayrık yapısında 'tend to Rob Ervin and the grand jury with yet a third investigation group' EÖ, ayrık kurucu işlevi görmekte ve odaklanan öge olabilmektedir; ancak *O*-ayrık yapısının kullanıldığı (44b) örneğinde, bu kullanıma izin verilmemekte, tümce dilbilgisi-dışı olmaktadır.

Son olarak, odaklanan kurucu, *Ne*-ayrık yapılarında bir tümce olabilirken, *O*-ayrık yapılarında olamamaktadır (Prince, 1978: 884):

(45)

- (a) What you are saying is *that the president was involved*
TÜM sen KOŞAÇ söyle-ŞİM KOŞAÇ TÜM başkan KOŞAÇ-GEÇ dahil ol-GEÇ
'? Söylediğin, başkanın işin içinde olduğudur / katıldığıdır'
- (b) *It is *that the president was involved* that you are saying
o KOŞAÇ TÜM başkan KOŞAÇ-GEÇ dahil ol-GEÇ TÜM sen KOŞAÇ söyle-ŞİM
'? Söylediğin, başkanın işin içinde olduğudur / katıldığıdır'

Yukarıdaki (45a) örneğinde *Ne*-ayrık yapısı bulunmaktadır ve bu yapıda odaklanan öge olarak 'that the president was involved' tümcesi görev almaktadır ve bu tümce dilbilgiseldir; ancak (45b) örneğindeki gibi bir *O*-ayrık yapısı buna izin vermemektedir. Bunun yanı sıra, *O*-ayrık yapıları [+insan] ve [-insan]¹² varlıkları odaklayabilirken, *Ne*-ayrık yapıları sadece [-insan] varlıkları odaklayabilmektedir (Prince, 1978: 886):

(46)

- (a) ... it was *Magruder* that leaked it
... o KOŞAÇ-GEÇ Magruder TÜM sız(dır)-GEÇ o
'... Bunu sızdıran Magruder'di'
- (b) *Who /What leaked it was *Magruder*
TÜM sız(dır)-GEÇ o KOŞAÇ-GEÇ Magruder
'Kimin /*Neyin sızdırdığı Magruder'di'

Görüldüğü gibi, *O*-ayrık yapılarında özel ad olan ve [+canlı] anlambilimsel özelliğe sahip 'Magruder'AÖ'ni odaklayabilmektedir; ancak aynı işlem *Ne*-ayrık yapılarına uygulandığında tümce, (46b) örneğinde olduğu gibi dilbilgisi-dışı olmaktadır.

Tüm bu bilgiler ışığında *Ne*-ayrık yapılarının, genellikle *O*-ayrık yapılarından farklı özellikler sergilemekte olduklarını; ancak bu yapıların, yukarıda açıklandığı gibi, bazı durumlarda *O*-ayrık yapılarıyla yer değiştirebildikleri söylenebilir. *Ne*-ayrık yapıları, birçok sözdizimsel ve işlevsel özellikleri içlerinde barındırdıklarından, ayrık yapıları inceleyen çoğu araştırmacının *O*-ayrık

yapılarından sonra en sık odaklandığı ayrık türü olmuştur. *Ne*-ayrıklarının yanı sıra, yapay-ayrık yapıları altında incelenecek bir diğer ayrık türü de *Bu*-ayrık yapılarıdır. Bu nedenle bir sonraki bölümde bu ayrık türünden söz edilecektir.

1. 4. 2. 2. *Bu*-Ayrık Yapıları

Bolinger, Jerkins ve Ball ayrık yapılarda özne işlevi gören *it* adılı yerine *that*, *this*, *those*, *these* gibi adılların kullanılabilirliğini ve bu kullanımların, ‘it’ adılının kimliğini değiştirmedini savunmaktadırlar (Bolinger, 1972b; Jenkins, 1975 ve Ball, 1977, 1978’den aktaran Hedberg, 1990: 76):

(47)

What are you upset about?- It’s / that’s my money you’re spending!
ne KOŞAÇ sen üzgün hakkında.- o+KOŞAÇ benim para sen+KOŞAÇ harca-ŞİM
‘Neye canın sıkkın?- Harcadığın para benim param!’

Bu örnekte, *it* ayrık adılı yerine *that*’in de kullanılabilirliğini ve ayrık yapının ‘it’ ile kazandığı kimliği koruduğu görünmektedir. Ancak, tümcenin başındaki gösterme adılı olan *that* ya da *this* ayrık kurucularının olduğu her ayrık yapı, *Bu*-ayrık yapısı olarak algılanmamaktadır. Bunun nedeni de, yukarıdaki örneklerin aksine, bu gösterme adıllarından sonra koşaç ve sıfat yantümcelerinin kullanılması, dolayısıyla da işlevlerinin farklılaştığı düşüncesi olabilir (Hedberg, 1990: 76).

Weinert ve Miller (1996) bu ayrık yapıları, başta gösterme adılı olan *that* ya da *this* ayrık kurucusu, koşaç ve sıfat yantümcesinin dizilişinden oluşan ayrık yapılar olarak tanımlanmakta, ancak bunları ‘devrik *Ne*-ayrıkları’ olarak adlandırmaktadır. Collins (1991) ise, bu tür ayrıkları, *Bu*-ayrık yapıları başlığı altında incelemekte; ancak bu yapıları kendi içerisinde ‘temel yapay-ayrıklar’ ve ‘devrik yapay-ayrıklar’ olarak sınıflandırmaktadır. Biz de bu çalışmada, *Bu*-ayrık yapılarını Collins’in (1991) terimlerini kullanarak açıklayacağız.

Devrik yapay-ayrıklar dikkat çekme işlevi gören ayrıklar olarak tanımlanmaktadır. Bu tür ayrıklardaki sıfat yantümcesi, genelde koşacı takip etmek

zorunda olan ‘ne’ ve ‘nerede’ sözcükleriyle başlamaktadır. Bunun nedeni, konuşucunun yer, yön ve konum ifadelerine sıklıkla gönderimde bulunmasıdır. Devrik yapay-ayrıklar, konuşucuya gösterme adılı olan *that* ayırık kurucusunu, tümce başı konumunda, odaklayıcı bir araç olarak kullanmasına izin vermekte ve bu ayırık yapıların çoğunda hem ayırık kurucu hem de sıfat yantümcesinde vurgulu öge bulunmaktadır (Weinert ve Miller, 1996: 188):

(48)

This is   where Andrew works   in   there
bu KOŞAÇ TÜM Andrew çalış-3.TEK YERLİK ora
‘Burası Andrew’ın çalıştığı yerdir’

Yukarıdaki tümce, Andrew’ın bir yerlerde çalıştığını öngörmektedir. Burada öngörülen ‘yer’ göndergesi, ayırık kurucu olan ‘this’ ile tanımlanmaktadır. Huddleston’a (1984) göre, odakta olan ‘where Andrew works’ sıfat yantümcesidir ve hem ‘this’ hem de ‘there’ vurgulu öge görevi görmektedir. Burada konuşucunun bu ayırık türünü kullanması, ‘yer’i tam olarak belirtme isteğinden kaynaklanmaktadır (Weinert ve Miller, 1996:189-193).

Mandarin Çincesinde de, İngilizcedeki ‘this’ gösterme adılı ile başlayan devrik yapay-ayrık yapılarına benzer bir kullanım bulunmaktadır. Bu kullanım yine *shi...de* yapısı ile oluşturulmaktadır ve bu yapıların çoğu, özne-odak örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Hedberg, 1997: 20):

(49)

Zhe shi ni hai wo   de
bu SHI sen incit-ben-BELİRTME DE
‘This is you who harmed me’
‘Beni inciten sensin’

(49) örneğinde *shi*, *zhe*’yi (this) takip etmektedir; dolayısıyla başta olan *zhe*’nin konulduğu ve *shi*’nin de özne işleviyle odak olduğu düşünülmektedir (Ball, 1977’den aktaran Hedberg, 1997: 20).

Devrik yapay-ayrıklardaki ‘this’ ve ‘that’ gösterme adlarının, bir önceki sözce ile güçlü bir bağ yarattığı düşünülmektedir; dolayısıyla bu ayrık yapılar, genelde buldukları sözce ile bir önceki sözceyi bir araya getirme, toparlama, o anki duruma açıklık getirme ve genellikle ‘that’ gösterme adının göndergesiyle başlayan bir sonraki sözcenin başlangıcını oluşturma işlevi görmektedir. Başlangıçta yer alan bu gösterme adları (özellikle de *that*) kullanıldıkları ayrık yapılara artgönderimsel ve dikkat çekici olma nitelikleri kazandırmaktadırlar; çünkü bu gösterme adları bir şeyleri diğerlerinden ayırmakta ve yeni bir başlangıç noktası oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, *Bu*-ayrık yapılarında *that*, durup yeniden düşünme ihtiyacına işaret etmektedir; dolayısıyla bu yapıların öncelikli işlevlerinin temalaştırma olduğu söylenebilir (Weinert ve Miller, 1996: 191-193):

(50)

Well... we see it a lot at school... If you know... boys... in the sixth form...round about seventeen or eighteen.... and they become engaged... *that's what happened about two years ago*...there was a whole sort of rash...

‘Pekala... bunu okulda çok gördük... hatırlarsan...delikanlılar...altıncı sınıfta...onyedi ya da onsekiz civarlarında...ve nişanlandılar... *yaklaşık iki yıl önce olan şey bu... tam bir gözükaralıktı...*’

Collins’ten (1991: 152) alınan örnek (50)’de de görüldüğü gibi, ‘*that’s what happened about two years ago*’ tümcesi, kendinden bir önceki ‘nişanlandılar’ ifadesine argönderimde bulunarak, bu ifade ile güçlü bir bağ yaratmakta ve bu iki tümceyi anlamsal açıdan bağlamaktadır.

‘That’ gösterme adlı, AÖ’lerine ve İÖ’lerine de gönderimde bulunabilir; ancak bunun yanı sıra, daha geniş öbekselle ve tümcesel birimlere ve söylem bölümlerine de gönderimde bulunabilir; bu sayede de önermeleri özetlemiş olur. Sıfat yantümcesinin tümüyle *yeni* bilgi taşıdığı durumlarda da devrik yapay-ayrık yapılar sıfat yantümcesindeki olaya odaklandığı için, bir önceki sözce ile olan bağı korumaktadır. Ancak, yazılı dil kullanımında bu tür ayrıklar sözlü dil kullanımına oranla daha az bulunmaktadır; çünkü yazılı dil kullanımı çok kısa süren, gelip geçici

bir süreç değildir ve önemli birimler için çok fazla dikkat çekici araca gerek duyulmamaktadır (Weinert ve Miller, 1996: 191-193).

Collins (1991: 3), vurgulu kurucunun konu olduğu yapay-ayrık yapıların da devrik yapay-ayrık sınıflamasına almaktadır:

(51)

John was the one who did it
John KOŞAÇ-GEÇ kişi TÜM yap-GEÇ o
'John bunu yapan kişidir'

(51) örneğinde de görüldüğü gibi, 'John' AÖ, tümcenin başında yer almakta, vurgulu kurucu görevini üstlenmekte, dolayısıyla da konusal işleve sahip olmaktadır. Collins'in (1991) bu belirlemesine dayanarak, devrik yapay-ayrık yapılarının sadece başta gösterme adılı olan 'that' ya da 'this' ayrık kurucusu, koşaç ve sıfat yantümcesi dizilişinden oluşan değil, aynı zamanda vurgulu öge, koşaç, sıfat yantümcesinin sözlüksel başı ve sıfat yantümcesinden de oluştuğu söylenebilir.

Ayrık yapılar içerisinde, sıfat yantümcesinin sözlüksel başının tümcede önce konumlandırılması da söz konusu olabilmektedir. Collins, bu tür ayrık yapıların temel yapay-ayrık yapılar¹³ olduğunu savunmaktadır. Collins'e göre, temel yapay-ayrık yapılar, 'the' ile başlayan ve devamında adıl görevi gören ve baş olan 'one', 'thing', 'reason', 'time', 'place' gibi sözcüklerle kurulmuş adıl sıfat yantümcelerinden oluşmaktadır ve bu ayrıklarda, Ne-sözcükleri silinebilir nitelik taşımaktadırlar (Collins, 1991: 27):

(52)

The place (where) Tom saw Sue was in front of the bank
yer (TÜM) Tom gör-GEÇ Sue KOŞAÇ-GEÇ YERLİK(ön) banka
'Tom'un Sue'yu gördüğü yer bankanın önüydü'

Yukarıda verilen *Bu*-ayrık yapısında 'the place', sıfat yantümcesinin sözlüksel başı kabul edilmektedir. Bu örnekte de görüldüğü gibi, *Bu*-ayrık yapılarıyla kurulan tümcelerde, yer bildiren 'where' Ne-sözcüğü isteğe bağlı olarak

kullanılabilmekte ya da silinebilmektedir; çünkü bu tür sözcükler tümcede yer almadıklarında da anlam kaybolmamakta ve dilbilgisellik bozulmamaktadır (Collins, 1991).

Declerck (1984), sıfat yantümcesinin sözlüksel başı ‘the one’ olan ayırık yapıları, karşıtsal ayırık yapılar sınıflamasına dahil etmekte ve bu yapıların *V-O* ya da karşıtsal ayırık yapılarla ortak özelliklere sahip olduğunu belirtmektedir:

(53)

The one who did it was John
kişi /insan TÖM yap-GEÇ o KOŞAÇ-GEÇ John
‘Bunu yapan John’du’

Declerck’e göre, (53) örneğinde odak olan ve vurgu alan AÖ ‘John’dur; dolayısıyla *yeni* bilgiyi temsil etmekte, bunu yaparken de karşıtsallık oluşturmaktadır (1984: 264).

Bu-ayırık yapılarında başı ‘one’, ‘thing’, ‘place’ olan sıfat yantümcelerine izin verilmesi, başı ‘man’ gibi sözcükler olan sıfat yantümcelerine de izin verilip verilmeyeceği sorusunu akla getirmektedir. Bu sorunun yanıtı Halliday ve Hasan’ın ‘adıl’ olarak niteledikleri ‘one’, ‘thing’, ‘place’ sözcükleri ile ‘man’, ‘thing’, ‘incidence’, ‘place’¹⁴ sözcükleri gibi ‘genel ad’ işlevini gören birimler arasındaki farklılıkta yatmaktadır. ‘Thing’ ve ‘place’ gibi sözcükler artgönderimsel olarak işlev görebilirken, ‘man’ gibi genel adlar artgönderimsel olmamaktadır (Halliday ve Hasan, 1976’dan aktaran Collins, 1991: 29):

(54)

- (a) *The incidence* of muggings in the neighbourhood has declined
‘Mahalledeki soygunculuk olayları artmıştır’
- (b) It is unwise to leave your car unlocked. The *thing* could easily be stolen.
‘Arabamı kilitlemeden bırakmak akıllıca değildir. Ø kolaylıkla çalınabilir’
- (c) Have you been to Adelaide? I love the *place*.
‘Adelaide’de hiç bulundun mu? Orayı seviyorum.’

(54a) örneğinde ‘the incidence’ genel adı artgönderimsel değildir; yani bağlamda kendisinden önce kullanılan bir varlığa gönderimde bulunmamaktadır. (54b) ve (54c) örneklerindeki ‘thing ve ‘place’ sözcükleri ise artgönderimseldir; yani bağlam içerisinde kendilerinden önce kullanılan bir varlığa gönderimde bulunmakta, dolayısıyla da ‘the car’, ‘Adeleaide’ öbekleriyle yer değiştirebilmektedirler. Ancak bu sözcüklerin artgönderimsel olarak kullanılmadığı örnekler de bulunmaktadır (Collins, 1991: 30):

(55)

(a) The *thing* that disturbs us is the rate of car thefts
şey TÜM rahatsız et-GEN biz-YÖNELME KOŞAÇ oran-İYE araba hırsızlık-ÇOĞ
‘Bizi rahatsız eden şey, araba hırsızlığı oranıdır’

(b) I left Sydney last Wednesday. The *place* I am heading for is Adelaide
ben ayrıl-GEÇ Sydney geçen Çarşamba yer ben yönel-ŞİM KOŞAÇ Adelaide
‘Sydney’den geçen Çarşamba ayrıldım. Gittiğim yer Adelaide’dir’

(55a-b) örneklerinde ‘thing ve ‘place’ sözcükleri artgönderimsel değildir; çünkü bağlam içerisinde kendilerinden önce kullanılan bir varlığa gönderimde bulunmamaktadırlar.

Halliday’e göre, adıl olan ‘thing’ [-insan] ve [-belirli] adlarla, adıl olan ‘one’ ise [+belirli] adlarla sınırlıdır; ancak adıl olan ‘thing’, [+insan] ve [+belirli] olarak da kullanılabilir (Halliday, 1967: 234’ten aktaran Collins 1991: 31):

(56)

The only *thing* they have in common is the children they’ve produced
tek şey onlar sahip ol-GEN ortak KOŞAÇ çocuk-ÇOĞ onlar üret-GEÇ
‘Ortak olan tek şeyleri doğurdıkları çocuklarıdır’

Bu örnekte ‘thing’ adılı, [+insan] ve [+belirli] anlambilimsel özelliklerine sahip ‘children’ AÖ’ne gönderimde bulunmaktadır.

Görüldüğü gibi, *Bu*-ayrık yapılarının başı, birçok değişke olabilmektedir; ancak bu durum *Bu*-ayrık yapılarının yapay-ayrıklar sınıfına dahil edilip edilmemesinde görüş ayrılıklarına yol açmaktadır. Ayrıca, *Bu*-ayrık yapılarındaki

başın sınırsız sayıda niteleyici alması da bu ayırık yapıların yapay-ayrıklara dahil edilmesinde sorun yaratmaktadır; çünkü ad ve adıl gibi birçok değişkesi olan ve sınırsız sayıda baş ile nitelenen *Bu*-ayırık yapılarının, ayırık olmayan karşılıkları tam olarak bulunmamaktadır. Ancak baş, sadece bir rakam ya da nicelik sözcüğüyle nitelenirse, *Bu*-ayırık yapıları ayırık olmayan karşılıklarını kolayca bulmakta ve yapay-ayırık sınıflamasına dahil edilebilmektedir (Collins, 1991: 31):

(57)

(a) #that was the *first* thing they did

bu KOŞAÇ-GEÇ ilk şey onlar yap-GEÇ

‘o, yaptıkları ilk şeydi’

(b) # and at the *only* time I can relax is when I accept this

‘ve rahatlayabildiğim tek an, bunu kabul ettiğim andır’

(c) # the *second* thing which the university does is to give ...

ikinci şey TÜM üniversite yap-GEN KOŞAÇ ver-

‘üniversitenin yaptığı ikinci şey,... vermektir’

Bu örneklerde baş, ‘first’, ‘only’ ve ‘second’ gibi niceliksel nitelermeler almıştır ve (57a) için ‘*they did that first...*’; (57b) için ‘*I can relax only when I accept this*’; (57c) için ‘*secondly, the university gives...*’ gibi ayırık olmayan biçimleri bulunabilmektedir (Collins, 1991:31). Bunun yanı sıra, tüm diğer ayrıklar gibi ‘the only thing’ ile başlayan ‘*the only thing I want is a candle*’ gibi *Bu*-ayırık yapıları da, içlerindeki ‘only’ sözcüğü ile tümceye ‘dışlama’ ya da ‘kapsamlılık sezdirimi’ katmaktadırlar (Collins, 1991). Kapsamlılık sezdiriminde, konuşucunun değişkeni doğru olarak belirlemesi temeldir ve konuşucunun diğerlerinin arasından seçtiği değer, değişkeyi karşılayan tüm öğeleri dışlamalıdır (Atlas and Levinson 1981’den aktaran Declerck, 1984: 271). *Bu*-ayırık yapıları dışlama/kapsamlılık sezdirimi içermeleri açısından yapay-ayırık yapıların alt sınıfı olan *Tek*-ayırık yapılarıyla benzerlik taşımaktadırlar. Bu nedenle bir sonraki bölümde ‘*Tek*-ayırık yapıları’ndan söz edilecektir.

1. 4. 2. 3. *Tek-Ayrık Yapıları*

Tek-ayrık yapıları, çoğu ayrık yapı çalışan dilci tarafından gözardı edilmektedir. Ancak Collins (1991), *Tek-ayrık yapılarını*, ayrık yapı sınıflamasına almış ve bu ayrık türünü yapay-ayrıklara dahil etmiştir. *Tek-ayrık yapılarının* yapay-ayrık yapıların altında sınıflandırılmasının nedeni, bu ayrık yapıların *Ne-ayrık yapıları* ve *Bu-ayrık yapıları* ile kurduğu düşünülen anlamsal ilişkilerdir (1991: 32):

(58)

- (a) What / The thing the car needs is a new battery
TÜM / şey araba ihtiyacı ol-3.TEK KOŞAÇ bir yeni aktı
'Arabanın ihtiyacı olan (şey), yeni bir aktüdür'
- (b) The car needs a new battery
araba ihtiyacı ol-3.TEK bir yeni aktı
'Arabanın yeni bir aktüye ihtiyacı var'
- (c) All the car needs is a new battery
tüm/tek araba ihtiyacı ol-3.TEK KOŞAÇ bir yeni aktı
'Arabanın tek ihtiyacı yeni bir aktüdür'
- (d) The car only needs a new battery
araba sadece ihtiyacı ol-3.TEK bir yeni aktı
'Arabanın sadece yeni bir aktüye ihtiyacı var'

Yukarıdaki örneklerde (58c) ve (58d) tümceleri, (58a) ve (58b) tümcelerinden anlamsal olarak farklıdır; çünkü (58c) örneğindeki *Tek-ayrık* yapısındaki 'all' sözcüğü ve (58d) örneğindeki 'only' sözcüğü, sadece bir varlığa gönderimde bulunmakta ve dışlama ya da kapsamlılık sezdirimi taşımaktadır; yani diğerlerinin arasından seçilen bir değer, belirlediği değişkeyi tanımlayan tüm öğeleri içermekte ve diğerlerini tamamen dışlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında birçok İngilizce anadili konuşucusu için, *Tek-ayrık yapıları* ile içinde 'only' sözcüğü bulunan *Bu-ayrık yapıları* arasında çok yakın bir anlamsal ilişki bulunmaktadır; çünkü *Bu-ayrık yapılarında* sıfat yantümcesi, genelde 'the only thing', *Tek-ayrık yapılarında* ise 'all' ile başlamaktadır. Anlambilimsel olarak, *Tek-ayrık yapılarındaki* 'all' sözcüğü tıpkı *Bu-ayrık yapılarındaki* 'only' sözcüğü gibi sadece bir varlığa gönderimde bulunmakta ve doğal olarak tıpkı 'only' içeren *Bu-ayrık yapıları* gibi, bu yapılara 'amongst the other things' (diğerlerinin arasından) vb. gibi dışlama

sezdirimini ortadan kaldıracak eklemeler yapılamamaktadır. Örneğin yukarıdaki (58c) ve (58d) tümcelerinin sonuna ‘amongst the other things’ İÖ’ni getirdiğimizde bu tümceler dilbilgisi-dışı olmakta; dolayısıyla bu ayrıklar anlambilimsel düzlemde birbirlerinin yerini tutabilmektedirler (Collins, 1991: 34).

Görüldüğü gibi, *Tek*-ayrık yapıları İngilizcede özellikle ‘the only thing’ ile başlayan *Bu*-ayrık yapıları ile anlamsal açıdan aynı özellikleri paylaşmaktadırlar ve yapay-ayrık yapılar sınıflamasına dahil olmaktadır. İncelenmesi gereken bir diğer ayrık türü de ‘*Var*-ayrık yapıları’dır. Bu nedenle bir sonraki bölümde, bu ayrık türünden söz edilecektir.

1. 4. 3. *Var*-Ayrık Yapıları

Collins, *Var*-ayrık yapılarını varlıksal ayrık yapılar olarak tanımlamakta ve bu ayrık türünün bir durumun varlığını ya da gerçekleşmesini bildiren yapılar olduğunu savunmaktadır. Varlıksal *Var*-ayrık yapılarının, varlıksal olmayan karşılıklarından türedikleri öngörülmektedir (Collins, 1992: 419):

(59)

(a) There was somebody shot in a car
orada KOŞAÇ-GEÇ birisi vurul-GEÇ YERLİK bir araba
‘Arabada vurulmuş birisi vardı’

(b) There were blokes throwing half-full beer cans
orada KOŞAÇ-GEÇ adam-ÇOĞ fırlat-ŞİM yarı-dolu bira kutu-ÇOĞ
‘Yarı dolu bira kutularını fırlatan adamlar vardı’

Bu tümceler, tam dilbilgiselleştirilmiş öğeler olarak ‘there was’ ve ‘there were’ öğelerinin tümceye dahil edilmesi yoluyla, varlıksal olmayan kaynağından [(59a) *somebody was shot in the car*; (59b) *blokes were throwing half-full beer cans*] türemektedir. Buradaki AÖ’leri koşaç ögesi olan ‘be’nin etrafında hareket etmekte ve yerlerini ‘there’ dışlak adılına bırakmaktadırlar (Collins, 1992: 425).

Var-ayrık yapıları, *O*-ayrık yapılarına benzer biçimde dışlak özne ve koşaç ögesi içermektedir (Collins, 1992: 419):

(60)

There's somebody *that's* helping me with my eyes
var+KOŞAÇ birisi TÛM+KOŞAÇ yardım et-ŞİM ben-YÖNELME ile benim göz-ÇOĞ
'Gözlerimi tedavi eden biri var'

Yukarıdaki tümce, bir *Var*-ayrık yapısıdır ve tıpkı *O*-ayrık yapılarında bulunan *O*-ayrık adılı gibi, burada da '*there*' dışlak adıl ile '*is*' koşaç ögesi bulunmaktadır.

Varlıksal ayrık yapıları ile *O*-ayrık yapıları arasındaki bir diğer sözdizimsel benzerlik de her ikisinde de ilgi adılının, özne işlevini taşıdığına bile, silinebilir olmasıdır. Yukarıdaki (60) örneğinde de görüldüğü gibi, ilgi adılı '*somebody*' öznesine gönderimde bulunmaktadır ve silinebilir özelliğe sahiptir; çünkü bu adıl tümceden silindiğinde de, tümcenin dilbilgiselliği bozulmamaktadır (Collins, 1992: 424):

(61)

There's somebody helping me with my eyes
var+KOŞAÇ birisi yardım et-ŞİM ben-YÖNELME ile benim göz-ÇOĞ
'Gözlerimi tedavi eden biri var'

(61) örneğinde, (60) örneğinde bulunan '*that*' ögesi silinmiş; ancak herhangi bir dilbilgisi-dışılığa neden olmamıştır. Çünkü burada gönderimde bulunulan, hala '*somebody*' öznesidir.

Diğer ölçünlü varlıksal yapıların aksine (örn. *there's nobody there*) varlıksal ayrık yapılarda, *O*-ayrık yapılarında olduğu gibi vurgulu kurucu (odak) sadece özne işlevini değil, nesne işlevini de yüklenilmektedir (Collins, 1992: 424):

(62)

- (a) There are *two children* who started talking at eight months
var KOŞAÇ-ÇOĞ iki çocuk-ÇOĞ TÜM başla-GEÇ konuş-ŞİM zaman sekiz ay-ÇOĞ
'Sekiz aylıkken konuşmaya başlayan iki çocuk var'
- (b) There's *nothing* you can do about it
var+KOŞAÇ hiçbir şey sen YAR yap-GEN hakkında o
'Bununla ilgili yapabileceğin hiçbir şey yok'

Yukarıdaki (62a) örneğinde vurgulu olan kurucu 'two children' AÖ'dir ve tümce içerisinde özne görevinde bulunmaktadır; ancak (62b) örneğinde odak olan kurucu 'nothing' AÖ'dir ve 'you can do about it' yantümcesindeki 'it' adılına gönderimde bulunarak nesne görevini üstlenmektedir.

Varlıksal ayırık yapılarla O-ayrık yapıları arasındaki bir diğer benzerlik de hem ana tümcenin hem de sıfat yantümcesinin zaman, görünüş, kip ve karşıtlık gibi ulamları bağımsız olarak seçebilmeleridir (Collins, 1992: 425):

(63)

- (a) There *would be* plenty of people who would step in
'İçeri giren birçok insan olacaktı'
- (b) There are *not* many people who would step in
'İçeri giren birçok insan yoktur'

Yukarıdaki varlıksal ayırık yapılarıdaki (63a) örneğinde '*would*' görünüş bildiren bir öge, (63b) örneğinde de '*not*' olumsuzluk ekiyle karşıtlık bildiren bir öge olarak tümce içerisinde yer almaktadır.

Ölçünlü varlıksal tümceler, kişilerin/nesnelerin/olguların varlığını yüklemelerken, varlıksal ayırık yapılar karmaşık olayların tanımlanmasıyla ilişkilidir:

(64)

- There's *some anti-Asian graffiti* on the toilets
var+KOŞAÇ bazı karşı-Asyalı duvar yazısı YERLİK tuvalet-ÇOĞ
'Tuvaletlerde birkaç Asyalı karşıtı duvar yazısı var'

Yukarıdaki gibi bir ölçünlü varlıksal tümcenin işlevi ‘some anti-Asian graffiti’ AÖ’nin varlığını yüklemektir; ancak ‘There was somebody shot in a car’ gibi bir varlıksal ayırık tümcesi, ‘shooting somebody in a car’ gibi karmaşık bir olayın varlığını ya da gerçekleşmesini belirtmektedir (Collins, 1992: 426).

Varlıksal ayırık yapılar, ölçünlü varlıksal yapıların ve *O*-ayırık yapıların bazı edimbilimsel özelliklerini paylaşmakta; ancak yine de bunlar edimbilimsel açıdan birbirlerinden farklılaşmaktadırlar. Örneğin, ‘*Who’s helping you with your eyes?*’ (Seni kim tedavi ediyor?) sorusuna yanıt olarak aşağıdaki tüm yanıtlar uygun olmakta, ancak farklılaştıkları noktalar da bulunmaktadır (Collins, 1992: 428):

(65)

- (a) Dr. Smith is helping me with my eyes
Dr. Smith YAR yardım et-ŞİM ben-YÖNELME ile benim göz-ÇOĞ
‘Dr. Smith gözlerimi tedavi ediyor’
- (b) It’s Dr. Smith helping me with my eyes
o+KOŞAÇ Dr. Smith yardım et-ŞİM ben-YÖNELME ile benim göz-ÇOĞ
‘Gözlerimi tedavi eden Dr. Smith’dir’
- (c) There’s Dr. Smith helping me with my eyes
var+KOŞAÇ Dr. Smith yardım et-ŞİM ben-YÖNELME ile benim göz-ÇOĞ
‘Gözlerimi tedavi eden Dr. Smith var’

Bu yanıtlardan sadece (65a) örneği ek bir çıkarıma gerek kalmaksızın sorulan soruyu yanıtladığı için uygun bir yanıt olabilmektedir; ancak (65b) örneği ‘dışlama sezdirimini’ taşımaktadır. Dışlama sezdirimi, sadece ve sadece bir varlığın tanımını karşılayan sezdirim olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla, ‘It’s Dr. Smith helping me with my eyes and Dr. James as well’ gibi bir tümce anlamsız olmaktadır; yani bu soruya en uygun yanıt, *O*-ayırık yapısı ile kurulan (65b) tümcesi olabilir. Varlıksal ayırık yapısı olan (65c) örneği ise, bu sorunun yanıtı olamaz; çünkü bu yapı dışlama sezdirimine karşı gelmektedir. ‘*Is anyone helping you with your eyes?*’ (Gözlerini biri tedavi ediyor mu?) sorusuna ise hem (65a) hem de (65c) örnekleri uygun yanıt olabilmektedir; ancak bu kez de (65b) örneği anlamsız olacaktır; çünkü buradaki *O*-ayırık yapısı soruya verilebilecek olası yanıtlardan birini önvarylamakta ve soru soran kişi tarafından aranmayan/istenmeyen bilgiyi vermektedir. ‘*What are they doing to you now?*’ (Sana şu an ne yapıyorlar?) sorusuna da yine hem (65a) hem de

(65c) örnekleri uygun yanıt olabilmektedir; ancak (65b) örneği sorulan soruya bir önvarsayım olarak yanıt verdiği için uygun olmamaktadır (Collins, 1992: 427-429). Sonuç olarak da, *Var*-ayrık yapılarının farklı anlamsal içerik taşıyan sorulara, yanıt oluşturdukları söylenebilir; bu da bizi bu tür ayrık yapıların söylemsel işlevleri olduğu çıkarımına ulaştırmaktadır. Bu işlevleri, Collins'e (1992) göre şöyle sıralamak mümkündür:

(i) Bazı varlıksal ayrık yapılar, *O*-ayrık yapısına benzerler ki bunlara Prince (1978) yukarıda sözü edilen bilgisel-önvarsayım *O*-ayrık yapısı adını vermiştir. Bu tür ayrıklar, koşullu eklentiye vurgulu öge olarak sunmakta ve önermesel içeriğin büyük bir bölümü, sıfat yantümcesinde yer almaktadır. Bu ayrık türü, dinleyicinin, diğerlerinin paylaştığı bilgiye ulaştığı izlenimini veren 'sahneleme' işlevini yüklenmektedir:

(66)

Sometimes she feels trapped. *There are times when I'd just like to go down to the library and get some books, but often you can't ...*

'Bazen kendini tuzağa düşürülmüş hissediyor. Sadece kütüphaneye gidip birkaç kitap almak istediğim zamanlar olur ama çoğunlukla yapamazsın...'

Yukarıdaki bağlamda yer alan 'there' dışlak adılına sahip ana tümcedeki bilgi, ana tümceyi temsil etme değil, sahneleme işlevini yerine getirmektedir (Collins, 1992: 429-430). Yani, konuşucu genel bir sahne yaratmıştır ve dinleyicinin, herkesin paylaştığı bilgiye erişmesi söz konusudur.

(ii) Bazı varlıksal ayrık yapılar da, olumsuz AÖ'ni odaklamakta ve bu AÖ'ne konusal önem vermektedir. Varlıksal ayrıklar bunu, AÖ'ni ana tümce içindeki 'be' koşacına tümleyici işlevi yükleyerek yapmaktadır (Collins, 1992: 430):

(67)

During the 1984 presidential campaign, workers for ..., Mr. Walter Mondale, were the first to use PCs in a national campaign. *'There's no doubt that computers have an application for us'* Mr. Kincaid's administrative aid, Mr. Dan Satran, said.

'1984 Başkanlık kampanyası süresince, ... Bay Walter Mondale'in işçileri ulusal bir kampanyada kişisel bilgisayarları ilk kullananlardır. Bay Kincaid'in yönetici yardımcısı olan Bay Dan Satran " Hiç şüphesiz bilgisayarlar bizim için uygundur "dedi.'

Burada, 'no doubt' olumsuz AÖ, 'be' koşacına tümleyici olarak sunulduğu için öncelenmekte, dolayısıyla da bu AÖ odak konuma geçmiş ve konusal önem kazanmış olmaktadır.

(iii) Eylemlik uzantılı olan varlıksal ayırık yapılar, edilgen yapılar gibi KILICI'yı örtükleştirme işlevini yerine getirmektedirler:

(68)

Remember, this is the only rail access route to the Blue Mountains and *there is the question of all those passengers who use it every day to consider.*

'Unutma, bu Blue Mountains'a giden tek tren yoludur ve o yolu her gün kullanan bütün yolcuların bunu düşünmesi gerekir'

Görüldüğü gibi, bu tümcede yolcuların sorununu kimin düşünmesi gerektiği belirtilmemekte, yani KILICI gizlenmektedir.

Özetle, *Var*-ayırık yapıları birçok açıdan *O*-ayırık yapılarıyla benzerlikler taşımaktadır. Bu yapılar, söylem içerisinde değerlendirildiklerinde, sahneleme, olumsuz genel AÖ'lerini önceleyerek odaksal ve konusal önem katma ve KILICI'yı örtükleştirme gibi üç temel söylemsel işlevi yerine getirmektedir (Collins, 1992: 432).

Buraya kadar ayırık yapılar üzerine yapılar çalışmaları temel alınarak, bu yapıların sözdizimsel ve anlambilimsel işlevleri incelenmiştir. Bundan sonraki bölümlerde bu yapıların Türkçede görünüşleri, bu konu üzerine yapılmış çalışmalar ışığında incelenecektir.

1. 5. Türkçede Ayrık Yapılar

Türkçede ayrık yapılar, -ImEk ya da -Dir gibi açık ya da boş koşaç içeren bir ana tümce ve ortaç ya da ortaç benzeri bir yantümceden oluşmaktadır (Turan, 2002a: 59):

(69)

[Asker ol-an] Ulaş'tı

Yukarıdaki tümce bir ayrık tümce örneğidir ve iki ayrı tümceden oluşmaktadır: '*asker olan*' ortaç yantümcesi ve 'Ulaş'tı' gibi bir koşaç içeren ana tümce. Koşaçlı ana tümce ile ortaç yantümcesinin birlikte kullanılmasıyla oluşan bu gibi ayrık yapıların Türkçedeki sözdizimsel, anlambilimsel ve söylem-edibilimsel özelliklerini belirlemek için, ilk olarak koşaçlı ve sıfat yantümcelerinin özelliklerini incelemek gerekmektedir. Bu nedenle bundan sonraki bölümde ilk olarak Türkçede koşaçlı yapılar ve özellikleri üzerinde durulacak, daha sonra ortaçlı yapılar ve özellikleri ele alınacaktır.

1. 5.1. Türkçede Koşaçlı Yapılar

Türkçede hem yüklemi eylem olan hem de yüklemi eylem olmayan iki tür tümce bulunmaktadır. Gencan, bu tümceleri içinde eylem ve eylemsiler olan 'eylem tümcesi' ve eylemden başka bütün sözcükleri içeren 'ad tümcesi' olarak ele almaktadır. Eylem tümceleri kendi başlarına kullanılabilen ve tekillik-çoğulluk, kip, zaman, görünüş gibi özellikleri taşıyan bağımsız birimler olarak tanımlanmaktadır (Gencan, 2001: 107):

(70)

Gökhan dükkana gitti

Örnek (70), yüklemi 'git-' eylemi olan bir eylem tümcesidir. Yüklemi eylem olmayan ad tümceleri ise 'adıl ve sıfatıl tümceler' ve 'varlıksal tümceler' olmak

üzere iki sınıfa ayrılmaktadır (Erguvanlı, 1984: 5-6). Türkçedeki bu adcıl koşaç tümceleri iki AÖ'nden oluşmakta ve içinde bazen seçimlik bazen de zorunlu bir koşaç ögesi bulundurmaktadır (Uzun, 2003):

(71)

- (a) Bu bakkal Gökhan'ın(dır)
- (b) Bu bakkal Gökhan'ın değil(dir)
- (c) Gökhan'ın dükkanı eski(dir)
- (d) Gökhan'ın dükkanı eski değil(dir)
- (e) Gökhan'ın dükkanında birçok malzeme var(dır)
- (f) Gökhan'ın dükkanında birçok malzeme yok(tur)

Yukarıda verilen (71a-f) örnekleri ad tümceleridir; (71a-b) örneğindeki gibi tümceler adcıl ad tümceleri olarak belirlenmektedir; çünkü adcıl bir yükleme sahiptir. (71c-d) örneğindeki gibi tümceler ise sıfatçıl ad tümceleri olarak tanımlanmaktadır; çünkü yüklemeleri olan 'eski', bir sıfattır. Son olarak, (71e-f) örneğindeki tümceler de Türkçede varlıksal ad tümceleri olarak ele alınmaktadır; çünkü burada bir ögenin var olup olmaması değerlendirilmekte ve bu değerlendirme 'var' veya 'yok' sözcükleriyle ifade edilmektedir. (71b-d-f) örneklerinde ad tümceleri, olumsuz biçimleriyle de verilmiştir. Burada, adcıl ve sıfatçıl ad tümceleri için 'değil' olumsuzluk birimi kullanılırken, varlıksal ad tümcelerinde olumsuzluk bildiren 'yok' sözcüğü kullanılmaktadır.

Kornfilt'e göre, yüklemi ad olan koşaç tümceleri, adcıl yüklemelere özneyüklem uyumu ekleri getirilerek oluşturulmaktadır. Geniş zaman için zaman belirticisi kullanılmamakta, sadece uyum ekleri kullanılmaktadır; ancak gelecek zaman belirtmek için, 'ol-' yardımcı eylemine ihtiyaç duyulmaktadır (1997: 77-82):

(72)

- (a) (Ben) satıcı-y-ım.
- (b) (Ben) satıcı ol-acağ-ım.

Yukarıdaki (72a) örneğinde geniş zaman belirticisi bulunmaktadır ve özne olan ‘ben’ ile yüklem uyum göstermektedir; (72b) örneğinde ise gelecek zaman kullanımı görülmektedir. Burada ‘ol-’ yardımcı eylemi kullanılmıştır. Gelecek zaman belirtmede ‘ol-’ yardımcı eylemi, bir koşaç ögesi değişkesidir. Diğer bir koşaç ögesi değişkesi ise genellikle seçimlik öge olan ‘-Dir’ ekidir. Bu ekin tümce içerisinde ‘vurgulu kesinlik’ ve ‘çıkarımsal olasılık’ olmak üzere iki işlevi bulunmaktadır (Kornfilt, 1997: 82):

(73)

(a) Sular buz tut-muş-tur

(b) Bölüm başkan-ı dekan ol-muş-tur

(73a) örneğinde seçimlik öge ‘-Dir’ çıkarımsal olan bir olasılık bildirmektedir; çünkü suların buz tutup tutmadığı konuşucu tarafından henüz bilinmemektedir. (73b) örneği, belirsiz bir örnektir; çünkü ‘-Dir’ ekinin hangi işlevi yerine getirdiği belli olmamaktadır. Ancak, eğer bu tümce geniş zaman gösteriyorsa ve özne 3. tekil kişiye, ‘-Dir’ seçimlik değil, zorunlu olmakta ve vurgulu bir kesinlik bildirmekte, dolayısıyla da belirsizlik ortadan kalkmaktadır.

Adcıl koşaç tümceleri ‘kim’ ve ‘ne’ sorularına yanıt vermekte ve tümcede *ol-* yardımcı eylemi yoksa (örn. avukat olacak) ad tümleçleri yüklem işlevini görmektedirler. Ad tümleçleri anlambilimsel açıdan değerlendirildiklerinde, özne ile eşdeğer birimler olmakta ve tek birimli öge içerebildikleri gibi öbek de içerebilmektedirler (Erkman-Akerson ve Ozil, 1998: 83):

(74)

(a) Onun adı Ahmet / Ahmet’tir

(b) Orhan okulun müdürüymüş

Yukarıdaki (74a) örneğindeki adcıl koşaç tümcesidir; çünkü tek birimli öge olan ‘Ahmet/Ahmet’tir’ ad tümleci olmakta ‘onun adı ne?’ sorusuna yanıt oluşturmaktadır. (74b) örneğinde ise, ad tümleci ‘okulun müdürüymüş’ öbeğidir ve anlambilimsel açıdan bakıldığında özne olan ‘Orhan’ AÖ ile eşgöndergeseldir.

Adcıl koşaç tümceleri, daha önce de belirttiğimiz gibi, çalışmamızın konusu olan ayırık yapılarda vurgulanmış öge ve sıfat yantümcesi olarak gerçekleşen ögeler arasındaki ilişkiyi ifade eden yapıları oluşturmakta ve ‘tanımlayıcı’ tümce türüne dahil olmaktadır. Uzun’un (2003), ‘eşitlemeli’ koşaç tümceleri olarak nitelendirdiği bu tür tümcelerde, tümce içerisinde kullanılan iki AÖ’nin gönderimsel kaynakları eşit olmaktadır. Bu yüzden, bu tür adcıl koşaç tümceleri tersinlenebilmektedir:

(75)

(a) Türkiye Cumhuriyeti’nin Cumhurbaşkanı Ahmet Nejdet Sezer(dir)

(b) Ahmet Nejdet Sezer Türkiye Cumhuriyeti’nin Cumhurbaşkanı (dır)

Yukarıdaki (75a) tümcesi, tanımlayıcı adcıl koşaç tümcesidir ve (75b) tümcesinde olduğu gibi tersinlenebilmekte ve dilbilgisellik korunmaktadır.

Kornfilt’e göre, yüklemi sıfat olan sıfatçıl koşaç tümceleri de, adcıl koşaç tümceleri gibi, yüklemelere özne-yüklem uyum ekleri getirilerek oluşturulmaktadır; ancak burada yüklem sıfat ya da sıfat soylu olmakta ve gelecek zaman belirtmede *ol-* yardımcı eylemi kullanılmaktadır (1997: 82-83):

(76)

(a) (Ben) kirli-y-im

(b) (Ben) temiz olacağ-ım

(76a) örneğinde yüklem sıfattır ve özne ile yüklem arasında kişi uyumu bulunmaktadır; (76b) örneğinde ise sıfatçıl yüklemle oluşturulmuş gelecek zaman belirten bir tümce bulunmaktadır ve *ol-* yardımcı eylemi kullanılmıştır.

Sıfatçıl koşaç tümceleri, ‘nasıl’ sorusuna yanıt vermekte ve sıfat tümleci temel öge olarak kullanılmaktadır (Erkman-Akerson ve Ozil, 1998: 85):

(77)

Çocuk tembel-miş

Yukarıdaki tümce, ‘Çocuk nasıl(mış)?’ sorusuna yanıt oluşturmakta ve sıfat olan ‘tembel’, tümcenin temel ögesi olarak bulunmaktadır.

Sıfatçıl koşaç tümceleri, adçıl koşaç tümcelerine karşıt olarak tersinlenememekte ve tersinlendiklerinde dilbilgisidışı olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, bu tür tümcelerin Halliday’ın (2004) niteleyici olarak belirlediği adçıl koşaç tümceleriyle örtüştüğü söylenebilir; çünkü bu tür tümcelerde, ikinci AÖ, ilk AÖ’ni nitelemekte, betimlemekte ve sınıflandırmaktadır (Uzun, 2003):

(78)

(a) Bu kadın, çok nitelikli bir yöneticidir

(b) * Çok nitelikli bir yönetici bu kadın (dır)

Yukarıdaki (78a) tümcesi nitelemeli bir koşaç tümcesidir ve (78b) tümcesindeki gibi tersinlendiğinde, tümcenin kabuledilebilirliği bozulmaktadır.

Sonuç olarak Türkçede koşaçlı yapılar tıpkı İngilizcedeki gibi bir adla belirlenen yapılar olmaktadır. Önceki bölümlerde de sözünü ettiğimiz gibi koşaçlı yapılar, ayrıık yapıların iki bileşeninden birini oluşturmaktadır. Bu nedenle çalışmamızın bu bölümünde, Türkçede koşaçlı yapılar ve özellikleri incelenmiştir. Bundan sonraki bölümde ise, Türkçede ayrıık yapıların diğer bileşeni olan ortaçlı yapılar incelenecektir.

1. 5. 2. Türkçede Ortaçlı Yapılar

Türkçede sıfat işlevli yantümceler, ortaçlar ile oluşturulmaktadır. Gencan’a (2001) göre, varlıkları niteledikleri ya da belirttikleri için sıfat; özne, nesne, tümleş olarak yan önerme kurdukları için de eylem olan sözcüklere sıfateylem denmektedir. Bu yapılar Deny, sıfat fiiller, sıfatlık ve ortaç; Banguoğlu, sıfat fiil; Ergin, partisip; Gencan, sıfat eylem ve ortaç terimlerini kullanmaktadır (Erkman-Akerson ve Ozil, 1998: 25). En genel tanımıyla ortaçlar, işlevleri açısından sıfatlar gibi bir adı niteleyen yapılardır. Yani, ortaçlarla kurulan yantümcelerin temel görevi nitelemelerde bulunmaktır. Niteleme, bir adı, aynı kümede yer alabilecek diğer

adlardan ayırmaya ya da bu ad hakkında ek bilgiler verme işlevi görmektedir (Erkman-Akerson, ve Ozil, 1998). Erkman-Akerson ve Ozil'e (1998) göre, ortaçlar Türkçenin söz varlığında önemli yere sahiptirler ve tümce içerisinde sözdizimsel açıdan vazgeçilmez öğeler olarak yer alırlar; çünkü, diğer dillerde bulunan ilgi adları Türkçede yoktur, dolayısıyla da ortaçlar olmadan Türkçede yantümceleme neredeyse olanaksız görünmektedir. Erkman-Akerson ve Ozil ortaçları eylem kök ya da gövdelerine getirilen eklerle kurulan ve yarı eylem yarı sıfat işlevli sözcükler olarak tanımlanmışlardır. Erkman-Akerson ve Ozil'e göre, eylem niteliği ağır basan ortaçlarda eylemin bir özne, tümleç ya da belirteç yönetme özelliği tümüyle kaybolmamaktadır; ancak kalıplaşarak sıfat olan ortaçlara doğru gidildikçe eylemin bu özellikleri aşamalı olarak silinmektedir. Bu durumu da göz önünde bulunduran Erkman-Akerson ve Ozil ortaçları üç grupta incelemektedir: (i) eylem özelliklerini tamamen kaybetmemiş ortaçlar, (ii) yan üye yönetme özelliklerini kısmi olarak kaybetmiş ortaçlar, (iii) eylem kökenli olmalarına karşın sıfat olarak kalıplaşmış ortaçlar. Bu sınıflamaya göre, eylem özelliklerini tamamen kaybetmemiş ortaçlar, '-En', '-mİş', '-EcEK', '-EceK + iyelik eki', '-DIK + iyelik eki' ekleriyle kurulan ortaçlardır (Erkman-Akerson ve Ozil, 1998: 98) ve çalışmamızın konusu olan ayırık yapıların iki tümcesinden biri, bu ortaç ekleriyle oluşturulmuş yantümcelerden oluşmaktadır. Bu nedenle yan üye yönetme özelliklerini kısmi olarak kaybetmiş ve eylem kökenli olmalarına karşın sıfat olarak kalıplaşmış yapılar çalışmamızın kapsamı dışında tutulmaktadır. Bu belirlemeye göre aşağıdaki örnekler ortaç ekleriyle oluşturulmuş yantümceleri göstermektedir:

(79)

- (a) *Arabayı yıkayan işçi Murat'tır.*
- (b) *Başvuruda bulunacak (olan) adaylar sadece emeklilerdir.*
- (c) *Hiç sınava girmemiş öğrenciler bugün burada.*
- (d) *Yolda rastladığım adam eczacıydı.*

Yukarıdaki (79a-d) tümceleri, farklı niteleme işlemleri kullanılarak oluşturulmuş yantümcelerdir. Bu tümcelerin tümünde, italik yazılmış AÖ'lerinin birtakım özellikleri belirlenmiş, bu AÖ'lerine yönelik nitelemeler belirlenmiştir. Bu nitelemelerden (79a-b) yapısı '-An', (79c) yapısı '-mİş', (79d) yapısı da '-DIK'

ortaçlaştırma ekiyle oluşturulmuştur. Bunun yanı sıra, bu ortaçlaştırma ekleriyle kurulan yantümcelerin ana tümcedeki bazı öğeleri nitelerken bazı öğeleri de yönettiği söylenebilir (Erkman-Akerson, 1998: 101):

(80)

Ayşe'nin yarın bana getireceği palto burada

Yukarıdaki tümcede *getireceği* ortacının kurmuş olduğu 'Ayşe'nin yarın bana getireceği' yantümcesi, ana tümcenin nesnesi 'palto' sözcüğünü nitelemektedir. Bu niteleme işlemi nesne olan 'palto'nun kalıcı bir özelliği değildir. 'Palto'nun ayırıcı özelliği olan bu niteliği de bir eylem olduğundan niteleme işleminin gerçekleşebilmesi için bir eyleme ihtiyaç duyulmaktadır. Buradaki yantümce bir adın bir özelliğini nitelediği için tümüyle sıfat işlevi görmektedir ve yantümcenin yüklemi eylem özelliklerini koruyarak hem 'bana' tümlecini hem de 'yarın' belirtecini yönetmektedir (Erkman-Akerson ve Ozil, 1998: 101). Ancak ortaçlı yapıyı oluşturan bu öğelerin, yalnızca niteledikleri öge ile ilişki içinde buldukları, ana tümcenin diğer öğeleri ile herhangi bir sözdizimsel bağlarının olmadığı savunulmaktadır (Ozil, 1994: 116):

(81)

Çocuğa çarpan araba yoldan çıkmış

Yukarıdaki tümcede ana tümcenin yüklemi olan 'çıkılmış', ortaçlı yapının 'çocuğa' tümlecini ve 'çarpan' ortacını yönetmemekte, bir bütün olarak 'Çocuğa çarpan araba' AÖ'ni yönetmektedir. Ancak bu, ortaçlı yapıların ana tümcenin diğer öğeleriyle ilişkisinin hiç olmaması anlamına gelmemektedir; çünkü ortaçlı yapı nitelediği adla birlikte, temel tümce içerisinde sözdizimsel görev üstlenebilmektedir. Örneğin, ortaçlı yapılar bir tümcede özne ve nesne işlevini yüklenebilmektedir (Erkman-Akerson ve Ozil, 1998).

(82)

(a) Gökhan'ın söylediği şarkı çok güzeldi

(b) Dün okula kaydolan kızı tanıyorum.

Yukarıdaki (82a) örneğinde ‘güzeldi’, temel tümcenin yüklemidir. Bu yüklem, ortaçlı yapının yönettiği ‘şarkı’ AÖni nitelermekte ve bu AÖ ortaçla birlikte ana tümcenin öznesi işlevini görmektedir. (82b) örneğinde ise, ortaçlı yapı tümce içerisinde tümleç görevindedir ve buradaki tümleç ekleri (-I, -E, -DEn, ile, -DE) ortaç tarafından değil, ana tümcenin yüklemi tarafından belirlenmektedir.

Yukarıda verilen örnekler de göz önünde bulundurularak, öznesini niteleyen ortaçların, ‘-En, -mİş, -mİş olan, -EcEk, -EcEk olan; tümlecini niteleyen ortaçların ise ‘-Dİğİ, -mİş olduğu, -EcEğİ, -Ecek olduğu’ yapılarıyla oluşturulduğu söylenebilir (Özsoy, 1999: 182). Tüm bu eklerle oluşturulan ve temel işlevi nitelermek olan ortaçların *daraltma* ve *donatma* işlevleri de bulunmaktadır (Erkman-Akerson ve Ozil, 1998: 134-135).

(83)

- (a) *Ailesinden ayrı yaşayan çocuk bakım ister*
- (b) *Memeli hayvanlar grubuna giren kediler etoburdur*

Yukarıdaki örneklerde (83a) tümcesindeki ortaçlı yapının işlevi, ‘çocuk’ kümesini daraltmaktır. Buradaki amaç, kavramın niceliği ve içeriğini değiştirerek geçici ve yeni kavramlar oluşturmaktır; çünkü konuşma sırasında konuşucu yeni kavramlara ihtiyaç duymaktadır; (83b) tümcesinde ise, memeli hayvanlar grubuna girmeyen kediler kümesi olmadığından, ‘kedi’ kavramı ortaçlı yapı ile donatılmıştır. Ortaçlı yapı ile donatılan bu kümenin boyutları değişmemekte, yalnızca kavrama yönelik ek bilgi sağlanmaktadır; çünkü kümenin özelliklerinin sınırları önceden çizilmiştir. Dolayısıyla daraltma işlevinde olduğunun aksine, bu yapılarda kavramın niceliği ve içeriği değişmemektedir. Ancak Schroeder’e (1997) göre, bu işlevi gören ortaçlar sözlü söylemde yer almamaktadır; yani ortaçların yazılı söylemdeki işlevi ile sözlü söylemdeki işlevi örtüşmemektedir. Bunun nedeni, karşılıklı konuşma söyleminde ortaçların göndergeyi genelde daraltma işlevinde kullanılmasıdır; dolayısıyla yazılı söylemde, ortaçtaki bilgi silinebilirken, sözlü söylemde bu her zaman mümkün olmamaktadır (Cem-Değer, 2001: 48). Tüm bu bilgilerle, ortaçların bu iki işlevinin ayrık yapılardaki ortaç tümcesinin hangi işlevle koşaç içeren ad tümcesine bağlandığının belirlenebileceği düşünülmektedir.

Görüldüğü gibi, Türkçede ortaçlı yapılar farklı ortaçlaştırma ekleriyle oluşturulabilmektedir; dolayısıyla bu yapıların gerçekleşme düzlemi, işlevlerini farklılaştırabilmektedir. Koşaçlı yapılardan sonra, ayrıık yapıların iki tümcesinden biri olan ortaçlı yapıların da incelenmesiyle Türkçede ayrıık yapı çalışmalarının değerlendirmesini yapmak mümkün görünmektedir. Bu nedenle bir sonraki bölümde Türkçede ayrıık yapılar üzerine yapılan çalışmalar betimlenecek ve bu çalışmalar ışığında bizim çalışmamızın hedefleri belirlenecektir.

1. 5. 3. Türkçede Ayrıık Yapılar Üzerine Yapılan Çalışmalar

Türkçe üzerine daha önce yapılan çalışmalarda ayrıık yapılar pek sık değinilmemiş, ayrıık yapı olarak incelenecek yapılar, hem geleneksel dilbilgisinde hem de son dönem dil çalışmalarında, sıfat işlevli yantümceli ya da özerk nitelemeli yapılar olarak değerlendirilmiş (örn. Erkman-Akerson ve Ozil, 1998); bu tür yapıların adçıl koşaç tümcelerine bağlandığı örnekler ayrıık yapılar olarak incelenmemiştir. Ayrıca Türkçede gerçek ayrıık yapıların bulunmadığı, yalnızca yapay-ayrıık yapıların olduğu da ileri sürülmüştür (örn.Kornfilt, 1997). Bunun yanı sıra, az da olsa ayrıık yapılar üzerine yapılan çalışmalar genellikle tümce düzeyinde kalmış, bağlam içerisinde değerlendirilmemiştir (örn. Erguvanlı, 1984). Ayrıık yapılaraya yönelik en ayrııntılı çalışmalar, Turan (2002a) ve Turan (2002b)'de yer almaktadır.

Erkman-Akerson ve Ozil, ortaç ve adçıl koşaç tümcesi içeren yapıları ayrıık yapı olarak değil, sıfat işlevli yantümcelerden oluşan yapılar olarak ele almaktadır (1998: 96):

(84)

(a) Bana iyiyi ve kötüyü öğret-en annem-di.

(b) İnsanı, zamanı ve eşyayı bütün yönleriyle aynı anda iç içe kavrayabil-en, bunların etkileşimini bir ayna gibi aktarabil-en bir yazar!

(84a-b) örnekleri ortaç ve adçıl koşaç tümcelerinden oluşan yapılardır; ancak Erkman-Akerson ve Ozil bu tür yapıları niteleme yapıları olarak incelemiştir. (84a)

örneğinde ‘-AN’ ortaçaştırma ekiyle kurulmuş ortaç yantümcesi (iyiyi öğretken/kötüyü öğreten) özerk niteleme; ‘annemdi’ ise bir ad tümleci olarak tanımlanmaktadır (1998: 282). (84b) örneğinde ise, ‘bir yazar’ belirsiz AÖ yine özerk niteleme olarak tanımlanan ‘kavrayabil-en’ ve ‘aktarabil-en’ ortaçları tarafından nitelenmektedir (1998: 124). Ancak çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde de görüleceği gibi, bu tür yapılarda adcıl koşaç tümcesindeki öge ya da ögeler nitelenmemekte, tanımlanmaktadır; çünkü ortaç yantümcesiyle adcıl koşaç tümcesi arasında bir eşitlik kurulmaktadır.

Kornfilt’e göre ise, özneler zaman ekli ve çekimli tümcelerde silinebilir olduklarından Türkçe boş-özne dilidir; bu yüzden İngilizcedeki ‘it’ ve ‘there’ gibi söz uzatım öğelerine sahip değildir. Dolayısıyla, Türkçede gerçek ayrık yapı bulunmamakta; ancak vurgu amaçlı kullanılan yapay-ayrık yapılar bulunmaktadır. Bu yapılar, yüksek perde içeren vurgulu kurucunun koşaç tümcesinde adcıl yüklemleştirme ile oluşan yapılar olarak tanımlanmaktadır ve yapay-ayrıklarda koşaçtan önce gelen ve ortacı takip eden birim, eğer bir kurucuysa, tümce dilbilgisel olmaktadır (1997: 192-193):

(85)

(a) [Sinema-ya gid-en] Ø *Hasan*-dı.

(b) [Sinema-da gördük-ler-im] *öğrencilerim*-di.

Yukarıdaki (85a) ve (85b) yapıları, yapay-ayrıklar olarak tanımlanmaktadır. Bu yapılarda, koşaç ögesinden önce ‘Hasan’ ve ‘öğrencilerim’ AÖ’leri, tümcenin kurucuları olarak ortacı takip etmektedir. Türkçe yapay-ayrık yapılarında, koşaç tümcesinin öznesi, başsız ortaç yantümcesi olmaktadır. ‘Başsız’ ortaç yantümcesi, yönetici ad tümceleri olarak tanımlanmaktadır (Kornfilt, 1997: 63):

(86)

[adam-in Ø ye-diğ-i] Ø

Yukarıdaki gibi yapılar, başsız ortaç yantümceleri olarak ele alınmaktadır; çünkü ortacın nitelediği ad görünmemektedir. Bunun yanı sıra, adcıl örüntüler ayrık yapılardaki ortaçlarda başsız olarak bulunmaktadır (Kornfilt, 1997: 29):

(87)

(a) adam-ın ye-diği Ø_i muz-du

(b) para-yı ver-en; Ø_i annem-dir

Yukarıdaki yapılarda, ortaçların başı bulunmamaktadır. Örneğin (87a) örneğinde ‘Ø_i’ olarak gösterilen konumda ‘şey/meyve’ gibi adlar kullanılmamış, ortacın başı boş bırakılmıştır. Buna benzer olarak (87b) örneğinde de ‘Ø_i’ olarak gösterilen konumda ‘kişi’ gibi bir AÖ bulunmamakta ve ortaç başsız olarak ifade edilmektedir. (87a) örneğindeki ‘adamın yediği’ yantümcesi, eğer ‘-DİK’ ortaçlaştırma eki ile kurulursa (ye-DİK), başsız ortaçların da ‘-lEr’ çoğul biçimbirimiyle (ye-DİK-leri) kullanılması gerekmektedir. Bunun nedeni ‘-DİK’ ortaçlaştırma ekinin genel olgu belirticisi olmasıdır; dolayısıyla çoğul niteleyicinin eklenmesi, ortacın adcıl doğasını ortaya koymaktadır.

Kornfilt’e göre, Türkçede tüm adillar yapay-ayrık yapılarında bulunabilmektedir (1997: 285):

(88)

Sabah beşte bana telefon eden *sen* miydin?

Örnek (88), yapay-ayrık içeren ve ‘evet/hayır’ yanıtı bekleyen bir ‘-mI’lı soru tümcesidir ve burada ‘sen’ adılı vurgulu/odaklanmış kurucudur. Yapay-ayrıklarda, ‘ne/kim’ gibi yanıtında bir AÖ bekleyen soru öğeleri de bulunabilmektedir. Bu öğeler de yapay-ayrık yapıların odaklanmış öğeleri olarak tanımlanmaktadır (Kornfilt, 1997: 29):

(89)

(a) [Dün sinema-ya gid-en] *kim*-di?

(b) [Ahmet’in dün sinema-da gör-düğü-ü] *ne*-(y)di?

Yukarıdaki örnekler, yanıtında bir AÖ bekleyen soru tümceleri olarak tanımlanmaktadır. (89a) örneğinde odaklanan öge 'kim', (89b) örneğinde ise 'ne' soru ögesidir.

Erguvanlı'ya göre, Türkçede ayırık yapı bulunmaktadır; ancak İngilizcede *O*-ayırık yapıları olarak adlandırılan '*It is John who broke the window*' ve yapay-ayırık olarak adlandırılan '*What pleased me was your answer*' gibi yapılar, Türkçe sözcük dizilişinde farklılık göstermektedir. Bu farklılığın nedeni, adıl yüklem ile başsız ortaçlı yapının sözcük dizilişlerinin farklı olmasıdır (1984 :165). Erguvanlı da tıpkı Kornfilt (1997) gibi, Türkçedeki yapay-ayırık yapıları, başsız ortaçlı yapılar ile adıl yükleme sahip yapılar olarak tanımlamaktadır. Bu yapılarda ortaç, (90b) örneğinde olduğu gibi yüklem sonu konumunda, yüklem ise tümce başı konumunda olabilmektedir. Koşaç ögesi olan '-Dir', tümce başı kurucunun yüklem olduğunu göstermekte ve doğal vurgu almaktadır (1984: 165):

(90)

Bu mektubu yaz-an şahıs Ali-dir

(a) [Bu mektubu yaz-an] Ø Ali-dir

(b) Ali-dir [bu mektubu yaz-an]

Erguvanlı, (90a) ve (90b) örneklerindeki tümcelerin İngilizcedeki *O*-ayırık yapısı ile ifade edildiğini savunmaktadır; yani bu tümce, çalışmamızda kullanılan terimlerle, İngilizcede '*It is Ali who wrote this letter*' V-O *O*-ayırık yapısı ya da '*John is the one who wrote this letter*' devrik yapay-ayırık yapısıyla eşleşmektedir. Aşağıdaki (91) örneğinde 'Ø' ögesinin bulunduğu ortaç yantümcesi ise yapay-ayırık örneğidir ve İngilizcedeki *Ne*-ayırık yapısı olan '*What made me happy is your answer*' tümcesi ile eşleşmektedir (1984 :165-6):

(91)

Beni sevindiren şey senin cevabındır

Beni sevindiren Ø sen-in cevabındır

Erguvanlı, Türkçedeki ayırık ve yapay-ayırık yapıların edimbilimsel özelliklerini de ele almıştır. Erguvanlı'a göre, Türkçedeki ayırık tümceler, yapay-ayırık tümcelere göre daha önvarsayımsaldır (1984: 166):

(92)

(a) Chomsky'nin teorisi [bugün size anlatmak istediğim]

(b) [Bugün size anlatmak istediğim] Chomsky'nin teorisi

Yukarıdaki (92a)örneği Türkçede ayırık tümce olarak değerlendirilmektedir. Bu tür tümceler, söylemin başında kullanıldıklarında kabuledilebilir olmamakta, yani söylem başlatıcısı olarak kullanılamamaktadırlar; çünkü bu tür tümceler, 2. Bölümde de sözünü edeceğimiz gibi, önvarsayım içermekte dolayısıyla kendilerinden önce herhangi bir bağlam olmaksızın anlamsız olmaktadır. Ancak (92b) yapay-ayırık tümcesi bir önvarsayım içermemekte ve söylem başında kullanılabilir; yani, bu örneklerde de görüldüğü gibi, İngilizcede farklı ayırık yapılarla belirlenen edimbilimsel farklılıklar, Türkçede sözcük dizilişi ile belirlenebilmektedir (Erguvanlı, 1984: 166).

Ayrık yapıların edimbilimsel boyutuyla ilgilenen bir diğer araştırmacı Turan da, ayırık yapıların diğer ortaçlı yapılardan farklı olduğunu savunmuş, (92) örneğindeki gibi yapıları ayırık yapılar olarak belirlemiştir; çünkü ayırık yapılar bir düz tümce ile aynı öğeyi belirtebilirken, ortaçlı yapılar bunu yapamamaktadır (2002a: 60):

(93)

(a) [Dün buraya gelen] seni sordu

(b) [Filmi sürükleyen] Cem Yılmaz'dı

Yukarıdaki (93a) örneğinde yer alan ortaçlı yapıyla kurulmuş tümce, ancak 'Dün buraya birisi geldi ve seni sordu' gibi, iki ayrı düz tümceyle ifade edilebilmektedir; ancak (93b) örneğindeki ayırık tümce, 'Filmi Cem Yılmaz sürükledi' biçiminde sadece bir düz tümce ile ifade edilebilmektedir. Dolayısıyla (93a) örneği bir ayırık yapı olarak kabul edilmemekte, (93b) örneği ayırık yapı olarak

incelenilmektedir. Turan'a göre, ayırık yapılardaki ortaç yantümcesi, sözdizimsel özne ya da yüklem işlevi görmektedir (2002a: 60):

(94)

- (a) [*İşini, aşını kaybeden*] sizlersiniz
- (b) İşadamı parasının kıymetini [*bilendir*]

Yukarıdaki (94a) örneğinde, 'işini, aşını kaybeden' ortaç yantümcesi, tümcenin öznesi, (94b) örneğinde ise 'bilendir' ortaç yantümcesi tümcenin yüklemi görevindedir.

Turan, ayırık yapılarda yer alan ana tümcedeki öğeleri baş, ortaçları ise tümleç olarak ele almaktadır. Baş olarak adlandırılan öğeler, farklı dilsel birimler olabilmektedir (2002a: 61):

(95)

- (a) Benim belirtmek istediğim *şudur*....
- (b) ...Arayan, intihar etmeyi planlayan, orta yaşlı *bir kadındır*....
- (c) Böylelikle insan kendini *aşandır*
- (d) Filmi sürükleyen *Cem Yılmaz*'dı
- (e) Bütün yapmak istediğim, *anlatarak, o zamanlar yaşadığım doyumsuzluk ve acılardan arınabilmek*

Baş olarak adlandırılan öğeler, yukarıdaki gibi belirli (95a) ya da belirsiz (95b) bir AÖ, genel adlar (95c), özel adlar (95d), adıl (95a) ve ad yantümcesi (95e) olabilmektedir; ancak ayırık yapılardaki ortacın başı niceliksel olamamaktadır (Turan, 2002a: 61):

(96)

*Bunu bilen *bütün* insanlardı

Bu örnekte ortaç yantümcesinin başı 'bütün' niceliksel sıfatı ile nitelenmektedir; ancak böyle bir kullanım dilbilgiselliği bozmaktadır.

Türkçedeki ayırık yapıları İngilizce eşdeğerleriyle inceleyen Erguvanlı (1984) gibi, Turan (2002b) da bu iki dil arasında karşılaştırmalı bir çalışma yapmıştır. Turan bu çalışmasında, tipolojik olarak farklı olan İngilizce ve Türkçe ayırık yapılarının dağılımlarını ve işlevlerini Adalet Ağaoğlu'nun 'Üç Beş Kişi' adlı eserinin Türkçeden İngilizceye çevirisindeki eşdeğerlerini çözümlenmiştir. Bu çalışmada, (i) İngilizcede *O*-ayırık yapısı olarak görünen Türkçe ayırık yapıları, (ii) İngilizcede *O*-ayırık yapısı, *Ne*-ayırık yapısı ve devrik *Ne*-ayırık yapısı olan, ancak Türkçede ayırık yapı olarak karşılık bulmayan yapılar, ve (iii) Türkçede ayırık olan ancak İngilizcede ayırık olmayan yapıları incelenmiştir. Turan'ın (2002b) bulgularına göre, Türkçede, İngilizcede *O*-ayırık yapısı ile ifade edilen ayırık yapılar bulunmaktadır:

(97)

(a) Otuz üç yaşını çarçabuk kırka, elliye getirmiş, o yaşlarda bile içine kapanıklığı alt edememiş bir Kısmet, ürkek-korkak, gardan dışarı çıktı. *Şimdi, yersiz yurtsuz olan çocuk Ufuk değil; bu genç kadın.* Merdivenlerde, çantacığı ayaklarının dibinde..

(b) Kısmet, who had not been able to overcome her shyness at thirty-three, and wouldn't do so even when she reached near forty or fifty, left the station nervous and fearful. *Now it wasn't Ufuk who was the homeless orphan. It was this young woman.* She stood there on the station steps.

Yukarıdaki (97a) bağlamında 'Şimdi, yersiz yurtsuz olan çocuk Ufuk değil; bu genç kadın' ayırık yapısı, İngilizcede (97b) örneğindeki 'Now it wasn't Ufuk who was the homeless orphan. It was this young woman' gibi bir *O*-ayırık yapısı ile karşılık bulmaktadır. Yani bu göz önünde bulundurulduğunda, İngilizcedeki *O*-ayırık yapılarının dağılımlarının ve işlevlerinin Türkçedeki ayırık yapılarla örtüştüğü söylenebilmektedir. Ancak, İngilizcedeki bazı *O*-ayırık yapılarının, *Ne*-ayırık yapıları ve *Bu*-ayırık yapılarının Türkçede ayırık olmayan yapılarla karşılık bulduğu da gözlemlenmiştir (Turan, 2002b):

(98)

(a) İşte, isteme. Güçsüzleri yalnız masallar korur. *Onlar ejderhaları yalnız masallarımızda yenerler*

(b) 'Whether you want it or not, only fairy tales protect the weak. *It's only in story books that they slay the dragons.*'

Yukarıda da görüldüğü gibi, (98b) örneğinde *O*-ayrık yapısı ile ifade edilen tümce, (98a) örneğinde olduğu gibi Türkçede ayrık yapıyla ifade edilmemektedir. Aynı durum İngilizcedeki *Ne*-ayrık yapıları için de geçerli olabilmektedir (Turan, 2002b):

(99)

- (a) Yukarısının sıvama yıldızla dolu olacağını, orada neşeli ışık benekleri bulacağını sanıyordu. *Oysa, ölgün külrengi bir pus tabakası görüyor.*
- (b) He expects to find it covered with stars, speckled with cheerful lights. *But what he sees is a layer of ashen cloud. A warm, humid June night.*

Burada da, (99a) örneğindeki Türkçede ayrık yapı ile ifade edilmeyen bir tümce, İngilizcede (99b) örneğindeki gibi bir *Ne*-ayrık yapısıyla ifade edilmektedir. Buna benzer olarak, İngilizcedeki *Bu*-ayrık yapıları da Türkçede ayrık yapı ile ifade edilmemektedir (Turan, 2002b):

(100)

- (a) Buluşsak bir türlü.. Buluşmasak bir türlü.. *Böyle demişti.* Bense, hep' onun eteklerinde, dizinde, kucığında... Yapışkan bir sokak kedisi...
- (b) 'It's all one to me whether we meet or not...'. *That's what she'd said.* As for me, I was always clinging to her...

Yukarıdaki (100a) örneğinde, 'Böyle demişti' önermesi, İngilizcede (100b) örneğindeki gibi '*That's what she'd said*' *Bu*-ayrık yapısıyla ifade edilmiştir.

Son olarak, Türkçede ayrık olan ancak İngilizcede ayrık olmayan yapılar da bulunmaktadır (Turan, 2002b):

(101)

- (a) 'Ferit Dayı, *sizce bende eksik olan ne? Bestelerimde eksik olan ne?*'
- (b) 'Uncle Ferit, *where am I missing out? What's wrong with my songs?*'?

Yukarıdaki (101a) örneğinde ayrık yapıyla ifade edilen tümceler, İngilizce de ayrık olmayan '*Where am I missing out?, What's wrong with my songs?*' yapılarıyla karşılık bulmaktadır. Tüm bu bulgular ışığında, İngilizce ve Türkçedeki ayrık

yapıların, dağılımlarında tümüyle paralellik göstermediği söylenebilir. Ancak İngilizcedeki *O*-ayrık yapıları ve *Bu*-ayrık yapılarının Türkçe ayrık yapılarla aynı işlevi gördükleri de açıktır.

Ayrık yapıları genellikle bağlam içinde inceleyen Turan (2002a), düz tümceler ile ayrık tümceler bağlam içinde karşılaştırmasını yapmış ve bu yapılar arasında birtakım edimbilimsel farklılıklar olduğunu gözlemlemiştir. Bu edimbilimsel farklılıklar, eylemlerin görünümü, *verilmiş-yeni* bilgi, odaklama, önvarsayım, dilbilgisel ve metinsel ardıllama ve önceleme ile ilgilidir (2002a: 62):

(102)

Türkiye son yıllarda çok sayıda komik adam çıkarttı. Popüler olanlardan biri de Cem Yılmaz. Vizontele'yi izledikten sonra da yazmışım. *Filmi sürükleyen oydu / Filmi o sürükledi.*

Yukarıdaki örnekte Cem Yılmaz'ın filmi sürüklediği önermesi, hem ayrık tümce hem de düz tümce olarak verilmiştir. Bu bağlamda, düz tümcedeki 'sürüklemek' eyleminin belirttiği *olay* önemliyken, ayrık tümcede koşaç ile ifade edilen *durumlar* önemli olmaktadır; yani düz tümce ile ayrık tümcenin dilbilgisel eylem görünümleri farklı olmakta ve ayrık tümcedeki koşaç, tümcenin eylemini durağanlaştırmaktadır (Turan, 2002a: 62). Bunun yanı sıra, düz tümce ile ayrık tümce önvarsayımallsalılıkta da farklılaşmaktadır. Turan, bu önvarsayımallsalılığı hem edimbilimsel hem de mantıksal açıdan değerlendirmiştir. Edimbilimsel önvarsayımallsalılık, önermenin metin içerisinde önceden belirtilen, konuşucu-dinleyici arasındaki paylaşılan ve/ya önceden var olan bilgi olarak tanımlanmaktadır. Mantıksal önvarsayımallsalılık ise, tümceler doğruluk değerleriyle ilgilidir ve bu doğruluk değerleri edimsel önvarsayımallsalığın aksine, metne ve bağlama göre farklılık göstermemektedir (2002a: 63):

(103)

'E kameralar önünde başlayan aşk, elbette kameralar önünde bitmeliydi, öyle de oldu... *Terk eden taraf Volkan'dı*'

Yukarıdaki örnekte yer alan ayrık tümce, edimbilimsel önvarsayım içermektedir; çünkü burada biten bir aşk vardır ve biten aşklarda terk eden bir tarafın olacağı bilgisi, kişilerin artalan bilgisinde yer almaktadır; dolayısıyla ayrık tümcenin ortaç yantümcesinin *verilmiş* bilgiyi kodladığı söylenebilir. Ancak Turan, bu önvarsayımsallığın edimbilimsel değil, mantıksal olduğunu savunmaktadır; çünkü ayrık yapılar, mantıksal önvarsayımsallığın koşullarını karşılamaktadır (2002a: 63):

(104)

Terk eden taraf Volkan'dı.

- (a) Terk eden taraf Volkan *değildi*.
- (b) Terk eden Volkan *mydı?*
- (c) *Belki* de terk eden Volkan'dı.
- (d) *Sanyorum* terk eden Volkan'dı.

Yukarıdaki 'Terk eden taraf Volkan'dı' ayrık tümcesi, mantıksal önvarsayımsallığın olumsuzluk (104a), olasılık belirteçleri (104b), düşünce ve inanç bildiren eylem (104c), ve soru yapılarına (104d) göre değişmeyen 'Birisi terk etti.' önermesi gibi doğruluk koşullarıyla birebir örtüşmektedir; dolayısıyla bu ayrık tümce sadece mantıksal olarak, 'Birisi terk etti' önermesini önvarsaymaktadır. Ancak bu ayrık tümce 'Volkan terk etti' gibi bir düz tümceyle ifade edilmiş olsaydı, 'Birisi terk etti' önermesi, mantıksal önvarsayımsallık için belirlenen sınamalara direnemeyecekti. Öyleyse, ayrık tümcedeki ortaç yantümcesinin önvarsayımı çok güçlü ve değiştirilemez olduğu ve bu yüzden de bu tümcelerdeki önvarsayımsallığın edimbilimsel değil, mantıksal olduğu ileri sürülebilir. Yani, ayrık tümceler, *verilmiş* ve konuşucu-dinleyici arasındaki paylaşılan bilgiden bağımsızdır ve içlerinde bulundukları ortaç yantümcesi sayesinde düz tümce eşdeğerlerinden daha güçlü bir önvarsayımsallığa sahip olurlar (Turan, 2002a: 64); dolayısıyla mantıksal önvarsayımsallıkları bu denli güçlü önermelerin, mutlak kabul edilir ve yanlıştır olma özellikleri ortadan kalkmaktadır (Burton-Roberts, 1989'dan aktaran Turan, 2002a: 65).

Turan'a (2002a) göre, önermenin hem dilbilgisel hem de metinsel öncelikleme ve ardillama özellikleri, ayrık tümceler ile düz tümceler arasındaki bir diğer farkı

oluşturmaktadır. Öne çıkan önermeler ana tümcelerle, ardillanan önermeler de yantümcelerle aktarılmaktadır (Hopper, 1979'dan aktaran Turan, 2002a: 65):

(105)

- (a) Nice sonra açıldı evin kapısı. *Çıkan dedeydi*. Atlı: 'Ağa, torunun Nurdan kendini astı,' dedi.
- (b) Nice sonra açıldı evin kapısı. *Dede çıktı*. Atlı: 'Ağa, torunun Nurdan kendini astı,' dedi.

Yukarıdaki örnekler, hem dilbilgisel düzlemde hem de metinsel düzlemde değerlendirilirse, (105a) örneğindeki 'Çıkan dedeydi' ayrık tümcesi, (105b) örneğindeki 'Dede çıktı' düz tümcesiyle karşılaştırıldığında, 'dede' AÖ'nin ayrık tümcedeki yantümce içerisinde ardillandığı, ayrık olmayan tümcede öncelendiği görülmektedir. Dolayısıyla dilbilgisel düzlemde, ayrık yapıların ve düz tümcelerin önceleme ve ardillama özelliklerinin farklılık gösterdiği söylenebilmektedir (Turan, 2002a: 66). Metinsel düzlemde ise, öykünün en can alıcı yönlerini kodlayan tümcelerin öncelendiği, öyküdeki olaylar zincirini ileriye taşımayan tümcelerin ardillandığı söylenebilir (Hopper ve Thompson, 1980'den aktaran Turan, 2002b: 66); dolayısıyla (105a) örneğinde de görüldüğü gibi, ayrık tümcelerde de koşaç yüklemi durağanlaştırdığı için, bu yapılar metindeki zamansal gelişmeyi ileri taşımamaktadır.

Sonuç olarak, Türkçede ayrık yapılar ortaç ve koşaç tümcelerinin bir araya gelmesiyle oluşan yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır ve görüldüğü gibi, bu konuda yapılan çalışmalar, oldukça sınırlıdır. Ayrıca, Turan'ın (2002a-b) çalışmaları dışında bu yapılar, bağlamdan bağımsız olarak incelenmemiş ve söylem işlevleri göz önünde bulundurulmamıştır. Bu nedenle, Turan'ın çalışmalarının çalışmamıza büyük ölçüde ışık tutacağı düşünülmektedir.

Çalışmamızın 'Ayrık Yapı Nedir?' başlıklı bu bölümünde, ayrık yapıların ve bu yapıları oluşturan tümcelerin özellikleri, ayrık yapı sınıflandırmaları, bu yapıların farklı dillerdeki görünüşleri ve Türkçede ayrık yapıların ve bu yapıları oluşturan tümcelerin özellikleri incelenmiştir. Bunun sonucunda, İngilizce başta olmak üzere, diğer dillerde bu yapılar üzerine pek çok çalışma bulunmasına karşın, Türkçede ayrık

yapıların söylem-edimbilimsel özelliklerini belirlemeye yönelik ayrıntılı bilgi veren çalışmalara çok rastlanmadığı söylenebilir. Bizim bu çalışmadaki temel amacımız, Türkçedeki ayırık yapıların diğer dillerde yapılan çalışmalar da temel alınarak sınıflandırılmasının yapılması, yapılan bu sınıflandırmalar çerçevesinde hangi ayırık yapının hangi işlevi yerine getirmek için dil kullanıcıları tarafından seçildiğinin belirlenmesi, dil kullanıcısının düz tümce yerine neden ayırık tümceyi tercih ettiğinin saptanması yoluyla Türkçede ayırık yapıların söylem-edimbilimsel özelliklerini ortaya koymaktır. Bu hedef doğrultusunda, bir sonraki bölümde çalışmamızın kuramsal artalanını oluşturan, ‘İşlevsel Dilbilgisi’ tanıtılacak, dilin metinsel işlevi incelenerek bu işlevi gerçekleştiren tematik ve bilgisel seçimler betimlenecek ve bu yolla ayırık yapılarda dilin metinsel işlevinin nasıl işlediği açıklanacaktır.

NOTLAR

1. Bu çalışma içerisinde örnek olarak verilmiş tümceler, ‘açımlama’ tekniğiyle incelenmiş ve bu sayede özgün metinden Türkçe aslına çevrisi yapılabilmektedir. Ancak çoğu tümcenin açılması yapılırken, bazı tümcelerde bu tekniğe gerek duyulmamıştır. Bunun nedeni, açılması yapılmayan örneklerin sözdizimsel olarak diğer örneklere benzemesi ve Türkçeye çevrilirken herhangi anlambilimsel düzensizliğe neden olmamasıdır.
2. İyelik bildirmek için ‘have’ eylemi tanımlayıcı yapılarda kullanılmamakta; ancak ‘own’ eylemi bu yapılara uyum gösterebilmektedir (Halliday, 2004: 245).
3. Webster’s Revised Unabridged Dictionary
4. ‘when’ ve ‘where’ adlarına, ortaç belirteçleri de denmektedir (Crystal, 1997: 329)
5. *Ne*-ayırık yapıları için bkz. 1. 4. 2. 1.
6. *Var*-ayırık yapıları için bkz. 1. 4. 3.
7. bkz. ‘Cleft Existentials in English’ (Collins 1992)
8. Halliday (2004) ayırık yapıları ‘tema yükleme’ yapıları, yapay-ayırık yapılar üst başlığı altında incelenen yapıları da ‘tematik eşitlik’ yapıları adı altında incelemektedir. bkz. 2. Bölüm.
9. Eğer bu tümcede *O*-ayırık yapısı yerine *Ne*-ayırık yapısı kullanılmış olsaydı, konuşucu bu öngörüyle yapmış olurdu (Declerck, 1984: 256).
10. Collins (1991), vurgulu odak *O*-ayırık yapılarını ‘belirtisiz’ ayırık yapılar; bilgisel önvarsayım *O*-ayırık yapılarını da ‘belirtili’ ayırık yapılar olarak tanımlamaktadır.
11. *Bu*-ayırık yapıları için bkz. 1. 4. 2. 2
12. *O*-ayırık yapılarının [-insan] varlıkları odakladığı kullanımlar için bkz. sf.14
13. Sornicola (1988), bu tür ayırık yapıları, *Ne*-ayırık yapıları başlığı altında incelemektedir.
14. *Thing* ve *place* hem adıl hem de genel ad sınıfına girmektedir (Collins, 1991: 29).

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ARTALAN

Bu çalışmanın ‘Ayrık yapı nedir?’ nedir başlıklı ilk bölümünde, ayrık yapıların hangi tümcelerden oluştuğu, bu tümce türlerinin Türkçe ve diğer dillerde nasıl kullanıldığı, ayrık yapıların dilciler tarafından nasıl ve hangi yönleriyle ele alındığı belirlenmiştir. Bunun yanı sıra, günümüze kadar yapılan ayrık yapı sınıflandırılması saptanmış, ayrık yapıların diğer dillerdeki görünüşleri incelenmiştir. Son olarak, yapılan araştırmalar doğrultusunda Türkçede ayrık yapı çalışmaları betimlenmiştir. Çalışmamızın kuramsal çerçevesini çizecek olan bu bölümde ise, ayrık yapıların söylem-edimbilimsel özelliklerini çözümlenmede temel alınan ‘işlevsel dilbilgisi’ yaklaşımı tanıtılacaktır.

2. 1. İşlevsel Dilbilgisi

İşlevsel Dilbilgisi’nin özelliklerini ve işlevlerini anlamak, öncelikle dilbilimde işlevci yaklaşımın doğasını anlamakta yatmaktadır. İşlevci yaklaşım, farklı bağlamlarda dilin rolünü ve işlevlerini betimlemeye çalışan bir yaklaşım olarak tanımlanmaktadır. Hopper’a göre, işlevci yaklaşım iletişime dayanmaktadır (1998: 162); yani dilin en temel işlevi iletişimi sağlamaktır. İşlevci yaklaşımın nihai hedefi, dilin nasıl kodlandığı ya da temsil edildiği değil, dilin dünya görüşümüzü etkin olarak nasıl yapılandırdığıdır. Bu bakış açısına göre dilin, insanların birbirleri arasında anlam oluşturmasına nasıl olanak sağladığı araştırılmaktadır. Ancak, dilde anlam, her zaman açıkça belirlenmemektedir ve ‘Dil, anlamsal karmaşıklarla nasıl başa çıkar?’ sorusunun yanıtı, gösterge dizgesinin incelenmesiyle mümkün olmaktadır (Eggs, 1994: 11-13):

(1)

Good Afternoon
iyi öğleden sonra
‘Tünaydın’

Bir dil kullanıcısı öğle zamanı bir arkadaşını selamlamak üzere (1) örneğindeki ifadeyi kullanabilir ve bu ifadenin iletişimsel işlevinin yalnızca selamlama anlamına geldiği söylenebilir. Ancak aynı ifade, bir öğretmen tarafından sabah dersi için sınıfa geç giren bir öğrenciye söylendiğinde farklı bir boyuta taşınır ve iletişimsel işlevi basit bir selamlamadan çıkarak azarlama/paylama anlamına gelebilir (Bloor ve Bloor, 2004: 10). İşte bu noktada işlevci yaklaşım, aynı göstergelerle temsil edilen, fakat farklı iletişimsel işlevleri olabilen yapıların, iletişimde bulunan kişiler arasında nasıl anlam oluşturduğu ile ilgilenmektedir.

İşlevciler, dili birer 'seçim' olarak değerlendirmektedirler; çünkü dil, seçimlerle anlamlar oluşturmaktadır. Seçimler yoluyla dil kullanıcısının ne dediği ve gerçekten ne demek istediği belirlenebilmektedir. Bu noktada şu soru akla gelebilir: 'Dil kullanıcısı diğer seçimi değil de, neden bu seçimi yapmaktadır?'. Bu soruya aşağıdaki örnek tümcelerle açıklık getirmeye çalışalım:

(2)

- (a) Kendi sesimi bile zor duyuyorum
- (b) Kapayın çenenizi / Kesin!

Bir eğitici, sınıfta çok gürültü olduğunda yukarıdaki (2a) örneğindeki bildirim tümcesini tercih ederken, diğer bir eğitici buyrum kipi içeren (2b)'deki tümceyi tercih edebilmektedir. İşlevci yaklaşıma göre bu tercihler, 'bağlam' ile ilgilidir ve bağlama göre dil seçimleri değişmekte, her dil seçiminin de belli bir işlevi bulunmaktadır (Egins, 1994: 213- 217).

Prince'e (1991) göre, (2a-b)'deki gibi tümceler bağlamdan bağımsız incelendiklerinde, dil kullanıcılarının gerçekte neyi anlatmayı amaçladıkları belirlenememektedir; çünkü sadece bir sözcüğün anlamı dahi, sözcüğün kullanıldığı bağlama bağlıdır ve dil, bağlamdan bağımsız düşünülemez bir olgudur. Dolayısıyla, bağlamın değerlendirilmediği dil yapıları, araştırmacıyı 'kötü' veriye taşımaktadır. Özetle, işlevci yaklaşımda, dil aracılığıyla özellikle kişilerarası etkileşim sürecinde toplumsal ve bilişsel etkenler saptanmaya çalışılmaktadır; yani bu yaklaşımda dilin yapısı, dilin işlevleri açısından ele alınmaktadır; çünkü işlevci

yaklaşımında temel olan edinç değil, edimdir. Bu yaklaşım, çalışmalarını yazılı ve sözlü bütüncelerden yola çıkarak yapmaktadır; çünkü bütüncelerden oluşan gözlemlenebilir sözceler, toplumdaki bireylerin asıl dil kullarımlarını ortaya koymaktadır (Dik, 1980'den aktaran Aksan, 1993: 193). Bu yaklaşımın çalışma nesnesi dil kullanıcılarının dil kullanımının belirlenmesine yönelik yazılı ve/ya sözlü söylemden oluşan bütüncelerdir. Bu bütüncelerdeki dil olguları, biçimsel değil, bağlamın da gözetildiği işlevci bakış açısıyla incelenmektedir. İşlevci yaklaşım, biçimci yaklaşımın yanıtlamaya çalıştığı dil olgularını zaten içerdiğinden, hem amaçları hem de dil olgularını inceleme verileri, biçimci yaklaşımdan daha geniştir (Aksan, 1993). Bu nedenle bu çalışmada, ayrıık yapıların söylem-edimbilimsel özellikleri, işlevci bakış açısıyla, *İşlevsel Dilbilgisi* temel alınarak incelenecektir.

İşlevsel dilbilgisinin temel dayanağını oluşturan işlevin temel anlamı beş farklı yaklaşımla ilişkilendirilmektedir: (i) işlev/birbirine bağlı olma; (ii) işlev/amaç; (iii) işlev/bağlam; (iv) işlev/bağlantı; (v) işlev/anlam. Nichols, işlev ve birbirine bağlı olma ilişkisini, dilbilgisel olguların belli bir dilsel yapının belli bir işlevi yerine getirmek için kullanıldığı savıyla açıklamaktadır. İşlev ve amaç ilişkisi ise dilin 'soru sorma, açıklama, buyurma' vs. gibi amaçlı kullanımını ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra, işlev ve bağlam ilişkisi, söylemlerin bulunduğu bağlamı gösteren dilin, dizinsel anlamını tanımlamaktadır. Örneğin, statüye göre katılımcıların toplumsal ilişkilerinin belirlenmesi ya da anlatının gelişiminin belirlenmesi bu ilişki ile açıklanabilmektedir. Nichols'ın belirlediği işlev ve bağlantı arasındaki ilişki de, belli bir yapıda sunulan öğelerin birbirleriyle ya da üstyapı birimleriyle kurduğu ilişkiyi temsil etmektedir. Bu, bir AÖ'nin aynı anda Özne, Konu ve KILICI olabilmesi şeklinde açıklanabilmektedir. Son olarak, işlev ve anlam arasındaki ilişki, birden fazla işlev türünün kullanımını yansıtmaktadır; yani ulamsal anlamların karışımı içindeki birden fazla işleve işaret edilmektedir. Nichols'ın işlevin temel anlamı ve işlevci yaklaşımların skalası olarak belirlediği tutucu, ılımlı ve aşırı biçimindeki üçlü sınıflamaya, 'işlevci yaklaşımların doğrultusu' da dahil olmaktadır. Adından da çıkarılabileceği gibi bu sınıflama, işlevci yaklaşımların yaptığı genellemelerin yönünü belirtmektedir. Bu yaklaşımların bir kısmı biçimsel yapıyı temel alıp biçimden işleve doğru olan genellemeleri, diğerleri ise işlevi temel alıp işlevden biçime doğru olan

genellemeleri benimsemektedir (Nichols, 1984: 99-103); ancak aralarındaki farklılıklara karşın, kendi bireysel kimliklerini koruyarak 'işlevsel dilbilgisi' adı altında toplanabilecek her kuram, biçim ve işlev arasındaki ilişkiyi kurmaya çalışmaktadır; çünkü tüm bu kuramların ortak hedefi, iletişim sürecinde bilginin nasıl yapılandığı ve bu yapılanmanın belirlenmesindeki etkenleri açıklamaktır (Aksan, 1995).

İşlevsel dilbilgisinde, dilbilgisi, sınırlandırılmış bir dizge değil, kullanım sırasında yapılandırılan ve anlamlandırılan biçimlerin toplamı olarak ele alınmaktadır. Biçimci yaklaşımın tersine, işlevci yaklaşımda bu biçimlerin daha önce de farklı bağlamlarda ve anlamlarda kullanıldığı ve tekrar kullanılabilmesi bakış açısı egemendir. Zaten işlevci yaklaşımda bir dilbilgisi, önceden var olan soyut bir dizge değil, gözlemlenen tekrarlar olarak ele alınmakta ve monolog şeklindeki metinlerde bile bir dinleyicinin/okuyucunun olduğu görüşü benimsenmektedir (Hopper, 1998: 162). Aynı zamanda dildeki birimler, farklı bağlamlarda farklı amaçları gerçekleştirdiğinden, bu noktada işlevsel dilbilgisi, dilin farklı kullanımını çözümlmek için çok yararlı bir araç olarak tanımlanmaktadır (Meyer, 2001: 76).

Özetle, işlevsel dilbilgisi, işlevsel yaklaşımın temelini oluşturan bir dilbilgisi modelidir ve temelde ortak bir hedefi paylaşmalarına karşın farklı dilciler tarafından farklı bakış açılarıyla yorumlanmaktadır. İşlevsel dilbilgisi bağlamdan bağımsız olarak tümceler yapısal özelliklerini belirleyen kurallar dizgesini değil, dil kullanıcılarının iletişimsel gereksinimlerini karşılayan bir dil dizgesini ortaya koymayı amaçlamaktadır; yani insanların dilsel anlatımları kullanarak düşünceleri, amaçları vb. olguları nasıl ilettikleri, başka bir deyişle insanların dil aracılığıyla nasıl iletişim kurdukları, işlevsel dilbilgisinin temel amacını oluşturmaktadır. Dolayısıyla da dil, tümce düzeyinde değil, metin düzeyinde incelenmektedir (Meyer, 2001:71).

İşlevci dilbilgisi yaklaşımıyla ayrı yapıların da bağlam içerisinde değerlendirildiği gözlenmektedir. Bu yaklaşımla, ayrı yapı öğelerinin seçilme ve kullanılma nedenleri belirlenmekte, bu öğelerin bağlamla olan ilişkisi incelenmektedir. Halliday (1967, 1985, 1994, 2004) ve Prince (1978) ayrı yapıları işlevci yaklaşım son

dönem araştırmacılarıdır. Prince ayrıık yapıları Grice, Chafe ve diğerlerinin çalışmalarını değerlendirerek metin temelli/metne dayalı bakış aadııyla yaklaşmakta ve bu yapıları söylemsel işlevlerine göre sınıflandırmaktadır (Prince, 1978; Grice, 1975 ve Chafe, 1976'dan aktaran Collins, 1991:3-4). Çalışmamızın ilk bölümünde ayrııntılı olarak söz edildiği gibi, Prince ayrıık yapıların incelenmesinde bu yapıların bilgisel yapılarına, Halliday ise daha çok konusal yapılarına odaklanmaktadır (Collins, 1991: 4). Bu çalışmada da ayrıık yapıların söylem-edimbilimsel özelliklerini belirlemek için veri tabanının özömlenmesi aşamasında Halliday'in (2004) işlevci bakış aadıı temel alınacaktır. Bu nedenle de bir sonraki bölümde Halliday'in işlevsel dilbilgisi modeli incelenecektir.

2.2. Halliday'in İşlevsel Dilbilgisi Modeli

Halliday, Prag Okulu ve Malinowski ile başlayıp Firth ile devam eden Londra Okulunun temellerini attığı işlevci yaklaşımın son dönem öncülerindedir. Malinowski dilin temel bir araç olduğunu ve dilsel olayların sözcenin bağlamında yer aldığını savlamakta, bu düşünceyi sürdüren Firth de (ve daha sonra Halliday) kültürel bağlamla dilsel bağlamların ilişkili olduğunu ileri sürmektedir. Firth'ün öğrencisi olan Halliday işlevsel dilbilgisi kuramının temellerini atmıştır (Bloor ve Bloor, 2004: 244-245).

Halliday'e (2004) göre dil bir gösterge dizgesidir; çünkü dil birçok anlamlı seçim veya karşıtlık içermektedir. Gerçeklik, kullandığımız dilin gösterge dizgesi içinde düzeneklenmiş karşıtlıklar yoluyla yapılandırılmaktadır ve yalnızca sözlüksel seçimler değil, dilbilgisel seçimler de bu dizgenin bir parçasıdır. Zaten, hiçbir dil olgusu, ait olduğu dizge değerlendirilmeksizin anlaşılamamaktadır (Kıran, 2002: 132). Dolayısıyla Hallidayci dilbilgisini anlamlı seçimlerin oluşturduğu bir dilbilgisi modeli olarak tanımlamak mümkündür.

Halliday (2004), işlevsel dilbilgisi ile dildeki biçimlerin işlevlerinin tanımlanabildiğini, dilsel birimlerin dizge içindeki dizimlerinin de bu işlevler yoluyla belirlenebildiğini ve hemen hemen her dilbilgisel birimin/örüntünün çok işlevli

olduğunu savunmaktadır. Bunun yanı sıra, dili bağlamla ilişkilendirmekte ve doğrudan doğruya toplumsal yapıyla ilişkili olarak ele almaktadır; çünkü işlevci yaklaşımın temel amacı, bir metnin niteliğini ‘İnsanlar dili nasıl kullanır?’ ve ‘Dil insanlar tarafından nasıl yapılandırılır?’ gibi işleve yönelik sorular sorarak saptamaktır. Bu yaklaşıma göre, sezgi yeterli ve güvenilir bilgiyi sağlayamamakta, bu nedenle de işlevci dilciler, toplumsal bağlamda gerçekleşen gerçek etkileşimlerle ilgilenmektedir. Halliday’e göre, dilin açıklanması, dildeki anlam örüntülerinin toplumdaki işlevlerinin incelenmesiyle mümkün olmaktadır. Bu anlamda, çalışmamızın ilk bölümünde de sözünü ettiğimiz gibi, dilin üç temel toplumsal işlevi bulunmaktadır. Dilin açıklamalarının, dilin toplumdaki işlevleri doğrultusunda yapılması gerektiğini savunan Halliday, bu işlevleri üç başlık altında toplamaktadır: (i) düşünsel işlev; (ii) kişilerarası işlev ve (iii) metinsel işlev. Dilin ‘düşünsel işlevi’nde dil, bireyler arasında bilgi aktarımının gerçekleşmesini sağlamakta ve gerçekliğin zihinsel resmini ortaya koymaktadır. Bu işlev bir dizi katılımcı ve olay durumunu yer aldığı süreçleri içeren ‘geçişlilik’ çözümlenmesi modeliyle açıklanmaktadır (2004: 168-169). Dilin düşünsel işlevi, tümce düzeyinde kimin kime ne yaptığını ifade eden dilbilgisel seçimleri açıklamak açısından önem taşımaktadır; çünkü süreçler ve katılımcı ROLLeri arasındaki ilişki sadece bir çözümlenme çerçevesinde incelenmekte, yapılan dilsel seçimlerin dinleyici/okuyucu için anlamlı bir örüntü oluşturup oluşturmadığı ortaya konmaktadır. Dilin ‘kişilerarası işlevi’nde ise dil, toplumdaki bireyler arasındaki ilişkinin kurulmasını, sürdürülmesini ve özelleşmesini sağlamaktadır. Bu işlev dildeki gereklilik, olasılık vs. gibi ‘kiplik’ yapılarının belirlenmesiyle açıklanmaktadır (Halliday, 2004: 106-111). Son olarak, dilin ‘metinsel işlevi’nde dil, toplumsal bağlamlara uygun tümcelerin oluşturduğu, anlamsal bütünlüğü olan metinlerin kurgulanmasını sağlamaktadır. Bu işlev, dilin bilgi yapısıyla açıklanmakta, bu sayede bilgi düzenlenebilmekte ve konusal gelişim izlenebilmektedir (Halliday, 2004: 64-67). Biz de bu çalışmada Türkçede ayrık yapıların söylem-edimbilimsel özelliklerini, Halliday’in belirlediği ölçütlere göre ayrık yapıların yer aldığı bağlamlardaki konusal gelişimin incelenmesiyle ulaşılan dilin metinsel işleviyle inceleyeceğiz. Bu nedenle, bir sonraki bölümde metinsel işlev Halliday’in bakış açısıyla ele alınacaktır.

2. 2. 1. Hallidayci Yaklaşımında Metinsel İşlev

Halliday, dilin üç temel toplumsal işlevinden biri olan metinsel işlevi açıklarken tüm dillerde tümcenin, bilgi iletme özelliğine sahip olduğunu ve bu özelliğin gerçekleşmesi için birçok yol bulunduğunu öne sürmekte ve bilgi iletmeyi düzenleyen tümcenin yapısında, birbirine geçmiş iki paralel dizge bulunduğunu savlamaktadır. Bunlardan ilki *verilmiş* ve *yeni* olarak belirlenmiş kurucuları olan ‘bilgi yapısı’, diğeri ise *tema* ve *rema* olarak belirlenmiş kurucuları olan ‘tematik yapı’dır ve tümceye ‘ileti’ niteliği kazandırmanın da bu tematik yapısı olmaktadır. Tümcenin tematik yapısında yer alan bir birim *tema*dır ve daha sonra bu birim, tümcenin geri kalanıyla birleşerek iletiyi oluşturmaktadır. Bazı dillerde *tema*, parçacıklar aracılığıyla belirtilmektedir. Örneğin, Japoncada özel bir ilgeç olan *-wa* parçacığı, kendinden önce gelen birimi ‘tematik’ kılmaktadır. İngilizce gibi diğer dillerde *tema*, tümcedeki konumla belirlenmektedir ve bu konum genellikle tümce başı olmaktadır. Halliday, Prag Okulu dilcileri gibi *tema* terimini kullanmayı tercih etmektedir. *Tema*, ‘iletinin hareket noktası’nı gösteren ögedir. *Temanın* geliştirdiği iletinin geri kalan kısmına ise Halliday, yine Prag Okulu’nun terminolojiyle *rema* adını vermektedir; yani ileti yapısı olarak tümce, *tema* ve *remadan* oluşmaktadır. *Tema* olarak seçilen öge tümce başına yerleştirilmektedir ve *temanın* dışında kalan tüm bölüm *remayı* oluşturmaktadır. Bazı dilciler, *tema* ve *rema* terimleri yerine *konu* ve *yorum* terimlerini kullanmaktadırlar. Ancak, *konu-yorumun* farklı gönderimleri olduğu düşünülmektedir. *Konu*, genellikle sadece *temanın* belli bir türü olan konusal *temaya* gönderimde bulunmaktadır ve farklı işlevlere sahip olan ‘*tema*’ ve ‘*verilmiş*’ yaklaşımlarını kapsar niteliktedir. Bu nedenle Halliday, çalışmalarında *tema* ve *rema* terimlerini benimsemektedir (Halliday, 2004: 64-67). Biz de çalışmamızın bir sonraki bölümünde bu terimleri kullanarak Hallidayci yaklaşımda tematik yapıyı inceleyecek, bu yapının ayrıık yapılarıdaki dağılımlarını ve işlevlerini belirleyeceğiz.

2. 2. 1. 1. Hallidayci Yaklaşımında Tematik Yapı ve Ayrık Yapılarda Tema-Rema İlişkisi

Halliday'in (1985, 1994, 2004) bakış açısına göre *tema*, metnin gelişimini açıklama yöntemidir ve bu yöntemde *tema*, iletinin hareket noktası olarak işlevsel bir göreve sahiptir. Halliday'in *temayı* ileti olarak tümcenin hareket noktası biçiminde tanımlaması, Fries (1981) tarafından desteklenmiştir. Fries'a göre de, *temanın* seçimi, tümce söyleminin düzenlenmesinde temel rol oynamaktadır. Belirtisiz yapılarda *tema*, 'iyi neden' ilkesi yoluyla *verilmiş* bilgi ile birleşmektedir; yani dil kullanıcısının *teması*, eğer başka bir şey seçmemek için iyi bir nedeni yoksa, zaten bağlamda olandan, yani *verilmişten* seçilmektedir. Zaten, dil kullanıcısını hareket noktası olarak istediği bir şeyi seçmekten alıkoyan ya da seçmesini engelleyen bir şey de bulunmamaktadır; dolayısıyla dil kullanıcısının *tema* olarak seçtiği öge *verilmiş* bilgiyle birleşebilir de birleşmeyebilir de; bu nedenle de *tema* ve *verilmiş* yaklaşımları birbirinden bağımsız olarak incelenmelidir (Collins, 1991: 79-81). Bu doğrultuda ilk olarak tümcenin bilgi iletme özelliğini gerçekleştiren dilin tematik yapısını, dolayısıyla *tema-reması* yaklaşımlarını, daha sonra bu yaklaşımların ayrık ve yapay-ayrık yapılar üzerinde nasıl işlediğini inceleyelim.

Tematik dizge, dilin bilgi iletme özelliğini sağlayan dizgelerden biri olarak tanımlanmaktadır ve bu dizge, *tema-reması* ilişkisiyle açıklanmaktadır. *Tema* bir bütün olarak ele alınan belli bir yapısal görünüşün bir ögesidir ve tümceyi ileti olarak düzenlemektedir. İletinin geri kalan kısmı olarak açıklanabilecek bölüm de *rema* bölümüdür ve *temayı* takip etmektedir; yani *tema*, dinleyiciye/okuyucuya tümcenin ne hakkında olduğunu söylemektedir (Halliday, 2004: 67-68). Dilin metinsel işlevinin açıklanmasında tematik kurucuların belirlenmesi temeldir; ancak tümcelerde tematik kurucuların dağılımları farklılık göstermektedir. Örneğin sadece *bir* tematik kurucusu olan tümcelerin 'basit tema'lara sahip tümceler olduğu düşünülmektedir (Bloor ve Bloor, 2004: 77):

(3)

Kuala Lumpur is the capital of Malaysia

'Kuala Lumpur Malezya'nın başkentidir'

Bu tümcede *tema* ‘Kuala Lumpur’dur ve tümcede sadece bir tematik kurucu olarak yer aldığından, basit *temalar* sınıfına dahil olmakta, koşaç oğesi ile birlikte diğer oğeler de *remayı* oluşturmaktadır. Basit *temaların* yanı sıra, dilin  üst-işleviyle ilişkilendirilebilecek konusal, kişilerarası ve metinsel *temalar* da bulunmaktadır. Konusal *tema*, tümcenin anlamlı yapısının bir parçası olarak herhangi bir tümcede ilk kurucu olmakta ve İngilizcede tm tümceler konusal *tema* olarak bilinen kurucuyla birleşmektedir Bu *tema*, tümcenin ne hakkında olduğunu ya da tümcenin konusunu temsil etmektedir (Bloor ve Bloor, 2004: 72, 77):

(4)

In Greece they give you nothing
‘Yunanistan’da sana hiçbir Şey vermezler’

Konusal *temayla* dilin geçişlilik işlevinin belirlenebileceğini savlayan ve her tümcenin sadece ve sadece bir konusal *tema* içermesi gerektiğini belirten Eggins’e göre, (4) rneğinde ‘In Greece’ konusal *tema*, geriye kalan tüm oğeler de *rema* olmaktadır. Konusal *tema*, kişilerarası *tema* ve metinsel *temanın* görüldüğü tümcelerde de bulunabilmektedir; yani bazı tümceler birden fazla *temaya* sahip olabilmekte, bunlar da çoklu tematik yapılar olarak belirlenmektedir. Örneğin, dil kullanıcıları genelde bağlamda geçen bir önceki tümce için yorumda bulunan ‘in my opinion, unfortunately’ (bence, ne yazık ki) vb. gibi kip ya da yorum eklentileri olarak belirlenen ifadeleri; karşısındakine doğrudan iletteği ‘John’ gibi özel ad veya ‘mother’ (anne) gibi erişilebilir terimleri; ‘darling’ (canım) gibi sevgi veya ‘idiot’ (ahmak) gibi küçültücü seslenme sözcüklerini konusal *temadan* nce kullandıklarında, bu tür ifadeler, terimler ve/ya sözcükler kişilerarası *tema* olarak çözümlenmektedir. Ayrıca bu *tema* türü bazı soru tümcelerinde konusal *tema* gibi işlev görebilmektedirler (Bloor ve Bloor, 2004: 77-78):

(5)

(a) *I think they take a pint ....*
‘Bence bu kadar bira alırlar...’
(b) *Do you give blood?*
‘Kan verir misin(iz)?’

Kişilerarası *temanın*, tümcenin başında bulunan ve dilin kiplik sınıflandırmasını belirleyebilecek kurucu olarak tanımlandığını belirten Eggins'e göre de, (5a) örneğinde 'I think' kip eklentisi, konusal *tema* olan 'they' ögesinden önce kullanılmıştır, dolayısıyla da kişilerarası *temayı* temsil etmektedir; geriye kalan tüm ögeler de *remayı* oluşturmaktadır. (5b) örneğinde ise, bir soru tümcesi bulunmaktadır ve buradaki çekimli öge olan 'do', konusal *tema* olan 'you'dan önce gelmekte ve kişilerarası *temayı* temsil etmektedir; ancak tümcede başta kullanıldığı için konusal *tema* gibi işlev görebilmektedir; bu ögeler dışında kalan tüm ögeler de *remayı* oluşturmaktadır (Eggins, 1994: 278-279). Bunun yanı sıra, eğer bir dil kullanıcısı, bir önceki konuşucunun düşüncesini sürdüreceğini ya da çürüteceğini göstermek istiyorsa, sözcesinde 'well, oh, anyway' (şey, aaa, hım, her neyse) gibi ifadeler kullanılabilir; bu ifadeler de bizi 'metinsel *tema*'ya götürmektedir (Bloor ve Bloor, 2004: 77):

(6)

Oh, they gave you a cup of tea

'Ooh, sana bir fincan çay verdiler'

Metinsel *temanın*, herhangi bir kişilerarası ve düşünsel işlev görmeyen, ancak bir tümcenin bağlamla bağdaşıklığını sağlamada önemli rol üstelenen *tema* türü olduğunu savunan Eggins'e göre, bu örnekte 'oh' süreklilik ögesi, konusal *tema* olan 'they' AÖ'nden önce kullanılmıştır ve metinsel *temayı* temsil etmektedir. Bu *temaların* dışında kalan 'gave you a cup of tea' ifadesi de *remayı* oluşturmaktadır (1994: 281).

Görüldüğü gibi, dilin metinsel işlevini açıklarken tematik kurucuların belirlenmesinde birtakım değişkeler bulunmaktadır. Bu değişkeleri örnek bir tümce üzerinde şöyle göstermek mümkündür:

Çizelge 2. Tümcede Çoklu *Tema* Gösterimi

Well,	children,	the story	is about to continue
metinsel <i>tema</i>	kişilerarası <i>tema</i>	konusal <i>tema</i>	<i>Rema</i>

‘Her neyse, çocuklar, öykü başlamak üzere’ tümcesinin tematik olarak İngilizcede incelendiği bu çizelgede, süreklilik ögesi olan ‘well’ metinsel *temayı*; onu izleyen ‘children’ kişilere erişme terimi olarak kişilerarası *temayı*; metnin ne hakkında olduğunu bildiren ‘the story’ AÖ, konusal *temayı* temsil etmektedir. Dolayısıyla bir tümcenin çoklu *temaya* sahip olabileceği söylenebilmektedir ve bu *temalardan* geriye kalan tüm öğeler de *remayı* oluşturmaktadır.

Tüm bu belirlemelere ek olarak Halliday, bir tümcenin *temasının* sadece bir tane yapısal öge içerdiğini ve bu ögenin sadece bir birim tarafından temsil edildiğini belirtmektedir. Ayrıca sadece adıl öğeler değil, belirteç ve ilgeç öbekleri de *tema* olabilmektedir (2004: 67-68):

(7)

- (a) *The first chair of General Linguistics in this country* was established in the University of London in 1944, at the School of Oriental and African Studies...
‘Bu ülkedeki ilk Genel Dilbilim kürsüsü Doğu ve Afrika İncelemeleri Londra Üniversitesinin Okulunda 1944’te kurulmuştur’
- (b) *Before* John went to school, he had played basketball for hours
‘Okula gitmeden önce, saatlerce basketbol oynadı’
- (c) *Mostly* cars are metal
‘Çoğunlukla arabalar metaldir’

Görüldüğü gibi *tema*, (7a) örneğindeki *the first chair of General Linguistics in this country* gibi bir adıl öge, (7b)’deki *before* gibi bir İÖ, ve (7c)’deki *mostly* gibi bir BÖ olabilmektedir. Halliday, bu basit örüntülerin en yaygın değişkesinin, *temanın* sadece bir yapısal öge oluşturarak iki ya da daha çok öbek içermesi olduğunu savunmaktadır. Tümce yapısındaki herhangi bir öge, iki ya da daha fazla karmaşık grup ya da öbek tarafından temsil edilmekte, bu tür karmaşık grup ya da öbekler belirtisiz *tema* olmaktadır (2004: 68):

(8)

- (a) *The Walrus and the Carpenter* were walking close at hand
‘Walrus ve Carpenter birbirlerine çok yakın yürüyorlardı’
- (b) *From house to house* I went my way
‘Eviden eve gittim’

(8a-b) örneğindeki italikle belirtilen *temalar* da tıpkı (7a-c) örneklerindeki *temalar* gibi basit *temalar* sınıfına girmektedirler; dolayısıyla da (8a) örneğindeki gibi ‘ve’ bağlacıyla bağlanmış, (8b) örneğindeki gibi karmaşık İÖ oluşturmuş herhangi bir karmaşık grup ya da öbeklerin, tümcede sadece bir kurucu oluşturdukları, bu nedenle de ‘basit *tema*’yı kurguladıkları söylenebilir; ancak karmaşık grup ya da öbeklerin tümcede sadece bir kurucu olmaları, tematik dizge tarafından özel olarak yapılandırılmamaktadır. Bu noktada, özel bir tematik kaynak aracılığıyla, *tema + rema* yapısının sadece bir kurucusunu oluşturmak için iki ya da daha fazla ayrı ögenin bir araya gelmesinden söz etmek mümkündür (Halliday, 2004: 68):

(9)

What the duke gave to my aunt was the teapot
‘Dükün halama verdiği demlikti’

Yukarıdaki örnekte ‘*what the duke gave to my aunt*’ tümcenin *temasıdır* ve teknik olarak basit *tema* olarak değerlendirilmektedir; çünkü burada *tema*, tümcenin tek kurucusu olarak düzenlenmiştir. Halliday, bu tür tümcelere ‘tematik eşitlikler’ (ya da tanımlanmış-*tema/tema* tanımlama) adını vermektedir çünkü bu tür tümceler *tema + rema* yapısını, eşitlik biçiminde kurmaktadır; yani *tema = rema* (Halliday, 1967’den aktaran Halliday, 2004: 69); ancak biz çalışmamızın birinci bölümünde olduğu gibi, bu tür yapıları ‘yapay-ayrık yapılar’ başlığı altında inceleyeceğiz.

Yapay-ayrık yapılar, içinde tematik adlaştırma olan tanımlayıcı tümceler olarak tanımlanmaktadır ve işlevleri de *tema-rem*a yapısını ifade etmektedir. Yapay-ayrık yapılarında, tümcenin tüm öğeleri iki kurucu halinde düzenlenmekte ve bu iki kurucu, tanımlama ilişkisiyle birbirlerine koşaç ögesiyle bağlanmaktadır. Halliday’e göre koşaç ögesi *remayı temaya* bağlayan öge olmaktadır (2004: 69-70):

(10)

The way Dinah washed her children’s faces was this
‘Dinah’ın çocuklarının yüzünü yıkama yolu buydu’

Yukarıdaki tümcede ‘The way Dinah washed her children’s faces’ *tema*dır ve ‘be’ koşacının geçmiş zaman biçimiyle, ‘this’ *reması* bu *temaya* bağlanmaktadır; ancak Halliday, bu gibi yapıların tematik çözümlerinde kolaylığı sağlamak adına, koşaç ögesini *remaya* dahil etmektedir. Dolayısıyla (10) örneğinde koşaç ögesine kadar olan bölüm *tema*, koşaç ve kendisinden sonra gelen tüm öğeler de *rema* olarak belirlenmektedir (2004: 69).

(9) ve (10) örneklerinde de görüldüğü gibi, yapay-ayrık yapılarının, adlaştırma olarak bilinen yapısal bir özelliği vardır; yani herhangi bir öge ya da öğeler grubu, tümcede adıl grup olarak işlev görmek için düzenlenmektedir. Bu durumda adlaştırmanın tematik bir amacının olduğundan söz edilebilir; ancak bu yapılar tek biçimli bir görünüm sergilememekte, dolayısıyla da tümcenin bölümlerinin *tema-rema* olarak olası dağılımlarına izin vermektedirler (Halliday, 2004: 69):

(11)

(a) *What the duke did with that teapot was* give it to my aunt

‘Dükün demlikle yaptığı onu halama vermektir’

(b) *How my aunt came by that teapot was* she was given it by the duke

‘Halamın eline bu demliğin geçmesi dükün ona vermesiyle gerçekleşmiştir’

(c) *The one who gave my aunt that teapot was* the duke

‘Bu demliği halama verem dükütü’

(d) *The one the duke gave that teapot to was* my aunt

‘Dükün bu demliği verdiği (kişi) halamdı’

Yukarıdaki (11a-d) örneklerinde italikle gösterilen öğeler, tümcede adıl grup olarak işlev görmekte, tümcenin *temasını* oluşturmakta ve koşaç ögesinin varlığıyla *remaya* eşitlik ilişkisi içinde bulunmaktadır.

Bunun yanı sıra, yapay-ayrık yapıların değişkeleri de bulunmaktadır. Örneğin ‘what happened was that the duke gave my aunt that teapot’ (Olan dükün halama demlik vermesiydi) tümcesi, (9) örneğinin değişkesi olabilmektedir. Bu tümcede *tema* ‘what happened’ olarak belirlenmekte ve ‘sana bir şey olduğunu söylemek istiyorum’ anlamına gelmektedir. Tümcede sözü edilen ‘olma’nın da tüm bileşenleri *remaya* konmaktadır. Halliday’e göre, bu tümceler belirtisiz yapay-ayrık yapılarıdır ve bu

yapılardaki adlaştırma *tema* olarak işlev görmektedir. Ancak belirtili örüntülerde olağan ilişki tersinlenmekte ve adlaştırma *rema* olmaktadır (2004: 70):

(12)

- (a) That is *the one I like*
'Sevdiğim budur'
- (b) This teapot was *what the duke gave to my aunt*
'Bu demlik dükün halama verdiğiydi'
- (c) A loaf of bread is *what we chiefly need*
'Bir somun ekmek asıl ihtiyacımız olan'
- (d) This is *what happened to me the last few weeks*
'Bu son haftalarda bana olandır'

Yukarıdaki (12a-d) örnekleri belirtili yapay-ayrık yapılarıdır ve italikle belirtilen adlaştırmalar, koşaç ögesi ile birlikte tümce içerisinde *remayı* temsil etmektedirler.

Halliday'e göre, yapay-ayrık yapıları *temanın* ne olduğunu belirlemekte ve *temayı remayla* eşitlemektedir. Bu yapıların, *remayla* eşitlenmesi özelliği, kapsamlılık sezdirimini temsil etmektedir; yani yapay-ayrık yapılarıyla belirtilen *sadece ve sadece* o olduğu anlamı taşımaktadır (2004:70-71):

(13)

- (a) A loaf of bread we need
'Bir somun ekmek ihtiyacımız'
- (b) A loaf of bread is what we need
'Bir somun ekmek ihtiyacımız olan'

Yukarıdaki (13a) örneği yapay-ayrık yapı sergilemekte ve diğerlerinin arasından bir somun ekmeğe ihtiyaç duyulduğu sezdirimini taşımaktadır; (13b) örneğinde ise ihtiyaç duyulmanın sadece ve sadece bir somun ekmek olduğu ve bunun dışında hiçbir şey olmadığı sezdirimi vardır. Yani yapay-ayrık yapıları tümcenin anlamına ilişkinin tek, özel, yegane olduğu bilgisini katmaktadır (Halliday, 2004: 71).

Genel olarak yapay-ayrık yapılarda, öğelerin tanımlayıcı/vurgulu öge ya da tanımlanan/sıfat yantümcesi olarak dizilişi üzerinde bir kısıtlama yoktur; yani herhangi bir öge *tema* olarak tümce başı konumunda bulunabilmektedir (Collins, 1991: 82):

(14)

(a) *Tom was the one who offered Sue a sherry*

‘Tom Sue’ya şeri teklif edendi’

(b) *Offer Sue a sherry was what Tom did*

‘Sue’ya şeri teklif etmektir Tom’un yaptığıydı’

Yukarıdaki (14a-b) örnekleri devrik yapay-ayrık yapı örnekleridir ve *tema* olarak tümce başında bulunan ögeler farklıdır: (14a) örneğinde *temayı* ‘Tom’ AÖ temsil ederken, (14b) örneğinde koşaca kadar olan ‘Offer Sue a sherry’ AÖ *tema* olmaktadır. Bu *temaların* dışında kalan tüm ögeler de *remayı* kodlamaktadır. Dolayısıyla yapay-ayrık yapıların, süreksiz bir *tema-rema* ilişkisine sahip olduğu ve bunu da açıkça tanımlanan kurucu yapısıyla sağladığı söylenebilir (Collins, 1991: 82).

Görüldüğü gibi, yapay-ayrık yapılar eşitleyici yapılardır ve dilin metinsel işlevinin belirlenmesinde önemli rol oynamaktadırlar. Ancak yapay-ayrık yapılar gibi, ayrık yapılar da eşitleyici yapılar olarak tanımlanmakta ve dilin metinsel işlevinin düzenlenmesinde bir diğer dizgeyi oluşturmaktadırlar. Halliday (2004), bu dizgeyi oluşturan yapıları *tema* yükleme (ya da yüklemcil-*tema*) yapıları olarak sınıflandırmakta ve bu sınıflama da tıpkı yapay-ayrık yapılar gibi, Halliday’in metinsel düzenleme ve dilin metin yaratma bileşenlerine yönelik yaptığı çözümlerinin bir parçasını oluşturmaktadır. Halliday’e göre, tümcede gösterimsel işleve sahip olan herhangi bir öge ayrık yapılarla yüklenilebilmektedir ve *tema* yükleme olarak adlandırılan bu dizge, tümcede yeganelik (bir diğer deyişle kapsamlılık) bildiren bir ögeyi tanımlama açısından, *tema* tanımlama dizgesine benzemektedir. Sonuç olarak, her iki dizge de eşitlik yapıları olarak ele alınabilir; ancak aralarında farklılıklar da bulunmaktadır (Halliday, 2004: 95):

(15)

(a) *It wasn’t the film that made me bored*

‘Film değildi beni sıkan’

(b) What made me bored wasn't the film

'Beni sıkan film değildi'

Yukarıdaki (15a) örneği bir ayırık yapı (*O*-ayırık) örneğidir ve tıpkı (15b) örneğindeki yapay-ayırık yapı gibi, kapsamlılık sezdirimi taşımaktadır; yani burada ayırık yapı ile yüklenilen ögenin (the film), yansız eşitlik bildiren 'The film didn't made me bored' (Film beni sıkmadı) tümcesine karşıt olarak yeganelik bildirdiğini ve sadece ve sadece bu ögenin belirtilmesinin amaçlandığını söylemek mümkündür. Bu nedenle, ayırık yapıların iletiyi karşıtsallık çerçevesinde bildirdiği çıkarımına varmak yanlış olmayacaktır; çünkü (15a) tümcesinin, 'it was something else' (başka bir şeydi) ifadesiyle devam ettiği ya da devam edeceği varsayılabilir. Sözü edilen bu karşıtsallığın açıkça biçimlenmesiyle de, ayırık yapılardaki tematik yapı belirlenebilmektedir (Halliday, 2004: 95-96):

(16)

And, ..., it was Mary Magdalen, not Mary the Mother of Jesus, who has been the real, if secret, object of Mariolatry cults down the ages.

'Ve, ..., bir sır olsa da gerçekte çağlar boyunca Meryem Ana'ya tapma kültüründe tapınılan, İsa'nın Annesi Meryem değil, Mecelli Meryem'dir.'

Yukarıdaki ayırık yapıda karşıtlık açıkça biçimlenmiş ve *tema*, 'Mary the Mother of Jesus' olarak değil, 'And...(it was) Mary Magdalen' olarak belirlenmiştir. Bu gibi durumlarda, karşıtlık açıkça yapılmasa bile (bkz. 15a örneği), belirtisiz odak *tema* olmaktadır (Halliday, 2004: 96).

Ayrık yapıların tüm bu özelliklerinden yola çıkarak, yapay-ayırık yapılarda, öğelerin tanımlayıcı/vurgulu öge ya da tanımlanan/sıfat yantümcesi olarak dizilişinde kısıtlama olmamasının aksine, ayırık yapılarda tanımlayıcı/vurgulu öge, her zaman tanımlanan/sıfat yantümcesinden önce gelmektedir; bu nedenle de tematik olduğunu söylemek mümkündür. Ancak, ayırık ve yapay-ayırık yapılar, eşitlik özelliğini paylaşmalarına karşın, *tema* + *rema* ilişkisini göstermede farklılaşmaktadırlar; çünkü ayırık yapılarda tasarımsal işleve sahip herhangi bir öge, *tema* olarak kodlanabilmektedir (Collins, 1991: 83):

(17)

It was a sherry that Tom offered Sue
'Tom'un Sue'ya teklif ettiği şeriydi'

Yukarıdaki gibi ayırık yapı tümceleri, Halliday'in önceki çalışmalarında (örn. Halliday 1967), süreksiz sözdizim yapılarıyla yakından ilişkili olan *tema-remaya* yapısını gösteren yapılar olarak çözümlenmiştir Dolayısıyla (17) örneğinde 'a sherry' AÖ *tema* olmakta, 'it...that Tom offered Sue' ise *remaya* temsil etmektedir. Ancak Halliday'in daha sonraki çalışmalarında (örn. 1985: 60) ayırık yapılar için 'ikili' tematik çözümleme önerilmektedir. Bu çözümlemenin ilk düzleminin, ayırık yapı içerisindeki iki tümcenin 'yerel' tematik yapısını temsil ettiği belirtilmektedir. İkinci düzlemde ise, Halliday ayırık yapıları dilbilgisel eğretileme yapıları olarak ele almaktadır. Burada, eğretileme seçimi, tematik belirleme ile tetiklenmektedir (Collins, 1991: 83). Bu bilgiler ışığında ayırık yapıların tematik çözümlemesini bir örnek tümceyle çizelge üzerinde şöyle göstermek mümkündür:

Çizelge 3. Ayırık Yapıların İkili Tematik Çözümlemesi

	It	was his teacher	who	persuaded him to continue
(a)	<i>Tema</i>	<i>Rema</i>	<i>Tema</i>	<i>Rema</i>
(b)	<i>Tema</i>		<i>Rema</i>	

Bu çizelgenin (a) düzlemi yerel tematik yapıyı gösterirken (b) düzlemi ayırık yapıları dilbilgisel eğretileme yapıları olarak göstermektedir. (a) düzleminde hem 'it' hem de 'who' öğeleri 'özne' sözdizimsel rolünü üstlenmektedir. Buna ek olarak, bu öğeler *belirtisiz tema* olarak belirlenmekte; bu öğelerin dışında kalan tüm öğeler de *remaya* temsil etmektedir. (b) düzleminde ise tüm tümcenin tematik yapısı gösterilmektedir. Burada özne 'it...who persuaded him to continue' olarak belirlenmektedir. Ayrıca, ayırık yapının ilk tümcesini oluşturan 'It was his teacher' bölümü *temaya* temsil etmekte, 'who' ile başlayan sıfat yantümcesi de *remaya* oluşturmaktadır (Halliday, 2004: 97). Bunun yanı sıra, ayırık yapılarda *tema*, *belirtili* olarak da belirlenebilmektedir; çünkü özgün yapılarda özne olan öğe, *tema* yükleme sürecine girdiğinde *rema* olmaktadır (Eggins, 1994: 297):

(18)

(a) Diana donated blood in the city

Diana bağışla-GEÇ kan YERLİK şehir

'Diana bu şehirde kan bağışladı'

(b) It was in the city that Diana donated blood

o KOŞAÇ YERLİK şehir TÛM Diana bağışla-GEÇ kan

'Diana'nın kan bağışlaması bu şehirdeydi'

(c) In the city it was that Diana donated blood

YERLİK şehir o KOŞAÇ-GEÇ TÛM Diana bağışla-GEÇ kan

'Bu şehirdeydi Diana'nın kan bağışlaması'

Yukarıdaki (18a) örneği eşitlik yapılarına dahil değildir. Bu örnek tümce belirtisiz bir tümcedir, dolayısıyla da 'Diana' öznesini *tema* olarak seçmektedir; ancak (18a) tümcesinin ayırık yapı olarak sunulduğu (18b-c) tümceleri için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Çünkü bu yapılar belirtili *temaya* sahip yapılardır ve özgün tümce olan (18a) örneğindeki özne, bu yapılarda *rema* bölümüne itilmiştir. Dolayısıyla *tema*, (18b) örneğinde 'it', (18c) örneğinde 'in the city' olmakta, 'that Diana donated blood' tümleyici öbeği de tamamıyla *remaya* alınmaktadır Eggins'e göre metnin tematik yapısındaki bu seçimler, dil kullanıcısının metne vurgu ve bağdaşıklık katma isteğinden kaynaklanmakta (1994: 297-298), her ne kadar ayırık yapılarla yapay-ayırık yapılar birbirlerinden tematik anlamda farklılaşsalar da, ayırık yapılar ile devrik yapay-ayırıklar arasında tematik bir benzerlik bulunmaktadır; çünkü her ikisinde de *tema*, tanımlayıcı/vurgulu öge ile kodlanmaktadır; ancak bu kesin yargıyı engelleyebilecek sözdizimsel farklılıklar da bulunmaktadır. Örneğin, ayırık yapılar vurgulu öge olarak daha çok İÖ'lerine izin vermekte ve bu İÖ'lerinin çoğu, yapay-ayırık yapılardakilerle tanımlayıcı ilişkiye girmemektedirler; ancak *temanın* yüklemlediği bir yapıda -yani ayırık yapılarda- bu öbeklerin *tema* olarak vurgulanmış olmalarını engelleyecek bir şey de bulunmamaktadır; yine de birçok vurgulanmış İÖ'ne sahip olan ayırık yapının, yapay-ayırık yapı olarak karşılığı bulunmamaktadır (Collins, 1991: 60, 84):

(19)

(a) It is *with deep regret* that we pay a last tribute to a great friend and colleague who has passed on.

‘Ölen dostumuz ve meslektaşımıza son (gönül) borcumuzu ödemekten derin üzüntü duyuyoruz’

(b) ? How we pay a last tribute to a great friend and colleague who has passed on is *with deep regret*.

‘Ölen dostumuz ve meslektaşımıza son (gönül) borcumuzu ödemek çok üzücüdür’

(19a) örneğinde ‘with deep regret’ İÖ, ayrık tarafından yüklenmiştir ve bu yapının vurgulu ögesi olmaktadır; ancak (19b) örneğinde yer alan yapay-ayrık tümcesi sorgulanabilir bir tümcedir. Dolayısıyla ayrık yapıların İÖ’lerine vurgulu öge olarak çoğunlukla yer verebildiğini; ancak yapay-ayrıklarda bunun söz konusu olmadığını, olduğunda da tümcenin sorgulanabilir hale geldiğini söylemek mümkündür. Halliday, bunun nedeninin bu iki öge arasındaki tematik vurgulamadan kaynaklandığını belirtmektedir (Halliday, yayınlanmamış metin, 22.13’ten aktaran Collins, 1991: 60). Halliday’e göre, yapay-ayrık yapılar *temaların*, eşitlik ilkesine katılan iki üyeden birini kodlayarak ayırmakta; yani belirgin hale getirmektedirler. *Temayla* tanışan bu belirginlik türü temelde bilişsel (ya da düşünsel) olmaktadır; yani *temanın* işlevi ilişkisel süreç içerisinde belli bir katılımcıyı seçmektir. Ayrık yapılarda ise *tema*, tümce içerisinde yüklenmekte, yani yapısal olarak yüklemcil bir tümleyici olarak sunulmaktadır ve burada *tema* ve *remayı* gerçekleştiren ögeler tersçevrilebilir ögeler olmamakta, vurgu da yapının yüklenilen kısmında bulunmaktadır. Dolayısıyla yapay-ayrık yapılardaki belirgin *temanın* düşünsel olduğu, ayrık yapılardaki *temanın* ise temelde metinsel olan bir belirginliği temsil ettiği söylenebilir. Halliday, bu düşünsel ve metinsel belirginlik arasındaki farklılığın bir ayrık yapıyla ona karşılık gelen bir devrik yapay-ayrığın ana tümcesinin olumsuzlanması, soru tümcesine dönüştürülmesi ya da her ikisinin de uygulanmasıyla daha iyi anlaşılacağını savunmaktadır (Halliday, yayınlanmamış metin; Halliday, 1967’den aktaran Collins, 1991: 84):

(20)

(a) *Tom wasn't the one who offered Sue a sherry*

(b) *It wasn't Tom who offered Sue a sherry*

'Sue'ya şeri teklif eden Tom değildi'

(21)

(a) *Was Tom the one who offered Sue a sherry*

(b) *Was it Tom who offered Sue a sherry*

'Sue'ya şeri teklif eden Tom muydu?'

(22)

(a) *Wasn't Tom the one who offered Sue a sherry*

(b) *Wasn't it Tom who offered Sue a sherry*

'Sue'ya şeri teklif eden Tom değil miydi?'

Yukarıdaki (20-22) tümcelerinin (a) örneklerinde 'Tom' *temayı* temsil etmekte ve teklif etme sürecindeki bir katılımcı olarak düşünsel önem taşımaktadır; (b) örneklerinde ise *tema* olan Tom yükümlenmiş konusal *tema* olarak metinsel belirginlik taşımaktadır çünkü burada vurgulanan, Tom'un sürece dahil olmasındansa, Tom'un kimliği olmaktadır. Zaten buradaki soru tümcelerinde (Örnek 22-23) sorgulanan iletinin düşünsel içeriği değil, *temanın* kimliğidir (Collins, 1991: 84-85).

Görüldüğü gibi, hem ayırık yapılar hem de yapay-ayırık yapılar, eşitlik yapıları olarak tanımlanmakta ve kapsamlılık sezdirimini içermektedirler; ancak bu yapılar tematik dizge içerisinde *tema-rema* belirlemede farklı dağılımlar sergilemekte, bu dağılımlar dilin metinsel düzlemde incelenmesinde açıklayıcı rol oynayabilmektedir. Bunun yanı sıra, bir tümcenin, bilgi iletme özelliğinin gerçekleşmesi için *verilmiş-yeni* olarak belirlenmiş kurucuları olan 'bilgi yapısı' çözümlemesi de, metinsel düzenleme ve dilin metin yaratma bileşenlerine yönelik bir inceleme olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle bir sonraki bölümde Hallidayci yaklaşımda bilgi yapısı ve ayırık yapılarda *verilmiş-yeni* ilişkisi incelenecektir.

2. 2. 1. 2. Hallidayci Yaklaşımında Bilgi Yapısı ve Ayrık Yapılarda *Verilmiş-Yeni İlişkisi*

Dilbilgisi, yapısal araçlarla söylem akışını sağlamakta ve bu noktada iki dizge devreye girmektedir. Bunlardan biri yukarıda sözünü ettiğimiz tematik dizge, diğeri de bilgi dizgesidir. Bu nedenle bu bölümde bilgi dizgesi betimlenecek, bu dizgenin metnin iletme sürecinde kodladığı bilgi yapısını oluşturan bilgi birimleri belirlenecek ve bu birimlerin ayrık yapılarda görünüşleri incelenecektir.

Halliday'e göre bir tümce, iki ya da daha fazla bilgi birimle ya da bir bilgi birim iki ya da daha fazla tümceyle gösterilebilmektedir. Bilgi birimi, adından da anlaşılacağı gibi, bilginin birimidir ve bilgi, *bilinen* ya da tahmin edilebilir olanla, *yeni* ve tahmin edilemeyen arasındaki ilişki olarak tanımlanmaktadır. Yani bilgi birimi, *verilmiş* ve *yeni* olmak üzere iki bileşenden oluşmaktadır. Düşünsel düzlemde, her bilgi birimi *yeni* ögeyle birlikte oluşan *verilmiş* ögeyi içermektedir; ancak bu ilkenin işlemesi için iki koşul bulunmaktadır: (i) söylem, bir yerden başlamak zorundadır; yani sadece *yeni* öge içeren söylem başlatıcısı ögeler bulunmalıdır; (ii) sözel ya da sözel olmayan bağlam içerisinde halihazırda var olan bir şeye gönderimde bulunan bir öge -yani *verilmiş* öge- bulunmalıdır. Yapısal olarak bakıldığında, bir bilgi birimin zorunlu bir *yeni* öge ve seçimlik bir *verilmiş* öge içerdiği söylenebilir; yani bu iki öge birleşerek bilgi birimini oluşturmakta ve her bilgi birim bilgi yapısına göre kodlanmaktadır (Halliday, 2004: 89).

Bilgi yapısını oluşturan '*verilmiş*' ve '*yeni*' bilgi yaklaşımları Halliday, Chafe, ve Prag Okulu üyelerinden Daneš ve Firbas tarafından da kullanılmıştır; ancak geleneksel olarak Prag Okulu üyeleri *verilmişliğe tema* olarak yaklaşmışlardır. Örneğin, Firbas, *verilmiş* bilginin *temadan* bağımsız olduğunu savunmuş; ancak çözümlemelerinde bu iki yaklaşımı birbirinden ayırmada başarısız kalmıştır. Chafe de bu iki yaklaşımı birleştirmiştir. Chafe'ye göre *verilmiş* bilgi paylaşılan bilgi olmaktadır. Trávníček, Fries ve Halliday ise *verilmiş* ve *tema* terimlerini ayrı terimler olarak ele almışlardır (Firbas, 1964: 270; Chafe 1970: 210-211; Trávníček, 1962; Fries 1981 ve Halliday 1967, 1985'ten aktaran Collins, 1991: 85-86). Biz de çalışmamız

içerisinde özellikle Halliday'in (2004) bakış açısını temel alarak, 'verilmiş' ve 'tema' terimlerini birbirlerinden farklı terimler olarak ele alacağız.

Halliday'e göre, bir metnin değerlendirmesini yapmak onun dizgeden nasıl türediğini göstermek anlamına gelmektedir (Halliday, 1984: 30'dan aktaran Bloor ve Bloor, 2004). Dolayısıyla bir metin evreni içerisinde dil kullanıcısının ne dediğini anlamak için onun ne hakkında konuşuyor olduğunu bilmek gerekmektedir. Etkin bir şekilde iletişim kurmak için de, dil kullanıcısının dinleyici/okuyucu ile arasındaki paylaşılan bilginin bazı öğelerine dikkatini çekmesi gerekmektedir. Bu paylaşılmış bilgi, genelde tümcenin başında bulunmakta ve *verilmiş* bilgi olarak adlandırılmaktadır. Çoğu tümce, dil kullanıcısının iletisinin odağı olan bilgiyi de içermekte, buna da *yeni* bilgi adı verilmektedir. *Yeni* bilgi, dil kullanıcısının dinleyiciye/okuyucuya yeni sunduğu bilgi olarak tanımlanmaktadır ve bu bilgi, önceden bilinmeyen, beklentiye karşıt olarak iletilen ya da özel bir önemden/nedenden dolayı dinleyiciye aktarılan bir öğe olabilmektedir (Bloor ve Bloor, 2004: 38, 66):

(23)

The kettle's boiling
'Çaydanlık kaynıyor'

(23) örneğinde, eğer bir kişi, arkadaşından çay istiyor ve bu tümceyi söylüyorsa, arkadaşının çaydanlığın ne olduğunu ve gönderimde bulunulan belli bir çaydanlığı bildiğini varsaymaktadır; yani bu iki kişi çaydanlıkla ilgili bilgiyi paylaşmaktadırlar ve bu bilgi (the kettle) birimi iletinin kendi içinde bulunmakta, dolayısıyla da *verilmiş* bilgi olmaktadır. Bilginin *yeni* öğesi de tümcenin sonunda bulunan 'boiling'tir; çünkü bu bilgi dil kullanıcısının iletisinin odağı olan bilgi olmaktadır (Bloor ve Bloor, 2004: 66).

Halliday, *verilmiş* ve *yeni* bilginin gerçekleşmesini 'çıkarımsallık' bakış açısıyla açıklamaktadır. Halliday'e göre *verilmiş* ve *yeni*, önceden sözü edilen ve önceden sözü edilmeyen olarak değerlendirilmelidir: dil kullanıcısı tarafından dinleyici/okuyucu için çıkarımsal olarak sunulan bilgi, 'verilmiş' bilgidir; yani dil kullanıcısı, bilgiyi bir önceki dilsel bağlamdan çıkarımsal olarak sunmaktadır.

Çıkarılamaz olan ya da çıkarımsal olmayan bilgi de ‘yeni’ olarak sunulan bilgi olmaktadır (Halliday, 2004: 89). Yani bilginin *verilmişlik* konumu birçok yerde dil kullanıcısı tarafından belirlenmektedir; çünkü neyin *yeni*, neyin *verilmiş* bilgi olarak kodlanacağı dil kullanıcısının kararına bağlı olmaktadır; ancak bilgi dizgesi temelde dinleyici/okuyucu odaklıdır; çünkü neyin yeni neyin yeni olmadığı ile ilgili ileti, dinleyici/okuyucu temel alınarak düzenlenmektedir (Halliday’in yayınlanmamış metninden aktaran Collins, 1991: 87).

Verilmiş konumu, henüz sözü edilenden, bağlamda halihazırda bulunandan ya da kültür bağlamı içerisinde genel olarak *bilinenden* türemektedir. *Yeni* bilgi ise, söyleme ilk kez katılandan ya da ikinci kez tanıtıldığında farklı karşılanandan türemektedir. Halliday’e göre bu fark şöyle açıklanabilir: (i) çıkarımsal bilgi önceden sözü edilmiş bilgi olmakta, ancak bu bilgi söylemde halihazırda var olan bilgi de olabilmektedir. Bunun yanı sıra bu bilgi, söylemde olmayan ama dil kullanıcısının retorik amaçlarla *verilmiş* olarak sunmak istediği bilgi de olabilmektedir. Bu durumda bilgi, *yeni* bilgi olmamaktadır; (ii) çıkarımsal olmayan bilgi önceden sözü edilmemiş bilgi olmakta, ancak beklenmedik bir durumda önceden sözü edilmiş bilgi de olabilmektedir. Bu tür bilgiler de *yeni* olmakta ve ‘*yenilik*’ biçimine karşıtsal vurguda sıkça rastlanmaktadır. Dolayısıyla Halliday karşıtlığa ‘*yenilik*’ olarak yaklaşmaktadır (Halliday, 1985: 277’den aktaran Collins, 1991: 87):

(24)

John painted the shed yesterday

‘John dün kulübeyi boyadı’

Yukarıdaki tümce, hem ‘Kulübeyi kim boyadı?’ (John burada karşıtsal değildir) hem de ‘Kulübeyi dün Mary mi boyadı’ (John burada karşıtsaldır) sorularının yanıtı olabilmektedir; bu tümcede de görüldüğü gibi, bilgi yapısının *yeni* olarak gerçekleşmesi, çıkarımsal olmayan ‘John’ AÖ’nin karşıtsal olmasıyla ilişkilidir.

Verilmiş ve *yeni* bilgi için, Halliday (1967, 1985) ve Kuno (1972, 1978, 1979) gibi birçok dilci tarafından kullanılan çıkarımsallık yaklaşımına ek olarak, birbirlerinden farklı olmalarına karşın, asla ilgisiz olmayan üç yaklaşım daha

bulunmaktadır: tahmin edilebilirlik, bilinçlilik, paylaşılmış bilgi (Collins, 1991: 91). ‘Tahmin edilebilirlik’te iletişimin içeriğine değil, iletişimin bölümleriyle birleşen beklenmediklik yönüne gönderimde bulunmaktadır; yani sözcenin herhangi bir anında, dinleyicinin, dil kullanıcısının ilettiği şeye nasıl devam edeceği hakkında beklentileri vardır; ancak bazen dil kullanıcısının seçimleri bu beklentilerle uyuşmamakta, dolayısıyla da tahmin edilebilir olmamaktadır. Bu durumda dil kullanıcısının yaptığı bu seçimin *yeni* bilgi sunmak olduğu söylenebilir (Collins, 1991: 91-92):

(25)

Judy works in a saucepan factory. Generally, these saucepans are made with love.

‘Judy bir tencere fabrikasında çalışıyor. Genelde bu tencereler sevgiyle yapılıyor’

Yukarıdaki örnekte dinleyici, dil kullanıcısının ikinci tümcede tencereden söz edeceğini tahmin edebilmektedir; ancak bu tencerelerin ‘ne ile’ yapıldığı bilgisi dinleyici tarafından tahmin edilebilir bilgi olmamakta, dolayısıyla iletişimin bu bölümü *yeni* bilgiyi temsil etmektedir. Bu örneğe şu açıdan da bakılabilir: eğer dinleyici dil kullanıcısının tencerelerin çelikten ya da başka bir metalden yapılacağını tahmin ediyorsa, tencerelerin sevgiyle yapılıyor olduğunun belirtilmesi, dinleyici için beklenmedik bir durumdur ve yine *yeni* bilgiyi temsil etmektedir.

‘Tahmin edilebilirlik’ teriminin yanı sıra, *verilmiş* ve *yeni* yaklaşımlarını açıklayabilmek için ‘bilinçlilik’ terimi de kullanılmaktadır. Burada bilgi yapısı, dil kullanıcısının dinleyici(si)/okuyucu(su) ile paylaştığı bilginin, o anda dinleyicinin/okuyucunun bilincinde var olanın bir parçası olması gerektiği biçiminde açıklanmaktadır; çünkü dil kullanıcısı, kendi bilincinden, boş bir kaba öge aktarmadığını bilmektedir. Ancak dil kullanıcısının görevi, dinleyicinin/okuyucunun bilincine yeni şeyler katmaktır. Dolayısıyla *verilmiş* bilgi, sözce sırasında dil kullanıcısının, dinleyicinin/okuyucunun bilincinde olduğunu varsaydığı bilgiyi; *yeni* bilgi ise, dil kullanıcısının kodladığıyla dinleyicinin/okuyucunun bilincine yerleştirdiğini varsaydığı bilgiyi temsil etmektedir (Chafe, 1974: 111-112 ve 1976: 30’dan aktaran Collins, 1991: 92).

Verilmiş ve yeni bilgiyi açıklamak için, Haviland ve Clark (1974) ve Clark ve Haviland'ın (1977) 'paylaşılmış bilgi' belirlemesi de yapmaktadırlar. Bu belirlemeye göre, verilmiş bilgi, dil kullanıcısının dinleyicinin zaten bildiği ve doğru olarak kabul ettiğine inandığı bilgi; yeni bilgi ise, dil kullanıcısının dinleyicinin henüz bilmediğine inandığı bilgi olarak tanımlanmaktadır (Collins, 1991: 92):

(26)

(a) We got some beer out of the trunk. The *beer* was warm.

'Bagajdan birkaç bira çıkardık. Biralar ılıktı '

(b) We got some picnic supplies out of the trunk. The *beer* was warm

'Bagajdan birkaç piknik erzağı çıkardık. Biralar ılıktı'

Yukarıdaki bağlamlarda bir dinleyici (26a) örneğinde 'bira' bilgisinin açıkça ifade edildiğini, (26b) örneğinde ise çıkarım yoluyla elde edilebileceğini anlayabilmektedir. Dolayısıyla (26a) örneğinde 'bira' AÖ, dinleyicinin bir önceki tümceden zaten bildiği bilgi olmakta ve *verilmiş* bilgiyi temsil etmektedir. (26b) örneğinde ise, dinleyici bu AÖ'ni bir önceki tümcede yer almadığı için henüz bilmemektedir; dolayısıyla da bu öbek *yeni* bilgiyi temsil etmektedir. Görüldüğü gibi, bu üç ayrı yaklaşım birbirleriyle yakından ilişkilidir ve bilgi yapısını oluşturan birimleri açıklamada bir bütünlük oluşturmaktadırlar. Buna göre, eğer dil kullanıcısı, dinleyicinin/okuyucunun belli bazı öge ya da ögelerin dinleyicinin/okuyucunun bilincinde bulunduğunu varsayarsa, dinleyicinin/okuyucunun bu öge ya da ögeleri dilsel ya da dilsel olmayan bağlamdan çıkarılabileceğini de varsaymak zorundadır. (Collins, 1991: 92-93). Ancak bu belirlemeler her ne kadar dilin bilgi yapısını açıklamada yararlı olsalar da, çalışmamızın konusu olan ayırık ve yapay-ayırıkların bilgi yapısını ortaya koymada yetersiz kalmaktadır; çünkü bu yapılarda dil kullanıcısı ile dinleyicinin/okuyucunun paylaştıkları 'önvarsayım'lar bulunmaktadır. Bu nedenle *verilmişlik-yeni* yaklaşımlarının yanı sıra, bu yapıların niteliğini açıklamaya yönelik 'önvarsayım' yaklaşımının da incelenmesi gerekmektedir. Aslında *verilmişlik* ve *önvarsayım* yaklaşımları da çok yakından ilişkilidir; çünkü her ikisi de dil kullanıcısının bilgiyi dinleyicinin/okuyucunun bilindik ya da ulaşılabilir olarak sunduğu görüşüne dayanmaktadır. Ancak farklılıkları da vardır. *Verilmişlik*, tek dilsel

birimlerin ve kurucuların bilgi yapısına gönderimde bulunmakta ve öncelikle ezgi ile gerçekleştirilmektedir. Önvarsayım ise, tümcenin anlaşılması için gerekli olan (*bilinen* ya da varsayılan) önermeleri içermektedir; yani *önvarsayım* bir tür ‘*verilmiş*’ önerme olmakta; ancak sözdizimsel ve anlambilimsel etkenlerin birleşmesine bağlı kalmaktadır; çünkü ya bağımlı bir tümce olarak ya da özerk bir tümce biçiminde yeniden yapılandırılabilir bir kurucu olarak gerçekleştirilmektedir (Collins, 1991: 92-93):

(27)

I have some trivia to offer you regarding the world’s monarchs. Let’s start with France-the King of France is bald.

‘Sana dünyadaki tek hükümdarlarla ilgili sunacağım birkaç önemsiz şey var. Fransa ile başlayalım-Fransa Kralı keldir.’

Yukarıdaki örnekte, ‘the King of France’ öbeğinin *verilmiş* olduğu düşünülmektedir; çünkü ‘monarchs’ ve ‘France’ öbeklerinden çıkarımsaldır. Dolayısıyla burada önvarsayılan öbek değil, ‘Fransa’nın bir kralı vardır’ önermesidir (Collins, 1991: 93).

Prince de ayrık yapılarla ayrık olmayan yapıları bu ‘*önvarsayım*’ yaklaşımıyla açıklamaktadır (1978: 883):

(28)

(a) John lost his keys

‘John anahtarlarını kaybetti’

(b) What John lost was his keys

‘John’un kaybettiği anahtarlarıydı’

(c) It was his keys that John lost

‘Anahtarlarıydı John’un kaybettiği’

(28a-c) örnekleri kabaca aynı bilgiyi kodlamaktadırlar; ancak bunlar ‘*önvarsayım*’da farklılaşmaktadırlar. Chomsky gibi dilcilerin savunduğu üretici dilbilgisine göre, (28b) ve (28c) örneklerindeki ayrık yapılar mantıksal olarak, ‘John bir şey kaybetti’ önermesini önvarsaymaktadır. Ayrıklarda vurgulu ögenin (his keys)

ve önvarsayımların aynı olması, Akmajian, Bolinger ve Chafe gibi bir çok dilcinin ayırık yapılarla yapay-ayırık yapıların birbirleriyle yer değiştirebilir olduğunu düşünmesine yol açmıştır (Chomsky, 1970; Akmajian, 1970: 149; Bolinger, 1972b: 31 ve Chafe, 1976: 37'den aktaran Prince, 1978: 884). Prince, temel yapay-ayırıklardaki sıfat yantümcesi çözümlemesinde, *verilmişlik* ve *önvarsayım* yaklaşımlarının benzeştiğini savunmaktadır (1978: 887); ancak bu iki yaklaşımın örtüştüğü bir yapay-ayırık yapı örneği ortaya koymamıştır. Dolayısıyla Prince'in ayırık yapılar tartışmasında, genel anlamda *önvarsayım* sorusuna gönderimde bulunmadığı söylenebilir; çünkü ayırık yapılarla yapay-ayırık yapılardaki sıfat yantümceleri arasındaki iletişimsel farklılıkları açıklamak için, alanyazında genelde birbirlerinin yerine kullanılan '*verilmiş*' ve '*bilinen*' yaklaşımlarını tercih etmiştir. Buna göre, *verilmiş* bilgi, dil kullanıcısının, dinleyicinin/okuyucunun bilincinde olduğunu varsaydığı bilgi olarak tanımlanmakta ve yapay-ayırık yapılara uygun olduğu düşünülmektedir. *Bilinen* bilginin ise, dil kullanıcısının, bazı insanlara (genelde dinleyiciyi/okuyucuyu içermez) zaten bilindik ve gerçeklere dayalı bilgi olarak sunduğu bilgi olduğu düşünülmekte ve bu bilgi türünün de ayırık yapılara uygun olduğu savlanmaktadır (Collins, 1991: 99).

Prince'e göre ayırıklar, sıfat yantümcelerinde bilgiyi '*bilindik*' olarak sunmakta, ancak bunlar ayırıkların iki temel türünde farklı işleyebilmektedir. Bu ayırık türleri, çalışmamızın ilk bölümünde de söz ettiğimiz gibi, vurgulu-odak (V-O) *O*-ayırık yapıları ve bilgisel-önvarsayım (B-Ö) *O*-ayırık yapılarıdır. Prince, V-O *O*-ayırık yapılarında, odağın vurgu aldığı, dolayısıyla *yeni* bilgi sunduğunu ve genelde karşıtsal olduğunu belirtmektedir (Prince, 1978: 896). Declerck de, bu tür ayırık yapıları '*karşıtsal ayırık yapılar*' olarak sınıflandırmaktadır. Declerck'e göre, bu yapılarda *O*-ayırık adılı ve ayırık kurucudan sonra gelen *that*-tümcesi ise dinleyicinin/okuyucunun zihninde olmadığı varsayılan ve *tema* olmayan, *bilinen* ya da *verilmiş* bilgiyi temsil etmektedir (1984: 264). Bu karşıtlık, Halliday'in '*verilmiş*' ve '*tema*' ayırımına çok yakın görünmektedir. Halliday'e göre *verilmiş* bilgi, dil kullanıcısının hakkında konuşmuş olduğu bilgidir. *Tema* ise, dil kullanıcısının, hakkında konuşuyor olduğu bilgidir, yani V-O *O*-ayırık yapılarındaki Ne-tümcesi

Halliday'in terimiyle *tema* değil, *verilmiş* bilgi olmaktadır (Halliday, 1967: 212'den aktaran Prince, 1978: 896):

(29)

'...So I learned to sew books. They're really good books. *It's just the covers that are rotten.*'

'Bu yüzden kitap onarmayı öğrendim. Onlar gerçekten iyi kitaplar. *Bozuk olan tek yerleri kapaklarıydı (sadece kapakları bozuktu)*'

Bu örnekte dil kullanıcısı, 'kitapları onarma' (to sew) işi yaptığı için bir şeyin 'bozuk/işlevsiz' (rotten) olduğu, *bilinen* ya da *bilinebilen* bilgi olmamaktadır. Ancak bu söylemin *teması*, yani ne hakkında olduğu, 'neyin bozuk olduğu değil, 'kitaplar'dır. Dolayısıyla V-O O-ayrık yapıları, Halliday'in '*verilmiş*' bilgi ve '*tema*' yaklaşımlarıyla uyum göstermektedir (Prince, 1978: 896); çünkü *tema*, hakkında konuşulan bilgi olarak O-ayrık adılı ve koşaçtan sonra gelmekte; *verilmiş* bilgi ise *that*-tümcesinde kodlamaktadır.

Geluyken (1988), Prince'in (1978) vurgulu odak O-ayrık yapısı adını verdiği ayrık türünü, dolgu-odak O-ayrık yapıları olarak tanımlamakta ve bu ayrık yapıların işlevsel boyutunu incelemede Halliday'in '*verilmişlik*' ve '*tema*' terimleri yerine *çıkartımsallık* terimini tercih etmektedir. Aslında Geluyken'in '*çıkartımsallık*' terimi, Halliday'in '*verilmişlik*' teriminin gönderiminden çok farklı değildir; ancak *çıkartımsallık*, bir ögenin bağlamda bulunması ya da bulunmamasına dayanmaktadır. Geluyken'nin bu terimi tercih etmesindeki neden, yalnızca dil kullanıcısının varsayımına dayanmanın, '*verilmişliği*' işlemez hale getirdiği savına dayanmaktadır; çünkü bir bilgi biriminin doğrudan dinleyicinin/okuyucunun zihnindeki bilgiye dayanarak değerlendirilmesi her zaman mümkün olmamaktadır (1988: 825). Bunun yanı sıra '*verilmiş*' bilgi, '*yeni*' bilgiden önce gelmektedir; ancak V-O O-ayrık yapıları bu genel örüntüye uymamaktadır (Prince, 1978: 897). Bu ayrık yapılarda, Ne-tümcesi *verilmiş* bilgiyi temsil etmekte, odak olan AÖ ise, her zaman *yeni* bilgi sunmaktadır (Declerck, 1984: 264-265):

(30)

(a) It was John who did it

'Bunun yapan John'du'

(b) A: So who's Barbara?

‘O halde Barbara kim?’

B: Let me put it this way. When you last saw me with anyone, it *was Barbara I was with.*

‘Şöyle anlatayım. Beni en son biriyle gördüğünde birlikte olduğum Barbara’ydi’

(30a) örneğinde, ‘John’ AÖ *yeni* bilgi sunmakta, ‘who did it’ yantümcesi ise *verilmiş* bilgiyi sunmaktadır; (30b) örneğinde de, *yeni* bilgiyi sunduğu kabul edilen odak kurucu ‘Barbara’ AÖ, bağlam içerisinde önceden kullanılmıştır; dolayısıyla bu kurucunun bu gibi bağlamlarda *verilmiş* bilgiyi temsil ettiği savunulmaktadır. Bu nedenle, V-O *O*-ayrık yapılarındaki odak AÖ, daha güçlü vurgulu, Ne-tümcesi ise daha zayıf vurgulu olmaktadır. Odak AÖ kuvvetli vurgulu olduğu için, hem çok güçlü olarak karşıtsal olmakta hem de kalıcı konu olmaktadır. Bu yapılarda en az bir kurucu sürekli konu olduğu için de, bu yapılar söylemin başında yer almamaktadır (Declerck, 1984: 264-265).

Prince’in (1978) *O*-ayrık yapılarına getirdiği bir diğer ulam, yukarıda da söz ettiğimiz gibi, ‘bilgisel önvarsayım’ ulamıdır. Prince’e göre, B-Ö *O*-ayrık yapılarında, V-O *O*-ayrık yapılarının aksine odak birimi vurgulanmamakta ve odaksal bilgi kısa ve artgönderimsel olmaktadır. Bu ayrık yapılarda Ne-tümcesi dinleyicinin/okuyucunun bildiği değil, bilmediği bilgiyi taşımaktadır; dolayısıyla bu tümce *yeni* bilgiyi kodlamaktadır. Bunun yanı sıra, B-Ö *O*-ayrık yapılarında Ne-tümcesi normal ya da zayıf vurgulu olmakta ve Ne-tümleyicisi silinememektedir. Prince’e göre, B-Ö *O*-ayrık yapıları dinleyiciyi/okuyucuyu bilgilendirmekte ve söylem başlatıcısı olarak kullanılabilir (1978: 898):

(31)

It was just about 50 years ago that Henry Ford gave us the weekend. On September 25, 1926, in a somewhat shoking move for that time, he decided to establish a 40-hour work week, giving his employees two days off instead of one.

‘Henry Ford’un bize haftasonu izni vermesi yaklaşık 50 yıl önceydi. O zamanlar için şaşırtıcı olan bir davranışla, 25 Eylül 1926’da, çalışanlarına bir yerine iki gün izin vererek haftada 40 saatlik bir çalışma programı oluşturdu’

Gazeteden alınan bu örnekte B-Ö *O*-ayrık yapısı olarak belirlenen ‘It was just about 50 years ago that Henry Ford gave us the weekend’ tümcesi, ‘Fifty years ago,

Henry Ford gave us the weekend.’ (Elli yıl önce, Henry Ford bize hafta sonu izni verdi) gibi ayırık olmayan düz bir yapı ile ifade edildiğinde, bu haberin yer aldığı gazete, (31) örneğindeki B-Ö *O*-ayırık yapısında bulunan *that*-tümcesindeki bilgiyi *henüz* keşfetmiş gibi görünecektir; ancak B-Ö *O*-ayırık yapısı bunu, *bilinen* bir gerçek olarak belirtmektedir¹. Ayrıca bu örnekteki *that*-tümcesinde sunulan bilgi, dinleyicinin zihninde varsayılan bilgi olmak zorunda değildir; zaten söylem başlatıcısı olarak da kullanılmaktadır (Prince, 1978: 898).

Söylem düzleminde B-Ö *O*-ayırık yapılarında önvarsayımın *yeni* bilgi olduğu, dolayısıyla da bu ayrıkların V-O *O*-ayırık yapılarına kıyasla yüksek derecede iletişimsel dinamizme sahip olduğu ve bu nedenle de söylemin başında yer alabilecekleri düşünülmektedir; çünkü V-O *O*-ayırık yapılarında sıfat yantümcesi, genelde -ama her zaman değil-, bağlamdan bilinen bilgiyi temsil etmektedir. B-Ö *O*-ayırık yapılarındaki sıfat yantümcesi ise, sadece ‘ileti’ taşımaktadır. Dolayısıyla Prince, *O*-ayırık yapıları için yaptığı B-Ö sınıflamasının *Ne*-ayırık yapılarına uymadığını belirtmektedir; çünkü bu yapılar, *Ne*-tümcesinin *verilmiş* bilgiyi temsil etmesi gibi, B-Ö ile uyumlu olmayan özellikler sergilemektedirler. Prince bu iddiasını kanıtlamak için, bu ayırık yapıları *O*-ayırık yapılarıyla karşılaştırarak pek çok kanıt sunmuştur. Prince’e göre, *O*-ayırık yapıları söylem başlatıcısı olarak işlev görebilirken, *Ne*-ayırık yapıları bu işlevi yerine getirmemektedir (1978: 888-889):

(32)

Hi! *What my name is is Ellen
Merhaba! TÖM benim ad KOŞAÇ KOŞAÇ Ellen
‘*Merhaba, adımın ne olduğu Ellen’dır’

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi, *Ne*-ayırık yapısı, söylem başlatıcısı olarak kullanıldığında, tümce dilbilgisi-dışı olmaktadır. Bunun nedeni, buradaki *Ne*-ayırık yapısındaki bilginin çıkarım yoluyla ‘*bilinen*’ olmasına karşın ‘*verilmiş*’ olmamasıdır. Halbuki yukarıda da söz ettiğimiz gibi, *Ne*-ayırık yapısındaki bilgi *verilmiş* olmalıdır. Ancak *O*-ayırık yapıları, (30) örneğinde olduğu gibi söylem başlatıcısı olarak kullanılabilir; çünkü bu örnekte yer alan *Ne*-tümcesinde sunulan bilgi, zaten söylem başlatıcısı olarak kullanıldığından, dinleyicinin zihninde olmasının varsayılması gerekmemektedir (Prince, 1978: 894). Buna karşın Declerck,

Ne-ayrık yapılarının söylem başlatıcısı olarak kullanılabileceğini savunmakta, bu savını, Prince'in iddiasına göre, söylem başlatıcısı olamayan (32) örneğindeki '*What my name is is Ellen' *Ne*-ayrık yapısı yerine *O*-ayrık yapısını koyarak desteklemektedir (Declerck, 1984: 257-259):

(33)

It is Ellen what my name is
o KOŞAÇ Ellen TÛM benim ad KOŞAÇ
'Adımın ne olduğu Ellen'dır'

Declerck'e göre (33) örneğindeki gibi *O*-ayrık yapısı içeren tümceler de söylem başlatıcıları olamamaktadır; çünkü ayrık yapılarda öngörülen bölümün dinleyicinin/okuyucunun bilincinde yer alması gerekmektedir. Dolayısıyla *Ne*-ayrık yapılarının söylem başlatıcıları olarak kullanılmadığı görüşü doğrulanmaktadır (1984: 258). Ancak Declerck, bu yapıların söylem başında kullanılabilmesini belirtirken, Prince'in *Ne*-ayrık yapılarının sıfat yantümcesinin *verilmiş* bilgi sunduğu belirlemesini kabul etmemekte, söylem başında kullanılan *Ne*-tümcesinin (herhangi bir ayrık türündeki) '*verilmiş*' bilgiyi sunmadığı, dolayısıyla da bilgisel olması gerektiğini belirtmektedir. Ancak Collins, Declerck'in bu varsayımının kesinlikle yanlış olduğunu savunmaktadır; çünkü dil kullanıcısı, *Ne*-tümcesindeki ögenin dinleyici/okuyucu tarafından düşünüldüğünü tahmin ederek söylemi temel yapay-ayrıkla başlatabilmektedir (Collins, 1991: 100):

(34)

What I'm looking for is a present suitable a 6- year- old
'Aradığım, 6 yaş için uygun bir hediyedir'

Collins'e göre, eğer dil kullanıcısı, bir dükkana girip satıcı ile iletişimi (34) örneğindeki bir tümceyle başlatırsa, 'ben bir şeyler arıyorum' bilgisinin satıcının zihninde var olduğu beklentisini göstermektedir (1991: 101). Bunun yanı sıra Declerck, Prince'in B-Ö içeren *Ne*-ayrık yapıları bulunmadığı iddiasını da sorgulamaktadır; çünkü Prince'in B-Ö *O*-ayrık yapısı örneklerine bakıldığında, bunların çoğunun *Ne*-ayrıklarıyla yer değiştirebileceği görülmektedir (1984: 259):

(35)

(a) But why is the topic so important? Apparently, it is the topic that enables the listener to compute the intended antecedents of each sentence in the paragraph.

‘Ancak neden konu bu kadar önemlidir? Açıkça konudur, dinleyicinin paragraftaki her tümcenin tasarlanan öncülünü işlemlemesini sağlayan’

(b) Apparently, the topic is what enables the listener to compute the intended antecedents of each sentence in the paragraph.

‘Açıkça, dinleyicinin paragraftaki her tümcenin tasarlanan öncülünü işlemlemesini sağlayan konudur’

Declerck, Prince (1978: 902)’den alınan bu örneklerdeki ayırık yapıların B-Ö türünde olduklarını ve birbirlerinin yerine kolayca kullanılacaklarını savunmaktadır (1984: 259); ancak Collins, bilgisayarlı-önvarsayımlılığın, sadece (35b) örneğindeki gibi, pek çok devrik yapay-ayırık yapının özelliği olabileceğini, Declerck’in temel yapay-ayırık örneklerinin buna uyum göstermeyebileceklerini ileri sürmektedir (1991: 101):

(36)

A: I hear you’ve got a job at Johnson’s. A nice place that is. I suppose you’re happy now?

‘Johnsonlarda işe girdiğini duydum. Hoş bir yerdir. Umarım şimdi mutlusundur?’

B: Well I don’t know. *What I’d really like to do* is run a business of my own. But I can’t do that I’ve no money of my own.

‘Şey, bilmiyorum. Asıl yapmak istediğim kendi işimi kurmak. Ama param olmadığı için yapamıyorum’

Örnek (36)’da, tematik olan Ne-tümcesindeki çoğu bilgi, eş-metinsel olarak çıkarımsaldır; dolayısıyla temel yapay-ayırıkların yukarıda italikle gösterilen önvarsayılmış sıfat yantümcesinin tematik konumunun daha az bilgi taşıdığı tartışılmaz görünmektedir (Collins, 1991: 101). Bunun yanı sıra, Declerck, hem V-O ve B-Ö O-ayırık yapılarını hem de (devrik) Ne-ayırık yapılarını, belirlediği üç başlık altında incelemiştir. Bunlar ‘Karşıtsal Ayırık Yapılar’, ‘Vurgusuz-Artgönderimsel-Odak Ayırık Yapılar’ ve ‘Süreksiz Ayırık Yapılar’dır. Genel olarak söz etmek gerekirse, karşıtsal ayırık yapılar, Prince’in (1978) belirlediği V-O O-ayırık yapılarının

özelliklerini taşımaktadır. Declerck'in belirlediği bir diğer ayrık yapı türü de 'Vurgusuz-artgönderimsel-odak ayrık yapıları'dır ve bu ayrık yapılarda, Ne-tümcesi, *yeni* olan bilgiyi temsil etmekte ve odak-AÖ artgönderimsel olmakta, dolayısıyla da bir önceki söylem düşünüldüğünde sürekli konuyu kodlamaktadır; ancak bu AÖ kuvvetli vurgu almadığı için dinleyici karşıtsal yorumlamayı yapamamaktadır. Bu durumda, artgönderimin öncülünü içeren bir önceki bağlama ihtiyaç duyulduğu için de, bu tür ayrık yapılar söylem başlatıcısı olarak kullanılamamaktadırlar (Declerck, 1984: 265-266):

(37)

(a) However, it turns out that there is interesting, independent evidence for this rule and it is to that evidence *that we must now turn*.

'Ancak, bu kural için ilginç ve bağımsız bir kanıt olduğu ortaya çıkar ve dönmemiz gereken de bu kanıttır'

(b) ...and that evidence is *what we must now turn to*

'.....ve bu kanıt dönmemiz gerektir'

Declerck'e (1984) göre, yukarıdaki örnekler vurgusuz-artgönderimsel-odak ayrık yapısı olarak kabul edilmektedir. (37a) örneğindeki *O*-ayrık yapısında 'that we must now turn', (37b) örneğindeki devrik yapay-ayrık yapısında da 'what we must now turn to' Ne-tümceleri *yeni* bilgiyi sunmaktadır. Ayrıca, (37a)'da 'to that evidence', (37b)'de 'that evidence' AÖ'leri artgönderimsel odak olmaktadır.

Declerck, ayrık yapı sınıflandırmasına 'süreksiz ayrık yapılar'ı da dahil etmektedir. Bu ayrık türünde odak, *yeni* bilgiyi temsil etmekte, dolayısıyla değişke de değer de süreksiz konu olmaktadır. Bu yüzden her iki kurucu da normal vurgu almaktadır; dolayısıyla hem odak hem de Ne-tümcesi *yeni* bilgi sunduğu için söylem başlatıcısı olarak kullanılabilirler. Süreksiz ayrık yapıların her iki kurucusu da *yeni* bilgi verdiği için, bir sonraki sözcede kolaylıkla devam edebilmekte ve bu sözcede birincil/temel konu olabilmektedir. Dolayısıyla süreksiz ayrıkların, vurgusuz-artgönderimsel-odak ayrık yapılarından farklı olduğu söylenebilir; çünkü süreksiz ayrıklarda odak-AÖ'nin 'kalıcı konu' olma potansiyeli çok yüksektir (1984: 266-267):

(38)

(a) Those apples are good, aren't they? _ So they are! *What keeps me from eating all of them is that mother would be furious if I left none for the others.*

'Bu elmalar iyi, değil mi?_ Evet öyleler! Beni bunların hepsini yemekten alıkoyan eğer başkalarına hiç bırakmazsam, annemin kızacak olmasıdır'

(b) *It is through the writings of Basil Berstein that many social scientists have become aware of the scientific potential of sociolinguistics.*

'Basil Berstein'in yazılıdır birçok sosyal bilimcinin sosyodilbilimin bilimsel gücünden haberdar eden'

Yukarıdaki (38a) örneğinde 'that mother would be furious if I left none for the others', (38b) örneğinde ise 'through the writings of Basil Berstein' odaktır ve vurgusuz-artgönderimsel-odak ayrık yapılarının aksine artgönderimsel değildir. Bağlam içerisinde kendilerinden önceki bir varlığa gönderimde bulunmadıkları için de *yeni* bilgiyi temsil etmektedirler Aynı şekilde (38a) örneğinde 'What keeps me from eating all of them', (38b) örneğinde de 'that many social scientists have become aware of the scientific potential of sociolinguistics' süreksiz ayrık yapısı sıfat yantümcesini oluşturmakta ve *yeni* bilgi sunmaktadır; dolayısıyla (38b) örneğinde olduğu gibi bu tür ayrık yapılar söylem başında bulunabilmektedirler (Declerck, 1984: 263-264, 266) .

Özetlemek gerekirse, Declerck temel olarak Prince'in (1978) vurgulu-odak ulamını 'karşıtsal ayrıklar' adlandırmasıyla desteklemiş, bilgisel-önvarsayım ulamını ise, odak kurucunun *verilmiş*, sıfat yantümcesinin de *yeni* olduğu ama *verilmiş* gibi sunulduğu 'vurgusuz-artgönderimsel-odak ayrıkları' ve hem odak ögesinin hem de sıfat yantümcesinin *yeni* bilgiyi kodladığı 'süreksiz ayrıklar' olmak üzere iki grupta sınıflandırmıştır. Her ne kadar bu sınıflama ayrık yapılar için işler görünse de, temel ve devrik yapay-ayrık yapılar için aynı çıkarımı yapmak mümkün görünmemektedir; çünkü Declerck'in kendisinin de belirttiği gibi, temel yapay-ayrıklar vurgulu artgönderimsel odağa sahip olamamakta, süreksiz olup olmadıkları da sorgulanabilir nitelikte olmaktadır (1988: 224); ancak devrik yapay-ayrık yapılar az da olsa karşıtsal ya da süreksiz olabilmekte ve bu yapılar temel yapay-ayrıklarla bütünleyici bir dağılım içerisinde bulunmaktadırlar (Collins, 1991: 102). Görüldüğü gibi, Prince'in (1978) ayrık yapıların iletişimsel özelliklerini ortaya koyma yöntemi Declerck (1984)

tarafından pek çok açıdan eleştirilmiş, yeni sınıflamalar önerilmiştir; ancak Declerck'in değerlendirmelerinde de birtakım açık noktalar bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, Declerck gibi, Gundel (1985) de Prince'i eleştirmiştir. Ancak Gundel'inki de eleştiriye açık görünmektedir. Örneğin Gundel, ayrıklara 'konu' terimiyle yaklaşmakta, ayırık ve yapay-ayırık yapıların söylem-başı olma olasılıklarının tümce sonu-konu yaklaşımıyla ele alınması gerektiğini savunmaktadır; ancak bu yaklaşım, Halliday'in *tema* yaklaşımıyla örtüşmemektedir, çünkü *tema*nın aksine konu, vurgusuz olmakta ve tümce-başı konumda bulunamamaktadır (Collins, 1991: 100-2).

Ayrık yapılarla yapay-ayırık yapıların işlevlerini 'konu'nun başta ya da sonda olmasına göre değerlendiren Gundel, *Ne-ayırık* yapısının, dinleyicinin/okuyucunun dikkatinin konuya odaklanmasının beklenmediği durumlarda söylem başında kullanıldığını, böyle bir bağlama *O-ayırık* yapısının uygun olmayacağını ileri sürmektedir (1985: 97):

(39)

(a) *What holds the cells together* is (not) a molecular glue.

'Hücreleri bir arada tutan moleküler yapışkandır (değildir).

(b) Was it my mother *who called*?

'Arayan annem miydi?'

Yukarıdaki (39a) örneğinde konu tümce başında yer almakta ve özne dilbilgisel rolünü yüklenmektedir. (39b) örneğinde ise konu, tümce sonu konumda bulunmaktadır. Yani (temel) yapay-ayırıklarda, konuya gönderimde bulunan ifade, tümcenin başında yer almakta; ayrıklarda ise tümce sonu konumda bulunmaktadır. Tümce sonu konular, dinleyici/okuyucu için sadece erişilebilir değil, canlandırılmış olan varlığa gönderimde bulunmaktadır (bu belirleme Prince (1985)'te Chafe'nin *verilmişlik* yaklaşımıyla ele alınmaktadır). Ancak bu durum, tümce başı konular için gerekli olmamaktadır. Dolayısıyla, yapay-ayırık yapılar ile ayırık yapıların edimbilimsel özellikleri birbirine benzerken, bu iki yapının aynı söylem bağlamında eşit olarak birbirlerinin yerine kullanılmayacağı gözlemlenmektedir. Özellikle *Ne-yapay* ayrığı, dinleyicinin/okuyucunun dikkatinin konuya odaklanması beklenmediğinde, söylemin başında bulunabilmektedir; ama buna karşılık gelen *O-ayrığı* böyle bir bağlamda uygun olmamaktadır. Ancak yukarıda da sözünü

ettiğimiz gibi, Prince (1978) farklı bir çıkarımda bulunmaktadır. Prince'e göre, eğer dil kullanıcısı, *Ne*-ayrığındaki bilginin, sözcüyü duyma anında dinleyicinin bilincinde olduğunu varsayarsa, *Ne*-yapay ayrığı söylem başında uygun olabilmektedir. Gundel'e göre (temel) yapay-ayrık yapılara yönelik bu söylem koşulu doğru görünmemektedir (Gundel, 1985: 97-98):

(40)

A: How am I going to get this spot out of the rug?

'Bu lekeyi halıdan nasıl çıkaracağım?'

B: *What my mother always uses* is vinegar

'Annemin her zaman kullandığı sirkedir'

? It's vinegar *that my mother always uses*

'Sirkedir annemin her zaman kullandığı'

(40) örneğinde, A konuşucusunun sorusuna en uygun yanıt, yapay-ayrık yapıyla oluşturulan yanıt olmaktadır; çünkü *Ne*-ayrık yapısındaki sıfat yantümcesi değil, *O*-ayrık yapısındaki sıfat yantümcesinin sözcü anında dinleyicinin bilincinde zaten var olan bilgiyi içermesi gerekmektedir. Gundel'e göre, *O*-ayrık yapısındaki sıfat yantümcesi yüzey özne olmadığı ve tümce başı konumunda bulunmadığı için, bunun *Ne*-ayrık yapısındaki sıfat yantümcesi kadar istikrarlı bir biçimde konuya gönderimde bulunması beklenemez. Zaten, *O*-ayrığındaki sıfat yantümcesi, genelde vurgulu olmakta ve tümcede sunulan ya da sorgulanan *yeni* bilginin parçası olarak değerlendirilmektedir (Gundel, 1985: 98). Yukarıdaki (31) örneği, bunu destekler niteliktedir; ancak Prince'e göre, bu örnekte *yeni* bilgiyi temsil eden sıfat yantümcesi, Gundel'e göre konusal olmamaktadır. Burada Gundel'in yanıldığı noktanın, bu tümcenin alındığı metinde başta kullanılmış olduğu gerçeğini gözardı etmesi olduğu söylenebilir. Çünkü Gundel söylem başında kullanılan bu tümcenin kabuledilemez olduğunu savunmaktadır (Collins, 1991: 105). Görüldüğü gibi Gundel'e göre, ister canlandırılmış ister canlandırılmamış olsun *Ne*-ayrığındaki sıfat yantümcesi, konuya gönderimde bulunmakta, dolayısıyla da sıfat yantümcesindeki bilgi genelde artalan varsayımı olarak değerlendirilmektedir. *O*-ayrığındaki sıfat yantümcesi eğer vurgu almamışsa canlandırılmış konuya gönderimde bulunmakta; eğer vurgu almışsa, dil kullanıcısının, dinleyicinin dikkatini zaten odakladığı artalan varsayımı olarak değerlendirilmektedir. (Gundel, 1985: 98-99). Ancak Collins'e göre, ayrık yapıların

söylem davranışını açıklamak için dinleyicinin/okuyucunun bilinçliliği yaklaşımına gerek yoktur; çünkü burada ruhdilbilimsel olarak değerlendirilmeyen *tema* ve bilgi yaklaşımları zaten açıklayıcıdır. Dolayısıyla, Gundel'in örneğinde (örnek 40), 'what my mother always uses' tümcenin *teması*ni oluşturmaktadır. Bilgisel terimlerle ise, 'what' ve 'uses' çıkarımsal; 'mother' ve 'always' çıkarımsal değildir; ancak tamamen de *yeni* değildir; çünkü temel yapay-ayrık yapıların sıfat yantümcesi yerleşik adlı tümce olarak bağımlıdır, önvarsayım ifade eder ve tematik yapılarından türeyen güçlü bir ardillama rolüne sahiptirler; bu yüzden sunumları metinsel ya da durumsal olmadığında dahi dil kullanıcıları, sıfat yantümcesindeki bilgiyi 'varsayılabilir' olarak sunmaktadırlar. Bu nedenle, (40) örneğinde, B konuşucusunun annesinin 'her zaman bir şey kullanması' çıkarımsal olmamasına karşın, bir annenin sorunlar karşısında pratik ipuçlarıyla çözümler öneren bir insan olduğu bilgisi, 'always' BÖ'ni çıkarımsal yapmaktadır. Dolayısıyla burada B konuşucusunun yapay-ayrık yapıyı tercih etmesi, A konuşucusunun sıfat yantümcesindeki bilginin 'ardıllanmışlığı'ni varsaymasını zorunlu kılmaktadır (Collins, 1991: 102-104).

Collins, Gundel'in (1985) verdiği (41) örneğinde, birçok bağlaşıklık sorunu olduğu görüşündedir; çünkü metin aslında 'sirke' hakkında değildir ve sirkenin iletişimsel dinamizmi, sıfat yantümcesinin tamamen '*verilmiş*' olması beklentisini doğurmaktadır; ancak durum böyle değildir. Ayrıca bu bağlamda *O*-ayrık yapısından 'Vinegar is what my mother always uses' (Sirke annemin her zaman kullandığıdır') devrik yapay-ayrık yapısının A konuşucusunun sorusuna en uygun yanıtı oluşturacağı düşünülmekte, dolayısıyla da bu yapının daha kabuledilebilir olduğu belirtilmektedir. Aslında bu iki yapı, tematik olarak benzerdir ve bilgisel olarak da benzer oldukları düşünülebilir. Halliday'e göre, metinsel ve düşünsel belirginlik, bu farklılığın niteliğini açıklamada yardımcı olmaktadır. Ayrık yapılarda tümcenin *teması* yüklemleme ile vurgulu olmakta ve buradaki gibi V-O *O*-ayrık yapıları *yeni* bilgi içermektedir, dolayısıyla da metinsel önem taşımaktadırlar (Halliday, 1967: 236'dan aktaran Collins, 1991: 103). Bu nedenle de, B konuşucusunun V-O *O*-ayrık yapısıyla verdiği yanıtta, *tema* 'sirke' (ve başka hiçbir şey değil) olmaktadır. Devrik yapay-ayrıkların *teması* ise, sıfat yantümcesinde tanımlanan bilgi ile tek eşitlik sayesinde vurgulu olmakta, dolayısıyla da düşünsel önem taşımaktadır. Böylece devrik yapay-ayrık yapısıyla kurulacak tümcede, 'sirke (ve başka hiçbir şey değil) annemin her

zaman kullandığıdır' ifadesi düşünsel belirginliği temsil edecektir (Collins, 1991: 103). Tüm bu tartışmalar doğrultusunda, Gundel'in *verilmiş* bilginin yapay-ayrık yapılarla değil, ayrık yapılarla birleştiği savının geçerliliğinin sorgulanabilir olduğu söylenebilir. Ayrıca, yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi, Gundel'in (1985) ayrık ve yapay-ayrık yapıların söylem başı olma olasılıklarının tümce-baş/tümce-sonu konu yaklaşımlarıyla ele alınması gerektiğini savunması da eleştiriye açık görünmektedir (Collins, 1991: 103-4).

Görüldüğü gibi, dilbilim alanyazınında, ayrık yapılar ve yapay-ayrık yapılar birçok dilci tarafından incelenmiş; ancak, yukarıda da söz ettiğimiz gibi, bazı noktalarda uzlaşmış, bazı noktalarda görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bütün görüş ayrılıklarına karşın üzerinde uzlaşma sağlanan nokta, ayrık ve yapay-ayrık yapıların çoğunlukla farklı bilgi yapılarını kodladıkları görüşüdür. Bu yapıların bilgi yapılanmasında birtakım değişkelerin bulunması, farklı işlevleri yüklediklerini ortaya koymaktadır; dolayısıyla genellikle birbirlerinin yerine kullanıldığı düşünülen bu yapılar, aslında farklı bağlamlarda, farklı söylemsel işlevleri yüklenmektedirler. Ayrık ve yapay-ayrık yapıların söylemsel işlevlerinin belirlenmesi, dildeki bu örüntülerin metinsel işlevini açıklamada temeldir. Bu nedenle dilin metinsel işlevini oluşturan tematik yapı ve bilgi yapısı bir arada ele alınmalıdır. Bu noktada Halliday'in (2004) saptamalarının bizi ayrık ve yapay-ayrık yapıların metinsel işlevini belirlemeye götüreceği düşünülmektedir. Bu nedenle bir sonraki bölümde ayrık yapıların tematik ve bilgi yapıları eşsürekli olarak incelenecektir.

2. 2. 1. 3. Ayrık Yapılarda Tematik Yapı ve Bilgi Yapısı İlişkisi

Halliday, bilgi dizgesi ile *tema* dizgesi arasında çok yakın bir anlamsal ilişkinin bulunduğunu belirtmektedir. Ancak bunlar ilişkili olmalarına karşın, *verilmiş* + *yeni* ve *tema* + *rema* aynı şeyler değildirler. Buna göre, daha önceki bölümlerde de söz ettiğimiz gibi *tema*, dil kullanıcısının iletinin hareket noktası olarak seçtiği; *verilmiş* ise, dinleyicinin/okuyucunun önceki dilsel bağlamdan bildiği ya da erişebildiği öge(ler) olmaktadır; yani *tema* + *rema* konuşucu-odaklı iken, *verilmiş* + *yeni* dinleyici-odaklıdır. Ancak her ikisi de konuşucunun seçimine bağlıdır; çünkü söyleme metin

örüntüsü katmak için bu iki bilgi yapısını birleştiren ve söylem alanı ile ilişkilendiren katılımcının konuşucu olduğu düşünülmektedir. Konuşucu, belli bağlamsal koşullar altında retorik etki yaratmak için belirtisiz tematik ve bilgi yapısına uymayabilmektedir (Halliday, 2004: 93):

(41)

A: Are you coming back into circulation?

‘Sirkülasyona geri mi dönüyorsun?’

B: I didn’t know I was out

‘Çıktığımı bilmiyordum’

A: I haven’t seen you for ages

‘Seni yıllardır görmedim de’

A konuşucusu, karşılıklı konuşmayı *tema* olan ‘are you’ ile başlatmakta ve aslında ‘senin hakkında bir şeyler öğrenmek istiyorum’ önermesine evet-hayır yanıtı beklemektedir. Burada ‘into circulation’ İÖ de *verilmiş* olarak kodlanmaktadır. *Yeni* olan ve B konuşucusunun bir süredir uzakta olduğunu bildiren karşıtsal ‘back’ ve ‘are you coming’ ise, ‘bir açıklamaya ihtiyacım var’ anlamına gelmektedir. B konuşucusu, savunmaya geçerek *temayı* temsil eden ‘I didn’t know’ kişilerarası eğretilmesini kullanır. Böylece, bilgisel olarak *yeni*, dolayısıyla da A konuşucusunun sözcesindeki ‘back’ ögesine karşıtsal olan ‘out’ ögesi ile ‘ben uzakta değildim, sen yanlıyorsun’ demek istemektedir. A konuşucusu ikinci söz-sirasında ‘I’ *teması* ile, ilk sözcesinde ısrarlı olduğunu belirtirken, bilgisellik açısından *yeni* olan ‘haven’t seen’ ile ‘sirkülasyonun dışındaydın’ demek istemektedir. *Verilmiş* olarak görülen ‘for ages’ ile de ‘into circulation’ İÖ’ne gönderimde bulunarak ‘uzun zaman’ sezdirimi vermektedir. B konuşucusunun iletisinin tamamı, ‘benim olduğum yerde değildin, bu nedenle bu senin hatan’ bilgisini vermektedir (Halliday, 2004: 94).

Görüldüğü gibi, (41) örneğinde A konuşucusunun ilk sözcesinde ‘are you’ *tema*, ‘coming back into circulation’ *remayı* temsil etmekte; ancak aynı zamanda bu öğeler bağlama bağlı olarak bilgi yapılarında farklılık göstermektedirler; yani tümcenin ‘are you coming back’ bölümü *yeni*, ‘into circulation’ da *verilmiş* bilgiyi sunmaktadır. Bunun yanı sıra, B konuşucusunun sözcesini, 2.2.1.1. bölümünde sözünü

ettiğimiz, yerel tematik yapı ve dilbilgisel eğretileme yapıları olarak iki ayrı düzlemde incelemek de mümkündür. Buna göre, yerel düzlemde bakıldığında, ‘I’ *tema* olmakta, tümcenin geriye kalan tüm öğeleri de *remayı* temsil etmektedir. Dilbilgisel eğretileme düzleminde bakıldığında ise, ‘I didn’t know’ *temayı*, ‘I was out’ *remayı* kodlamaktadır. Bu sözce bilgi yapısı açısından değerlendirildiğinde, karşımıza ‘I didn’t know I was’ ögesinin *verilmiş* bilgiyi, ‘out’ ögesinin ise *yeni* bilgiyi temsil ettiği sonucu çıkmaktadır. A konuşucusunun ikinci sözcüsüne bakıldığında, yine ‘I’ ögesinin *tema* olduğu görülmekte; ancak bu ögeyi de içeren ‘I haven’t seen’ ifadesinin *yeni* bilgiyi temsil ettiği, geriye kalan tüm öğelerin de *verilmiş* bilgi olduğu ileri sürülebilir (Halliday, 2004: 93-94).

Örnek (41)’de gözlemlendiği gibi, bazı tümcelerde *tema* olarak belirlenmiş öge *verilmiş* ya da *yeni* olabilmektedir. Aynı durum *rema* için de geçerli olmaktadır; dolayısıyla belli bir dilsel örüntünün tematik yapısının bilgi yapısıyla iç içe geçtiği söylenebilir. Halliday, bu yapıların çözümlemesini, ayırık yapılar üzerinde de uygulamış, *O*-ayırık ve yapay-ayırık yapılarının tematik ve bilgisel seçimlerin birleşimini kapsadığını belirlemiş; ancak bu yapıların *tema + rema* ve *verilmiş + yeni* seçimlerinde farklılık gösterdiğini savunmuştur (2004: 95). İlk olarak *O*-ayırık yapılarını ele alalım:

(42)

It wasn’t the job that was getting me down
‘İş değildi beni üzen’

Yukarıdaki (42) örneği tüm ayırıklar gibi dışlama sezdirimini taşıyan bir *O*-ayırık yapısıdır. Burada ‘the job’ *tema* olmakta ve *yeni* bilgi sunmaktadır. Bu çıkarımı aynı tümcenin dışlama sezdirimi taşımayan ‘the job wasn’t getting me down’ (İş beni üzmüyordu) karşılığı ile desteklemek mümkündür; çünkü burada ‘the job’ AÖ yine *tema* olabilirken, bu kez belirtili *yeni* bilgiyi temsil etmektedir. Dolayısıyla *O*-ayırık yapılarının, ‘the job’ AÖ’nin tematik konumunu koruduğunu; ancak ek bir önceleme olmaksızın bilgi odağı taşıdığı söylenebilir; dolayısıyla bir metinde bir ögenin *tema* ve *yeni*yle birlikte görünmesi düzenli bir özellik olmakta ve kapsamlı eşitlikten dolayı anlam da kuşkusuz karşıtsal olmaktadır. Yani (42) örneğindeki

tümcenin ‘it was something else’ (başka bir şeydi) önermesini sunduğu düşünülmektedir. Ancak bu önerme açıkça tümce içerisinde yer alırsa, böyle bir yapıdaki önermeyi kabul etmenin güç olduğu sezdirimi bulunmaz, dolayısıyla *O*-ayrık yapılarına özelliklerini verenin de bu *tema* ve *yeni* belirlemelerinin olduğu ileri sürülebilir (Halliday, 2004: 95-96).

Halliday, vurgusal belirginlik yazılı dilde belirtilemediği için, ayrık yapıların yazılı dilde okuyucuyu bir öğeyi ya da öğeler grubunu istenen şekilde değerlendirmeye yöneltme işlevine sahip olduğunu belirtmektedir (2004: 96-97); dolayısıyla bu yapılardaki bilgi yapısının belirlenmesi önemlidir. Aşağıda biri ayrık yapı içeren iki örnek bulunmaktadır. Bu örneklerdeki tümcelerin bilgi yapıları karşılaştırıldığında, ayrık yapıyla kurulmuş tümcenin diğer tümceye kıyasla, okuyucuyu farklı bir belirlemeye götürdüğü söylenebilir:

(43)

(a) John’s father wanted him to give up the violin. His teacher persuaded him to continue.

‘John’un babası ondan keman çalmayı bırakmasını istedi. Öğretmeni devam etmesi için ikna etti.

(b) John’s father wanted him to give up the violin. It was his teacher who persuaded him to continue.

‘John’un babası ondan keman çalmayı bırakmasını istedi. Onu devam etmesi için ikna eden öğretmeniydi’

Yukarıdaki (43a) örneğindeki ikinci tümcede vurgulu ögenin, ‘bırakmamak ve devam etmek’ arasındaki etkili karşıtlığı sağlayan ‘continue’ ögesi olduğu düşünülmektedir; ancak bu tümcenin yerine (43b) örneğindeki ayrık tümce konursa, vurgu bu kez ‘teacher’ AÖ’nin üzerine düşmekte ve ‘John’un devam etmesi’ *verilmiş* olarak alınmaktadır. Dolayısıyla buradaki karşıtlığın öğretmenin tutumu ile babasının tutumu arasında olduğu açıkça anlaşılabilir (Halliday, 2004: 97).

Halliday gibi, Eggins de *O*-ayrık yapılarının *tema* + *rema* ve *verilmiş* + *yeni* yaklaşımıyla incelemiş, bu yapıların hem yazılı hem de sözlü metinlerde sıklıkla

bulunabileceğini belirtmiştir. Eggins, çözümlemesinde bu yapıların tematik ve bilgisel yapılarını ayırık olmayan karşılıklarıyla karşılaştırmıştır (1994: 294):

(44)

(a) 'Diana has donated blood 36 times'

'Diana 36 kez kan bağışladı'

(b) It was Diana who had donated blood 36th times.

'36 kez kan bağışlayan Diana'ydı'

Yukarıdaki (44b) örneği, (44a)'daki özgün önermenin ayrıklaştırılmış biçimini göstermektedir. Bu özgün önermede '36 times' (36 kez) BÖ *yeni* bilgiyi, 'Diana' AÖ de *verilmiş* bilgiyi temsil etmektedir; çünkü hakkında konuştuğumuz, yani *tema* olan 'Diana'dır. Ancak özgün tümcedeki *verilmiş* ve *yeni* bilginin konumu ayrıklaştırma süreciyle değişime uğramaktadır. Bu süreç, dil kullanıcısının özgün tümcedeki *rema* bölümünde kodlanan *yeni* bilgiyi koruyarak, vurgulanmamış kurucuyu vurgulamak istediğinde devreye girmekte ve buradaki kurucu tümcenin başına kaydırılarak erişilebilir bilgiyi değil, yapısal olarak boş olan 'it' adılı ile birlikte *yeni* bilgiyi temsil etmektedir. Bu bilgiler ışığında, (44b) örneğinde 'Diana' AÖ'nin ayrık yapı yoluyla vurgulandığı ve *yeni* bilgiyi temsil ettiği söylenebilir. Bu kullanım, kimin kan verdiği hakkında bir savın olduğu bağlamında, uygun yapısal seçim olabilmektedir. Ancak bu tür yapılar, 'o + koşaç' öğelerini içerdiklerinden, ikincisinin ilkinin bağlı olduğu iki ayrı tümce olarak çözümlenmelidir; dolayısıyla bu yapıların tematik yapıları, yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi, iki ayrı düzlemde çözümlenmelidir. Yerel düzlemde bakıldığında, ilk tümcede iletinin hareket noktası olan 'it' ögesi, konusal *temayı*, 'was Diana' *remayı* temsil etmektedir. Buna bağlı olan ikinci tümcede ise 'who' konusal *temayı*, tümcenin geriye kalan tüm öğeleri de *remayı* oluşturmaktadır. Dilbilgisel eğretilenme düzleminde ise, tümleyici olan 'who' ögesine kadar olan bölüm *temayı*, 'who' ögesinin de dahil olduğu sıfat yantümcesi de *remayı* temsil etmektedir. Dolayısıyla burada iletinin hareket noktası sadece 'it' ayrık adılı değil, 'sana Diana ile ilgili *yeni* olan bir şey anlatacağım' bilgisini taşıyan 'it was Diana' olmaktadır (Eggins, 1994: 294-295). Görüldüğü gibi, O-ayrık yapıları, tematik ve bilgisel seçimlerin birleşimini kapsamaktadır. İki ayrık tümceden oluşan bu yapıların tematik değerlendirmeleri yerel ve dilbilgisel eğretilenme düzleminde belirlenebilmektedir. Bu düzlemlerde yapılan belirlemeler bilgi yapısı seçimleriyle birleştiğinde O-ayrık

yapılarının söylem bağlamında metinsel işlevi açıklanabilmektedir. Bunun yanı sıra, yapay-ayrık yapıların da bu iki dilsel seçimin birleşimini içerdiği savlanmaktadır. Halliday, tıpkı *O*-ayrık yapılarında olduğu gibi, *Ne*-(yapay) ayrık yapılarında da tematik ve bilgisel öğelerin varlığından söz etmekte; ancak bu öğelerin *O*-ayrık ve *Ne*-ayrık yapılarında farklı dağılım sergilediklerini belirtmektedir (2004: 95). Şimdi bu yapıları inceleyim:

(45)

What was getting me down wasn't the job
'Beni üzen iş değildi'

(45) örneğindeki *Ne*-ayrık yapısı, yukarıda söz ettiğimiz (42) örneğindeki *O*-ayrık yapısıyla karşılaştırıldığında, bu tümcelerdeki 'the job' AÖ'lerinin tematik olarak farklı, bilgisel olarak aynı oldukları söylenebilir; çünkü (42) örneğindeki *O*-ayrık yapısında *tema* olan bu öbek, (45) örneğindeki *Ne*-ayrık yapısında *remayı* temsil etmektedir. Ancak her ikisi de bu öbekte *yeni* bilgiyi kodlamaktadırlar. Bunun yanı sıra, bu örnekteki *Ne*-ayrık yapısındaki tematik yapı ve bilgi yapısı seçimleri, diğer yapay-ayrık yapı türleriyle farklılık gösterebilmektedir (Halliday, 2004: 95):

(46)

The job wasn't   what was getting me down
iş   KOŞAÇ-GEÇ-OLMSZ TÛM YAR üz-ŞİM ben-BELİRTME
'Beni üzen iş değildi'
'İş beni üzen değildi'

Yukarıdaki (46) örneği bir devrik yapay-ayrık yapısı örneğidir. (45) örneğindeki *Ne*-ayrık yapısında *rema* olan ve *yeni* bilgiyi temsil eden 'the job' AÖ, bu yapay-ayrık türünde *remayı* değil *temayı* temsil etmekte ve belirtili *yeni* bilgiyi kodlamaktadır. Dolayısıyla (45) örneğindeki gibi *Ne*-(yapay) ayrık ve (46) gibi devrik yapay-ayrık yapılarında 'the job' AÖ'nin, ya tematik olmadığını ya da tematik olduğunda belirtili bilgi yapısı sergilediği söylenebilir; yani 'the job' ögesini (45) örneğindeki gibi *tema* olarak belirlemek, bu öğeyi güçlü bir biçimde öncelenmiş bilgi yapmakta ve 'özel bir not al: bu inanılmaz ya da beklentiye karşıt (bir şey)' anlamı taşımaktadır (Halliday, 2004: 95-96).

Yapay-ayrık yapılar sınıflamasına dahil olan temel yapay-ayrık yapılarda ise, sıfat yantümcesi *temayı* temsil etmekte, koşaç ögesiyle birlikte geriye kalan tüm ögeler de *remayı* oluşturmaktadır (Halliday, 2004: 69):

(47)

The one the duke gave that teapot to was my aunt.

‘Dükün bu demliğı verdiği (kişi) halamdı’

Yukarıdaki örnekte ‘the one the duke gave that teapot to’ sıfat yantümcesi *temayı* oluşturmakta, koşaç ögesi ve kendinden sonra gelen AÖ de *remayı* kodlamaktadır. Yapay-ayrık yapılardaki tematik yapı ve bilgi yapısı belirlemeleri göz önüne alındığında, temel yapay-ayrık yapılardaki vurgulu öge olan birimin (tanımlayıcının) *yeni* bilgiyi temsil ettiği çıkarımı yapılabilmektedir; yani burada ‘my aunt’ AÖ *yeni* bilgi sunmaktadır.

Çalışmamızın ilk bölümünde ele aldığımız *Var-ayrık* yapılarına gelince, pek çok dilci gibi Halliday tarafından da *Var-ayrık* yapılarının ayrık yapı sınıflandırmasına alınmadığı görülmektedir. Ancak Halliday bu tür yapıları ‘varlıksal yapılar’ başlığı altında değerlendirmekte, tematik yapı ve bilgi yapısı seçimlerini belirlemektedir (2004: 257):

(48)

There was an old person of Dover who rushed through a field of Blue Clover

‘Blue Clover tarlasına (doğru) koşan Doverlı yaşlı biri vardı’

Halliday’e göre (48) örneğindeki gibi yapılarda metinsel olarak *tema*, varlık özelliği gösteren ‘there’ ögesidir. Bu öge aracılığıyla dil kullanıcısı, birazdan sözcüye/bağlama bir şeylerin sunulacağına ilişkin olarak dinleyiciyi/okuyucuyu hazırlamakta, sunulacak olan da *yeni* bilgi olmaktadır (2004: 257). Bu sava dayanarak (48) örneğindeki *Var-ayrık* yapısında ‘there’ ögesinin *temayı*, geriye kalan tüm ögelerin de *remayı* temsil ettiği söylenebilir. Ayrıca *tema* olan ‘there’ ögesinin kullanılmasından sonra tümceye, ‘sunulacak olan bir şey var’ bilgisi sezdirildiğinden,

burada ‘an old person of Dover who rushed through a field of Blue Clover’ bilgisi *yeni* bilgiyi temsil etmektedir. Collins (1992) de yukarıdaki çözümlemeyi destekleyici bir sav ileri sürmektedir. Collins’e göre de, sadece ‘there’ dışlak adından sonra gelen AÖ değil, bu AÖ’nin uzantısı (yani sıfat yantümcesi) da bağlam evrenine *yeni* bilgi sunmaktadır; ancak bunun istisnaları da vardır. Örneğin *Var-ayrık* yapısı içerisinde bir AÖ *verilmiş* bilgiyi temsil edebilmektedir (Hannay, 1985: 131’den aktaran Collins, 1992: 428):

(49)

A: Where should I expect difficulties?

Güçlükleri nereden beklemeliyim?

B: Oh, there’ll be difficulties hidden / lurking in every sentence.

Hım, her tümcede gizlenen güçlükler olacaktır.

Örnek (49)’da görüldüğü gibi, B konuşucusunun sözcesindeki ‘difficulties’ AÖ, bir önceki söylem evreninde yer aldığından *verilmiş* bilgiyi temsil etmektedir. Dolayısıyla (48) ve (49) örneklerindeki gibi, *Var-ayrık* yapılarının söylem-edimbilimsel özellikleri, yani tematik ve bilgi yapıları bağlama göre belirlenebilmekte, bu yapılar da ayrık yapı sınıflamasına alınarak metinsel işlevleri *tema + rema* ve *verilmiş + yeni* yaklaşımlarıyla incelenmektedir.

Özetle, *O-ayrık* yapılarının tematik değerlendirmeleri sadece yerel düzlemde değil, dilbilgisel eğretilme düzleminde de yapılmaktadır. Bunun nedeni, yukarıda da söz ettiğimiz gibi, bu yapıların boş yapısal öge olan ‘it’ ve koşaç ögesi içermesi, dolayısıyla da iki ayrı tümce olarak incelenmeye elverişli olmalarıdır. Ancak Halliday (2004), *O-ayrık* yapıları için bu ‘ikili’ tematik çözümlemeyi önerirken, yapay-ayrık yapıları ve *Var-ayrık* yapıları için benzer bir çözümleme önermemiştir ve bu tür ayrık yapıların bilgi yapıları *verilmiş* ya da *yeni* yaklaşımlarıyla, genellikle, tümcenin tamamı üzerinde çözümlenmektedir.

Tüm bu tartışmalardan yola çıkarak ayrık yapıların tematik ve bilgi yapılarının belirlenmesinin çalışmamızın nihai hedefi olan Türkçede ayrık yapıların söylem-edimbilimsel özelliklerinin metinsel düzlemde incelenmesine katkıda bulunacağı

düşünülmektedir. Ancak, yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi, bu yapıların tematik ve bilgi yapıları farklı dilciler tarafından farklı yaklaşımlarla çözümlenmektedir. Bu noktada Halliday'in (2004) yaklaşımı, ayrıık yapıların niteliklerinin belirlenmesinde en açıklayıcı yaklaşım görünmektedir. Ne var ki, Halliday bu yapıların bilgi yapılarından çok, *tema-rem*a yaklaşımıyla tematik yapılarına odaklanmış, bilgi yapılarını belirlemek için *verilmiş-yeni* yaklaşımlarını temel almıştır. Ancak ayrıık yapıların söylem bağlamındaki işlevleri düşünüldüğünde Halliday'in tematik yapı çözümlemesi gerekli veriyi sağlarken bilgi yapısı çözümlemesi yeterli olmamaktadır. Bu nedenle, ayrıık yapıların bilgi yapısını belirlemek için başka bir yaklaşıma gereksinim duyulmaktadır. Prince (1978), her ne kadar bazı dilciler² tarafından eleştirilse de, Halliday'in ayrıık yapıların bilgi yapısının çözümlenmesinde beliren boşluğu doldurmakta ve *önvarsayım* yaklaşımıyla bu yapılara ilişkin bilgi yapısının belirlenmesine açıklık getirmektedir; çünkü bu yapıların kurucu öğeleri sadece *verilmiş-yeni* bilgiyi kodlamamakta, aynı zamanda konuşucu ile dinleyicinin paylaştıkları önvarsayılmış bilgileri de içermektedir. Bu nedenle çalışmamızın bir sonraki aşamasında bütüncemizdeki bulgular çözümlenirken, Halliday'in (2004) ve Prince'in (1978) yaklaşımları birlikte kullanılacaktır.

Sonuç olarak, bu bölümde işlevci yaklaşımın dayanağını oluşturan 'işlevsel dilbilgisi' modeli incelenmiş ve çalışmanın kuramsal çerçevesi oluşturulmuştur. Bununla birlikte Halliday'in (2004) dilin metinsel işlevi ortaya konmuş, bu işlevi gerçekleştiren tematik yapı ve bilgi yapısı farklı dilcilerin çözümlmeleri de temel alınarak incelenmiş ve bu yapıların çalışmamızın konusu olan ayrıık yapılarda nasıl işlediği açıklanmıştır. Bir sonraki bölümde 'Bütünce Temelli Yaklaşım'³ yöntemiyle oluşturulan bütünce tanıtılacak, bu bütüncenin hangi ölçütlere göre belirlendiğinden söz edilecek, Halliday'in (2004) ve Prince'in (1978) yaklaşımları temel alınarak gerçekleştirilen çözümlleme bulguları sunulacak ve tartışılacaktır.

NOTLAR

1. Bu bilgi, *bilinen* olmasına karşın, yine de herkes için *bilinen* olması beklenememektedir (Prince,1978: 898).
2. bkz. Bölüm. 2.2.1.2.
3. Corpus-Based Approach

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ, BÜTÜNCE, BULGULAR VE TARTIŞMA, DEĞERLENDİRME

Ayrık yapıların söylem-edimbilimsel özelliklerinin çözümlenmesinde temel alınacak ‘İşlevsel Dilbilgisi’ yaklaşımı bir önceki bölümde tanıtılmış, dilin metinsel işlevi ve bu işlevi belirlemede rol oynayan yaklaşımlar karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bu bölümünde ise çalışmamızın araştırma yöntemini oluşturan ‘Bütünce Temelli Yaklaşım’ (bundan sonra BTY) ele alınacak ve bu yaklaşımın dayanağını oluşturan bütünce tanıtılacaktır. Ayrıca, bütünce Collins (1991) temel alınarak sınıflandırılacak ve elde edilen veriler Halliday (2004) ve Prince’in (1978) ayrık ve yapay-ayrık yapıların söylem-edimbilimsel özelliklerine yönelik belirledikleri yaklaşımlarla çözümlenecek; bu çözümlenmeden elde edilen bulgular değerlendirilecektir. Bütüncemiz, BTY’nın çizdiği çerçeveye göre oluşturulduğundan, ilk olarak bu yaklaşım incelenecektir.

3. 1. Bütünce Temelli Yaklaşım

Son yıllarda, dilciler arasında ayrık yapıların ve yapay-ayrık yapıların sözdizimsel ve işlevsel özelliklerinin belirlenmesinde bilgi yapısı ve *tema*, yaklaşımlarının kullanılması gerektiği görüşüne karşın, bu konuda çok sınırlı sayıda metin-temelli çalışmalar yapılmıştır, bütünce-temelli çalışmalar ise yok denecek kadar azdır. Ne var ki, metin-temelli çalışmalar, bütünce-temelli çalışmalardan ayrılmalıdır; çünkü sadece bir ya da birkaç metin dilin tüm kullanımlarını kapsayamayacağı için yeterli veriyi sağlayamayabilir; ayrıca belli bir yılda oluşturulmuş bir metin daha sonraki yıllarda geçerliliğini koruyamayabilir. Dolayısıyla dilbilimsel çözümlenelerde daha güvenilir bulgular elde edilecek yöntemlerden birinin BTY olduğu savunulabilir (Collins, 1991: 10-11).

Dil kullanımının gerçek örüntülerini ortaya koymak için oluşturulan ve oldukça güçlü bir araç olan BTY, Bütünce Dilbilimi Yaklaşımı ile hemen hemen

aynı özelliklere sahiptir. Aralarındaki tek fark, 'Bütünce Dilbilimi'nde, dilin farklı durumlarda değişkenlik gösterdiğini belirleme işleminde, verilerin bilgisayara kaydedilerek incelenmesi ya da bilgisayarda kayıtlı olan verilerin kullanılmasıdır. Ancak bütüncenin her zaman bilgisayarda kayıtlı olması söz konusu değildir; çünkü zaten bilgisayar kullanımı yaygın hale gelmeden önce de işlev ve kullanım ile ilgilenen dilciler, BTY dizgesini çalışmakta ve bilgisayara bağlı kalmaksızın araştırmalarını, 'kendi kendine tahlil etme' yöntemine karşılık, topladıkları verilere dayandırmaktaydılar. Ancak, bilgisayarın kullanımıyla bu yöntem etkinleşmiş ve araştırmacılar daha hızlı biçimde geniş dil örnekleri -metinler- elde edebilmişlerdir (Reppen ve Simpson, 2002: 92). Ancak bu çalışmada, BTY kapsamında oluşturulan bütüncemiz bilgisayar üzerine elektronik olarak değil, kitap halindeki basılı metinler olarak kağıt üzerinde çözümlenmiştir. Bunun nedeni, bütüncemizin bilgisayarda elektronik olarak kaydedilmemiş olması ile açıklanabilir; ayrıca, veriler her ne kadar bilgisayar ortamında araştırılırsa da, hangi bilginin araştırmaya değer olduğunu, bütünceden hangi verilerin seçilmesi gerektiğine karar veren ve elde edilen bulguları değerlendiren yine 'insan'dır (Reppen ve Simpson, 2002: 94); yani araştırmacının kendisidir. Dolayısıyla, bilgisayar kullanımının dışında 'Bütünce Dilbilimi' ve BTY herhangi bir belirgin farklılık göstermediğinden çalışmamızın araştırma yönteminin BTY olarak belirlenmesi uygun görülmüştür.

BTY'nin tipik olan dört önemli özelliği bulunmaktadır: (i) doğal metinlerdeki gerçek örüntüleri çözümlediğinden deneyimseldir (ii) bütünce olarak adlandırılan doğal metinlerin geniş verilerinden faydalanmayı sağlar (iii) hem otomatik hem de etkileşimsel teknikleri kullanarak çözümleme için geniş bir kullanım ağı oluşturur (iv) hem nicel hem de nitel çözümleyici tekniklere dayanır (Biber, Conrad ve Reppen, 1998: 4'ten aktaran Reppen ve Simpson, 2002: 93). Bu yöntemde sözü edilen doğal metinlerin kullanımı da, örneklemin anketler aracılığıyla değil, doğal kaynaklardan toplanması anlamına gelmektedir. Ayrıca, dilsel özellikler ve araştırma soruları da, bütünce yaratmada kullanılan metinlerin toplanmasını biçimlendirmektedir. Örneğin, bir araştırmada mesleki mektuplarda kullanılan dil incelenecekse, araştırmacı çeşitli mesleki mektupları temsil eden örnekleri toplamalı, bu örneklemin çözümlenmesiyle farklı meslek gruplarından dil kullanıcılarının

iletişim biçimlerini belirlemelidir. Bunun yanı sıra, araştırmacının birçok açıdan geniş bir bütünce oluşturması, bulgularını daha güvenilir kılacaktır (Reppen ve Simpson, 2002: 93-94).

Biber (1990), bütünce oluşturmada en önemli etkenlerden birinin, bütüncenin düzenlenmesi olduğunu savunmaktadır (Biber 1990'dan aktaran Reppen ve Simpson, 2002: 96); çünkü bu etken, tümce çözümlmeyi etkilemekte ve sonuçların güvenilirliği hakkında bilgi vermektedir. Bütünce düzenlemeden kasıt, örneğin, sözlüksel birimler araştırılacaksa, bütüncenin çok sayıda sözcük içermesi gerektiğidir; çünkü farklı bağlamlarda kullanılmayan ve farklı anlamlara sahip olmayan bir bütünce, az sıklıkla kullanılan sözlüksel birimler hakkında yeterli ve güvenilir bilgiyi sağlayamaz. Ancak dilbilgisel incelemeler için bu tür bir büyüklük/genişlik kısıtlaması yoluna gidilmesine gerek yoktur; çünkü sözcüklere kıyasla dilbilgisel yapıların kullanımlarının daha az olduğu zaten bilinmektedir. Dolayısıyla iyi düzenlenmiş bir bütüncenin, dildeki örüntülerin tipik örneklerini temsil etmesi gerektiği söylenebilir. Ancak bütüncenin iyi düzenlenebilmesi için de önkoşullar vardır: (i) farklı kesitlerden tipik örnekler seçilmelidir (örn. hava durumu konuşmaları, resmi olmayan konuşmalar); (ii) farklı konulardan tipik örnekler seçilmelidir (örn. ulusal-yerel haberler, sanat-doğa bilimleri metinleri); (iii) tipik örnekler konuşucu ve yazarların demografik özelliklerini içermelidir (örn uyruk, yaş, cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi); (iv) tipik örneklerin üretime dayanıp dayanmadığını belirtilmelidir: Örneğin e-posta iletileri bir çok insan tarafından üretilen bir yazı türüdür; buna karşın kitaplar ve gazeteler daha az insan tarafından üretilir, ama daha çok insan tarafından okunur. Sonuç olarak, bu dört etmen bir bütüncenin 'iyi' düzenlenmesi için göz önüne bulundurulmalıdır. Bu aşamada ayrıca düşünülmesi gereken bir nokta da, araştırmanın türüne ve süresine göre, bir bütüncenin ne kadar zaman alacağı, oluşturulan bütüncede araştırılacak örüntülerin kullanım sıklığı gibi hususların belirlenmesidir (Reppen ve Simpson, 2002: 97).

Sonuç olarak, dilbilimsel araştırmalarda BTY'nin kullanılması yararlı görünmektedir; çünkü bu sayede bir dilci kendi düşünce ve bakış açısına göre yaptığı çözümlmeden daha nesnel sonuçlara ulaşabilmekte, dolayısıyla da dil kullanımı

değişiklerindeki sıklığı ve dağılımları belirleyebilmektedir. Çünkü bir dilcinin, ne dilin tüm dilbilgisel dağarcığı hakkında yeterli yorumu yapması ne de ek bir kaynak olmaksızın bu dağarcığın dilbilgisel yapı özelliklerini yetkin biçimde tanımlaması beklenebilir. Bu noktada BTY'ın bu tür aksaklıklara yanıt vereceği düşünülmektedir; ancak bu yöntemin de bazı sınırlılıkları vardır. Örneğin hiçbir bütüncenin dilin tüm dilbilgisel yapılarını yansıtmaması beklenemez; çünkü çok geniş ve ayrıntılı örnekler dahi ana dil konuşucusunun dilbilgisel olarak kabul ettiği yapıları içermeye yetersiz kalabilmektedir (Collins, 1991: 10-11). Yine de, BTY'ın, dil çalışmalarında önemli bir yere sahip olduğu açıktır. Şimdi BTY çerçevesinde oluşturduğumuz bütüncüyü tanıtalım.

3. 2. Bütünce

Dilbilim alanyazında, 1970'lerden itibaren yazılı metinlerin yazar ve okuyucunun eş-metin oluşturma sürecinde yeterli veriyi dil-dışı öğeleri dikkate almaksızın sağlayabildikleri gözlemlenmiş ve yazılı metinler üzerine yapılan çalışmalar önem kazanmıştır. Bu nedenle, bu çalışmada Türkçedeki ayırık yapıların söylem-edimbilimsel özelliklerinin belirlenmesinde önemli bulgular sunacağı düşünülmektedir, çözümlenmesi nesnesi olarak yazılı metinler seçilmiştir. Yazılı metinler, dilde iki temel işlev yüklenmektedirler. Bunlardan biri, iletişimi zaman ve uzamın ötesine taşımaya izin veren saklama işlevi; diğeri ise, dili duyuşal düzlemden görsel düzleme geçirme işlevidir ve bu ikinci işlev sayesinde dildeki sözcük ve tümceler, bağılı oldukları özgün ve soyut bağlamların dışında incelenebilmektedir (Goody, 1977: 78'den aktaran Brown ve Yule, 1983: 13). Dolayısıyla yazılı metinlerin oluşturdukları söylem bağlamlarının genellikle bilgi aktarma için kullanıldıkları söylenebilir. Bu tür metinler, dil içinde varolan birimleri, örüntüleri, olguları vb. temsil etmektedir; ancak farklı metin türlerinin araştırmacıyı farklı sonuçlara götürebileceği söylenebilir. Bu noktada Ochs, doğrudan yazılı söylem terimini kullanmak yerine, daha farklı bir bakış açısıyla yaklaşarak bu tür söylemleri 'planlanmış' ve 'planlanmamış' yazılı söylem olarak ikiye ayırmaktadır. Ochs'a göre, planlanmış yazılı söylem, üzerinde düşünölmüş ve söze dökölmmeden önce düzenlenmiş bir söylemdir; yani metin üreticisinin üretim anında dil dışı öğeleri göz

önünde bulundurmadan zihnindeki düşünceyi aktardığı söylem türüdür. Planlanmamış yazılı söylem ise, üzerinde önceden düşünülmemiş ve düzenli bir hazırlık yapılmadan oluşturulan söylem türüdür, yani planlanmamış söylemde iletişimci bir dizi düşüncenin nasıl düzenleneceği ya da bazı söylemlerin nasıl sunulacağını iletişim anından önce düzenlemez. (1979: 55). Bu çalışmada da yazılı metinlerden oluşan bütüncemiz, üzerinde düşünülmüş ve söze dökülmeden önce düzenlenmiş olduğundan 'planlanmış yazılı söylem' olarak değerlendirilebilir.

Planlanmış yazılı söylemin kullanıldığı bütüncemizin oluşturulma aşamasında Hedberg'in (1990) 'Discourse Pragmatics and Cleft Sentences in English' adlı doktora tezinin veri tabanının bir bölümünü oluşturan tarihsel ve polisiye türü metinlerden yola çıkılmış, bu metin türleri içerisinde ayırık yapılara daha sık rastlanılacağı düşünülmüştür; çünkü bu tür anlatılarda belli olayların ya da kişilerin sıfat tümcesiyle nitelendiği ve bu nitelemenin de adıl koşak tümceleriyle birleştiği gözlenmiştir. Ayrıca, çeviri metinlerde karşılaşılması olası sorunlar göz önünde bulundurularak çalışmanın bütüncesini oluşturan yazılı metinler, Türk yazarların özgün metinleri arasından seçilmiştir. Sonuç olarak, bu çalışmanın bütüncesi, *Resim Sanatının Tarihi*, *Türk Devrim Tarihi*, ve *Türk Basın Tarihi* olmak üzere 3 tarihsel anlatı kitabı, *Kukla*, *Bor Büyüsü*, ve *Son Ceset* olmak üzere 3 polisiye roman olmak üzere toplam 6 yazılı metinden oluşmaktadır. Öncelikle, tarihsel anlatı metinlerinden *Resim Sanatının Tarihi*, Türkiye'de sanat eleştirisi deyince akla gelen ilk isim olduğu düşünülen Sezer Tansuğ tarafından yazılmış, 1999 yılında dördüncü basımına ulaşmış ve 'Remzi Kitabevi' tarafından yayımlanmış bir metindir. Bu metinde, resim sanatının dünyanın her yöresinde tarih boyunca yaşanan evreleri ve gelişim koşulları anlatılmaktadır. Batıdaki örneklerinden farklı olarak, her yörenin resim sanatına eş düzeyde yer verildiği bu kitabın okuyucu kitlesinin resim sanatıyla ilgilenen, bu sanatı meslek edinen/edinecek olan kişilerden oluştuğu söylenebilir. İkinci olarak, *Türk Devrim Tarihi* adlı metin de bir tarihsel anlatı metnidir. Bu metin, Boğaziçi Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Suna Kili tarafından kaleme alınmıştır. 1981 yılında Türk Dil Kurumu 'Bilim Ödülü' almış bu metnin 2003 yılında sekizinci baskısı 'Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları' tarafından yayımlanmıştır. Mondros Ateşkesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sona ermesinden Türk devriminin

Atatürk'ten sonraki gelişimine kadar olan tarihsel dönemi anlatan bu metnin okuyucu kitlesinin, Türk devrimi ve tarihiyle ilgilenen, Tarih bilimini meslek edinen/edinecek olan kişilerden oluştuğu söylenebilir. Bütüncemizin son tarihsel anlatı metni, *Türk Basın Tarihi*'dir. *Türk Basın Tarihi*, 56 yıllık usta gazeteci-yazar Hıfzı Topuz tarafından 1973 tarihinde yazılmış, bu tarihten günümüze kadar birçok şeyin değiştiği göz önünde bulundurularak 2003 yılında yeniden kaleme alınmıştır. 3000 adet basılan ve ilk baskısı 'Remzi Kitabevi'nden çıkan bu metinde, Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi'nden Demirel, Koalisyonlar, Ahmet Necdet Sezer ve AKP'nin iktidarına kadar uzanan son döneme kadarki Türk gazeteleri ve gazetecilik tarihi anlatılmaktadır. 19. yüzyıldan başlayan ve günümüze kadar gelen basın tarihinin işlendiği bu metnin okuyucu kitlesinin, Türk basını ve tarihiyle ilgilenen, gazetecilik mesleğine girmiş ve/ya girecek olan kişilerden oluştuğu söylenebilir. Yazılı bütüncenin polisiye türünde olan bölümünde incelenen metinlerden *Kukla*, son yıllarda ışığı yükselen ve polisiye dalında birçok yapıt ortaya koyan Ahmet Ümit tarafından yazılmış ve 2003 yılında dokuzuncu baskısını 'Doğan Kitap'tan yapmıştır. 1500 adet basılan bu kitapta Türkiye'nin yaşadığı birtakım siyasi gerçekler, aşk, kötülük, cinayetler, adam yaralama, çete kurma vb. konular işlenmektedir. Bu metnin okuyucu kitlesinin, Türkiye'nin bilinmeyen gerçeklerini polisiye bir anlatım içerisinde izlemek isteyen ve bu tür anlatımlardan keyif alan kişilerden oluştuğu söylenebilir. Yine polisiye bir roman olan *Bor Büyüsü*, 2003 yılında toplam 2000 adet basımla 'Kelebek Yayınevi'nden yayımlanmıştır. 1964 Ankara doğumlu olan Can Giray tarafından kaleme alınmış bu metinde, petrolden sonra en önemli enerji kaynağının büyük bir bölümünün Anadolu topraklarında olduğu gerçeği; bu gerçekle karşı karşıya kalan ve birbirlerini tanımayan üç insanın yaşadıkları; Türkiye'deki yeni sistemin sevilen Başkanının verdiği mücadele; uluslararası tehdit ve tehlikeler; bilim adamlarının kendilerini ve dünyayı kurtarma çabaları anlatılmaktadır. Tüm bu anlatıların polisiye bir oluşum içerisinde ele alındığı metnin okuyucu kitlesinin, Türkiye'nin sahip olduğu değerlerin birtakım baskılar nedeniyle değerlendirilemediğini ve bu uğurda yaşananları polisiye bir anlatım içerisinde izlemek isteyen ve bu tür anlatımlardan keyif alan kişilerden oluştuğu söylenebilir. Planlanmış yazılı söylem örneklerinin oluşturduğu bütüncemizdeki polisiye türündeki son metin *Son Ceset*'tir. Bu metin, 2004 yılında toplam 2000 adet baskıyla

'Doğan Kitap'tan yayımlanmıştır. 'Remzi Ünal Polisiyesi' başlığı altında toplanan serilerin beşincisi olan bu metinde, Remzi Ünal adlı özel dedektifin bir borç meselesinin takibi için kendisine gelen kadın tarafından görevlendirilmesi ve hemen ardından bu kadının ölümüyle başlayan olayların, politika, cinayet ve kirli işler zincirinde zamanla daha da karışık bir hal alması anlatılmaktadır. Bu metnin okuyucu kitlesinin, tıpkı *Kukla* ve *Bor Büyüsü* adlı metinlerde olduğu gibi, polisiye anlatılardan keyif alan kişilerden oluştuğu söylenebilir.

Bu Türkçe metinler içinden ayrık yapıların istatistiksel olarak ayrık olmayanlara oranının ve bu metin türleri arasında ayrık yapıların kullanımı açısından anlamlı bir farklılığın olup olmadığının saptanması için, her metnin tümce sayısının belirlenmesi gerekmiştir. Bu aşamada da Mc. Clave, Dietrich, ve Sincich'in (1997: 44) önerdiği yöntem benimsenmiştir. Bu yöntem göre, birbirlerine yakın sayfa sayılarına sahip olan her metinden, birbirini izleyen 30 sayfadaki tümce sayısı tek tek belirlenmiş, her sayfa için belirlenen rakamlar toplanarak 30'a bölünmüş ve çıkan sonuç metnin sayfa sayısı ile çarpılmıştır. Bunun sonucunda %90'lık bir kesinlik payıyla metinlerde bulunan tümce sayısı saptanmıştır. Metinlerin sayfa sayısı hesaplanırken, metnin künyesi, önsöz, bölümler arası geçişlerde rastlanan tüm sayfa boşlukları ve kaynakça, bu hesaplamanın dışında tutulmuştur.

Burada belirtilmesi gereken bir diğer önemli nokta, yazılı söylemden elde edilen verilerdeki tümcelerin belirlenmesinde alınan ölçütün ne olduğudur: Bu çalışmada tümce türleri ve sayıları hesaplanırken, Gencan'ın (2001: 146) belirlediği tümce türleri temel alınmıştır. Bunlar, (a) sadece bir yüklemi olan ve tek duyguyu, düşüncüyü vs. anlatan 'Yılan keyifli keyifli güldü' gibi *yalın tümceler*; (b) başlı başına bir tümce olmasına karşın, bağlaç, virgöl vs. gibi imlerle bir tümceye bağlanan 'Hakikat, hayatın bizzat kendisidir ve ilimler, aslı bilinmeyen bu sırrın etrafında yapılan tefsirlerden ibarettir' gibi *bağımsız tümceler*; (c) sözdizimsel ve anlamsal açıdan birbirlerine bağlı olmayan, ancak aralarındaki eşitlikler nedeniyle bağlaç, virgöl vs. gibi imlerin kullanıldığı 'Yaşlar kurur, inilteler durur... her şey bitti sanılır' gibi *sıralı tümceler*; (d) sözdizimsel ve anlamsal açıdan birbirlerine bağlı olan 'Bu dallarla kendimize atlar yapar, cirit oynar, yarışa çıkardık' gibi *bağımlı tümceler*;

(e) tümleyen ve tümlenen önermelerden kurulmuş sözcük dizilişini kodlayan ‘İnsan melek olsaydı, cihan cennet olurdu’ gibi *karmaşık tümceler*; (f) temel önermeye özne, nesne, tümleç olan ya da bu öğelerden birini tümleyen ‘ ‘Yalnız duyan çeker’ derim, en doğru söz budur’ gibi *girişik tümceler* olarak belirlenmiştir. Bu tümceler, olumlu, olumsuz, uyarı, sorulu olumsuz, yanıtı soru, yanıtı soru ve ünlem gibi tümceleri de içinde barındırarak bir özne ve bu özneye yargı katan yüklem içerdiklerinden, her önerme birer tümce olarak kabul edilmiştir.

Sonuç olarak bütüncemiz, her biri ortalama ~362 sayfalık toplam altı metinden oluşan planlanmış yazılı söylem örnekleridir. Halliday (2004), Prince (1978) ve Collins (1991) gibi birçok ayırık yapı çalışan dilcinin de belirttiği gibi, ayırık ve yapay-ayırık yapılara yazılı metinlerde, sözlü metinlerde olduğundan daha sık rastlanmaktadır. Dolayısıyla, daha geniş bir çalışma zemini oluşturan yazılı söylemdeki ayırık ve yapay-ayırık yapıların incelenmesinin ve hangi yapıların hangi ayırık yapı sınıflandırmasına dahil edileceğinin belirlenmesinin, Türkçede ayırık yapılara ışık tutacağı düşünülmektedir. Bu nedenle bu söylem türünden elde edilen bulgular bir sonraki bölümde incelenecek ve Türkçe ayırık yapıların söylem-edimbilimsel özellikleri betimlenecektir.

3. 3. Bulgular ve Tartışma

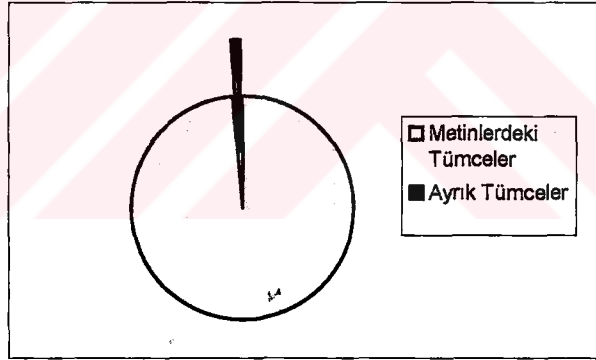
Çalışmamızın nihai hedefi olan Türkçede ayırık yapıların söylem-edimbilimsel özelliklerinin saptanması için, bu yapıların öncelikle kullanım sıklığının ve çözümlenen metinlerdeki ayırık yapıların toplam tümce sayısına göre oranlarının belirlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle, Türkçede ayırık yapıların dağılımları, bütüncemizi oluşturan altı metindeki tümce sayıları ve genel olarak ayırık yapı içeren tümcelerin ayırık yapı içermeyen tümcelere göre oranı ile birlikte aşağıdaki çizelgede belirtilmiş; daha sonra bu çizelgede yer alan bulgular bir grafik üzerinde gösterilmiştir:

Çizelge 4. Bütündeki Tümce Sayıları, Ayrık Tümce Sayıları

METİN ADI	TÜMCE SAYISI	AYRIK SAYISI	% ORANI
Kukla	~21.794	355	1.62
Bor Büyüsü	~8.900	125	1.40
Son Ceset	~10.376	108	1.03
Resim Sanatının Tarihi	~16.740	94	0.56
Türk Devrim Tarihi	~9.237	290	3.13
Türk Basın Tarihi	~11.710	244	2.08
TOPLAM:	~78.757	1.216	1.54

Bu çizelgede yer alan bulguları aşağıdaki grafikte şöyle gösterebiliriz:

Grafik 1. Ayrık Tümcelerin Bütündeki Toplam Tümce Sayısına Göre Dağılımı

Grafik 1’de ayrık tümcelerin bütündeki toplam tümce sayısına göre dağılımı gösterilmiştir. Buna göre, ayrık yapı kullanımı metinlerdeki tümce sayısına oranlandığında, bu yapıların oldukça az kullanılan yapılar olduğunu açıkça görülmektedir. Çizelge 4’te ise metin adları, bu metinlerdeki tümce sayıları, ayrık tümce sayıları ve bu sayıların birbirlerine olan oranları %’lik sistemde gösterilmiştir. Buna göre, *Kukla*’da ~21.794 adet tümce vardır ve bu tümcelerin arasından 355 adeti ayrık tümcedir. Ayrık tümcelerin genel tümce sayısına oranı da %1.62’dir. *Bor Büyüsü*’nde toplam ~8.900 tümce vardır ve bunların 125’i ayrık tümcedir. Burada ayrık tümcelerin metnin genelindeki tümce sayısına oranı %1.40’tır. *Son Ceset*’te ~10.376 adet tümce vardır ve bu tümcelerin arasından 108 tümce ayrık tümceyi temsil

etmektedir. Ayrık tümcelerin toplam tümce sayısına oranı %1.03'tür. *Resim Sanatının Tarihi* adlı metinde ~16.740 tümce vardır ve bu tümcelerin arasından 94 adeti ayrıktır. Ayrık tümcelerin metnin toplamındaki tümce sayısına oranı %0.56 olarak belirlenmiştir. *Türk Devrim Tarihi* ~9.237 tümce sayısına sahiptir ve bu tümcelerin arasından 290 adeti ayrıktır. Ayrık tümcelerin toplam tümce sayısına oranı %3.13'tür. Son olarak, *Türk Basın Tarihi* adlı metinde ~11.710 adet tümce bulunmaktadır ve bu tümcelerin arasından 244 adeti ayrıktır. Ayrık tümcelerin metnin genelindeki tümce sayısına oranı %2.08 olarak belirlenmiştir. Bütüncemizi oluşturan metinlerdeki toplam tümce sayısı ~78.757'dir ve bunların arasından 1.216 adeti ayrıktır. Metinlerin tümündeki ayrıktır tümcelerin toplam tümce sayısına oranı ise %1.54 olarak belirlenmiştir.

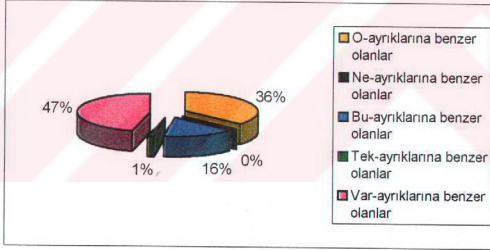
Görüldüğü gibi, polisiye romanlardaki ayrıktır tümce sayısı 588'dir ve bu tümcelerin polisiye metinlerin toplamındaki tümce sayısına oranı %1.43; tüm metinlerdeki tümce sayısına oranı % 0.74'tür. Tarihsel anlatı türündeki metinlerde ayrıktır tümce sayısı ise 628'dir ve bu tümcelerin tarihsel anlatı türündeki metinlerin toplam tümce sayısına oranı % 1.66; tüm metinlerdeki tümce sayısına oranı % 0.79'dur. Yani, hem polisiye hem de tarihsel anlatı türündeki metinler, alanyazınında 'açıklamalı' olarak adlandırılan metin türüne dahil olduğundan, bu metin türlerindeki ayrıktır yapıların dağılımları birbirlerine oldukça yakındır; ancak çalışmamızın önceki bölümlerinde de sözünü ettiğimiz gibi, ayrıktır yapılar birçok dilci tarafından farklı özelliklerine göre sınıflandırılmakta ve farklı ayrıktır yapı grupları ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada Collins'in (1991) sınıflandırması temel alındığından, öncelikle bütüncemizdeki metinlerde de farklılık gösteren ayrıktır tümce grupları bu sınıflandırmaya göre Çizelge 5 ve Grafik 2'de gösterilmiştir. Türkçe ayrıktır yapıların sözdizimsel, tematik ve bilgi yapılarına ilişkin özelliklere göre sınıflandırılan bu ayrıktır yapılar daha sonra yeniden değerlendirilecektir:

Çizelge 5. Collins'in (1991) Ayrımına göre Türkçe Ayırık Yapıların Metinlerdeki Dağılımı

AYRIK TÜRÜ / METİN ADI	O-ayrıklarına benzer olanlar	Ne-ayrıklarına benzer olanlar	Bu-ayrıklarına benzer olanlar	Tek-ayrıklarına benzer olanlar	Var-ayrıklarına benzer olanlar
Kukla	155	-	80	8	112
Bor Büyüsü	31	-	19	6	69
Son Ceset	21	-	15	-	72
Resim Sanatının Tarihi	25	-	23	-	46
Türk Devrim Tarihi	124	-	19	-	147
Türk Basın Tarihi	86	-	42	-	116
TOPLAM:	442	-	198	14	562

Bu çizelgede yer alan bulguları Grafik 2'de şöyle gösterebiliriz:

Grafik 2. Collins'in (1991) Ayrımına göre Türkçe Ayırık Yapıların Metinlerdeki Dağılımı

Bütüncemizden elde edilen bulgulara göre, O-ayrık yapılarına benzeyen Türkçe ayırıklar %36'lık oranla *Kukla*'da 155, *Bor Büyüsü*'nde 31, *Son Ceset*'te 21, *Resim Sanatının Tarihi*'nde 25, *Türk Devrim Tarihi*'nde 124, *Türk Basın Tarihi*'nde 56 olmak üzere toplam 442 adet; Bu-ayrık yapılarına benzer olanlar %16'lık oranla *Kukla*'da 80, *Bor Büyüsü*'nde 19, *Son Ceset*'te 15, *Resim Sanatının Tarihi*'nde 23, *Türk Devrim Tarihi*'nde 19, *Türk Basın Tarihi*'nde 42 olmak üzere toplam 198 adet; Tek-ayrıklarına benzer olanlar %1'lik oranla *Kukla*'da 8, *Bor Büyüsü*'nde 6 olmak üzere toplam 14 adet olarak saptanmıştır. Diğer metinlerde bu türden ayırıklara

benzer yapılar gözlenmemiştir. *Var*-ayrık yapılarına benzeyen Türkçe ayrıkların belirlenmesinde Türkçede hem varlık bildiren hem de oluş bildiren iki ayrı koşul türü olduğundan, her iki tür yapı *Var*-ayrıklarına benzer yapılar altında gösterilmiştir. Bütüncemizde en sık rastlanan bu tür ayrık yapılar %47'lik oranla *Kukla*'da 112, *Bor Büyüsü*'nde 69, *Son Ceset*'te 72, *Resim Sanatının Tarihi*'nde 46, *Türk Devrim Tarihi*'nde 147, *Türk Basın Tarihi*'nde 116 olmak üzere toplam 562 adettir. *Ne*-ayrık yapılarına benzer Türkçe ayrık yapı örneğine ise bütüncemizde rastlanmamıştır; ancak bunun nedeni, çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde Türkçedeki ayrık yapıların sınıflaması yapıldıktan ve söylem-edimbilimsel özellikleri incelendikten sonra belirlenecektir. Dolayısıyla bu belirlemenin yapılabilmesi için, bütüncenin çözümlemesinden elde edilen bulgulara göre Collins'in (1991) İngilizce için yaptığı ayrık yapı sınıflaması temel alınarak öncelikle, Türkçede ayrık yapıların, (a) sözdizimsel sınıflandırılması yapılacak; bu yapıların (b) tematik yapı (c) bilgi yapısı özellikleri incelenerek metinsel işlevleri belirlenecektir. İlk olarak bütüncemizde saptanan Türkçe ayrık yapıların sözdizimsel özelliklerini inceleyelim.

3. 3. 1. Türkçede Ayrık Yapıların Sözdizimsel Özellikleri

Türkçe yazılı söylemde, Collins'in (1991) ayrık yapı sınıflamasına aldığı yapılara benzer pek çok ayrık yapı örnekleri bulunmakta; ancak bunlar sözdizimsel açıdan farklılaşmaktadır. Örneğin, Collins'in *O*-ayrık yapıları olarak sınıflandırdığı '*It is Mary who opened the door*' gibi ayrık yapılarda, sözdizimsel olarak ayrık adıl, koşul, ayrık kurucu ve ayrık tümce (sıfat yantümcesi) olmak üzere dört temel bileşen bulunmakta; buradaki ayrık adıl dışlak ya da artgönderimsel bir öge olarak değerlendirilmekte; ayrık kurucu ya da vurgulu öge ad soylu bir öbek olduğundan, sıfat yantümcesindeki öge ya da öğelerle eşitlik ilişkisi kurmaktadır. Ne var ki, *O*-ayrık yapılarının İngilizcede sergiledikleri bu sözdizimsel özellikler, Türkçede farklılık göstermektedir:

(1)

(a) Artık babama yakınma zamanı gelmişti, her yalnız kaldığımızda Doğan'ın konuları anlamakta zorluk çektiğini, üstelik tembel olduğunu anlatmaya başladım. **Bu işe en çok şaşırın üvey annem Keriman'dı.** Matematikten hiç anlamayan kadıncağız, oğlunun çalışkan bir öğrenci olduğunu, öğretmenlerinin onu çok sevdiğini söyleyerek Doğan'ı savunmaya çalışıyor, ama verdiğim ödevlerin yapılmamasını açıklayamıyordu.

(Kukla, 2003: 25)

(b) "Öt! Nerede bizim oğlan?" "Hangi oğlan?" dedim. **"Sabah beni hıyarların elinden kurtardığın oğlan"** dedi. "Kafamı bozmaya başlıyorsun bak! "

(Son Ceset, 2004: 218)

(c) "Şu anda Emniyet'teki görevi ne?"

"Antiterör uzmanı olarak geçiyor. **İsteyenin istediği anlama çekebileceği bir görev.**"

(Kukla, 2003: 378)

(d) "Bak dostum, neler yapıyorsun tam bilmiyorum ama gırtlığına kadar pisliğe battığın kesin" dedi O'Sullivan. **"Pislik içinde olan sensin.** Durumuna bakmadan, bir de banimle böyle konuşabiliyorsun. "

(Bor Büyüsü, 2003: 177)

Yukarıdaki Türkçe örnekler bir ortaç yantümcesi ve bir koşaçlı ana tümcenin birleşiminden oluşan yapılardır ve bu örneklerdeki yapıların, Collins'in (1991) İngilizcede *O*-ayrık yapıları olarak belirlediği türe örnek oluşturduğu söylenebilir; çünkü bu örnek tümcelerde tıpkı *O*-ayrık yapılarındaki gibi eşitlik ilişkisi kurulmakta ve bu ilişki (1a) örneğinde 'Bu işe en çok şaşırın' tanımlayıcı öğelerinin koşaç öğesiyle birlikte 'üvey annem Keriman' tanımlanan öğesiyle; (1b) örneğinde 'Sabah beni hıyarların elinden kurtardığın' tanımlayıcı öğelerinin 'oğlan' tanımlanan öğesiyle; (1c) örneğinde ise 'isteyenin istediği anlama çekebileceği' tanımlayıcı öğelerinin 'bir görev' tanımlanan öğesiyle; (1d) 'pislik içinde olan' tanımlayıcı öğelerinin koşaç öğesiyle birlikte 'sen' tanımlanan öğesinin oluşturduğu birleşimle sağlanmaktadır. Görüldüğü gibi (1a) ve (1d)'de '-An', (1b)'de '-DIK', (1c)'de ise 'EcEK', ortaç belirticileri ile oluşturulmuş tanımlayıcı öğeler, tıpkı İngilizce *O*-ayrık yapılarında olduğu gibi, tümcenin sıfat yantümcesini oluşturmaktadır ve bu sıfat yantümceleri Türkçede başsız ortaçlı yantümceler olarak belirlenmektedir. Ancak bu örnek yapılarda ayrık tümcenin başı olarak adlandırılan öğeler farklılık göstermektedir. Örneğin, (1a) örneğindeki ayrık yapıyı oluşturan ortaç

yantümcesinin başı 'üvey annem Keriman' özel ad-AÖ ; (1b)'de 'oğlan' AÖ; (1c) örneğinde 'bir görev' belirsiz AÖ; (1d) örneğinde ortaç yantümcesinin öznesi konumundaki 'sen' adılı olabilmektedir. Görüldüğü gibi, bütüncemizde 442 adetle O-ayrık yapılarına benzeyen Türkçe ayrık yapılarda baş hem [+insan] hem de [-insan] anlambilimsel özellikli öbekler olabilmektedir; ancak bu tür Türkçe ayrık yapılar tümceleri de tanımlayabilmektedir:

(2)

"Benim bildiğim" dedim, "polisler adama önce kimden şüphe ettiğini sorarlar böyle durumlarda. Size sormadılar mı?"

(Son Ceset, 2004: 92)

Örnek (2)'de, 'benim bildiğim' başsız ortaç yantümcesi 'polisler adama önce kimden şüphe ettiğini sorarlar böyle durumlarda' gibi, bir öznesi ve yüklemi olan tümceyi tanımlamaktadır; ancak bütüncemizde bu tür ayrık yapıların bir 'tümce'yi tanımladığı herhangi bir başka örneğe rastlanmamıştır.

Çalışmamızın ilk ve ikinci bölümlerinde de sözünü ettiğimiz gibi, O-ayrık yapıları, vurgulanmış öge ve sıfat yantümcesi olarak gerçekleşen ögeler arasındaki ilişkiyi ifade eden 'tanımlayıcı' yapılar olarak incelenmekte (Collins, 1991: 2), dolayısıyla da 'niteleyici' yapılardan ayrılmaktadırlar; çünkü tanımlayıcı yapılarda iki tümce arasında bir ilişki kurulmakta, ancak bu ilişki niteleyici yapılarda olduğu gibi tümcenin bir parçasının diğer parçanın niteliğini belirlemesi biçiminde değil, tanımlaması biçiminde gerçekleşmektedir. Bu nedenle yukarıdaki gibi Türkçe ayrık yapı örneklerinin belirlenmesinde de, İngilizcedeki 'It's a lovely shop that has Spanish things' gibi sıfat yantümcesinin niteleme işlevi gördüğü yapılar dışlanmış, sadece ortaç yantümcesinin koşaçlı ana tümceyi tanımladığı yapılar ayrık yapı olarak belirlenmiştir. Bu belirlemeyi başka örnekler üzerinde ayrıca inceleyecek olursak:

(3)

(a) Batukan ofisinde oturmuş sıkıcı raporlara göz atarken telefon çaldı. Arayan Serra'ydı. Çocuklukları aynı mahallede geçmişti. Bahçelievler semti, o zamanlar gerçekten bahçeli evlerden oluşmuş şirin bir semtti.

(Bor Büyüsü, 2003: 39)

(b) "Neden?" Soruyu soran Arif'ti. "Devletin başında olanlar ile operasyonu yönetenler arasındaki anlaşmazlık yüzünden" dedi Müfit. Bu işe onun da canının sıkılmış olduğu belliydi.

(Kukla, 2003: 164)

(3a-b)'deki yapılar, O-ayrık yapılarına benzer Türkçe örneklerdir. (3a) örneğinde 'arayan' başsız ortaç yantümcesi ile [+insan] anlambilimsel özelliğe sahip 'Serra'ydı' koşaçlı ana tümcesi, (3b) örneğinde ise 'soruyu soran' başsız ortaç yantümcesi ile 'Arif'ti' koşaçlı ana tümcesi arasında tanımlayıcı bir ilişki kurulmaktadır; çünkü her iki ayrık yapı örneğinde de bu iki tümce birbirleriyle eşitlik kurmakta, bu da ortaç yantümcesinin tanımlayıcı öge, koşaç tümcesinin ise tanımlanan öge olarak kodlanmasıyla gerçekleşmektedir. Ancak, bu tür yapılar, niteleyici yapılardan ayrılmakta, ortaç yantümcesinin niteleyici olarak işlev gördüğü yapılar, ayrık yapı olarak değerlendirilmemektedir:

(4)

(a) "Hey, Bart, casus filmlerindeki gibi gizemli konuşuyorsun," diye dalga geçti, Norman. "Aslında haklısın ama olanlar çok garipti.." "Hadi anlat bakalım evlat. " O'Sullivan endişeyle karışık bir merakla çıkıştı.

(Bor Bilyüsü, 2003: 56)

(b) Önce aldırmadım, yanıt vermezsem çalar çalar, susar, diye düşündüm. Ama arayan çok ısrarcıydı. Sonra aklıma bizimkiler geldi. Ya başlarına kötü bir iş geldiyse? Bu seçeneği düşününce, ayağımı gaz pedalından çekip, sağ şeride yanaşım. Cebimden telefonu çıkardım.

(Kukla, 2003: 374)

(4a) ve (4b) örneklerinde işaretlenen yapılar, ayrık yapı sınıflamasına dahil olmayan yapılardır; çünkü bu yapılarda tanımlama değil, nitelendirme işlevi gerçekleşmektedir. Örneğin (4a)'daki yapıda 'çok garipti' ögeleri 'olanlar'ı tanımlamamakta, bu ögenin bir niteliğini ortaya koymaktadır. (4b) örneğinde de 'arayan' ortaç yantümcesi 'ısrarcıydı' koşaç tümcesi tarafından nitelenmektedir. Bu örnek, yukarıdaki (3a) örneğiyle karşılaştırıldığında, tanımlayıcı ve niteleyici yapılar arasındaki ayrım daha net anlaşılacaktır; çünkü (3a) örneğindeki ayrık yapıda, ortaç yantümcesi ile koşaç tümcesi arasındaki ilişki arayan kişinin kim olduğunun tanımlanması yoluyla ortaya konurken, (4b) örneğinde arayan kişinin bir niteliği

belirtilmektedir. Dolayısıyla (4a-b) gibi, yapılar ayırık yapı olarak çözümlenmiş, yukarıdaki (1-2-3) örnekleri, ayırık yapılar sınıflamasına dahil edilmiştir.

Sözdizimsel roller düşünüldüğünde ise, İngilizcedeki *'It is the key which I forgot to take'* gibi *O*-ayırık yapılarında sıfat yantümcesi ne dilbilgisel özne görevini ne de yüklem işlevini üstlenebilirken, bu yapılara benzer Türkçe ayırık yapılarda ortaç yantümcesi hem dilbilgisel özne olabilmekte hem de yüklem işlevini üstlenebilmektedir:

(5)

(a) "Ne olacak peki?"

"Bilmem artık, *baba olan sensin*. Sen düşüneceksin." Böyle söylediğine bakmayın, bana aldırmanı düşündüğü her neyse, onu kesinlikle biliyordu.

(*Kukla*, 2003: 116)

(b) Bu iki türlü karara varmış olanlar, Osmanlı Devletinin bir bütün olarak kalmasını *düşünenlerdir*. Osmanlı ülkesinin çeşitli devletler arasında paylaşılmasındansa, bu ülkeyi bütün olarak bir devletin kanadı altında bulundurmamayı *yeğleyenlerdir*.

(*Türk Devrim Tarihi*, 2003: 38)

(5a) örneğindeki ayırık yapıda 'baba olan' ortaç yantümcesi tümcede dilbilgisel özne görevini yüklenmektedir. (5b) örneğinin ilk tümcesinde, 'düşünenlerdir', ikinci tümcesinde 'yeğleyenlerdir' ortaç yantümcesi, genel ad olarak ayırık tümcenin hem başı hem de yüklemidir. Aslında bu örnekte iki tane ortaçlı yapı bulunmaktadır; ancak tümce-başında yer alan 'Bu iki türlü karara varmış olanlar' ortaç yantümcesi tıpkı (5a) örneğinde olduğu gibi dilbilgisel özne görevini yüklenmiştir.

Sonuç olarak, İngilizcedeki *O*-ayırık yapılarında tanımlanan öge, 'it' adlı ve bu adla birleşen bir koşaç ögesiyle birlikte bir koşaç tümcesi oluştururken, Kornfilt'in (1997) de sözünü ettiği gibi, Türkçede 'it' gibi bir söz uzatım ögesi bulunmadığı için tanımlanan ögeler Türkçede tek başlarına adcıl koşaç tümcelerini temsil edebilmektedir. Bu nedenle de, Türkçe ayırık yapıların bileşenlerinin İngilizcedeki *O*-ayırık yapılarının bileşenlerinden, dolayısıyla da, sözdizimsel özelliklerinden farklı olduğu söylenebilir. Ayrıca, İngilizce *O*-ayırık yapılarında sıfat

yantümcesi ne özne ne de yüklem olabilirken, bu yapılara benzeyen Türkçe ayırık yapılardaki ortaç yantümcesi hem özne hem de yüklem görevini üstlenebilmektedir; dolayısıyla sözdizimsel roller açısından da bu iki dildeki yapıların birbirlerinden ayrıldıkları açıktır. Ancak tanımlanan öğenin, yani ayırık tümcenin başı olan öğenin [+ insan] olma özelliği, İngilizcedeki *O*-ayırık yapılarıyla, bu yapılara benzeyen Türkçe ayırık yapılarda örtüşmektedir; çünkü her iki dilde de sözü edilen ayırık türü, hem [+insan] hem de [-insan] anlambilimsel özellikli öğeleri tanımlayabilmekte, bu tanımlama sözdizimsel düzlemde gerçekleşmektedir.

O-ayırıklarının yanı sıra, İngilizcede başta 'Ne-sözcükleri' olmak üzere, sıfat yantümcesi, koşaç ve ayırık kurucu dizilişinden oluşan '*What made Kathy sad is her job*' gibi *Ne*-ayırık yapılarının da, Türkçede tıpkı *O*-ayırıklarına benzer ayırık yapılar gibi işlev gördüğü söylenebilir; çünkü İngilizcede *O*-ayırık yapılarının aksine sadece [-insan] anlambilimsel özellikli AÖ'lerini tanımlayabilen bu tür ayırıklar, Türkçede başsız ortaç yantümceleri ve koşaçlı ana tümce ile gerçekleştirilmektedir ve Türkçedeki ortaç yantümcelerinin sadece [+insan] ya da sadece [-insan] anlambilimsel özellikli öğeleri tanımlama gibi bir işlevi bulunmadığından, aşağıdaki gibi [-insan] anlambilimsel özellikli öğelerin tanımlandığı ayırık yapılar da *O*-ayırık yapılarına benzer Türkçe ayırıklar olarak sınıflandırılabilir:

(6)

(a) Doğan'ın anlattıklarını düşünmeden duramıyordum. **Aslına bakarsanız bana gereken bilgiydi.** Doğan'ın çizdiği resim ne kadar gerçektir, anlamalıydım.

(Kukla, 2003: 49)

(b) "Yazarlarımız ülke işlerini eleştirmede özgürdürler. **Eleştirme özgürlüğünü ve çerçevesini saptayacak ve sınırlayacak olan, yazarın irfanı, vicdanı ve sağduyusudur.** Bu geniş özgürlükten doğabilecek sorumluluğu her kişinin veya her yazarın ayrı ayrı yorumuna değil, yasaların hükümlerine bırakıyoruz. Yazı özgürlüğü yazarın egemenliğindedir, yazarın sorumluluğunu da yargıç saptar."

(Türk Basın Tarihi, 2003: 161)

(6a) ve (6b)'deki yapılarda, tıpkı *O*-ayırık yapılarına benzer Türkçe ayırık yapılarda olduğu gibi, ortaç yantümcesiyle koşaçlı ana tümce arasında kurulan bir tanımlayıcı ilişki bulunmaktadır. Burada, tanımlanan öğe [+insan] anlambilimsel

özelliikli bir ögeyi değil, (6a) örneğindeki ‘bilgi’ ve (6b) örneğindeki ‘yazarın irfanı, vicdanı ve sağduyusu’ gibi [-insan] anlambilimsel özelliikli bir ögeyi tanımlamaktadır; ancak bu durum *O*-ayrık yapılarına benzer Türkçe ayrık yapılar arasında herhangi bir biçimbilimsel ve sözdizimsel farklılığa yol açmamaktadır, çünkü, yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi, *O*-ayrıkları zaten [$\pm$ insan] anlambilimsel özelliikli öbekleri tanımlayabilmektedirler. Ayrıca, burada da bu tür ayrıkların tanımlayıcı olarak belirlenmesinde alınan ölçüt, tıpkı *O*-ayrık yapılarına benzer Türkçe ayrıklardaki gibi, odaktaki kurucunun niteleme özelliğine sahip olmamasıdır; çünkü odağın koşacı nitelediği yapılar, ortaç yantümcesiyle koşaçlı ana tümcenin birbiriyle tanımlama ilişkisinde olmalarını engellemektedir:

(7)

(a) Şimdi Emniyet kadrosunda görev yapıyorum, ama yardım isterlerse ötekiler için de seve seve çalışırım. ***Önemli olan bu memlekete hizmet etmek.***

(Kukla, 2003: 150)

(b) "Baba, etraf sakinleşmeye başladı, dikkat çekmemek için biz de çadıra girsek iyi olacak, neredeyse bir tek biz kalmışız dışarıda." Söylediği *doğru*du ama biraz da babasını, girdiği duygusal karmaşadan konuyu kapatarak uzaklaştırmak istiyordu.

(Bor Büyüsü, 2003: 142)

Yukarıdaki (7a) örneğinde tanımlanan ‘bu memlekete hizmet etmek’ koşaçlı ana tümcesidir; ancak bu tümce ‘önemli olan’ ortaç yantümcesiyle tanımlanmamakta, ancak bunun bir niteliği ortaya konmaktadır. (7b) örneğinde de benzer bir niteleme söz konusudur; ancak burada nitelenen koşaçlı ana tümce değil, ortaç yantümcesidir. Dolayısıyla bu tür yapılar, tümcenin iki ögesi arasında niteleyici bir ilişki kurduklarından, ayrık yapı sınıflamasına dahil edilmemiştir. Ayrıca, bu tür ayrıklarda İngilizcede tümce-başındaki ‘Ne-sözcükleri’yle oluşturulan sıfat yantümcesi, koşaç ögesinin sağladığı eşitlikle diğer ögelere tanımlayıcı bir ilişki içerisinde bağlanabilirken, Türkçede bu tür sözcüklerin bulunduğu ortaçlı yapılar tanımlanmamakta, nitelenmektedir. Bütüncemizde de bu tür bir örneğe rastlanmıştır:

(8)

Gelişmeleri beklemek gerekiyordu. **Önemli olan gelişmeleri beklerken benim ne yapacağımı?** İki gündür yaşadıklarım olmasa bu sorunun yanıtını daha kolay verir, eskisi gibi kabuğuma çekilir, Nusret Kıvılcım beni işten atana kadar yine suyuna tirit yazılar kaleme alarak durumu kurtarmaya bakardım, ama başımdan geçenler böyle düşünmeme izin vermiyordu.

(Kukla, 2003: 343)

Örnek (8)'de '-EcEK' ortaçaştırma ekiyle oluşturulan 'ne yapacağım' ortaç yantümcesi, tümcenin yüklemi görevinde bulunmaktadır. Bu ortaçlı yapı 'önemli' olan ortaç yantümcesiyle nitelenerek okuyucunun zihninde 'ne yapacağım önemli(dir)' nitelemeli önermesini tetiklediğinden, bu tür yapılar ayrı yapılar olarak kabul edilmemiştir. Görüldüğü gibi, İngilizcedeki *Ne*-ayrık yapıları ve *O*-ayrık yapıları, Türkçede sözdizimsel olarak benzer özellikleri sergilemekte ve ortaç yantümcesi ve koşaçlı ana tümce dizilişini izlemektedir; ancak bu yapıların soru tümcesi biçimlerinde koşaçlı ana tümce, ortaç yantümcesinden önce yer alabilmektedir. Bütüncemizde bu savı destekleyen örnekler gözlemlenmiştir:

(9)

(a) Mektubu okurken önce şaşırđım, ardından öfkelenmeye başladım sonra büyük bir korkuya kapıldım. **Neydi bu başıma gelenler?** Tam yakayı sıyırdım, ortalık sütliman oldu derken, şimdi de bu mektup çıkmıştı karşıma.

(Kukla, 2003: 182)

(b) İstanbul İl Kongresi'nde Kadir Abi'nin adayına bilme şu kadar delegenin oyunu garanti etmiş. Bedava değil tabii, kaldırım maldırım bir iş karşılığında. Kongrede sözünü tutmamış herif. **Sen misin tutmayan?** "Evet" dedim.

(Son Ceset, 2004: 187)

Örnek (9a)'da 'neydi', (9b)'de 'sen misin' koşaçlı ana tümceleri ortaç yantümcesinden önce kodlanmıştır ve yukarıdaki örneklere benzer olarak burada da ortaç yantümceleri dilbilgisel özne, koşaçlı ana tümceler ise yüklem görevindedir. Dolayısıyla, Türkçede bu tür ayrıklardaki ortaç yantümcelerinin, tümcede özne görevinde bulunduğu ve yüklem olan koşaçlı ana tümceyi tanımladığı sonucuna varılabilir; yani ayrık yapının soru biçimleri bu belirlemeyi değiştirmemektedir. Ayrıca, Türkçede [±insan] anlambilimsel özellikli bir ögeyi tanımlayan herhangi bir

biçimbirim ya da bir sözcük olmadığı için, Türkçede ortaç yantümcesinin [-insan] öğeleri nitelediği yapılar *Ne*-ayrık yapılarına değil, *O*-ayrık yapılarına benzer Türkçe ayrık yapılar olarak değerlendirilebilir; çünkü bu yapılarda hem [+insan] hem de [-insan] anlambilimsel özellikli öğeler tanımlanabilmekte, ortaç yantümcesi de tümcede başsız kodlanabilmektedir. Dolayısıyla Erguvanlı'nın (1984: 166) 'Chomsky'nin teorisi bugün size anlatmak istediğim' gibi bir tümceyi *O*-ayrık yapılarına benzer olarak, 'Bugün size anlatmak istediğim Chomsky'nin teorisi' gibi bir örneği ise *Ne*-ayrıklarına benzer olarak göstermesi sadece sözdizimsel bir farklılığa dayanmaktadır; ancak Türkçede '-An', '-DİK', 'EcEK' ortaçaştırma ekleriyle kurulan ortaç yantümcelerinin başsız olması ve bu yantümcelerinin tanımlayıcı bir ilişki içerisinde bağlandıkları koşaçlı ana tümcelerdeki öğelerin anlambilimsel olarak aynı özellikleri taşımalarıyla, İngilizcede farklı ayrık türleri olarak sınıflanan yapılar Türkçede aynı biçimde kullanılabilir. Bu nedenle de, bu yapıların devrik bir tümce dizilişini izlemesiyle İngilizcedeki *O*-ayrıklar ile *Ne*-ayrıklarının Türkçeye tek bir ayrık tümce türü ile uyum gösterdiği savlanabilir; çünkü zaten İngilizcedeki *O*-ayrıklarıyla *Ne*-ayrıkları arasındaki fark sadece sözdizimsel düzlemde değil, biçimbilimsel düzlemde de gerçekleşmektedir.

O-ayrıklarının yanı sıra, bütüncemizde Collins'in (1991), temel-yapay ve devrik yapay ayrık yapılar olarak ikiye ayırdığı ve bütüncemizde 198 adetle *Bu*-ayrık yapılarına benzeyen Türkçe ayrık yapılar da saptanmıştır. İlk olarak temel yapay-ayrıklara benzer Türkçe ayrık yapıları inceleyelim.

İngilizcedeki temel-yapay ayrık yapılar sınıflamasına dahil olan yapılarda, '*The one who did it was John*' tümcesindeki gibi 'one' adlı; '*The thing that disturbs us is the rate of car thefts*' tümcesindeki gibi 'thing' adlı; '*The place where Tom saw Sue was in front of the bank*' tümcesindeki gibi 'place' adlı bulunmaktadır. Bu noktada Türkçede de 'kişi, biri, şey, yer' gibi, ayrık yapı içerisinde, ancak kendilerinden önce gelen öğelerle belirli hale gelen nitem sözcüklerinin bulunduğu ve ortaç yantümcesi ile adlı koşaç tümcesi arasındaki ilişkiyi tanımlama yoluyla kodlayan yapıların, İngilizcedeki temel-yapay ayrık yapılara benzer oldukları söylenebilir:

(10)

(a) "Müfit, konuyu sizden daha iyi biliyormuş gibi geldi bana. Hem Emniyet Genel Müdürlüğü'ne bağlı çalıştığımı söyledi. Oysa siz Terörle Mücadele Birimi'ndeymişsiniz. **Yani bu olaya bakan kişi kendisiymiş.**"

(Kukla, 2003: 190)

(b) Bir şey olmazdı o zaman. Korurdum. Bir şey yapamazlardı...

"Allah Allah" dedim yeniden. **"Öyle kuru gürültüye pabuç bırakan biri değildi Muazzez Ablâ.** Bir seferinde çantasını almaya çalışıldarı sokakta, bir bağırması, dünya yıkılıyormuş. Kadir Abi 'Hükümet gibi kadınsın' dediydi."

(Son Ceset, 2004: 77)

(c) "Basın, su ve ateş gibi bir unsurdur .Hem çok faydalı hem de çok zararlı olabilir. **Yapılacak şey iyi ilişkiler kurarak faydalarını en yükseğe çıkarmak, zararlarını en aşağıya indirmektir.**"

(Türk Basın Tarihi, 2003: 146)

(d) "Yolu düz takip edin. İkinci sokaktan sağa dönün, bir kavşağa çıkacaksınız, sola devam edin, iki yüz metre sonra buralardakinden daha yüksek binalar göreceksiniz. **Aradığınız yer orası.**"

(Kukla, 2003: 264)

(10a-d)'deki yapılar, İngilizcedeki temel yapay-ayrık yapılara benzeyen Türkçe ayrık yapı örnekleridir. (10a)'da 'kişi' nitem sözcüğü 'Yani bu olaya bakan' ortaç yantümcesi tarafından belirlenerek, bu yantümceyle birlikte 'kendisiymiş' koşaçlı ana tümcesini tanımlamakta; (10b)'de 'biri' nitem sözcüğü '...pabuç bırakan' ortaçlı yapı tarafından belirlenerek tümceye [-olumlu] yargı katan 'değil' ögesiyle birlikte 'Muazzez Ablâ' AÖ'ni tanımlamakta; (10c)'de 'şey' nitem sözcüğü 'Yapılacak' ortaç yantümcesi tarafından belirli hale getirilerek, bu yantümceyle birlikte '...en aşağıya indirmektir' koşaçlı ana tümcesini tanımlamakta; son olarak (10d)'de de 'yer' nitem sözcüğü 'Aradığınız' ortaç yantümcesi tarafından belirlenerek, bu yantümceyle birlikte 'orası'¹ koşaçlı ana tümcesini tanımlamaktadır. Dolayısıyla da, bu tür Türkçe ayrık yapıların İngilizcedeki temel-yapay ayrık yapılara bir sıfat yantümcesi, bir koşaç ögesi, bu koşaç ögesiyle birleşen bir ana tümce ve bir nitem sözcüğü içermeleri açısından benzer yapılar oldukları kabul edilmiştir; ancak bu tür ayrıklarda tanımlanan öğeler, İngilizcede 'the' belirleyeni ile tümce-başında konumlanırken, Türkçede ortaç yantümcesinden sonra geldiğinden sözdizimsel olarak İngilizcedekilerden farklılaştığı ileri sürülebilir. Ayrıca, Collins

(1991) temel yapay-ayrık yapılar sınıflamasına, başın sadece bir rakam ya da nicelik sözcüğüyle nitelendiği *'that was the first thing they did'*, *'the second thing which the university does is to give....'* gibi yapıları da dahil etmektedir. Ancak bütüncemizde 'thing' adılına karşılık gelen 'şey' nitem sözcüğünün 'first'(ilk) ve 'second' (ikinci) gibi bir rakam ya da nicelik sözcüğüyle nitelendiği bir ayrık türüne rastlanmamıştır. Ne var ki, bütüncemizde sadece bir tane olmakla beraber, 'only' (tek) gibi bir nicelik sözcüğüyle 'zaman'ın nitelendiği *'and at the only time I can relax is when I accept this'* gibi yapılara benzer bir örnek yer almaktadır:

(11)

... doğru dürüst arkadaşı da yoktu. **Bu karışık ve içinden çıkılmaz çocukça duyguları yaşamamanın verdiği sıkıntı ve mutsuzluklar arasında, tek mutlu olduğu an, amcasının kendilerini ziyarete geldiği zamanlardı.** Amcasına tapıyordu adeta.

(*Bor Büyüsü*, 2003: 159)

(11)'deki İngilizce 'time' sözcüğüne karşılık gelen 'an' sözcüğünün, nicelik bildiren 'tek' sözcüğüyle nitelendiği bir ayrık yapı örneğidir. Bu yapıdaki baş öge 'an', 'tek' gibi nicelik bildiren bir sözcükle nitelenerek 'amcasının kendilerini ziyarete geldiği zamanlardı' koşaçlı ana tümcesini tanımlamaktadır; dolayısıyla bu tür ayrık yapıların da Collins'in (1991) temel yapay-ayrık yapılar sınıflamasına aldığı yapılara benzer Türkçe ayrık yapılar olduğu savunulabilir. Ancak İngilizcede tümce-başında 'the' belirleyeni ile koşaç ögesinden önce bulunan bu tür yapılar Türkçede ortaç yapısı içerisinde bulunduğundan, birbirlerinden sözdizimsel olarak ayrıldıkları açıktır. Bunun yanı sıra, bütüncemizde [+insan] anlambilimsel özellikli AÖ'lerin 'tek' nicelik sözcüğüyle nitelenerek, bu sözcükle birlikte ortaç yantümcesinin koşaçlı ana tümceyi tanımladığı Türkçe ayrık yapı örnekleri de vardır. Bu tür ayrık yapı örneklerinin, İngilizcedeki *'The only one who drinks tea is John'* gibi temel yapay-ayrık yapılara benzeyen yapılar olduğu söylenebilir:

(12)

(a) ...bunun nedenini bulamıyordu bir türlü. **Toplantıda, gerçekten mutlu gözükten tek kişi Kadir'di.** Adamın sırtması bile yılan gibi olan ifadesini değiştirememiştir.

(*Bor Büyüsü*, 2003: 46)

- (b) "Doğan, Yalvaç, Güngör, Bekir ve Rıfat dışında, başka birine ait sahte ya da gerçek bir belge yoktu". "Dediğim gibi **bize Binbaşı'dan bahsedene tek kişi Doğan**. Eğer bütün bunların Doğan'ın bir entrikası olduğunu kanıtlarsak, binbaşı, diye bir adamın var olduğu da kuşkulu hale gelir. Yanlış mı düşünüyorum?"

(Kukla, 2003: 320)

Örnek (12)'deki yapılar, Collins'in (1991) 'only' ile nitelenen 'one' adının bulunduğu ve 'the only one...' dizilişinden oluşan temel yapay-ayrık yapılar olarak belirlediği ayrık türüne örnek oluşturabilecek yapılardır. Bu yapılarda nicelik bildiren 'tek' sözcüğü, 'kişi' nitem sözcüğünden önce gelerek bu sözcüğü nitelenmekte ve bu sözcükle birlikte ortaç yantümcesini oluşturarak, koşaçlı ana tümceyi tanımlamaktadır; dolayısıyla da, 'kişi' ögesinin de bulunduğu (12a)'daki 'Toplantıda, gerçekten mutlu gözükene tek kişi' ortaç yantümcesi özne, 'Kadirdi' koşaçlı ana tümce yüklem görevinde bulunmaktadır. Benzer olarak, (12b)'deki 'bize Binbaşı'dan bahsedene tek kişi' ortaç yantümcesi özne dilbilgisel rolünü yüklenirken, 'Doğan' koşaçlı ana tümce yüklem olmaktadır. Ancak 'tek' sözcüğünün 'kişi' nitem sözcüğünü nitelenerek koşaçlı ana tümcede yer aldığı bir örneğe bütüncemizde rastlanmamıştır. Bütüncemizden elde edilen bulgulara göre, bu tür ayrıklar, (10a)'daki gibi ortaç yantümcesinin başı olarak 'kişi' nitem sözcüğünün kullanıldığı ayrık yapılarla aynı sözdizimsel özellikleri paylaşmakta; ancak bu kez 'kişi' nitem sözcüğünden önce nicelik bildiren 'tek' sözcüğü yer almaktadır. Ayrıca, bu sözcüğün bir 'kişi'yi değil bir 'şey'i nitelenmediği 'The only thing the car needs a new battery' gibi İngilizcede temel yapay-ayrıklar olarak sınıflandırılan yapılara benzer Türkçe ayrık yapı örnekleri de bulunmaktadır:

(13)

- (a) Benim en zor günlerimde o genç kızlık dönemlerindeki benzer tatlı heyecanlara kapılarak, güzel bir aşk yaşıyor. **Coşkunu gölgeleyen tek şey benim mutsuzluğum**. Bu yetmezmiş gibi bir de tehlike içindeyim.

(Kukla, 2003: 373)

(b) Bu durumun geniş kitlesel olaylara yol açabileceğini düşünen Genel Kurmay, açıkça memnuniyetsizliğini belirtiyor ve bir an önce sivil bir çözüm bulunmasını bildiriyordu. Bir çeşit darbe sayılabilirdi, **fakat yapılması gereken tek şey de buydu**. Artık en son noktaya gelinmiş ve Cumhurbaşkanı yetkilerini kullanarak meclisi feshetmek yoluna gitti.

(*Bor Büyüsü*, 2003: 104)

(13a-b)'deki yapılar, Collins'in (1991) 'only' ile nitelenen 'thing' adının bulunduğu ve '*the only thing...*' dizilişinden oluşan temel yapay-ayrık yapılar olarak adlandırdığı ayrık türüne örnek oluşturabilecek yapılardır. Bu örneklerde nicelik bildiren 'tek' sözcüğü, 'şey' adından önce gelerek bu adlı nitelemekte ve bu nitem sözcüğüyle birlikte (13a)'da 'Coşkusunu gölgeleyen tek şey', (13b)'de 'fakat yapılması gereken *tek şey*' ortaç yantümcelerini oluşturarak, (13a)'da 'benim mutsuzluğum', (13b)'de 'buydu' koşaçlı ana tümcelerini tanımlamaktadır. Dolayısıyla bu tür ayrıkların (10b)'deki gibi ortaç yantümcesinin başı olarak 'şey' nitem sözcüğünün kullanıldığı ayrık yapılarla aynı sözdizimsel özellikleri paylaştığı; ancak 'şey' nitem sözcüğünden önce nicelik bildiren 'tek' sözcüğünün varlığıyla sözdizimsel olarak farklılaştığı sonucuna varılabilir. Bütüncemizde, bu tür ayrıklarda 'şey' nitem sözcüğünün ortaç yantümcesi tarafından nitelenerek koşaçlı ana tümcede kodlandığı bir adet ayrık yapı örneği bulunmaktadır:

(14)

Parti gazeteleriyle olan ilişkilerimiz sayesinde her türlü bilgiyi zamanında elde ediyoruz. **Gazetelerin gelecek Ocak'ta sona erecek kontratlarını yenilememiz bugün düşüneceğimiz tek şeydir...**

(*Türk Basın Tarihi*, 2003: 63)

Yukarıdaki ayrık yapıda 'tek' nicelik bildiren sözcüğüyle nitelenen 'şey' nitem sözcüğü, 'düşüneceğimiz' ortacı tarafından nitelenmektedir; ancak bu kez koşaçlı ana tümcede yer almaktadır. Dolayısıyla bunun gibi yapıların Türkçede devrik bir görünüm sergilediklerinden söz edilebilir.

Bunun yanı sıra, Collins'in (1991) belirlemelerine göre, İngilizcede devrik yapay-ayrık yapılar da *Bu-ayrıkları* sınıflaması altında incelenmektedir. Bu tür

ayrıklar, çalışmamızın önceki bölümlerinde de sözünü ettiğimiz gibi, (i) tanımlanan/vurgulanan öge ve koşaçtan önce gelen 'the' belirleyeni ile 'one' adılının bulunduğu 'John was the one who made a cake', (ii) 'this' ayrık kurucusu, koşaç, bu koşacı takip etmek zorunda olan 'ne' ve 'nerede' sözcükleri ve sıfat yantümcesi dizilişinin olduğu 'This is where Andrew works in there', (iii) 'genellikle' (ama her zaman değil) bir önceki sözceyle artgönderimsel bir ilişki kuran 'that' ve 'this' gösterme adıllarının göndergesiyle başlayan 'That's what happened two years ago', 'This is what he said' ve 'This is who came' gibi yapıları içermektedir. Bütüncemizde, bu ayrık yapı türlerine benzer Türkçe örnekler de saptanmıştır; ancak bunlar İngilizcedeki devrik yapay-ayrık yapılardan farklı sözdizimsel özellikler sergilemektedirler. Örneğin İngilizcede sıfat yantümcesinin sözlüksel başı olan 'one' adılı, Türkçede sadece 'kişi' değil, 'biri' ve 'şahıs' nitem sözcükleriyle de karşılık bulabilmektedir. Ayrıca bu sözcükler (10a) ve (12a-b) örneklerinde olduğu gibi ortaç yantümcesinin sözlüksel başı olarak değil, ayrık yapının koşaçlı ana tümcesi olarak kodlanmaktadır:

(15)

(a) *Hürriyet* gazetesi yönetim kurulu üyesi ve köşe yazarı Çetin Emeç 7 Mart 1990 sabahı Suadiye'de evinin önünde biri maskeli, silahlı iki kişinin açtığı yaylım ateşiyle, şoförüyle birlikte otomobilinin içinde öldürüldü. Çetin Emeç'e sıkılan kurşunlar Atatürk'çü, laik, çağdaş ve Batı uygarlığına yönelmiş basına sıkılan kurşunlardı. Çetin uzun yıllar gazetelerde yazı işleri müdürlüğü, genel yayın yönetmenliği ve genel koordinatörlük gibi görevler yapmış, yazılarıyla hiçbir çevrenin aşırı düşmanlığını çekmemiş bir kişiydi.

(*Türk Basın Tarihi*, 2003: 282)

(b) ... Ama ortak bir tanıdığımızın çıkmasına da sevinmiştim. Ne kadar şanslıydım ki bu kişi Yalvaç'ın sevdiği bir amirdi **daha da önemlisi benim hakkımda iyi duygular besleyen biriydi.**

(*Kukla*, 2003: 82)

(c) "Bakın" dedi Yalvaç sonunda. "Sizinle açık konuşmak istiyorum. Biliyorsunuz, **Doğan Sözman yasadışı işlere bulaşmış bir şahıstı.** Yeraltı dünyasıyla ilgili önemli bilgi ve belgelere sahip olduğunu düşünüyoruz.

(*Kukla*: 2003: 87)

(15a-c)'deki işaretli yapılar, İngilizcede '*X is the one*' dizilişiyle gösterilen devrik yapay-ayrık yapılara örnek oluşturabilecek yapılardır; ancak görüldüğü gibi, bu örneklerde 'kişi, biri, şahıs' nitem sözcükleri, İngilizcedeki 'one' adılı gibi tanımlanan/vurgulanan/odaklanan öğeden ve koşaçtan önce kullanılmamaktadır. (15a) örneğinde '...yapmış, ...çekmemiş' ortaç yantümceleriyle tanımlanan '(bir) kişiydi' öğeleri, (15b) örneğinde '...besleyen' ortaç yantümcesiyle tanımlanan 'biriydi' öğesi, (15c) örneğinde ise '...bulaşmış' ortaç yantümcesiyle tanımlanan '(bir) şahıstı' koşaçlı ana tümceyi oluşturmaktadır; dolayısıyla da bu öğelerin koşaçlı ana tümcede bulunduğu ayrık yapıların devrik yapay-ayrıklara benzer bir görünüm sergiledikleri söylenebilir.

İngilizcedeki '*This/That is what...*' ve '*This is who...*' dizilişleriyle gösterilen devrik yapay-ayrık yapılara benzer Türkçe ayrık yapıların saptanmasında ise, tanımlanan öğelerin 'bu, şu, o' gösterme adılarını içermesi belirleyici rol üstlenmektedir. İlk olarak bütüncemizdeki 'bu' ve 'şu' adılarının odaklandığı Türkçe ayrık yapıları inceleyelim:

(16)

(a) Kokteylde Cengiz'e, yeni yayın yönetmenimiz Bahri Narman'ı çekiştirmiştim. **İşten atılmama neden olan *buydu***. Bizim camiada yayılmasını istediğin bir söylenti mi var, Cengiz'e anlatman yeter.

(Kukla, 2003: 15)

(b) ... Funda, asla Doğan gibi biriyle mutlu olamazdı. **Az önce söylemek istediğim de *buydu***. Doğan türünden insanlar Funda gibi nitelikli kadınlarla asla ciddi bir ilişki yaşayamazlar.

(Kukla, 2003: 207)

(c) "Karınızı Sinan Bozacıoğlu'nun öldürdüğünden bu kadar emin olabilirsiniz" dedim. "Orası beni ilgilendirmez. **Merak ettiğim *şu...***" Neyi merak ettiğimi çok da merak etmeden yüzüme baktı Kadir Güler.

(Son Ceset, 2004: 92)

(d) "Allah Allah! " dedim devam etsin diye. Sigaramdan derin bir nefes de ben aldım. **"Yandıığım *şu abi*"** dedi sesinde yeni bir heyecanla. "Arabaya yer bulmuş olsak ben de giderdim yanında. Bir şey olmazdı o zaman. Korurdum. Bir şey yapamazlardı... "Allah Allah" dedim yeniden.

(Son Ceset, 2004: 77)

(16a-d) örnekleri başta ‘this’ ve ‘that’ gösterme adlarının bulunduğu İngilizcedeki devrik-yapay yapılarına örnek oluşturabilecek yapılardır. İngilizcede ‘this’ gösterme adının genellikle bir önceki tümceyle artgönderimsel bir ilişki kurma görevinin, bütüncemizden elde edilen bulgulara göre Türkçede (16a-b) örneklerindeki gibi ‘bu’ adılı ile sağlandığı gözlemlenmiştir. (16c-d) örneklerinde ise ‘şu’ adılı’ koşaçlı ana tümceyi oluşturarak odaklanmıştır. Bu adıl, (16c) örneğinde ‘Merak ettiğim’, (16d) örneğinde ‘Yandığım’ ortaç yantümcesiyle tanımlayıcı bir ilişki içerisindedir ve kendisinden sonra gelen tümcelerdeki anlatılara gönderimde bulunmaktadır; yani tümcede tanımlanan öge olarak bulunan bu adıl bu kez öngönderimsel olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla İngilizcede ‘this’ ve ‘that’ gösterme adlarının bağlama göre artgönderimsel ya da öngönderimsel olmaları, bu yapılara benzeyen (16c-d) örneklerindeki gibi Türkçe ayrıklardaki gösterme öğelerinin bağlama göre farklılaştığı ileri sürülebilir.

‘This is who...’ gibi devrik yapay-ayrıklara örnek oluşturabilecek yapılarda ise ‘o, bu, şu’ gösterme adlarının² koşaçlı ana tümcede yer aldığı görülmektedir:

(17)

(a) Rembrandt Van Rijn (1606-1669) 17. yüzyılın yarattığı eşsiz sanatçılardan biri olarak bu özel çevre içindeki yerini alır. **Resme ışık-gölge kullanımıyla büyüleyici bir atmosfer sağlayan odur.** Kendi yaşama sevincini, kederlerini, yalnızlığını ifade ettiği bir dizi kendi portresi, kıyaslanacak örneklerin kolaylıkla bulunamayacağı bir değerdir.

(Resim Sanatının Tarihi, 1999: 218)

(b) Doğan’ın adını duyunca, jeton düştü; bunlar üvey kardeşimin peşindeki adamlardı. Anlamadığım konu ise Doğan’la konuşmamı istemeleriymi. **Doğan’ı öldüren bunlar değil miydi? Nasıl olur da öldürdükleri biriyle irtibata geçmemi isteyebilirlerdi?**

(Kukla, 2003: 246)

(c) Sivas Kongresi... bu kongreye beşi Erzurum Kongresi’nce seçilen Temsilciler Kurulu üyeleri olmak üzere on bir ilden gelen delegelerle 38 kişi katılmıştır. **Sivas Kongresi’ne katılanlar şunlardır:** Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Rauf Bey, ...

(Türk Devrim Tarihi, 2003: 72)

(17a-c) örneklerinin baştaki 'this' gösterme adılı ve 'who' ilgi adılının bulunduğu İngilizce devrik yapay-ayrıklara benzedikleri ileri sürülebilir; çünkü devrik yapay-ayrıklardaki Ne-ilgi adılının anlambilimsel işlemine uygun olarak, bu ayrıklarda kullanılan adılar da, [+insan] anlambilimsel özellikli öğelere gönderimde bulunmaktadır. (17a) örneğinde '...atmosfer sağlayan' ortaç yantümcesi dilbilgisel özne görevindedir ve 'odur' koşaçlı ana tümcesi arasında tanımlayıcı bir ilişki kurmaktadır. Koşaçlı ana tümcedeki 'o' adılı [+insan] anlambilimsel özellikli 'Rembrandt Van Rijn' AÖ'ne gönderimde bulunmaktadır. Benzer olarak (17b) örneğinde de 'Doğan'ı öldüren' ortaç yantümcesi, 'değil' olumsuz sözcüğü ve '-mI' soru klitiği ile 'bunlar' adılının bulunduğu koşaçlı ana tümceyi tanımlamaktadır. Bu ayırık yapıda da, odaklanan 'bunlar' adılı bir önceki söylem bağlamındaki [+insan] anlambilimsel özellikli 'üvey kardeşimin peşindeki adamlar' AÖ'ne gönderimde bulunmaktadır. (17c)'de ise, koşaçlı ana tümcede bulunan 'şunlar' adılı odaklanmaktadır; ancak bu kez bu adıl öngönderimsel bir işlev yüklenerek 'Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Rauf Bey ...' gibi [+insan] anlambilimsel özellikli AÖ'lerine gönderimde bulunmaktadır. Dolayısıyla bu tür Türkçe ayırık yapılarda da odaklanan öge konumunda bulunan öğelerin gönderimlerinin bağlama göre değişkenlik gösterdiği ileri sürülebilir. Sonuç olarak, İngilizce devrik yapay-ayrıklarda koşaç öğesiyle birlikte başta kullanılan 'this' ve 'that' öğeleriyle eşleşen 'bu, şu, o' adıları bütüncemizden elde edilen bulgulara göre, Türkçe ayrıklarda tümce-sonunda kullanılmakta ve koşaçlı ana tümceyi oluşturmaktadır. Ne var ki, bu öğelerin koşaçlı ana tümce olarak başta kullanıldığı Türkçe ayırık yapılar da olasıdır; ancak bütüncemizde böyle örneklere rastlanmamıştır.

Bütüncemizde, Collins'in (1991) *Bu-ayırık yapılarının devrik yapay-ayrıklar olarak sınıflandırdığı 'This is where Douglas lives' gibi yapılara benzer Türkçe ayırık yapılar da saptanmıştır; ancak bu ayırık türü, (10d) örneğinde kullanılan 'yer' nitem sözcüğünün, koşaçlı ana tümce görevi üstlenmesiyle oluşturulabilmektedir:*

(18)

(a) 'Görevim var. Bu yaz kampta çalışacağım' diyordu. Kamp dediği de izci kampı değil ha, ciddi komando eğitimi yapılan yer. Babam:.....

(Kukla, 2003: 43)

(b) Sepetçiler Kasrı'ndaki restoranı duymuştum. **Gazetecilerin takıldığı bir yer değildi.**

(Kukla, 2003: 146)

(18a-b) örneklerindeki işaretlenen yapılar, İngilizcedeki devrik yapay-ayrık yapılardan *'this is where...'* dizilişindeki yapılara benzer Türkçe ayrık yapı örnekleridir; ancak görüldüğü gibi, İngilizcede 'place' gibi bir yer adlı içermeden *'where'* (nerede) Ne-sözcüğüyle bir yerin tanımlanmasını anlatan yapılara benzer Türkçe yapılarda 'yer' nitem sözcüğü, açıkça kullanılmaktadır. Bu sözcük de tıpkı (15) ve (16) örneklerindeki gibi, ortaç yantümcesinin sözlüksel başı olarak değil, koşaçlı ana tümce olarak ayrık yapı içerisinde yer almaktadır; çünkü (18a)'daki [+olumlu] yargı bildiren ayrık yapıda 'yer' ögesi koşaçta bulunmaktadır, (18b)'de ise [-olumlu] bir yargı vardır ve 'yer' ögesi olumsuzluk bildiren 'değil' sözcüğüyle birlikte koşaçlı ana tümceyi oluşturmaktadır. Görüldüğü gibi, Collins'in (1991) temel yapay-ayrıklar ve devrik yapay-ayrıklar olarak sınıflandırdığı *Bu*-ayrıklarına benzer yapılar Türkçede de bulunmakta, ancak bu yapılar tanımlanan ya da odaklanan öğelerin farklı konumları tutmaları ve farklı sözcük seçimleriyle İngilizcedekilerden sözdizimsel olarak ayrılmaktadırlar. Bunun yanı sıra, bütüncemizde Collins'in (1991) *Ne*-ayrık yapıları ve *Bu*-ayrık yapılarıyla benzerlikler taşıdığını belirterek ayrık yapı sınıflandırmasına dahil ettiği *'All the car needs is a new battery'* gibi tümce-başındaki *'All'* ögesiyle kurulan *Tek*-ayrık yapılarına benzer Türkçe örnekler de bulunmaktadır:

(19)

(a) Aklındaki bölük pörçük düşünceleri birleştirmeye ve bir sonuca varmaya çalışıyordu. **Tek bildiği, kovaladığı ve oldukça kurnaz olduğuna emin olduğu adamı, bu kadar kolay ele geçirmelerinde bir tuhaflık olduğuydu.**

(Bor Büyüsü, 2003: 183)

(b) Çeteyi kuran yöneticiler onlardan desteklerini hiçbir zaman esirgemediler. **Tek istedikleri biraz dikkatli olmalarıydı. Hükümet için işin kitabına uygun yürütmesi çok önemliydi.**

(Kukla, 2003: 167)

Yukarıdaki örnekler, İngilizcede ‘only’ nicelik bildiren sözcüğünün ‘thing’ adını niteleyerek ‘the’ belirleyeni ile kurdukları ‘*the only thing...*’ gibi temel yapay-ayrıklara anlamsal açıdan benzeyen; ancak başta ‘*all*’ ögesinin bulunmasıyla *Tek*-ayrık yapıları olarak adlandırılan yapılara örnek oluşturabilecek Türkçe ayrıklardır. Türkçede bu tür ayrıklar, sözdizimsel olarak İngilizce *Ne*-ayrık yapılarıyla eşleşen Türkçe ayrık yapılara benzemektedirler, yani bu tür ayrıklar ‘tek’ nicelik bildiren sözcüğün ortaç yantümcesini nitelemesiyle *Ne*-ayrıklarıyla eşleşen yapılara, bu ortaç yantümcesinin bir sözlüksel başı olmamasıyla da temel yapay-ayrıklara benzemektedirler. Örneğin nicelik bildiren ‘tek’ sözcüğü (19a)’da bildiği’, (19b)’de ‘istedikleri’ ortaç yantümcelerini nitelemekte; bu ortaç yantümceleri de kendilerinden sonra gelen koşaçlı ana tümceyle tanımlayıcı bir ilişki kurmaktadırlar. Ancak *Tek*-ayrık yapılarına benzeyen bu tür ayrıklarda nicelik bildiren ‘tek’ sözcüğünün kullanılması, bu sözcüğün bir ortaç yantümcesini nitelemesi, nitelenen bu ortacın sözlüksel bir başının olmaması ve koşaçlı ana tümceye bağlanması, araştırmacıyı aynı özellikleri sergileyen yapıların da ayrık yapı olarak belirlenmesi hatasına götürebilir. Bütüncemizde böyle bir örnek saptanmıştır:

(20)

.... mucizeler böyledir. Şaşkınlığımız, heyecanımız, merakımız kaybolur. **Burada tek mutlu olan mantığımızdır**; alışkın olduğu duruma yeniden dönmüş, işler yoluna girmiştir.

(Kukla, 2003: 102)

Örnek (20), yukarıdaki (19a-b) örneklerine sözdizimsel açıdan benzemektedir; ancak burada ‘tek’ nicelik sözcüğüyle nitelenen ortaç yantümcesi, koşaçlı ana tümceye tanımlama değil, niteleme ilişkisi içerisinde bağlanmaktadır, çünkü ‘mantığımızdır’ koşaçlı ana tümcesi ‘mutlu olan’ ortaç yantümcesiyle nitelenerek, oyucunun zihninde ‘mutlu mantık’ AÖ’ni tetiklemektedir. Dolayısıyla bu çalışmada bu tür yapılar, ayrık yapı olarak sınıflandırılmamıştır.

Son olarak, Collins’in (1992) incelediği bir diğer ayrık türü de ‘*There were/weren’t a (lovely) girl waiting at the airport*’ gibi *Var*-ayrık yapıları’dır. Ancak İngilizcede başta kullanılan ‘there’ ögesiyle oluşturulan bu yapılar Türkçede ‘var’,

'yok' ve 'ol-' öğeleriyle kurulmaktadır. İlk olarak bütüncemizde saptadığımız 'var' ögesiyle kurulan Türkçe ayırık yapıları inceleyelim:

(21)

(a) Bir otomobilin bagajında yasal nedenlerle olması gereken ıvır zıvırın dışındaki tek şey bir yumak haline getirilmiş uzunca bir telefon kablosuydu. **Bir ucunda telefonun altındaki prize giren duy vardı.** Öbür ucundan açık teller sarkıyordu.

(*Son Ceset*, 2004: 240)

(b) İngiliz Amirali Robeck'in yazanağındaki görüş doğrudur. **Anadolu eylemini İstanbul'da Savaş Bakanlığında destekleyen komutanlar vardır.** Bunlardan biri Fevzi Paşa (Çakmak), öbürü Albay İsmet (İnönü)'dür.

(*Türk Devrim Tarihi*, 2003: 85)

(21a) örneğinde, 'Bir ucunda telefonun altındaki prize giren' ortaç yantümcesi 'duy' AÖ'ni, (21b)'de 'Anadolu eylemini İstanbul'da Savaş Bakanlığında destekleyen' ortaç yantümcesi 'komutanlar' AÖ'ni niteleyerek, bu öbikle birlikte özne görevi yüklenmekte ve yüklem işlevi gören koşaçlı ana tümceye bağlanmaktadır. (21a-b) örnekleri, İngilizcedeki *Var*-ayırık yapılarına benzeyen ayırık yapılara örnek gösterilebilecek yapılardır; çünkü tıpkı İngilizcede olduğu gibi Türkçede de bu tür ayırık yapılar, karmaşık bir olayın ya da durumun varlığını ya da gerçekleşmesini kodlayan yapılardır. Ancak İngilizcede tıpkı *O*-ayırıklarındaki 'it' ögesi gibi, *Var*-ayırıklarındaki 'there' ögesi de bir söz uzatım ögesidir ve yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi, Türkçede bu tür bir öge bulunmadığından, *Var*-ayırık yapılarına benzeyen bu örneklerdeki gibi ayırık yapılarda 'there' ögesine karşılık gelen 'var' ögesi kullanılmakta ve koşaçlı ana tümceyi oluşturmaktadır. Bütüncemizde koşaçlı ana tümceyi oluşturan bu ögenin ortaç yantümcesinden önce kullanıldığı iki örnek de saptanmıştır:

(22)

(a) Burası apaçık bir bilardo salonuydu. Evet, bir amerikan bar **vardı** caddeyi gören, köşeye mevzilenmiş.

(*Son Ceset*, 2004: 139)

(b) Söyleyeceği daha önemli şeyler varmış gibi sustu. Cevap vermedim. **Belki de vardı söyleyeceği daha önemli şeyler.** Bıraktım konuşsun.

(*Son Ceset*, 2004: 29)

(22a) örneğinde ‘var’ ögesi, ‘caddeyi gören’ ve ‘köşeye mevzilenmiş’ ortaç yantümcelerinden önce ve bu ortaç yantümcelerinin nitelediği ‘bir amerikan bar’ AÖ’den sonra kullanılmıştır. (22b) örneğinde de yine ‘var’ koşaç ögesi ‘söyleyeceği’ ortacından sonra kodlanmıştır. Ancak Türkçede ortaç nitelenen öbek olmaksızın da özne dilbilgisel rolünü üstelenebilmektedir. Çalışmamızda bu yapılar da Türkçede ayrıık yapılar olarak ele alınmıştır:

(23)

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bu gerçek yapısını, çeşitli kesimlerden gruptardan oluşmasını, bu oluşumda büyük toprak sahibi ağa ile ticaret kesiminden din adamlarının, aşiret başkanlarının, dinsel akım önderlerinin sivil-asker aydınlarla anlaşmasını **eleştirenler**; devrimci aydın kesimi, ulusal eylemin önderi Mustafa Kemal'i **yerenler**, ödün vermekle suçlamak **isteyenler vardır.**

(*Türk Devrim Tarihi*, 2003: 122)

(23) örneğinde işaretli öğeler ortaçları göstermektedir. Burada ortaç, herhangi bir ögeyi nitelemeksizin tümce içerisinde özne işlevi görmekte ve ‘vardır’ koşaç ana tümcesine bağlanarak bir ayrıık yapı oluşturmaktadır.

Ayrıca, bütüncemizde İngilizcedeki ‘*There are not many people who would step in*’ gibi *Var*-ayrıık yapılarıyla anlambilimsel benzerlik gösteren Türkçe ayrıık yapı örnekleri de saptanmıştır. Türkçede bu tür ayrııklar, sözlüksel başa sahip bir ortaç yantümcesinin, ‘var’ ögesinin olumsuz olan ‘yok’ ögesiyle kurulduğu koşaçlı ana tümceye bağlanmasıyla oluşan yapılar olarak tanımlanabilir:

(24)

(a) Masama oturup, bilgisayarımı yeni açmıştım ki yayın yönetmeni asık bir suratla karşımda dikilerek, sabahki toplantıya neden gelmediğimi sormaya bile gerek görmeden, takip etmem gereken haberleri peşpeşe sıraladı. **Kaybedecek zaman yoktu**, hemen işe koyulmam, ardı ardına telefonlar etmem, randevular almam, görüşmeler yapmam gerekiyordu.

(*Kukla*, 2003: 56)

- (b) *Minber* savaşta uğranılan yenilgiye karşın,halka moral vermeye çalışıyor ve, "Kötümserliği haklı gösterecek bir belirti yok. Şimdi harbin yaraları sarılmalıdır," diyordu.

(*Türk Basın Tarihi*, 2003: 117)

(24a-b) örnekleri, İngilizcedeki 'there + koşaç + not' dizilişinden oluşan varlıksal ayrıklara benzer Türkçe ayrık yapılarıdır. (24a) örneğinde 'Kaybedecek' ortaç yantümcesi 'zaman' AÖ'ni nitelemekte ve 'yok' koşaç ana tümcesine bağlanmaktadır. Benzer biçimde, (24b) örneğinde de 'Kötümserliği haklı gösterecek' ortaç yantümcesi 'bir belirti' belirsiz AÖ'ni niteleyerek 'yok' koşaç ana tümcesine bağlanmaktadır. Bunun yanı sıra, bütüncemizden elde edilen bulgulara göre, koşaç ana tümcesi 'yok' ile oluşturulan bu tür ayrık yapılardaki ortaç yantümcelerinden sonra gelen öğelerin büyük bir çoğunlukla 'yok' ögesinin [-olumlu] anlamsal özelliğine koşut olan 'hiç' ya da 'hiçbir' gibi olumsuz nicelik bildirme sözcükleriyle nitelendikleri de gözlemlenmiştir:

(25)

- (a) "Sorunlarımızla seni rahatsız ettiğimiz için çok özür dilerim." dedim işi alaya vurarak. "Ne yazık ki bu konuda yapabileceğim *hiçbir şey yok*, ama sana akıllıca bir yol önerebilirim. Birimizin yanında ötekenden söz etmezsin olur biter."

(*Kukla*, 2003: 128)

- (b) Karavan her ne kadar büyüklüğü ile dikkat çekse de diğer araçların arasında ilk anda görülüyordu. *Kaybedecek hiç zamanları yoktu*. Hemen resepsiyona girdiler ve üç oda istediklerini, birazdan üç kişinin daha geleceğini söylediler ve iki günlük oda ücretini peşin ödediler.

(*Bor Büyüsü*, 2003: 137)

- (c) Bigadiç... *Kayanın arkasında kaçacak hiçbir yer yoktu*. Ayrıca, tepeden turnağa silahlı bu kadar kalabalık bir grupla başa çıkmaları da mümkün değildi.

(*Bor Büyüsü*, 2003: 143)

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, ortaç yantümcelerinden sonra gelen ve bu yantümcelerle birlikte 'yok' ile oluşturulan koşaç ana tümcesine bağlanan öğeler, (25a) ve (25c)'de 'hiçbir', (25b)'de 'hiç' olumsuzluk bildiren nicelik sözcükleriyle nitelenmişlerdir. Dolayısıyla 'yok' ögesi ile kurulan Türkçe ayrık yapılardaki başın, 'var' ile kurulan ayrık yapılardaki baştan farklı özellikler

sergiledikleri ileri sürülebilir; çünkü 'yok' ögesinin yer aldığı ayrıklardaki baş, bu ögenin anlamsal içeriğine uygun olan nicelik bildirme sözcüğü seçmesini çoğu kez gerekli kılmaktadır.

'Yok' ile kurulan ayrık yapılarda bir ortaç yantümcesi hem doğrudan nitelediği hem de yukarıdaki gibi nicelik sözcükleriyle nitelenen bir sözlüksel baş ile birlikte, tümcede özne işlevi yüklenirken, 'yok' ögesi yüklem işlevini üstlenmektedir; ancak bu yapılardaki ortaç yantümceleri de niteledikleri bir öbek ya da öbekler olmaksızın özne dilbilgisel rolünü üstlenebilmektedir:

(26)

(a) Kız kahvemi hazırlarken iskemlenin üzerinde yüz seksen derece dönüp bilardo masasının başındakilere baktım. Devam ediyorlardı. **Bana bakan yoktu.** İyi bir yerdi burası.

(*Son Ceset*, 2004: 140)

(b) Birbirine uyumsuz adımlarla yürümeye başladık. **Allah'tan gelen giden yoktu.** Bir başka barın önünden geçtik.

(*Son Ceset*, 2004: 173)

(26a) örneğinde 'Bana bakan', (26b) örneğinde 'Allah'tan gelen giden' ortaç yantümcelerinin başı bulunmamaktadır; yani başsız ortaç yantümceleri özne işlevi görebilmekte ve 'yoktu' koşaç ana tümcesine bağlanarak bir ayrık yapı oluşturabilmektedirler. Görüldüğü gibi, bu tür ayrık yapılar da, tıpkı (21a-b) ve (23) örneklerindeki 'var' ögesinin ayrık yapılarda tümce-sonunda konumlanması gibi, genelde tümce sonunda konumlanmakta, yani ortaç yantümcesinden önce yer almaktadırlar; ancak, bütüncemizde 'yok' ögesinin ortaç yantümcesinden önce kullanıldığı sadece bir ayrık yapı örneğine de rastlanmıştır:

(27)

Eve döndüğümde telesekreterde not falan bırakmış birileri var mı yok mu diye bakmıyordum. **Baksam da yoktu arayan zaten.** Adını vermeden yardım isteyen kadın bile terk etmişti beni.

(*Son Ceset*, 2003: 14)

Örnek (27), 'yok' ögesinin ortaç yantümcesinden önce geldiği bir ayırık yapıdır. Burada başsız olan 'arayan' ortaç yantümcesi, 'yoktu' koşaç ana tümcesinden sonra kullanılmıştır; dolayısıyla da bu tür ayırık yapıların hem 'ortaç yantümcesi + koşaçlı ana tümce' hem de 'koşaçlı ana tümce + ortaç yantümcesi' dizilişine izin verdiği söylenebilir.

Son olarak, ortaç yantümcesi ve 'var/yok' ögeleriyle kurulan ayırık yapıların yanı sıra, bütüncemizde ortaç yantümcesi ve 'ol-' yardımcı eylemiyle oluşturulan koşaçlı yapılar da, ayırık yapılar olarak sınıflandırılmıştır:

(28)

(a) Baktım arıza giderilecek gibi değil, bir taksiye atlayıp eve geldim. **Hayatımı kurtaran da işte bu taksi oldu.** Çünkü katiller benim siyah BMW'yi bekliyordardı.

(Kukla, 2003: 37)

(b) Caravaggio, yoğun ve lirik bir realizm duygusunu alışılmadık bir ışık hüneriyle sarıyordu. **Bu sanatçıdan en çok etkilenen Fransız ressamı Georges de la Tour oldu** (1593-1652). La Tour'un gerek gün ışığını kullandığı, gerekse bir tek kandille aydınlattığı resimlerinde, insan grupları sessiz ve esrarlı bir şiirsel atmosferle sarılır.

(Resim Sanatının Tarihi, 1999: 186)

Örnek (28a) ve (28b), tıpkı 'var' ve 'yok' sözcüklerinin kullanıldığı yapılar gibi, koşaçlı yapılar olarak çözümlenmiştir. Bu yapılar 'ol-' yardımcı eylemiyle kurulan ayırık yapılara örnek olarak verilmiştir; çünkü bu yapılarda da bir ortaç yantümcesi bulunmakta, bu yantümce koşaçlı ana tümceyle birleşmektedir. Sözdizimsel açıdan bakıldığında, (28a-b) örneklerindeki yapılar, yukarıdaki ortaç yantümcesi + sözlüksel baş + koşaç dizilişini izleyen *Var*-ayırık yapılarına benzeyen Türkçe ayırık yapılarla aynı özellikleri paylaşmaktadırlar. Ancak anlambilimsel bir değerlendirme yapıldığında aynı sonuca ulaşmak güçtür; çünkü bu tümcelerdeki 'ol-' yardımcı eylemi, yukarıda sözünü ettiğimiz varlıksal bir yapı sergileyen, yani bir anlamda sahiplik bildiren 'var/yok' ögeleriyle kurulmuş koşaçlı tümcelerin aksine, söz konusu tümceye 'haline gelme, oluşma' anlamı katmaktadır. Bir ortaç yantümcesi ile 'ol-' koşaçlı ana tümcenin birleşimiyle oluşan bu yapılardan (28a)

örneğinde ‘...hayatımı kurtaran’ ortaç yantümcesi, ‘bu taksi’ AÖ’ni niteleyerek; (28b) örneğinde de ‘...etkilenen’ ortaç yantümcesi, ‘Fransız ressamı Georges de la Tour’ AÖ’ni niteleyek ‘oldu’ koşaçlı ana tümcesine bağlanmaktadır. Bunun yanı sıra, bütüncemizde Türkçede başsız ortaç yantümcesinin ‘ol-’ yardımcı eylemine bağlandığı yapılar da gözlemlenmiştir:

(29)

(a) "Bunu söylerken tek tek üçtünün de yüzüne bakmayı ihmal etmedim. **Karşı çıkan *olmadı***, ben de sözlerimi sürdürdüm: "Geçici bir çözüm olarak Emniyet bize koruma verecek. En azından olay aydınlanıncaya kadar."

(*Kukla*, 2003: 334)

(b) "Bir araba geçmiş üstünden" dedi". Gece karanlıkta. **Gören, duyan *olmamış***".
Levent çıkışına giden şeride girmiştim iyice.

(*Son Ceset*, 2004: 187)

Yukarıdaki örneklerde ortaç yantümcesinin başı bulunmamaktadır. (29a) örneğinde ‘karşı çıkan’ ortaç yantümcesi, kendisinden sonra herhangi bir öğeyi nitelemeden koşaçlı ana tümceye bağlanmıştır. Benzer bir durum (29b) örneği için de geçerlidir; ancak buradaki yapı iki ayrı ortaç yantümcesi içermektedir. Bunlardan ilki ‘gören’, diğeri ise ‘duyan’ ortaç yantümcesidir. Bu ortaç yantümcelerinin de bir başı bulunmamakta ve doğrudan koşaçlı ana tümceye bağlanmaktadır. Sonuç olarak tıpkı *var* ve *yok* öğeleri içeren Türkçe ayırık yapılarda olduğu gibi, bu tür ayırıklarda da başsız olsun olmasın bir ortaç yantümcesi ve koşaçlı ana tümce arasında kurulan tanımlayıcı bir ilişki söz konusudur.

Türkçedeki ayırık yapıların sözdizimsel özellikleri, bu yapılardaki öğelerin tematik yapı ve bilgi yapısı özelliklerinin, dolayısıyla da metinsel işlevlerinin belirlenmesinde temel rol oynamaktadır. Bu nedenle bundan sonraki bölümlerde ayırık yapıların söylem-edimbilimsel işlevlerini ortaya koyacak özellikler ele alınacaktır. İlk olarak bütüncemizin çözümlenmesinden elde edilen bulgular ışığında, Türkçe ayırık yapıların tematik yapısını inceleyelim.

3. 3. 2. Türkçede Ayrık Yapıların Tematik Yapısı

Tematik dizge, çalışmamızın kuramsal bölümünde de belirttiğimiz gibi, dilin bilgi iletme özelliğini sağlayan dizgelerden biridir. *Tema-rema* ilişkisiyle açıklanan bu dizgede *tema*, genellikle iletinin hareket noktası olarak tümce-başında kodlanırken, iletinin geri kalan kısmı da *rema* olarak *temadan* sonra kodlanmaktadır (Halliday, 2004: 64). Bu belirleme, iletideki *verilmiş* ve *yeni* bilginin temsilleştirilmesinde, yani iletinin bilgi yapısının çözümlenmesine temel oluşturduğundan, Türkçe ayrıkların tematik yapısının, bilgi yapısından önce incelenmesi uygun görülmüştür; çünkü bir iletinin hem tematik yapısı hem de bilgi yapısı belirlendikten sonra, iletinin metinsel işlevi belirlenebilir. Bu amaç doğrultusunda, bütüncemizin çözümlenmesinden elde edilen bulgulara dayanarak ayrıık yapıların tematik yapısını bir önceki bölümde yaptığımız sözdizimsel sınıflandırmaya göre inceleyelim:

Hem [+insan] hem de [-insan] anlambilimsel özellikli öğeleri odaklayabilen ve bu odaklamanın doğrudan ortaç yantümcesi tarafından gerçekleştirildiği *O*-ayrık yapılarına benzeyen Türkçe ayrıık yapılar, İngilizcedekinden farklı öğeler içerdiklerinden, bu tür yapılardaki *tema-rema* kodlamaları farklılaşmaktadır. Örneğin *'It was a sherry that Tom offered Sue'* gibi *O*-ayrık yapılarında 'a sherry' AÖ *temayı*, 'it' adılı ve koşaç ögesi dahil olmak üzere geriye kalan tüm öğeler *remayı* temsil ederken, Türkçede 'it' ve 'be' öğeleri bulunmamakta ve *tema-rema* çözümlenmesi ya ortaç yantümcesi ya da koşaçlı ana tümce üzerinde yapılmaktadır:

(30)

(a) "Doğan'dan mı söz ediyorsunuz?.....Evet, Doğan Sözmen." **Yanıtlayan Yalvaç'tı.** "Ne yazık ki kardeşinizin kullandığı araba yandı." Gözlerimin önüne az önce haberlerde izlediğim BMW'yi saran alevler geldi.

(Kukla, 2003: 73)

(b) Araba kullanmayı sevmiyordu, ama bu ülkede arabasız yaşamak da mümkün değildi. Eski model bir Toyota'sı vardı. **Sürekli sorun çıkartan bir arabaydı.** Hatta bir kez, otoyolun tam ortasında bozulmuş ve yolda kalıvermişti.

(*Bor Büyüsü*, 2003: 13)

(30a-b) örnekleri, özgün önermelerin ayrıklaştırılmış biçimlerini göstermektedir. Bu ayrık yapılar (30a) örneğinde ‘Yalvaç yanıtladı’, (30b) örneğinde ise ‘Araba sürekli sorun çıkarıyor’ önermelerinden türemişlerdir. Eggins (1994) ve Halliday’e (2004) göre, tümcenin hareket noktasının, yani tümce-başı öge ya da ögelerin *tema* olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu örneklerdeki özgün önermelerle ayrık yapılardaki *tema* ve *rema* çözümlenmelerinin farklı olduğu gözlenmektedir: (30a) örneğindeki ayrık yapının özgün önermesinde *tema* [+insan] anlambilimsel özelliğiyle ‘Yalvaç’, *rema* ise geriye kalan tüm ögeler olmaktadır; ancak ayrık yapıda ‘yanıtlayan’ ortaç yantümcesi *temayı*, ‘şehit’ AÖ ve bu öbikle birleşen ‘-Dir’ koşaç ögesi de *remayı* temsil etmektedir. (30b) örneğinde ise, yine özgün önermede *tema* olan ‘araba’ AÖ ayrık yapıda *remayı* temsil etmekte ve ‘sürekli sorun çıkartan’ ortaç yantümcesi *tema* konumuna geçmektedir. Sonuç olarak, özgün tümcelerdeki tematik yapıların ayrıklaştırma sürecinin İngilizcedeki O-ayrık yapılarına benzer anlambilimsel özellikler sergileyen Türkçe ayrık yapılarda da, *tema-rema* dizilişini değiştirdiği ve bu değişimin tümcede odaklanan öge üzerinde gerçekleştiği söylenebilir. Bütüncemizin çözümlemesinden elde edilen bulgular, ortaç yantümcelerinin tümcede yüklem işlevini de yüklenebildiklerini göstermektedir:

(31)

(a) Bu iki türlü karara varmış olanlar, Osmanlı Devletinin bir bütün olarak kalmasını **düşünenlerdir**. Osmanlı ülkesinin çeşitli devletler arasında paylaşılmasındansa, bu ülkeyi bütün olarak bir devletin kanadı altında bulundurmaya **yeğleyenlerdir**.

(*Türk Devrim Tarihi*, 2003: 38)

(b) Yaşamı mutluluğa indirgeyenler de ruhsal açıdan yoksul kimselerdir. Ruh zenginliğini kazanmış olanlar, yaşamı acısıyla, mutluluğuyla, ihanetiyle, çirkinliğiyle **kabul edenlerdir**. Onlar ki, kaybetme sanatını öğrenmişlerdir, bu yüzden yaşama katlanabilme yeteneğini geliştirmişlerdir."

(*Kukla*, 2003: 339)

(31a) örneğinin ilk tümcesinde, ‘düşünenlerdir’, ikinci tümcesinde ‘yeğleyenlerdir’ ortaç yantümcesi yüklem işlevindedir. İlk tümcede koşaçlı ana tümceyi, dolayısıyla da yüklemi oluşturan ‘düşünenlerdir’ ortaç yantümcesi konusal

tema olan ‘bu iki karara varmış olanlar’ özne ortaç yantümcesinden sonra gelmiş ve kendisinden önce gelen öğelerle birlikte *rema* olarak kodlanmıştır. İkinci tümcede, her ne kadar özne silinmişse de, bu tümcenin de öznesi ilk tümceninkiyle aynıdır, dolayısıyla burada da yüklem olan ‘yeğleyenlerdir’ ortaçlı yapısı *rema* olarak kodlanmıştır. (31b) örneğinde de ‘kabul edenlerdir’ ortaç yantümcesi yüklem işlevindedir ve bu ortaç yantümcesi konusal *tema* olan ‘ruh zenginliğini kazanmış olanlar’ özne ortaç yantümcesinden sonra gelerek *remayı* kodlamaktadır. Görüldüğü gibi, *O*-ayrık yapılarına benzeyen Türkçe ayrık yapılarda ortaç yantümcesi genellikle (konusal) *temayı* kodlamakta; ancak (31a-b) örneklerindeki gibi *remayı* da temsil edebilmektedir. Koşaçlı ana tümceler de, bu yapılarda, genellikle, tümce-sonunda yer aldığından *rema* olarak kodlanmaktadır. Ancak çalışmamızın kuramsal bölümünde de belirttiğimiz gibi, *O*-ayrık yapılarında *tema*, tümce içerisinde yüklenmekte, yani yapısal olarak yüklemcil bir tümleyici olarak sunulmaktadır, dolayısıyla da bu tür yapılardaki *temanın* temelde metinsel olan bir belirginliği temsil ettiği ileri sürülebilir. Bu nedenle İngilizce *O*-ayrık yapılarındaki *tema* ile bu yapılara benzeyen Türkçe ayrık yapılardaki *tema* farklılaşmaktadır; çünkü Türkçe ayrık yapılarda *tema*, yüklenmemekte, doğrudan ortaç yantümcesi olarak kodlanmaktadır; dolayısıyla da, iletinin ne hakkında olduğunun doğrudan ortaç yantümcesiyle verilmesi, bu yantümceleri konusal *tema*, geriye kalan tüm öğeleri de *rema* yapmaktadır. Böylece *rema* olarak kodlanan koşaçlı ana tümcenin iletinin önemli olan bölümünü temsilleştirdiği savlanabilir.

Bütüncemizdeki temel yapay-ayrık yapılara benzeyen Türkçe ayrık yapılarda ise, tematik yapı İngilizce *O*-ayrık yapılarına benzeyen Türkçe ayrık yapılardaki *tema-rema* çözümlmesine uyum göstermektedir; çünkü bu tür ayrık yapılarda ortaç yantümcesinin bir sözlüksel baş içermesi herhangi bir tematik farklılığa neden olmamakta, ortaç yantümcesi bu sözlüksel baş ile *temayı* kodlamaktadır ve geriye kalan tüm öğeler de *remayı* temsil etmektedir:

(32)

(a) Blake, neler oluyor Tanrı aşkına?" Ağzına dolan kan nedeniyle, Bergü'nin sesi boğuk çıkıyordu. "Senin korumaların sandığın kişiler, kutsal Armada Tarikatı'nın seçkin cellatlarıymış meğer." Blake alaycı bir ses tonu kullanmıştı. Adamların, cellat lafına alındıkları belliydi.

(*Bor Büyüsü*, 2003: 235)

(b) İslam resminin Arap dünyasında geliştiği bu ilk büyük döneminde yeniden hatırlanması gereken şey, yan resim okullarının çeşitli geleneksel etkilerin özgün bir sentezi olarak doğmuş olmasıdır. Bu sentezin meydana gelmesinde başka bir etken de maniheist resimdir.

(*Resim Sanatının Tarihi*, 1999: 137)

(c) "Yolu düz takip edin. İkinci sokaktan sağa dönün, bir kavşağa çıkacaksınız, sola devam edin, iki yüz metre sonra buralardakinden daha yüksek binalar göreceksiniz. Aradığımız yer orası."

(*Kukla*, 2003: 264)

Yukarıdaki İngilizce temel yapay-ayrık yapılarla benzeyen Türkçe ayrık yapı örneklerinde ortaç yantümcelerinin başı bulunmaktadır. (32a) örneğinde 'kişiler' başını niteleyen 'Senin korumaların sandığın' ortaç yantümcesi, bu AÖ ile birlikte *temayı* oluşturmaktadır. (32b) örneğinde, 'İslam resminin Arap dünyasında geliştiği bu ilk büyük döneminde yeniden hatırlanması gereken' ortaç yantümcesi 'şey' baş-nitem sözcüğünü niteleyerek, bu sözcükle birlikte tümcenin *temasını* oluşturmaktadır. (32c) örneğinde ise, 'Aradığın' ortacının sözlüksel başı 'yer' nitem sözcüğüdür ve bunlar da yine tümcede *temayı* kodlamaktadır. Bu ortaç yantümceleri ve niteledikleri öğelerin dışında kalan tüm öğeler de *rema* olarak kodlanmıştır. Ancak ortaç yantümcesi, nitelediği öge ile birlikte tümce-sonunda yer alabilmekte, bu durumda *tema-rema* ilişkisi değişmektedir:

(33)

Ne tepki vereceğimi merak ederek yüzüme baktı. Herhangi bir tepki vermemeye çalıştım. Aklıma soracak bir şey gelmişti ama, sormadım. **Belediyenin bizim apartmanların aşağısından geçen derenin üzerini üç yıldır neden kapamadığı değildi soracağım şey.** Bıraktım konuşsun.

(*Son Ceset*, 2004: 29)

Örnek (33)'te 'soracağım' ortaç yantümcesi ve bu yantümce tarafından nitelenen 'şey' nitem sözcüğü, tümce-başında değil, tümce-sonunda yer almaktadır. Dolayısıyla Halliday'e (2004) göre, tümce-başında konumlanması gereken ve iletinin hareket noktasını gösteren *tema*, bu kez ortaç yantümcesi olmamaktadır. Görüldüğü gibi, 'the one who....', 'the thing which'..., 'the place where...' dizilişi sergileyen temel yapay-ayrık yapılarda, çalışmamızın kuramsal bölümünde sözünü ettiğimiz gibi, sıfat yantümcesiyle adıl grup olarak işlev gören öğeler tümcenin *temasını* ve geriye kalan tüm öğeler de *remayı* kodladığından, bu yapılara benzeyen Türkçe ayrık yapılarda da aynı tematik dizgenin bulunduğu ileri sürülebilir.

Bunun yanı sıra, Collins'in (1991) sınıflandırmasında sıfat yantümcesinin nitelendiği adıl grup olarak işlev gören öğelerin 'tek' nicelik sözcüğüyle de nitelendiği temel yapay-ayrık yapılara benzeyen Türkçe ayrıklardaki tematik yapıda da ortaç yantümceleri *temayı*, geriye kalan öğeler de *remayı* kodlamaktadır:

(34)

(a) Alkolün etkisi ile ortalık yumuşamış, hüzünlü bir eğlence başlamıştı. **Ama gerçekten eğlenen tek kişi, Kadir'di.**

(*Bor Büyüsü*, 2003: 48)

(b) Son üç yıla kadar ben de gazeteciliğin bir günü ötekine benzemeyen, sizi farklı insanlarla, farklı olaylarla karşılaştıran, heyecan verici bir meslek olduğu kanısındaydım. Sonra aslında günlerimizin birbirinin aynı olduğunu fark ettim. Evet, olaylar farklıydı, insanlar farklıydı, **ama değişmeyen tek şey bizim haber peşinde koşturmamızdı.** Bu durum hiç değişmiyordu.

(*Kukla*, 2003: 51)

Görüldüğü gibi, (34a)'da 'kişi' nitem sözcüğü, (34b)'de 'şey' nitem sözcüğü ortaç yantümcesinin yanı sıra, nicelik bildiren 'tek' sözcüğüyle de nitelenmektedir. Buradaki ayrık yapılar 'ama' ögesi ile başlamaktadır; ancak Halliday'in (2004) de belirttiği gibi, tümce-başında yer aldığı halde iletinin ne hakkında olduğu ile ilgili bir bilgi değeri taşımadığından, 'ama' ögesi 'konusal *tema*' değil, 'metinsel *tema*' olarak çözümlenmiştir. Burada konusal *tema* olan ortaç yantümcelerdir; çünkü bu yantümceler (34a-b)'deki tümcelerde iletinin anlamlı yapısının bir parçası olan ilk kuruculardır. Dolayısıyla ortaç yantümcesi + 'tek kişi/şey' kurucuları dışında kalan

tüm ögeler de *remayı* temsil etmektedir. Bu noktada İngilizce temel yapay-ayrık yapılara benzeyen Türkçe ayrıklarda, ortaç yantümcesinin sözlüksel başının olması, bu sözlüksel başın tanımlayacağı ögeyi belirginleştirmektedir. Bu belirginleştirmenin de düşünsel işlevi olduğu çıkarımı yapılabilir. Bu çıkarım da bizi, bu tür ayrık tümcelerdeki konusal *tema* olan ortaç yantümcelerinin niteledikleri ögelerin (nicelik bildiren tek sözcüğü olsun ya da olmasın), düşünsel önem taşıdıkları sonucuna taşımaktadır. Ancak bu sonuç, ortaç yantümcesiyle birlikte tümce-sonunda konumlanan 'tek şey' ögelerinin olduğu ayrık yapıların tematik çözümlemesiyle örtüşmemektedir:

(35)

Parti gazeteleriyle olan ilişkilerimiz sayesinde her türlü bilgiyi zamanında elde ediyoruz. **Gazetelerin gelecek Ocak'ta sona erecek kontratlarını yenilememiz bugün düşüneceğimiz tek şeydir...**

(Türk Basın Tarihi, 2003: 63)

Örnek (35)'te 'tek' nicelik bildiren sözcüğüyle öbikleşen 'şey' sözcüğü, 'bugün düşüneceğimiz' ortaç yantümcesi tarafından nitelenmektedir; ancak bu kez hem bu ortaç yantümcesi hem de nitelediği ögeler koşaçlı ana tümceyi oluşturmaktadır. Bu nedenle, yukarıdaki belirlemelerin aksine, ortaç yantümcesi ve nitelediği ögeler *tema* olarak çözümlenmemektedir. Ortaç yantümcesini nitelediği öge ile birlikte her zaman *temayı* kodlamadığı belirlemesi, İngilizcede *Bu*-ayrık yapıları altında sınıflandırılan devrik yapay-ayrık yapılara benzer 'kişi' ve 'yer' nitem sözcükleriyle kurulan Türkçe ayrık yapılardaki tematik dizge için de geçerli olmaktadır:

(36)

(a) *Orient* gazetesini Paris'te Nikolaidis adlı bir Rum çıkarmıştır. **Nikolaidis de çeşitli şantajlarla hünkardan para çekmeye uğraşmış bir kişidir.**

(Türk Basın Tarihi, 2003: 63)

(b) 'Oğlum yazları eve gel' deyince, 'Görevim var. Bu yaz kampta çalışacağım' diyordu. Kamp dediği de izci kampı değil ha, ciddi komando eğitimi yapılan yer. Babam: "Doğan bu nasıl komando kampı, siz asker misiniz?" diye soracak olmuştur bir gün.

(Kukla, 2003: 43)

(36a) örneği '*X was the one who...*'; (36b) örneği '*This is where...*' gibi İngilizce devrik yapay-ayrıklara benzer Türkçe ayrık yapılarıdır. (36a)'da 'Nikolaidis' AÖ konusal *temayı* temsil etmektedir. Burada 'bir kişi' belirsiz AÖ'ni niteleyen '...uğraşmış' ortaç yantümcesi bu AÖ ile birlikte tıpkı (35) örneğinde olduğu gibi, koşaçlı ana tümce olarak ayrık yapı içerisinde yer almaktadır ve *remayı* temsil etmektedir. Benzer olarak, (36b)'de 'ciddi komando eğitimi yapılan' ortaç yantümcesi 'yer' nitem sözcüğünü nitelemektedir; ancak burada *tema* ve *rema* olarak iki ayrı tematik kodlamayı belirlemek oldukça güçtür; çünkü bağlama bakıldığında ortaç yantümcesi nitelediği bu sözcükle birlikte doğrudan koşaçlı ana tümceyi oluşturmaktadır, ancak tek başına bir ayrık yapı oluşturduğu düşünülürse bu tümcenin tamamının *rema* olarak alınması gerekmektedir. Bu belirlemeyi destekleyecek bu tür başka bir örneğe bütüncemizde rastlanmamıştır.

Şimdi de, İngilizcede tümce-başında öncelenen '*this*' ve '*that*' öğelerinin bulunduğu, durup yeniden düşünme ihtiyacına işaret eden, dolayısıyla da temalaştırma işlevi gören devrik yapay-ayrık yapılara benzeyen Türkçe ayrıklardaki *tema-rema* ilişkisini bütüncemizden elde edilen bulgulara dayanarak açıklamaya çalışalım:

(37)

(a) Kuşkusuz bu cüretkarlıkları, yalnızca cesur oluşlarından kaynaklanmıyordu, aynı zamanda devletin içinde hala ne kadar güçlü olduklarını da gösteriyordu. **Beni korkutan da *buydu* işte.** Elimdeki bütün kanıtları, belgeleri sonunda Emniyet'e teslim etmek zorundaydım.

(Kukla, 2003: 275)

(b) Ulusumuzun, güçlü,mutlu ve sağlam bir düzen içinde yaşayabilmesi için devletin bütünü ile ulusal bir siyasa gütmesi ve bu siyasanın iç örgütlerimize tam uyumlu ve dayalı olması gereklidir. **Ulusal siyasa demekle anlatmak istediğim *şudur*:** Ulusal sınırlarımız içinde her şeyden önce kendi gücümüze dayanarak varlığımızı koruyup ulusun ve yurdun gerçek mutluluğuna ve bayındırlığına ulaşmak;.....

(Türk Devrim Tarihi, 2003: 111)

(c) Gözlerinde öfkenin yanında kazanmış olmanın vahşi gururu okunuyordu. **Sopayı yiyen, burnu kanayan *oydu*,** ama sonunda kazanmayı başarmış.....

(Kukla, 2003: 29)

- (d) Erzurum Kongresi bildirgesinin son maddesinde adı geçen ‘Heyeti Temsiliye’ ye (Temsilciler Meclisi) seçilen ve adları 29 Ağustos 1919’da Erzurum Valiliğine bildirilenler *şunlardır*: Mustafa, Kemal, Rauf Bey.....

(*Türk Devrim Tarihi*, 2003: 68)

- (e) Doğan'ın adını duyunca, jeton düştü; bunlar üvey kardeşimin peşindeki adamlardı. Anlamadığım konu ise Doğan'la konuşmamı istemeleri idi. **Doğan'ı öldüren bunlar değil miydi?** Nasıl olur da öldürdükleri biriyle irtibata geçmemi isteyebilirlerdi?

(*Kukla*, 2003: 246)

(37a-b) örnekleri İngilizcede ‘this/that is what...’ biçimindeki devrik yapay-ayrıklara benzeyen Türkçe örneklerdir ve İngilizcede tümce-başında yer alan ‘this’ ve ‘that’ gösterme adilleri *temayı* kodlarken, Türkçedeki ‘bu’ ve ‘şu’ adilleri tümce-sonunda kodlanmakta ve *remayı* temsil etmektedir; yani bu tür Türkçe ayırık yapılarda başsız ortaç yantümcesinin iletinin hareket noktası olarak konusal *temayı*, koşaçlı ana tümcenin de *remayı* kodladığı söylenebilir. (37c-e) örneklerindeki yapılar ise, İngilizcede ‘this/that is what...’ biçimindeki [+insan] anlambilimsel özellikli öğelere gönderimde bulunulan devrik yapay-ayrıklara benzer Türkçe örneklerdir. (37c) örneğinde iki tane ayırık yapı bulunmaktadır: ‘sopayı yiyen oydu’, ‘burnu kanayan oydu’. Bunun nedeni ‘sopayı yiyen’ ve ‘burnu kanayan’ olmak üzere özne olan iki ortaç yantümcesinin bulunmasıdır; dolayısıyla birbiriyle ilişkili bu yantümcelerin her ikisi de iletinin hareket noktasıdır ve iletinin ne hakkında olduğunu belirlediğinden konusal *tema* olarak çözümlenmiştir. Dolayısıyla koşaç ögesiyle birlikte ‘o’ adılı da *remayı* kodlamaktadır. Benzer olarak (37d) örneğinde de, iki tane ayırık yapı bulunmaktadır: ‘Erzurum Kongresi bildirgesinin son maddesinde adı geçen ‘Heyeti Temsiliye’ye (Temsilciler Meclisi) seçilen(ler) şunlardır’, ‘Erzurum Kongresi bildirgesinin son maddesinde adı geçen ‘Heyeti Temsiliye’ye (Temsilciler Meclisi) adları 29 Ağustos 1919’da Erzurum Valiliğine bildirilenler şunlardır’. Burada da yine, ‘-AN’ ortaçaştırma ekiyle oluşturulan iki tane başsız ortaç yantümcesi vardır. Bu ortaç yantümcelerinin iletinin hareket noktası olarak tümce-başında kodlandığı göz önüne alınırsa, konusal *temayı* ve koşaçlı ana tümce ile birlikte ‘şunlar’ adılının da *remayı* kodladıkları söylenebilir. (37e) örneğinde ise, ‘bunlar’ adıyla birlikte olumsuz yargı bildiren ‘değil’ ögesi koşaçlı ana tümceyi oluşturmaktadır ve tümcede *rema* olarak kodlanmaktadır. Dolayısıyla

da, ‘Doğan’ı öldürenler’ başsız ortaç yantümcesinin konusal *temayı* temsil ettiği söylenebilir. Görüldüğü gibi, İngilizce ayırık yapılarda ‘*this*’ ve ‘*that*’ gösterme adıllarının içleminde kendilerinden önce gelen önermenin/önermelerin bir özeti bulunduğundan ve bu işlevi tümce-başında kullanılan gösterme adılları yüklendiğinden, bu adıllar *tema* kabul edilebilirken, bu tür Türkçe ayırık yapılardaki adıllar başsız ortaç yantümcelerinden sonra kullanılmakta ve koşaçlı ana tümceyi oluşturarak *remayı* kodlamaktadır. Bütüncemizde ‘bu’ ve ‘şu’ gösterme adıllarının tümce-başında kullanıldığı ayırık yapı örneklerine rastlanmamıştır.

Bütüncemizin bulgularına göre, tümce-başındaki ‘All’ ögesiyle kurulan İngilizce *Tek*-ayırık yapılarına benzer Türkçe örneklerdeki tematik yapı da, nicelik bildiren ‘tek’ sözcüğünün nitelediği ortaç yantümcesinin *tema* olduğu, bu yantümcenin tanımlama ilişkisi kurduğu koşaçlı tümce ile birlikte geriye kalan tüm öğelerin de *remayı* kodladığı yönündedir:

(38)

(a) O öldürüleceğini biliyordu, kendini buna hazırlamıştı, **tek istediği katillerinin işledikleri cinayetlerin yanlarına kalmamasıydı.**

(Kukla, 2003: 92)

(b) Çeteyi kuran yöneticiler onlardan desteklerini hiçbir zaman esirgemediler. **Tek istedikleri biraz dikkatli olmalarıydı.** Hükümet için işin kitabına uygun yürütmesi çok önemliydi.

(Kukla, 2003: 167)

(38a) örneğinde ‘istediği’ başsız ortaç yantümcesi, (38b) örneğinde de ‘istedikleri’ başsız ortaç yantümcesi, nicelik bildiren ‘tek’ sözcüğüyle nitelenerek tümce-başında özne işlevini yüklenmekte ve konusal *temayı* temsil etmektedir. Bu öğelerin dışında kalan ve yüklem işleviyle tümce-sonunda yer alan koşaçlı ana tümceler ise *remayı* temsil etmektedir.

Türkçede ‘var’, ‘yok’ ve ‘ol-’ öğeleriyle oluşturulan *Var*-ayırık yapılarına benzeyen Türkçe ayırık yapıların tematik yapıları ise, İngilizceden oldukça farklıdır. Bunun nedeni, İngilizce *Var*-ayırık yapılarında başta kullanılan ‘there’ gibi bir söz uzatımı ögesi olması ve iletinin hareket noktası olarak belirlenmesidir; dolayısıyla

Türkçede böyle bir ögenin bulunmaması, bu iki dilde anlambilimsel olarak birbirlerine benzeyen ayırık yapıların tematik çözümlemesini farklılaştırmaktadır. Ancak burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta vardır: Halliday'ın her tümcede bir konu bulunduğu savı aşırılık olarak görülmektedir, buna bağlı olarak, varoluş anlatan, sunum işlevi taşıyan ve durum aktaran tümcelerin konusu olmadığı savunulmaktadır (Aksan, 2002: 17). Bu bakış açısına göre, varlık-yokluk ya da durum bildiren tümcelerde *tema-rema* olarak belirlenebilecek bir öge bulunmamakta, tümcenin tamamı *odak* olmaktadır (Gundel, 1985: 94; Valimaa-Blum, 1988: 21; Lambrecht, 1994: 137-146; Kuroda, 1972 ve Sasse, 1987'den aktaran Aksan, 2002: 17). Ancak biz bu çalışmada *Var*-ayırık yapılarına benzeyen Türkçe ayırık yapıların tematik yapı çözümlemelerini Halliday'ı (2004) temel alarak çözümledik. İlk olarak bu çözümlmeden elde edilen bulgulara göre, 'var' ve 'yok' öğeleriyle oluşturulan ayırık yapılardaki *tema-rema* ilişkisini ele alalım:

(39)

(a) Yapılan önemli değişikliklerden biri de şudur: **Kanunda o zamana kadar gazeteci sanıkların tutuklanmamasını gerektiren bir hüküm vardı.** Bu madde 1956'da kaldırıldı ve ondan sonra da öyle kaldı.

(*Türk Basın Tarihi*, 2003: 201)

(b) ....arkada kötü niyet aramak gerekir. **"Şimdi dış güçlerin de kullanmak istediği bir medya gücü var.** Bakan IMF'yle ilgili haberlere. Bunun örnekleri Türk medyasında görülüyor.

(*Türk Basın Tarihi*, 2003: 341)

(c) Modern Türkiye'nin kurucusu Atatürk'ün vermeye çalıştığı ideolojiyi eksiksiz alabilmiş bir nesil olarak kabul ediyorlardı kendilerini ve **yapamayacakları hiçbir şey yoktu güzel ülkeleri için.** Birkaç politikacının bunu anlamalarını ne bekliyorlardı ne de politik oyunlara alet olmaya niyetleri vardı.

(*Bor Büyüsü*, 2003: 6)

(d) Otursanıza dedim', demek zorunda olduğum için. 'Teşekkür ederim' dedi. Koltuğuma oturdu. Çantasını koltuğun dibine bıraktı. Sonra çevresine baktı hızla. Görecek ne varsa. **Görecek pek bir şey yoktu.** Sonra bana döndü. "Özel dedektiflerin bürosu olur sanırdım" dedi.

(*Son Ceset*, 2004: 20)

Yukarıdaki (39a-b) örneklerindeki yapılar, ‘var’ ögesiyle, (39c-d) örneklerindeki yapılar ise ‘yok’ ögesiyle oluşturulmuş Türkçe ayırık yapılar olarak belirlenmiştir. Bu tür ayırık yapılar, ortaç yantümcesi ve bu yantümce tarafından nitelenen bir sözlüksel başın koşaç ana tümcesiyle bağlanması yoluyla oluşturulmuştur. Tematik olarak bakıldığında, İngilizcede tümce-başında kullanılan ve varlık özelliği gösteren ‘there’ ögesi *tema* olurken, Türkçede bu ögeye karşılık gelen ve bir varoluşu sunan/anlatan ‘var’ ve ‘yok’ öğeleri tümce-sonunda kullanılmaktadır; dolayısıyla da bu öğelerin *tema* olarak kodlandığını söylemek olanaksız görünmektedir. Öyleyse, Halliday’in (2004) tümce-başında yer alan öge(ler)in *tema* olduğu belirlenmesine dayanarak (39a)’da ‘kanunda’ tümleci konusal *tema*, (39b)’de ‘şimdi’ zaman belirteci metinsel *tema* olarak belirlenebilir. Ancak bu tür ayırık yapıların ortaç yantümcesi, sözlüksel baş ve koşaç ögesinden oluştuğu bilgisi göz önünde bulundurulursa, *Var*-ayırık yapılarına benzeyen Türkçe ayırık yapıların tematik yapısını çözümlenmede sadece bu öğelerin değerlendirilmesi daha anlamlı görünmektedir. Buna göre, (39a) örneği ‘gazeteci sanıkların tutuklanmasını gerektiren bir hüküm vardı’ biçiminde bir ayırık yapıdır ve burada ortaç yantümcesi ve nitelediği belirsiz AÖ’nin *tema* olduğu, *reman*ın da koşaç ögesini kodladığı söylenebilir. (39b) örneği de ‘dış güçlerin de kullanmak istediği bir medya gücü var’ gibi bir ayırık yapıyı temsil etmektedir ve yine ortaç yantümcesi ve nitelediği belirsiz AÖ *temayı*, koşaç ögesi ise *remayı* kodlamaktadır. Böyle bir ayrıma gitmeksizin (39c)’de ‘yapamayacakları hiçbir şey’ ve (39d)’de ‘görecektir pek bir şey’ ortaç yantümcelerinin doğrudan *temayı* kodladıkları, dolayısıyla tümce-sonunda (ya da ortaç yantümcesinden sonra) kodlanan ‘var’ ve ‘yok’ öğelerinin de, İngilizcede olduğunun aksine *remayı* kodladığı söylenebilir. Bu tür yapılarda, ayrıca, başsız ortaç yantümcelerinin tümce içerisinde özne işlevini yüklenerek ‘var’ ya da ‘yok’ ögelerine bağlandıkları ayırık yapılarda, yine koşaç ana tümcesi *remayı* temsil etmekte; ancak bu kez başsız ortaç yantümcesi *temayı* kodlamaktadır:

(40)

- (a) Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bu gerçek yapısını, çeşitli kesimlerden gruplardan oluşmasını, bu oluşumda büyük toprak sahibi ağa ile ticaret kesiminden din adamlarının, aşiret başkanlarının, dinsel akım önderlerinin sivil-asker aydınlarla anlaşmasını **eleştirenler**; devrimci aydın kesimi, ulusal eylemin önderi Mustafa Kemal'i **yerenler**, ödün vermekle suçlamak **isteyenler vardır**.

(*Türk Devrim Tarihi*, 2003: 122)

- (b) Bu zarfı onlar farkına varmadan, kapıcının oğluya kargoya verdim. **Senin ve benim dışımda bu zarfı sana yolladığımı bilen yok**. Biliyorum, sen bu işlere bulaşmak istemiyorsun.

(*Kukla*, 2003: 182)

(40a) örneğinde '-AN', (40b) örneğinde '-DIK' ortaçaştırma ekleriyle oluşturulan başsız ortaç yantümceleri özne işlevi görmekte ve iletinin hareket noktasını bildirerek *temayı* temsil etmektedirler. (40a)'da 'vardır', (40b)'de 'yok' koşaç ana tümceleri de bu yantümcelerden sonra kodlanarak tümcelerin *remasını* oluşturmaktadırlar. Ancak bu sonuçlar, 'var/yok' öğelerinin ortaç yantümcelerinden önce kodlandığı ayrık yapılardaki tematik yapı çözümlenmelerinde farklılaşmaktadır:

(41)

- (a) Burası apaçık bir bilardo salonuydu. **Evet, bir amerikan bar vardı caddeyi gören, köşeye mevzilenmiş**.

(*Son Ceset*, 2004: 139)

- (b) Eve döndüğümde telesekreterde not falan bırakmış birileri var mı yok mu diye bakmıyordum. **Baksam da yoktu arayan zaten**. Adımı vermeden yardım isteyen kadın bile terk etmişti beni.

(*Son Ceset*, 2003: 14)

Yukarıdaki yapılar tıpkı (39a-b) örnekleri gibi sadece ayrık yapıları oluşturan birimler olarak değerlendirilirse, (41a) örneği 'bir amerikan bar vardı caddeyi gören, köşeye mevzilenmiş' biçiminde, (41b) örneği de 'yoktu arayan zaten' biçiminde ele alınabilir. Buna göre, 'var' öğesiyle oluşturulmuş (41a)'da 'bir amerikan bar' belirsiz AÖ *temayı* temsil etmekte, dolayısıyla da hem koşaç ana tümcesi hem de ortaç yantümcesi *rema* bölümüne alınmaktadır. (41b) örneğinde ise, 'yoktu' koşaç ana tümcesi başta yer alarak *temayı* kodlamakta ve yine ortaç yantümcesi *rema*

bölümüne alınmaktadır. Görüldüğü gibi, *Var*-ayrık yapılarına benzeyen Türkçe ayrık yapılarda koşaç ana tümcesi genellikle tümce-sonunda kodlanarak *remayı* temsil etmektedir. Ancak bu öğelerin tümce-başında yer aldığı (41b) gibi istisnai durumlarda *temayı* kodladıkları söylenebilir. Bunun yanı sıra, bu tür ayrık yapılarda koşaçlı yapının büyük bir çoğunlukla *remayı* kodladıkları yorumu, ‘ol-’ yardımcı eylemiyle oluşturulan ayrık yapıların tematik yapıları için de geçerli görünmektedir:

(42)

(a) Gecenin ilerleyen saatlerinde, kadınlar yatmaya gittiler.Üç adam bir süre sessiz kaldılar. **Sessizliği bozan Bart oldu.**

(*Bor Büyüsü*, 2003: 90)

(b) Bekir Kaytan, sevgilisi Nihal ve Yüzbaşı Rıfat'ı öldürenler ile Arif'e çarpanların aynı kişiler olduğundan kuşku yoktu. **Doğan'ı öldürenler de aynı katiller olmalıydı.** Doğan'ı öldürenler mi? İyi de üvey kardeşimin öldüğünden emin değildik ki.

(*Kukla*, 2003: 230)

(42a-b) örneklerinde ‘ol-’ yardımcı eylemiyle oluşturulan ayrık yapılarda ortaç yantümceleri, tümcenin hareket noktası olarak *temayı* kodlamaktadır; ancak bu kez (42a) örneğinde ‘sessizliği bozan’ ortaç yantümcesinin nitelediği ‘Bart’ AÖ, (42b) örneğinde de ‘Doğan’ı öldürenler’ ortaç yantümcesinin nitelediği ‘aynı katiller’ AÖ ‘ol-’ ögesiyle birlikte *rema* bölümüne alınmalıdır; çünkü ‘ol-’, ‘var/yok’ öğelerinin aksine, Kornfilt’in (1997) de belirttiği gibi, tümceye ‘haline gelme, oluşma’ anlamı katmakta, dolayısıyla da ortaç yantümcesinin nitelediği öğeler doğrudan ‘ol-’ tarafından yönetilmektedir. Bunun yanı sıra, başsız ortaç yantümcesinin ‘ol-’ yardımcı eylemine bağlandığı ayrık yapılar için de ortaç yantümcesinin yine *temayı* kodladığı saptanmıştır:

(43)

(a) Yalının önüne park edip, arabadan indi. Kapının zilini ısrarla çalmasına rağmen, hiçbir ses yoktu. **Cep ve ev telefonuna da yine cevap veren olmadı.** Tekrar arabaya binip USPOWER binasına doğru yola çıktı.

(*Bor Büyüsü*, 2003: 51)

- (b) Evimiz köye uzak olduğundan ve o yıl kışın çok soğuk geçmesinden dolayı, pek giden gelenimiz *olmadı*. Erkan Amca da, günlük işlerde anneme yardım etmeye başladı.

(*Bor Büyüsü*, 2003: 101)

Örnek (43a) ve (43b)'de ortaç yantümcelerinin sözlüksel başları bulunmamaktadır, dolayısıyla da bu ortaç yantümceleriyile 'ol-' arasında herhangi bir nitelenen öge bulunmaksızın bağlantı sağlanmaktadır. Bu nedenle, (43a) örneğini 'cevap veren olmadı'; (43b) örneğini 'gelen gidenimiz olmadı' biçiminde ayırık yapılar olarak kabul edersek, buradaki ortaç yantümcelerinin *temayı*, koşaç ana tümcesinin de *remayı* kodladığını ileri sürebiliriz. Görüldüğü gibi, 'ol-' yardımcı eylemiyle kurulan ayırık yapıların, varlıksal anlam sergileyen ayırık yapılardan anlambilimsel olarak ayrılması, bu tür ayırık yapılardaki tematik yapı çözümlerinde farklılığa yol açmaktadır.

Türkçede ayırık yapıların tematik özelliklerinin belirlenmesi, bu yapıların söylem-edimbilimsel özelliklerinin ortaya konmasında önemli bir rol oynamaktadır; çünkü bu belirlemeler bilgi yapısıyla koşutsal bir ilişki içerisindedir ve öğelerin *tema-rema* olarak kodlanması, bu öğelerin bilgi yapılarına ışık tutmaktadır. Bu nedenle bütüncemizin çözümlenmesinden elde edilen bulgulara dayanarak Türkçe ayırıkların tematik yapıları bu bölümde ayrıntılarıyla incelenmiştir. Bir sonraki bölümde ise, yine bütüncemizin çözümlenme bulguları çerçevesinde, ayırık tümcelerinin bilgi yapısı özellikleri sergilenecek ve Türkçe ayırık yapıların söylem-edimbilimsel özellikleri belirlenecektir.

3. 3. 3. Türkçede Ayırık Yapıların Bilgi Yapısı

Çalışmamızın önceki bölümlerinde de söz ettiğimiz gibi, Halliday (2004) ayırık yapıların tematik yapı ve bilgi yapısı seçimlerinin birleşimini kapsadığını ileri sürmekte ve bu birleşimi *tema-rema* ve *verilmiş-yeni* bileşenleriyle açıklamaktadır. Ancak Prince'e (1978) göre, ayırık tümcelerinin bilgi yapılarının çözümlenmesinde *önvarsayım* yaklaşımına ihtiyaç duyulmaktadır; çünkü bu yapılar konuşucu ile dinleyicinin paylaştıkları önvarsayılmış bilgiyi de içermektedir. Halliday (2004) ve

Prince'den (1978) yola çıkarak gerçekleştirdiğimiz bütüncü çözümleme bulgularına göre, Türkçedeki ayırık yapıların söylem-edimbilimsel özelliklerini açıklamada tematik yapı ve bilgi yapısı seçimleri birlikte irdelenecektir. İlk olarak *O*-ayırık yapılarına benzeyen Türkçe ayırık yapıların söylem-edimbilimsel özelliklerini inceleyelim:

O-ayırık yapılarına benzeyen Türkçe ayırık yapılarda başsız ortaç yantümcesinin odakladığı ya da tanımladığı kurucu [$\pm$ insan] anlambilimsel özellikli AÖ'leridir ve bu yapılarda dilbilgisel özne görevini gören ve tümcenin hareket noktası olarak *temayı* kodlayan, genellikle başsız ortaç yantümcesidir. Bu bulgu, bu tür ayırıkların bilgi yapılarının çözümlenmesine ışık tutmaktadır:

(44)

(a) "Cihat", din adına açılan savaştır. Bu savaşta ölüm, olağan, sade, niteliksiz, ödülstüz bir ölüm değildir. "Cihat"ta ölenler "şehit"tir. "Şehit" ilk İslam ölüleri arasında en yüce, kutsal, erişilmesi özlenen bir ölümdür.

(*Türk Devrim Tarihi*, 2003: 145)

(b) Yok canım Arif karşı çıksaydı, beni arayıp kovulduğumu haber verirdi... Yine de ona kızmaktan kendimi alamıyordum. **Edeceği altı üstü bir telefodu.** Hiç değilse insanların gözü önünde böyle kapıdan dönmek zorunda kalmazdım.

(*Kukla*, 2003:12)

(c) ...cep telefonum çalmaya başladı... İçimden bir ses açma, dedi ama açtım. **Arayan bir kadındı.**

(*Kukla*, 2003: 204)

(44a) örneğinde 'Şehitler cihatta ölür', (44b) örneğinde 'Altı üstü bir telefon edecekti', (44c) örneğinde ise, 'Bir kadın aradı' önermelerinden türemişlerdir; yani (44a-c) örnekleri, özgün önermelerin ayırıklaştırılmış biçimlerini göstermektedir. Söz konusu özgün önermelerde iletinin hareket noktası olarak tümce-başında bulunan öğeler *temayı*, geriye kalan tüm öğeler de *remayı* kodlamaktadır; ancak bu önermelerin tematik yapı çözümlemesi ayırık yapılarda farklılaşmaktadır. (44a) örneğinde 'cihatta ölenler' ortaç yantümcesi *temayı*, 'şehit' AÖ ve bu öbeğe birleşen '-Dir' koşaç ögesi de *remayı* temsil etmektedir. (44b)'da 'edeceği' başsız ortaç yantümcesi, [-insan] anlambilimsel özellikli 'bir telefodu' belirsiz AÖ'ni

odaklayarak tümce-başı konumda yer almakta ve *temayı* kodlamaktadır. (44c) örneğinde de ‘arayan’ başsız ortaç yantümcesi [+insan] anlambilimsel özellikli ‘bir kadını’ belirsiz AÖ’ni tanımlamaktadır. Tümce-başında yer alan bu ortaç yantümcesi, iletinin hareket noktası olarak *temayı*, geriye kalan öğeler de *remayı* temsil etmektedir. Görüldüğü gibi, özgün düz tümcelerdeki tematik yapı, ayrıklaştırma süreciyle farklılaşmaktadır; ancak buradaki özgün önermeler ile ayrıklaşmış yapılar arasında bilgi yapısı farklılıkları da bulunmaktadır; çünkü özgün önermelerdeki ‘şehitler’, ‘bir telefon’ ve ‘bir kadın’ AÖ’leri *verilmiş* bilgiyi temsil etmektedir; çünkü hakkında konuşulan, yani *tema* olan bu öbeklerdir. Bu özgün önermelerin bilgi yapısı ayrıklaştırılmış biçimlerde farklılaşmaktadır. Şöyle ki, (44a)’da ‘cihatta ölenler’, (44b)’de ‘edeceği’ ve (44c)’de ‘arayan’ ortaç yantümceleri *verilmiş* bilgiyi, tanımladıkları ‘şehit’, ‘bir telefon’, ‘bir kadın’ AÖ’leri ise, *yeni* bilgiyi kodlamaktadır. Ancak, ayırık tümcelerin bilgi yapılarının çözümlenmesinde Halliday’in *verilmiş-yeni* yaklaşımı bütünüyle yeterli veriyi sağlayamadığı için Prince’in (1978) *önvarsayım* yaklaşımı da çözümlenmede kullanılmıştır; çünkü (44a-c) örnekleri gibi ayırık tümcelerin bilgi yapılarını belirlemede, bu yapıların *verilmiş* ve *yeni* bilgiyi sunmalarından çok, belli bir *önvarsayılmış* bilgi içerip içermedikleri ve bunun söylem bağlamına nasıl yansıdığı önem kazanmaktadır. *Önvarsayım* yaklaşımının özellikle yazılı metinlerdeki ayırık tümcelerin bilgi yapılarını açıklamada gerekli olduğu açıkça görülmektedir; çünkü, daha önce de belirttiğimiz gibi, sözlü söylemde *verilmişlik* öncelikle ezgi yapısı ile belirlenmektedir, ancak yazılı metinlerde ‘ezgi’ ya da ‘vurgu’ birimleri belirlenemediğinden, bu tür metinlerdeki ayırık yapıların hem ayırık olmayan yapılardan ayrılmasında hem de bilgi yapılarının açıklanmasında *önvarsayımsallık* ölçütünün kullanılması daha anlamlı görünmektedir. Buna göre, (44a) örneğinde ‘Cihatta birileri ölür’ önermesi önvarsayılmakta, ve ölenlerin ‘şehit’ olduğu tanımlaması *yeni* bilgi olarak kodlanmaktadır. (44b) örneğinde de ‘edeceği’ ortaç yantümcesi *verilmiş* bilgiyi, ‘bir telefonda’ AÖ de *yeni* bilgiyi kodlamaktadır; çünkü bu ayırık yapı okuyucunun zihninde ‘Altı üstü bir şey yapacaktı/edecekti’ önermesinin var olduğunu önvarsaymaktadır ve bu yapılacak olan şeyin ne olduğu ‘bir telefonda’ koşaç ana tümcesiyle odaklanmakta, dolayısıyla da *yeni* bilgiyi temsil etmektedir. Benzer olarak, (44c) örneğinde de ‘Biri aradı’ önermesi önvarsayılmakta

ve arayan kişinin 'bir kadını' öbeği olarak tanımlanması bağlama yeni olarak katıldığından bu öbek *yeni* bilgiyi kodlamaktadır; zaten ayırık yapının yer aldığı bir önceki söylem bağlamı göz önüne alındığında, cep telefonunun çalması, okuyucuyu birinin aradığı çıkarımını yapmaya yönlendirmekte, dolayısıyla 'arayan' ortaç yantümcesi 'çıkartılabilir' olduğu için *verilmiş* bilgiyi kodlamaktadır.

Görüldüğü gibi, İngilizce *O*-ayırık yapılarına benzeyen Türkçe ayırık yapılarda *verilmiş* bilgi ortaç yantümcesinde, *yeni* bilgi ise bu ortaç yantümcesinin tanımladığı koşaçlı ana tümcede kodlanmaktadır. Ancak bütüncemizin çözümleme bulguları bu ayırık yapı türüne göre sınıfladığımız tümcelerdeki bilgi yapısının değişebildiğini göstermektedir:

(45)

(a) Bulut dağıldıkça, su birikintilerini birer lamba gibi yakan gerçek de ortaya çıkıyordu: bu, bir dolunaydı. Evet, evet **bildiğimiz dolunay**. Gölgelerinden kurtulmuş, arsız bir göz gibi dikiliyordu tepemde.

(Kukla, 2003: 102)

(b) Niye insanlığı yitireyim canım. Ben kimseye kötülük yapmamıştım ki. **Kötülük yapan, cinayet işleyen, eroin işine bulaşan, adam yaralayan, çete kuran Doğan'dı**. Bunları yapması için onu ben zorlamamıştım.

(Kukla, 2003: 91)

(45a) örneğindeki ayırık yapıda 'bildiğimiz' ortaç yantümcesi 'dolunay' AÖ'ni tanımlamaktadır; ancak burada 'dolunay' AÖ bir önceki bağlamdan çıkarılabilir olduğundan *verilmiş* bilgiyi temsil etmektedir. (45b) örneğindeki işaretlenen yapı ise 'Doğan kötülük yaptı', 'Doğan cinayet işledi', 'Doğan eroin işine bulaştı', 'Doğan adam yaraladı', 'Doğan çete kurdu' özgün önermelerinin ayrıklaştırılmış biçimleridir. Bu ayrıkların özgün önermelerinde 'Doğan' [+insan] AÖ *verilmiş* bilgiyi, geriye kalan tüm öğeler de *yeni* bilgiyi temsil etmektedir. Ayrıklaştırılmış biçiminde ise, özgün önermede *verilmiş* bilgiyi temsil eden 'Doğan' AÖ, ayırık yapıda *yeni* bilgi sunmaktadır, ancak burada 'kötülük yapan, cinayet işleyen, eroin işine bulaşan, adam yaralayan, çete kuran' ortaç yantümcelerinin tamamıyla *verilmiş* bilgiyi temsil ettiği sonucuna varmak çok da doğru görünmemektedir; çünkü bu ortaç yantümcelerinde sadece ortacın 'kötülük yapan'

parçası bir önceki söylem bağlamından çıkarılabilir niteliği taşımakta, dolayısıyla da *verilmiş* bilgiyi temsil etmektedir. Bunun yanı sıra, aynı çıkarımı ‘cinayet işleyen, eroin işine bulaşan, adam yaralayan, çete kuran’ ortaç yantümceleri için yapmak ve bu parçaları doğrudan *verilmiş* bilgi olarak değerlendirmek de doğru görünmemektedir; çünkü her ne kadar bir önceki söylem bağlamında ‘kötülük yapmak’ eylemi bulunsa da, bu eylemin içeriğinin okuyucunun zihninde metindeki gönderimleriyle yer alıp almadığını belirlemek güçtür. Bu nedenle, (45b) örneğindeki ayrık yapının ortaç yantümcelerinde bu bölümün, yukarıdaki gibi bir bağlam içerisinde düşünüldüğünde *yeni* bilgiyi temsil ettiği, ancak metnin tamamı düşünüldüğünde *verilmiş* bilgiyi kodladığı ileri sürülebilir; çünkü bu ayrık yapı örneğinin alındığı ‘*Kukla*’ adlı metninin tamamında bir dizi kötülükler, cinayetler, adam yaralama, çete kurma vb. konular işlenmektedir. Dolayısıyla Türkçede ayrık tümcelelerin bilgi yapılarının çözümlenmesinde söylem bağlamının önemli rol oynadığı söylenebilir. Söylem bağlamı, bu tür ayrık yapıların kabuledilebilirliklerini de belirlemektedir; çünkü bu yapılar kendilerinden önce bir bağlam bulunmaksızın kullanıldıklarında kabuledilebilirlikleri sorgulanabilir olmaktadır:

(46)

(a) ?1935'te İş Bankası'nın kurduğu bir gazetedir. Önceleri Ali Naci Karacan'ın yönettiği bu gazetede; Burhan Felek, Eşref Şefik ve Fikret Adil çalışmıştır.

(*Türk Basın Tarihi*, 2003: 163)

(b) ?Ahmet Ağaoğlu'nun 1933'te yayınladığı bir gazeteydi. Samet Ağaoğlu *Babamın Arkadaşları* adlı kitabında...

(*Türk Basın Tarihi*, 2003: 164)

(46a) ve (46b) örnekleri söylemin başında kullanılan ayrık yapılardır; ancak kendilerinden önce herhangi bir bağlam olmaksızın kullanıldıklarından kabuledilebilirlikleri sorgulanır görünmektedir. Çünkü her iki örnekte de tanımlanan öge [-insan] anlambilimsel özellikli ‘gazete’ AÖ’dir; ancak bu AÖ’leri her ne kadar tanımlayıcı işlevi gören ortaç yantümcesiyle belirli hale getirilmiş olsalar da ve (46a) örneği için ‘İş Bankası bir gazete kurdu’, (46b) örneği için ‘Ahmet Ağaoğlu 1933’te bir gazete yayınladı’ önermelerini önvarsaysalar da, ayrık tümce içerisinde bunların hangi gazete oldukları belirlenememektedir. Ancak burada vurgulanması gereken bir nokta vardır: (46a) tümcesi *Tan*, (46b) tümcesi *Akın* başlığı altında yer alan metnin

ilk tümceleridir; yani yazar, koşaçlı ana tümcede belirttiği gazeteleri ayrık yapının ortaç yantümcesiyle tanımlamadan önce, hangi gazeteyi sunacağını bir başlıkla zaten bildirmiştir; dolayısıyla söylem bağlamının ayrık yapıların kabuledilebilirliklerini açıkça belirlediği söylenebilir.

Bunun yanı sıra, Prince'in (1978) *O*-ayrık yapılarını '*It was John who did it*' gibi V-O ve '*It was just about 50 years ago that Henry Ford gave us the weekend*' gibi B-Ö *O*-ayrıkları olmak üzere iki ayrı sınıflama altında incelediğine çalışmamızın bundan önceki bölümlerinde değinmiştik; ancak görünen o ki, Collins'in (1991) de 'belirtili' ayrık yapılar olarak tanımladığı B-Ö *O*-ayrık yapıları, çalışmamızın bulgularına göre, Türkçede ayrık yapı olarak görünmemektedir. Zaten bu bölümlerde verilen İngilizce örneklerin³ Türkçe açılımları da bu savı destekler niteliktedir. Ancak, yine çalışmamızın bulgularına göre, V-O *O*-ayrık yapılarının Türkçedeki görünüşleri için aynı şeyi söylemek mümkün değildir; çünkü İngilizcedeki bu tür *O*-ayrık yapılarının tanımlanan ögesinin odaklanması/vurgu alması, dolayısıyla *yeni* bilgi sunması ve genelde karşıtsal olması, bu tür ayrık yapılara benzeyen Türkçe ayrık yapıların da özelliği olmaktadır:

(47)

(a) "Bak dostum, neler yapıyorsun tam bilmiyorum ama gırtlığına kadar pisliğe battığın kesin" dedi O'Sullivan. "Pislik içinde olan sensin. Durumuna bakmadan, bir de banımla böyle konuşabiliyorsun. "

(*Bor Büyüsü*, 2003: 177)

(b) Ben böyle düşünürken telefonum çalmaya başladı. Açtım. Arayan Filiz'di. Bu kız beni her aradığında neden hep eziklik duygusu hissediyordum.

(*Kukla*, 2003: 429)

(47a-b) örneklerinde işaretlenen yapıların, Collins'in (1991) 'belirtisiz' ayrık yapılar olarak tanımladığı V-O *O*-ayrık yapısına benzer Türkçe ayrık yapılar olduğu söylenebilir; çünkü tıpkı İngilizcede olduğu gibi, (47a)'da 'sensin' ögesi ayrıklaştırma yoluyla vurgulanmakta ve *yeni* bilgiyi kodlamaktadır; çünkü bu örnekte 'pislik içinde olan' ortaç yantümcesi bir önceki tümceden çıkarılabilir olan bilgiyi (pislik) sunmakta; dolayısıyla da *verilmiş* bilgiyi temsil etmektedir. Önavsayım yaklaşımıyla bakıldığında da sonuç değişmemektedir; çünkü bu örnekte 'pislik içinde

olan biri var' önermesi önvarsayılmakta ve bu önermedeki eylemi gerçekleştirenin kim olduğu bilinmedi için de, vurgulu öbek olan 'sensin' koşaçlı ana tümcesi *yeni* bilgiyi kodlamaktadır. Ayrıca, eylemi gerçekleştirenin 'sen'den başkası olmadığı bilgisi, ayırık yapıların temel işlevi olan kapsamlılık/dışlama sezdirimini içermekte; bu nedenle de diğer seçeneklerin arasından bu öğelerin seçilmesi, tümcenin anlamına karşıtallık katmaktadır. (47b)'de de 'Filiz' ögesi ayırıklaştırma yoluyla vurgulanmakta ve *yeni* bilgiyi kodlamaktadır; çünkü 'arayan' ortaç yantümcesi, bir önceki bağlamdaki telefonun çalması bilgisine bağlı olarak *verilmiş* bilgiyi temsil etmektedir. Ayrıca burada, 'Arayan biri var' önermesi önvarsayılmakta ve bu önermedeki eylemi gerçekleştirenin kim olduğu bilinmediği için de, vurgulu öbek olan 'Filiz' AÖ *yeni* bilgiyi kodlamaktadır; bu eylemi gerçekleştirenin 'Filiz'den başkası olmadığı bilgisiyle de diğer tüm seçenekler dışlanmakta, ayırık yapı ile odaklanan öge ile olası tüm seçenekler arasında karşıtallık ilişkisi kurulmaktadır. Bunun yanı sıra, çalışmamızın bulguları Türkçe ayırık yapılarda tıpkı İngilizcedeki V-O O-ayırık yapılarında olduğu gibi, karşıtallık ilişkisinin 'olumsuz' tümce biçimiyle de kodlanabildiğini göstermektedir:

(48)

(a) Karşıdaki kişinin Doğan olmasını umarak hızla kaldırdım ahizeyi. **Ama arayan Doğan değil, oğlum Umut'tu.** "Alo" der demez: "baba nerdesin ya?" diye söylenmeye başladı.

(Kukla, 2003: 113)

(b) Kısa süren son kontrollerini de yaptıktan sonra sessizce, dağlık araziye doğru yürümeye başladılar. **Duydukları heyecan ya da korku değildi, bambaşka bir duyguydu.** Bu duyguyu o kadar iyi biliyorlardı ki.

(Bor Büyüsü, 2003: 111)

(c) ...sıralayabileceği, olayın neden, nerede, ne zaman, nasıl olduğunu ve kimin ya da kimler tarafından gerçekleştirildiği sorularının yanıtını bularak, gerçeğin resmini çizmekti. Ama şimdi Erol'la birlikte hastanenin kapısından girerken farklı duygular içinde olmalıydım. **Çünkü öldürülen bir yabancı değil, bizim Arif'ti.** Ona kızdığım anlar çok olmuştu, ama bunların hiçbiri Arif'in en yakın arkadaşım olması gerçeğini değiştiremezdi.

(Kukla, 2003: 229)

(48a-c)'deki yapılar, karşıtsallığın açıkça sergilendiği ayrık yapı örnekleridir; çünkü bu örneklerde anlama 'olumsuzluk' katan 'değil' ögesi kullanılmış, bu öge, (48a)'da 'Doğan' AÖ ile '(oğlum) Umut' AÖ'ni; (48b)'de 'heyecan/korku' AÖ'leri ile 'bambaşka bir duydu(ydu)' AÖ'ni; (48c)'de ise 'bir yabancı' AÖ ile '(bizim) Arif' AÖ'ni karşıtlık ilişkisine sokmaktadır. Görüldüğü gibi, 'değil' ile olumsuzlanan öge(ler) bir önceki bağlamdan çıkarılabilir olduğu için *verilmiş* bilgiyi sunmakta; tümcenin diğer bölümünde bulunan kurucu(lar), odaklandığı için ayrık yapı içerisinde *yeni* bilgiyi kodlamaktadır. Dolayısıyla, hem bu (48a-c) örnekleri hem de bu örneklerle aynı özellikleri paylaşan yukarıdaki tüm *O*-ayrıklarına benzeyen Türkçe ayrıkların, İngilizcedeki V-O *O*-ayrık yapılarıyla vurgulama ve karşıtsallık açısından benzer işlevleri yükledikleri, ayrıca çalışmamızın bulgularına dayanarak, Türkçe ayrık tümcelerin bilgi yapısının *verilmiş* ve *yeni* olarak çözümlenmesinin *söylem-bağımlı* olduğu söylenebilir.

Tüm bu bulgular ışığında, *O*-ayrık yapılarına benzeyen Türkçe ayrıklar, V-O *O*-ayrık yapı özellikleri sergiledikleri ve ortaç yantümcesinin hem 'neyi?' hem de 'kimi?' tanımladığı sorularına yanıt oluşturabildikleri için '*Karşıtsal Ayrıklar*' olarak sınıflandırılabilir. Bu tür ayrıklar, temel yapay-ayrıklara benzeyen Türkçe ayrık yapılarla, sözdizimsel olarak farklılaşmalarına karşın, aynı anlambilimsel ve edimbilimsel özellikleri paylaşmaktadırlar; çünkü bu tür ayrıklarda ortaç yantümcesi 'kişi, biri, şey' nitem sözcüklerini niteleyerek koşaçlı ana tümceye tanımlayıcı bir ilişkiyle bağlanmaktadır. Bu iki yapının anlambilimsel olarak aynı özellikleri paylaştıkları savımız Erkman-Akerson ve Ozil'in (1998: 280) verdiği bir örnekle temellendirilebilir:

Denize girmek istediğimizde, içimizden biri (bir kişi) yüzme bilmediğini söyledi ve yüzme bilmeyen (kişi/bu kişi) dün buradan denize girmede

Yukarıdaki örnekte 'yüzme bilmeyen' kavramıyla bir önceki tümcede yer alan 'biri/bir kişi' kastedilmiştir. Burada dil kullanıcısı, gördüğü ya da bildiği birinin niteliğini temel alarak bu adlandırmayı gerçekleştirmektedir. Bu nedenle de *Karşıtsal Ayrıklarda* da [+insan] anlambilimsel özellikli öğelerin odaklanmasıyla bir 'kişi'nin, [-insan] anlambilimsel özellikli öğelerin odaklanmasıyla da bir 'şey'in

tanımlanmasından ve 'kişi' ve 'şey' nitem sözcüklerinin ortaç yantümcesinden sonra kodlanmasından yola çıkarak temel yapay-ayrık yapılara benzeyen Türkçe ayrıkların, *Karşıtsal Ayrıklar*la anlambilimsel olarak örtüşükleri ileri sürülebilir. Şimdi bu tür ayrıık yapıların söylem-edimbilimsel özelliklerini inceleyelim:

(49)

(a) Birkaç kez babam, annemin çok iyi bir kadın olduğundan bahsetmişti. Yani anneme öyle fazlaca bir bağılılığım olduğunu düşünmüyordum. **Üstelik evimize yeniden yuva sıcaklığını kazandıran kişi Keriman Abla'ydı.** Babam, annemin ölümünden sonra uzun yıllar evlenmemişti.

(Kukla, 2003: 44)

(b) Belki de inanyorlar da , bana oyun oynamak için inanmazmış gibi görünüyorlar. Doğan'la görüş, diyerek benden imkansız istiyorlar, böylece üzerimde ağır bir baskı oluşturup bildiklerimi anlatacağımı düşünüyorlar. **Ya da asıl oyun oynayan kişi bizim Doğan.**

(Kukla, 2003: 251)

(c) Ben İsmet Paşa'yı birkaç kez görmüşüm. **En çok dikkatimi çeken şey (o vakit ki) abullabut giyinişiydi.** Bir türlü sivil kıyafete kendisini alıştıramıyordu.

(Resim Sanatının Tarihi, 2003: 176)

(d) Bu da ilk tahminlerimizi doğru çıkartıyor, Doğan'ın eski patronu Abraham'ı bir tür kara para trafiğinde kullandığı olasılığını güçlendiriyordu. **Üç hafta önce beni arayıp tehdit eden kişilerin teslimat dediği şey, belki de bu paraydı.** Ama paranın kaynağı neresiydi?

(Kukla, 2003: 391)

Yukarıdaki (49a-d)'deki işaretilenen yapılar, İngilizcedeki temel-yapay ayrıık yapılara benzeyen Türkçe ayrıık yapı örnekleridir; çünkü bu ayrıık yapılarda da tanımlayıcı öğeler 'kişi' ve 'şey' gibi nitem sözcüklerini içermektedir. (49a-b) örneklerindeki 'kişi' nitem sözcüğü ortaç yantümcesi tarafından belirlenerek, bu yantümceyle birlikte (49a)'da 'Keriman Abla'ydı', (49b)'de 'bizim Doğan' koşaçlı ana tümcelerini tanımlamaktadırlar. Burada 'Keriman abla' ve 'bizim Doğan' AÖ'leri, *tema* olan ve *verilmiş* bilgi sunan ortaç yantümceleriyle bu ortaç yantümceleri tarafından nitelenen kişi nitem sözcüğünden sonra kodlanarak *rema* olmakta ve *yeni* bilgiyi temsil etmektedir. Dolayısıyla İngilizcede bu tür ayrııklarda adcıl grup olarak işlev gören '*the one*' öğesi, sıfat yantümcesi ile birlikte tümcenin

*teması*nı oluşturduğundan, aynı tematik çözümleme bu yapılara benzeyen Türkçe ayırık yapılar için de yapılabilmektedir; çünkü Türkçe ayırık yapılarda da ‘kişi’ nitem sözcüğü, ortaç yantümcesi ile birlikte *temayı* temsil etmekte, geriye kalan koşaç tümcesini oluşturan AÖ de *remayı* kodlamaktadır. Bu tür ayırık tümcelerin bilgi yapıları çözümlendiğinde de, tematik düzenlemede *rema* bölümünde tanımlanan ögenin *yeni* bilgiyi sunduğu söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında *Karşıtsal Ayırıklarda* da koşaçlı ana tümcedeki öge *yeni* bilgi sunduğundan ve anlambilimsel olarak [+insan] anlambilimsel özellikli olan bir ‘kişi’ tanımlandığından, *O*-ayırık yapılarına benzeyen ayırıklarla temel yapay-ayrıklara benzeyen ayırıkların hem anlambilimsel hem de edibilimsel işlevlerinin örtüştüğü sonucuna varılabilir. Ancak temel yapay-ayrıklara benzeyen Türkçe ayırık yapılarda ‘kişi’ nitem sözcüğünün açıkça ortaç yantümcesinden sonra kodlanması, bu tür ayırıkları *Karşıtsal Ayırıklardan* sözdizimsel olarak ayırdığından, (49a-b) örneklerindeki gibi Türkçe ayırık yapılar ‘*Kişi Ayırıkları*’ olarak sınıflandırılabilir. (49c-d) örneklerinde ise, ‘şey’ nitem sözcüğü ortaç yantümcesi tarafından belirlenerek, bu yantümceyle birlikte koşaçlı ana tümceyi tanımlamakta, dolayısıyla da İngilizcede ‘*the*’ belirleyeni ile birlikte kullanılan ‘thing’ adınının kullanıldığı temel-yapay ayırık yapılara benzer yapılar oldukları söylenebilir. (49c) yapısında, ‘en çok dikkatimi çeken’ ortaç yantümcesi, hem kendisine hem de ana tümceye bağımlı olan ‘şey’ ögesiyle birlikte *temayı* oluşturmakta, geriye kalan tüm öğeler de *remayı* kodlayarak (abullabut giyinişiydi) *yeni* bilgiyi temsil etmektedir; çünkü bu bilgi bağlamdan çıkarılabilir bir bilgi değildir ve okuyucunun zihninde ‘en çok dikkati çekilen şey’in ne olduğuna dair herhangi bir önvarsayım bulunmamaktadır. (49d) örneğindeki ‘şey’ nitem sözcüğü de ortaç yantümcesi tarafından belirlenerek, bu yantümceyle birlikte ‘belki de bu paraydı’ koşaçlı ana tümcesini tanımlamakta; dolayısıyla da ‘üç hafta önce beni arayıp tehdit eden kişilerin, teslimat dediği’ ortaç yantümcesi ile birlikte *temayı* oluşturmakta, geriye kalan tüm öğeler de *remayı* temsil etmektedir. Ancak bu kez, *remayı* temsil eden bu bölümün *yeni* bilgi sunduğunu söylemek güçtür; çünkü buradaki öğeler, bir önceki söylem parçasından çıkarılabilir olan *verilmiş* bilgiyi sunmaktadır. Bu durum, genel olarak *remayı* temsil eden koşaçlı ana tümcedeki öğelerin odaklanarak vurgulandığı, bu nedenle de okuyucunun zihninde *yeni* bilgi olarak işlendiği biçiminde açıklanabilir. Bu da Türkçe ayırık tümcelerin bilgi

yapısının çözümlenmesinin söylem-bağımlı olduğu görüşünü destekler niteliktedir. Sonuç olarak, temel yapay-ayrıklara benzeyen Türkçe ayırık yapılarda ‘şey’ nitem sözcüğünün ortaç yantümcesinden sonra kodlanması, bu tür ayrıkları *Karşıtsal Ayrıklardan* sözdizimsel olarak ayırdığından, (49c-d) örneklerindeki gibi, bu tür Türkçe ayırık yapılar ‘Şey-Ayrıkları’ olarak adlandırılabilir.

Kişi Ayrıklarındaki ‘kişi’ nitem sözcüğü, önceki bölümlerde de sözünü ettiğimiz gibi, ortaç yantümcesinin sözlüksel başı olarak değil, ayırık yapının koşaçlı ana tümcesinde yer almakta, böylelikle devrik yapay-ayırık yapılara örnek gösterilebilmektedir; ancak bu durum *Kişi Ayrıklarının*, yukarıda tartışılan tematik yapı ve bilgi yapısı çözümlerinde farklılıklara yol açmaktadır:

(50)

(a) ..... Cemil Çeto 20 Mayıs-7 Haziran 1920'de Garzan çevresinde; Zile 21 Mayıs-12 Haziran 1920'de Zile'de; Demirci Mehmet Efe (**Mehmet Efe başlangıç yıllarında ulusal güçlere destek olan bir kişidir.**) 1-30 Aralık 1920'de Denizli, Burdur, Dinar, ..., bir ölçüde de Trabzon dolaylarında yer almıştır.

(*Türk Devrim Tarihi*, 2003: 150)

(b) Kuşkusuz bu sanatçıların en önemli sayılanlarından bile, günümüze imzalarını taşıyan resimler pek gelmiş değildir. Ama Konya Selçukluları çağındaki geniş resim ilgisinden şüphe etmek için de bir sebep bulunamaz. **Mevlana Celalettin Rumi, resim sorununu kendi derin düşünce özü içinde defalarca dile getirmiş bir kişiydi.** Onun resme karşı olan bu yoğun ilgisi elbette ki somut verilere dayanıyordu.

(*Resim Sanatının Tarihi*, 2003: 147)

(50a) ve (50b) örnekleri, İngilizcedeki ‘*X is the one*’ dizilişiyle gösterilen devrik yapay-ayrıklara örnek oluşturabilecek yapılardır. (50a)’da ‘Mehmet Efe’ AÖ, (50b) örneğinde ise ‘Mevlana Celalettin Rumi’ AÖ, tümcenin *temasını* temsil etmekte, bu öbekler dışında kalan tüm öğeler de *remayı* oluşturmaktadır. Ancak (50a) örneğinde *tema* olan ‘Mehmet Efe’ AÖ, bağlam içerisinde halihazırda var olan bir gönderge olduğundan *verilmiş* bilgiyi sunarken, (50b) örneğindeki ‘Mevlana Celalettin Rumi’ AÖ her ne kadar hakkında konuşulan öğe olsa da ve tümce-başı konumunda yer alsın da, bu bilgi yazar ile okur arasındaki paylaşılan bilgiyi temsil

etmediğinden ve okurun zihninde bu öğeye dair belli bir *önvarsayım* oluşturulmadığından, bu öbeğin *verilmiş* değil, *yeni* bilgi sunduğu söylenebilir. Dolayısıyla, İngilizcedeki temel ve devrik yapay-ayrık yapılara benzeyen Türkçe yapılarda *tema-rema* ilişkisinin düzenlilik gösterdiği, buna karşılık *verilmiş-yeni* çözümlmelerinin söylem-bağımlı olarak farklılaşabildiği ileri sürülebilir.

Türkçe ayrık yapılarda ‘yer’ nitem sözcüğünün bulunduğu ve bu sözcüğün ortaç yantümcesinden sonra kodlanarak koşaçlı ana tümceye bağlamasıyla oluşan yapılar ‘*the place where...*’ gibi temel yapay-ayrık yapılarla; ortaç yantümcesiyle birlikte koşaç ana tümcesinde kodlanmasıyla oluşan yapılar ise ‘*this is where...*’ gibi devrik yapay-ayrıklarla eşleştirilebilir. Ancak ‘yer’ ögesinin tümcede farklı konumlarda bulunması tematik yapı ve bilgi yapısı çözümlmelerini farklılaştırmaktadır:

(51)

(a) Bu plan, Doğan'ın öldürülmüş olmasının üzerinde yükseliyor. **İşte benim anlamakta zorlandığım yer de tam burası:** insan, ölümü bu kadar kolay kabul edebilir mi? Hadi etti diyelim, kendi ölümü üzerinde temellenen böyle soğukkanlı ve karmaşık bir plan yapabilir mi?

(Kukla, 2003: 295)

(b) 'Oğlum yazları eve gel' deyince, 'Görevim var. Bu yaz kampta çalışacağım' diyordu. Kamp dediği de izci kampı değil ha, **ciddi komando eğitimi yapılan yer.** Babam: "Doğan bu nasıl komando kampı, siz asker misiniz?" diye soracak olmuştü bir gün.

(Kukla, 2003: 43)

(51a-b)'deki örneklerindeki ayrık yapılarda ‘yer’ ögesi kullanılmıştır; ancak bu öge (51a)'da ‘...anlamakta zorlandığım’ ortaç yantümcesi tarafından nitelenerek koşaçlı ana tümceye bağlanmış; (51b)'de ise doğrudan koşaçlı ana tümce içinde yer almıştır. (51a) örneğinde odaklanan ögenin ‘burası’ yer gösteren ögesi olması, bu tür yapıları devrik yapay-ayrıklara benzer Türkçe ayrık yapılar olarak çözümlmemize izin vermektedir; çünkü yukarıdaki (10d) örneğinde bulunan ‘Aradığım yer orası’ ayrığındaki ‘orası’ yer gösteren ögesi, devrik-yapay yapay ayrıklarda kullanılan ‘this’ ögesinin göndergesiyle uyum göstermemektedir. Ancak tematik olarak

bakıldığında, hem (10d) örneğindeki ‘aradığım yer’ hem de (51a) örneğinde özne olan ortaç yantümceleri ve bu yantümcelerin niteledikleri ‘yer’ nitem sözcüğü *tema* olmakta ve geriye kalan ve koşaçlı ana tümceyi oluşturan öğeler ise *rema* olmaktadır. Bu nedenle ‘burası’ ögesinin içlemi, kendisinden sonra gelen açıklamayla devam ettiğinden ve bu açıklama da *yeni* bir bilgiyi kodladığından, *temanın verilmiş* bilgiyi, *remanın* ise bağlama *yeni* katılan bilgiyi temsil ettiği savlanabilir. (51b) örneğinde ise ‘...eğitimi yapılan’ ortaçlı yapısı yine ‘yer’ nitem sözcüğünü nitelemekte; ancak bu kez bu öğeler koşaçlı ana tümceyi oluşturmaktadır. Dolayısıyla da (51a) örneğinden farklı olarak burada tüm ayrık yapı *rema* olarak kodlanmakta ve okuyucuya *yeni* bilgi olarak sunulmaktadır; çünkü bir önceki söylem parçasına bakıldığında ‘Kamp dediği de izci kampı değil ha’ bilgisinden sonra sunulan bu ayrık yapı, kampı tanımlamakta ve kampın ‘nasıl’ bir yer olduğu bilgisi okuyucunun zihninde *yeni* bilgi olarak işlenmektedir. Görüldüğü gibi, her ne kadar ‘yer’ nitem sözcüğü tümcede farklı konumlarda bulunsa da, ayrık yapı içerisinde bir ‘alanı, bölgeyi, mekanı vs.’ odakladığından ve/ya tanımladığından, bu tür Türkçe ayrık yapılar ‘Yer-Ayrıkları’ olarak sınıflandırılabilir.

Yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi Collins (1991) temel yapay-ayrık yapıların ‘only’ (tek) gibi bir nicelik sözcüğüyle de nitelenebildiğini savunmaktadır. Bu tür niteliklemeyle kurulan temel yapay-ayrık yapılara benzer yapılar, ‘Kişi-Ayrıkları’, ‘Şey-Ayrıkları’ ve ‘Yer-Ayrıkları’ ile aynı sözdizimsel özellikleri paylaşmaktadır. Ancak bu kez bu üç ayrık türünde kullanılan ‘kişi, şey, yer’ nitem sözcüklerinden önce nicelik bildiren ‘tek’ sözcüğü yer almakta ve bu öge tümceye teklik/yeganelik anlamını katmaktadır. Çalışmamızın bulguları çerçevesinde ilk olarak ‘kişi’ nitem sözcüğünün nicelik bildiren ‘tek’ sözcüğüyle nitelendiği ayrık yapılardaki söylem-edimbilimsel özellikleri inceleyelim:

(52)

- (a) "Türkiye bu tür saçmalıklar yüzünden hayatı kayan insanlarla dolu" diye kesti sözümü. "Bak" diye sürdürdü, "biliyorum beni yeterince tanıyorsun. Ama bu ülkede sana yardım edebilecek *tek kişi benim.*"

(Kukla, 2003: 153)

(b) Ama Yalvaç ile Güngör ölünce olanları anladım. **Bu işten çıkarı olabilecek tek kişi üvey kardeşindi.** O andan itibaren Doğan'ın yaşadığına inanmaya başladım.

(Kukla, 2003: 465)

Yukarıdaki yapılar, Collins'in (1991) 'only' ile nitelenen 'one' adılının bulunduğu 'the only one...' dizilişini içeren temel yapay-ayrık yapılarla eşleşebilecek yapılardır. Bu yapılarda nicelik bildiren 'tek' sözcüğü, 'kişi' nitem sözcüğünden önce gelerek bu sözcüğü nitelemekte ve bu sözcükle birlikte ortaç yantümcesini oluşturarak, koşaçlı ana tümceyi tanımlamaktadır; dolayısıyla da, bu ögenin de bulunduğu (52a)'daki 'Ama bu ülkede sana yardım edebilecek tek kişi', ortaç yantümcesi özne, 'benim' koşaçlı ana tümce yüklem görevinde bulunmaktadır. Benzer olarak, (52b)'deki 'Bu işten çıkarı olabilecek tek kişi' ortaç yantümcesi özne dilbilgisel rolünü yüklenirken, 'üvey kardeşimdi' koşaçlı ana tümcesi yüklem olmaktadır. Bu örneklerdeki ayrık yapıların tanımlayıcı bölümünü oluşturan ortaçlı yantümceler tematik yapılanmada *temayı*, bilginin yapılanmasında ise *verilmiş* bilgiyi temsil etmektedirler; çünkü tümcenin hareket noktası olarak başta bulunan; dolayısıyla da *temayı* oluşturan öğeler, okuyucu için bir önceki bağlamdan çıkarılabilir olan bilgiyi sunmakta, *remayı* oluşturan öğeler is okuyucuyu için *yeni* olan bilgiyi kodlamaktadırlar. Örneğin, (52a) örneğinde 'Bu ülkede sana yardım edebilecek (bir) tek kişi var' önermesi önvarsayıldığından, koşaçlı ana tümcedeki *remayı* temsil eden 'bendim' ögesi, okuyucuya *yeni* olan bilgiyi sunmaktadır. Aynı şekilde (52b) örneğinde de 'bu işten çıkarı olabilecek (bir) tek kişi var' önermesi okuyucu için önvarsayılan bilgidir ve bu kişinin kimliğini ortaya koyan ve tümcenin *remasını* temsil eden 'üvey kardeşindi' AÖ *yeni* bilgiyi kodlamaktadır. Bu örneklerde de görüldüğü gibi, İngilizcedeki 'only' ögesiyle de oluşturulabilen temel yapay-ayrık yapılara benzeyen Türkçe ayrık yapılarda, *remayı* temsil eden ve *yeni* bilgi sunan öğeler [+insan] anlambilimsel özelliğe sahip öğelerdir ve bu öğeler, kendilerinden önce yer alan 'tek' sözcüğüyle bağlama uygun olabilecek tüm diğer değişkelerden açıkça ayrılmaktadırlar. Dolayısıyla ayrık yapıların en belirgin özelliği olan anlama 'dışlama' ya da 'kapsamlılık sezdirimi' katma işlevi, bu ayrık türüyle de desteklenmiş olmaktadır; hatta bu işlevi *açıkça* yerine getiren ayrık yapı türü olduğu bile savlanabilir. Tüm bu belirlemeler ışığında (52a-b) örneklerindeki Türkçe ayrık yapılar için 'Tek-Kişi Ayrıkları' sınıflandırması yapılabilir; çünkü 'teklik' özelliği

gösteren, ancak bir 'kişi'yi değil bir 'şey'i niteleyen ayrık yapılar da bulunmaktadır:

(53)

(a) Aslında, hükümet bu konudaki çalışmalarını biliyor ve borun tehlikesiz bir yakıt olduğunu onaylıyordu. **Ama bilmedikleri tek şey, şirketin elindeki tüm konvansiyonel enerji ile ilgili şirketlerini dolaylı yoldan kamuya özellikle de yerel yönetimlere sattığıydı.** Türkiye'deki rezervlerin devri sorunu da çözülmek üzereydi.

(*Bor Büyüsü*, 2003: 85)

(b) Helmut bir ara peşindeki ajanlardan kurtulmuştu. Adamın bu süre içinde yaptıklarından tam olarak haberleri yoktu. **Tahmin ettikleri tek şey, belgeleri birisine göndermiş olabileceğiydi.** Basına direkt olarak göndereceğini tahmin etmiyorlardı, çünkü sadece belgeler, basın için tam olarak bir şey ifade etmezdi.

(*Bor Büyüsü*, 2003: 54)

(c) Parti gazeteleriyle olan ilişkilerimiz sayesinde her türlü bilgiyi zamanında elde ediyoruz. **Gazetelerin gelecek Ocak'ta sona erecek kontratlarını yenilememiz bugün düşüneceğimiz tek şeydir...**

(*Türk Basın Tarihi*, 2003: 63)

Örnek (53a) ve (53b)'de nicelik bildiren 'tek' sözcüğü, 'şey' nitem sözcüğünden önce gelerek bu sözcüğü nitelemekte ve bu sözcükle birlikte ortaç yantümcesini oluşturarak, koşaçlı ana tümceyi tanımlamaktadır; dolayısıyla da, tümcenin *teması*nı oluşturan 'tek' ve 'şey' öğelerinin de bulunduğu (53a)'da 'Ama bilmedikleri tek şey' ortaç yantümcesi, (53b)'de 'Tahmin ettikleri tek şey' ortaç yantümcesi özne dilbilgisel rolünü yüklenerek *tema* olmakta, geriye kalan tüm öğeler de *remayı* oluşturarak okuyucuya *yeni* olan bilgiyi sunmaktadır. Ne var ki, (53c) örneğinde, 'tek' ve 'şey' öğeleri (53a-b)'de olduğunun aksine ortaç yantümcesinin içinde yer alarak tümce-başında değil, tümce-sonunda yer aldığından (yani bir anlamda devrik bir yapı oluşturduğundan), *temayı* değil *remayı* temsil etmekte ve *yeni* bilgi sunmaktadır; çünkü ayrık yapı olarak belirlenen tümceden 'Bugün düşüneceğimiz (bir) tek şey var' bilgisinin okuyucu için önvarsayılabılır bilgi olduğu, buna karşın tümcenin 'Gazetelerin gelecek Ocak'ta sona erecek kontratlarını yenilememiz' bölümünün de *yeni* bilgi sunduğu söylenebilir. Görüldüğü gibi, (53a-c) örneklerindeki yapılar, 'teklik' özelliği gösteren, buna bağlı olarak 'tek' sözcüğüyle bir 'şey'in nitelendiği ayrık yapılardır; burada ortaç yantümcesinin belirlediği öğe

[-insan] anlambilimsel özelliğe sahip ‘şey’ nitem sözcüğü olduğundan ve dışlama sezdirimini ortadan kaldıracak ‘diğerlerinin arasından’ gibi eklemelere izin vermediklerinden, bu tür Türkçe ayırık yapılar ‘*Tek-Şey Ayırıkları*’ olarak adlandırılabilir. Ancak her ne kadar bu yapılar ‘tek’ sözcüğüyle birlikte ‘şey’ nitem sözcüğünü içinde barındırarak ‘teklik’ özelliğini açıkça ortaya koyan yapılar olarak ele alınsa da, Collins’in (1991) de belirttiği gibi, bu yapılara, dışlama/kapsamlılık sezdirimi içermeleri açısından benzeyen bir yapay-ayırık yapı türü daha bulunmaktadır. Bu ayırık türü, çalışmamızın birinci bölümünde sözünü ettiğimiz ve yukarıda da sözdizimsel ve tematik özelliklerini belirlediğimiz gibi, tümce-başındaki ‘All’ ögesiyle kurulan *Tek-ayırık* yapılarıdır. İngilizcedeki *Tek-ayırık* yapılarına benzeyen ve içerisinde ‘şey’ ögesi bulundurmadan ‘tek’ sözcüğünün [-insan] anlambilimsel özellikli bir ögeyi nitelemesiyle ‘dışlama’ sezdirimi iletme işlevini üstlenen Türkçe ayırık yapılar da, ‘*Tek-Şey Ayırıkları*’na anlambilimsel olarak eşdeğer görünmektedir:

(54)

(a) Gece, geç bir saatte Batukan, Serra’yı eve bıraktı. Aralarında hala itiraf edilmemiş duygular olduğunu her ikisi de biliyordu. Bu yüzden her defasında ayrılmak değişik bir acı veriyordu. Bu düşünceden uzaklaştırdı kendisini, *tek istediği evine gidip, uyumaktı.*

(*Bor Büyüsü*, 2003: 43)

(b) "Nereye abi?" deyince kararsızlığa düştüm. **İçerdeyken *tek istediğim eve kapağı atmaktı.*** Ardı ardına yaşanan olayların allak bullak ettiği zihnimi rakıyla sakinleştirip, olanları enine boyuna düşünecektim.

(*Kukla*, 2003: 91)

Örnek (54a) ve (54b), İngilizcedeki *Tek-ayırık* yapılarına benzeyen Türkçe ayırık yapılarıdır. Bu yapılarda diğerlerinin arasından seçilen bir değer, belirlediği değişkeyi tanımlayan tüm öğeleri içermekte ve diğerlerini tamamen dışlamaktadır. Örnek (54a)’da ‘evine gidip, uyumaktı’, (54b)’de de ‘eve kapağı atmaktı’ Ad yantümcesi değişikleri, bağlama uygun olabilecek tüm diğer öğeleri dışlamaktadır. Bunun yanı sıra, edimbilimsel olarak değerlendirildiğinde (54a) örneğinde ‘tek istediği’, (54b) örneğinde ‘İçerdeyken tek istediğim’ ortaç yantümceleri ‘İstediği(m) bir şey var’ önermesini önvarsayıdığından, okuyucu için *verilmiş* bilgiyi, geriye kalan

öğeler de *yeni* bilgiyi sunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında (54a-b) örnekleri, sadece içerisinde ‘şey’ nitem sözcüğünü barındırmamasıyla sözdizimsel olarak (53a-b) örneklerinden farklılaşmakta, ancak sadece bir varlığa gönderimde bulunmaları ve dışlama sezdirimini ortadan kaldıracak ‘diğerlerinin arasından’ gibi eklemelere izin vermedikleri için de (53a-b) örnekleriyle anlambilimsel açıdan örtüşmektedirler. Ancak, çalışmamızın bulguları, Türkçede *Tek*-ayrık yapılarına benzeyen ayrık yapıların sadece ‘tek’ sözcüğüyle değil, ‘bütün, hepsi, sadece, yalnızca’ gibi niceliksel sözcüklerle de oluşturulabildiğini, bu öğelerin de ayrık tümcenin anlamına ‘dışlama/kapsamlılık sezdirimi’ katma işlevinde bulunabildiklerini göstermektedir:

(55)

(a) "Aradı. Daha doğrusu aramış, ben evde yoktum. Telesekreterime başının belada olduğunu, acilen görüşmemiz gerektiğini bildiren mesajlar bırakmış."... Deminden beri konuşmaya katılmayan arkadaşşıma döndüm. "Tamam mı Arifciğim. İşte benim *bütün* bildiğim bunlar. Artık sen de beni rahat bırakırsın değil mi?" Arif pişkin pişkin sırttı.

(Kukla, 2003: 171)

(b) O öldürüleceğini biliyordu, kendini buna hazırlamıştı, *tek* istediği katillerinin işledikleri cinayetlerin yanlarına kalmamasıydı. *Benden istediğinin hepsi* buydu. Hepsi bu muydu? Ya söylemedikleri? Söylemediklerini beni tehlikeye atmamak için söylemedi.

(Kukla, 2003: 92)

(c) Sadece birbirimize karşı dürüst olmamız gerektiğini düşünüyordum. *Evet, şu anda bize gereken sadece dürüstlük*. Bu yüzden olanları çekinmeden anlatacağım birine, sana geldim.

(Kukla, 2003: 34)

(d) Umudun yaşamı güzelleştirdiğini söylerler, yalan. Umut düş kırıklığı yaratmaktan, gereksiz yere acı çekmemizi sağlamaktan başka bir işe yaramaz. *İnsana gereken yalnızca gerçektir*: basit, yalın ve kaba bir gerçek.

(Kukla, 2003: 59)

Örnek (55a)'da ‘bildiğim’ ortacı niceliksel olan ‘bütün’ sözcüğüyle nitelenmiş ve diğer olasılıkların arasından seçilen ‘bunlar’ değişkesini tanımlayarak diğerlerini tamamen dışlamıştır. Burada, ortaç yantümcesi *temayı* kodlamakta ve koşaçlı ana tümceyi oluşturan ‘bunlar’ gösterme adılı *remayı* temsil etmektedir; ancak bu adılın artgönderimsel bir işlevi olduğundan, *yeni* bilgi sunduğunu söylemek

olası görünmemektedir. Benzer olarak, (55b)'de 'hepsi' nicelik sözcüğü kullanılmıştır; ancak bu sözcük, iyelik bildiren '-nIn' ekiyle oluşturulmuş ortaçtan sonra kullanılmıştır. Zaten bu ayırık yapının yer aldığı söylem bağlamında nicelik bildiren 'tek' sözcüğüyle kurulmuş bir ayırık yapı daha vardır, dolayısıyla da 'hepsi' ögesiyle kurulan bu ayırık yapının, bir önceki sözcüğü destekleyici ya da pekiştirici bir işlev üstlendiği söylenebilir; çünkü burada da, diğer deşikeler arasından sadece 'bu' ögesi odaklanmaktadır; ancak bu öge de artgönderimsel olduğu için *yeni* değil, *verilmiş* bilgiyi kodlamaktadır. (55c) örneğinde de nicelik bildiren 'sadece' sözcüğü ortaç yantümcesinden sonra kodlanmış, bu sözcüğün kullanımıyla da 'dürüstlük' AÖ'ne *yeganelik* yüklenmiştir; ancak bu AÖ bir önceki söylem bağlamından çıkarılabilir olduğundan *verilmiş* bilgiyi temsil etmektedir. (55d) örneğinde de tümceye teklik anlamı katan 'yalnızca' sözcüğü bulunmaktadır ve bu sözcükten sonra kodlanan koşaçlı ana tümcedeki ögenin *yeni* bilgi sunduğu söylenebilir. Görüldüğü gibi, İngilizcede 'all' ögesiyle kurulan ve tümcenin anlamına teklik/bütünlük kazandıran *Tek*-ayırık yapılarına benzeyen Türkçe ayırık yapılar, sadece (55a-b) örneklerinde olduğu gibi nicelik bildiren 'tek' sözcüğüyle değil, (55a-d) örneklerindeki gibi 'bütün, hepsi, sadece, yalnızca' gibi niceliksel sözcüklerle de oluşturulabilmektedir ve bunların tümü *Tek*-ayırıklarınıninkine benzer anlambilimsel ilişkiler kurmaktadır. Bu nedenle de (54a-b) hem de (55a-d) örneklerindeki Türkçe ayırık yapılar, '*Tümsel Ayırıklar*' olarak adlandırılabilir.

Bütüncemizin çözümleme bulgularına göre, İngilizcede '*This/That is what/who...*' dizilişiyle oluşturulan devrik yapay-ayırık yapılara benzeyen Türkçe ayırık tümcelerin bilgi yapısı kodlamalarında ise, yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi, koşaçlı ana tümcenin içerdiği gösterme adlarının gönderim türü önem kazanmaktadır:

(56)

- (a) ...bir fotoğrafı çıktı karşıma... Alttaki pasaportu çekip onun kapağını açtım, kalın kaşlı,...palabıyıklı adamı görür görmez tanıdım... Sabık Yüzbaşı Rıfat Başoğlu'nun sahte pasaportunu bulmakta da gecikmedim. Ama bana gereken **bunlar değildi**, Doğan'ın sözünü ettiği öteki iki kişiyi bulmalıydım.

(Kukla, 2003: 273)

- (b) 13 Şubat 1878'de Mebusan Meclisi'nin kapatılması, bu bakımdan diktatörlük döneminin başlangıcı sayılabilir. **Bu dönemde üzerinde durulması gereken başlıca şunlardır:** Basın sansürü; basına konan yasaklar; gazetelerin kapatılması; gazetecilere çıkarlar sağlanması ve jurnalcilik; yabancı basının satın alınması; yabancı ülkelerle haberleşmenin engellenmesi.

(*Türk Basın Tarihi*, 2003: 54)

- (c) Belki de onun ölmemiş olabileceğini düşünmeye başladığım için artık üzüntü duymuyordum. Aslına bakarsanız Doğan'a üzüntüden çok öfke duymam gerekirdi. Evet, ölmüş olsa bile **bu davada kazanan oydu**. Bütün itirazlarıma rağmen beni bu işe sokmuş, belki de belamızı bulacağımız şu lanet olası apartmana kadar getirmişti.

(*Kukla*, 2003: 266)

(56a-c) örneklerinde başsız ortaç yantümceleleri bulunmaktadır. (56a)'daki 'ama bana gereken' başsız ortaç yantümcesi, 'bunlar' gösterme adıyla birlikte olumsuzluk bildiren 'değil' sözcüğünün yer aldığı koşaçlı ana tümceyi tanımlamaktadır. Burada da '-lEr' biçimbirimiyle çoğul anlam kazanan 'bunlar' adılı, bir önceki söylem bağlamından çıkarılabilir olan bilgiyi temsil etmekte, dolayısıyla da *verilmiş* bilgi sunmaktadır; çünkü 'bunlar' adılının içlemi [-insan] anlambilimsel özellikli 'bulunan fotoğraflar ve pasaportlar vs' kapsamaktadır. Bu nedenle de, tümcede *remayı* kodlayan bu adılın artgönderimsel bir işlevi vardır. (56b) örneğinde de odaklanan öge olan 'şunlar' gösterme adılı, koşaçlı ana tümcede yer alarak *remayı* kodlamaktadır. Ancak (56a)'nın aksine buradaki gösterme adılı artgönderimsel değil, öngönderimsel bir işlev yüklenmekte ve [-insan] anlambilimsel özellikli 'basın sansürü; basına konan yasaklar,...' AÖ'lerine gönderimde bulunmaktadır; dolayısıyla da bu ögenin *verilmiş* değil, *yeni* bilgiyi kodladığı sonucuna varılabilir. (56c)'de ise koşaçlı ana tümcede 'o' gösterme adılı bulunmaktadır. Bu adıl, *tema* olan başsız ortaç yantümcesinden sonra kullanılarak koşaç ögesiyle birlikte tümcenin *remasını* oluşturmaktadır; ancak tıpkı (56a) örneğindeki gösterme adılı gibi bu adıl da, bir önceki söylem parçasındaki bir ögeye gönderimde bulunmaktadır; ancak bu kez gönderme yapılan öge (56a-b) örneklerinin aksine [-insan] değil, [+insan] anlambilimsel özellikli 'Doğan' AÖ'dir. Dolayısıyla da, buradaki adılın artgönderimsel bir işlev yüklendiği ve *verilmiş* bilgiyi kodladığı söylenebilir. Görüldüğü gibi, İngilizcedeki devrik yapay-ayrıkların bir türüne benzeyen bu tür

Türkçe ayırık yapılarda, koşaçlı ana tümcede bulunan gösterme adıları koşaç ögesiyle birlikte *remayı* temsil etmektedirler; ancak bu gösterme adıları bütüncemizden elde edilen bulgulara göre, artgönderimsel oldukları bağlamlarda *verilmiş*, öngönderimsel oldukları bağlamlarda ise *yeni* bilgiyi kodlamaktadırlar. Ne var ki, gönderim türleri ne olursa olsun, tıpkı İngilizcedeki tümce-başında kullanılan 'this' ve 'that' gösterme adılarıyla kurulan devrik yapay-ayrıklarda olduğu gibi, bu tür Türkçe ayrıklarda da 'bu, şu, o' gösterme adıları kullanılmaktadır. Bu nedenle bu tür Türkçe ayırık yapılar '*Gösterme Adılı Ayrıkları*' olarak sınıflandırılabilir.

Son olarak, bütüncemizden elde edilen bulgulara göre, Collins'in (1992) *Var-ayrık* yapıları olarak sınıflandırdığı başta 'there' ögesini içeren yapılara benzer Türkçe örneklerdeki yapıların da varlıksal olmayan karşılıklarından türediği öngörülmüş, bu öngörüyle *verilmiş-yeni* çözümlemesi yapılmıştır:

(57)

- (a) "Telefon numaralarını okumadım" dedim. "Özellikle sonuncuyu tavsiye ederim". "Bu da ne demek?" dedi Muazzez Güler eline tutuşturduğum gazeteye bakarak. "Şu demek" dedim. Bir sigara daha yakmamak için kendimi zor tutuyordum. "Benden istediklerinizi benden daha hevesli biçimde yapacak bir sürü meslektaşım *var* ortalıkta. Onları arayın daha iyi. Onlar kalın kafalı adamlarla daha iyi konuşurlar. Özellikle kalın kafalı adamlarla..."

(*Son Ceset*, 2004: 27)

- (b) ...Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bu gerçek yapısını, çeşitli kesimlerden gruplardan oluşmasını, bu oluşumda büyük toprak sahibi ağa ile ticaret kesiminden din adamlarının, aşiret başkanlarının, dinsel akım önderlerinin sivil-asker aydınlarla anlaşmasını *eleştirenler*, devrimci aydın kesimi, ulusal eylemin önderi Mustafa Kemal'i *yerenler*, ödün vermekle suçlamak *isteyenler vardır*.

(*Türk Devrim Tarihi*, 2003: 122)

- (c) Söyleyeceği daha önemli şeyler varmış gibi sustu. Cevap vermedim. *Belki de vardı söyleyeceği daha önemli şeyler*. Bıraktım konuşsun.

(*Son Ceset*, 2004: 29)

(d) ... biri arabama girmiş... Torpido gözünü açtım, hiçbir olağanüstülük görünmüyordu. **Zaten çalınabilecek değerli bir eşya da yoktu ki.** Kasetler, ruhsat, hiç kullanmadığım bir yol haritası, otomobil spreyi, iki paket selpak mendil, yarım paket sigara, bir küçük el feneri, Tufan Abi'nin hediye ettiği metalik bir içki matarası, birkaç tane ceza makbuzu...

(Kukla, 2003: 106)

(e) Kız kahvemi hazırlarken iskemlenin üzerinde yüz seksen derece dönüp bilardo masasının başındakilere baktım. Devam ediyorlardı. **Bana bakan yoktu.** İyi bir yerdi burası.

(Son Ceset, 2004: 140)

(f) Eve döndüğümde telesekreterde not falan bırakmış birileri var mı yok mu diye bakmıyordum. **Baksam da yoktu arayan zaten.** Adını vermeden yardım isteyen kadın bile terk etmişti beni.

(Son Ceset, 2003: 14)

Yukarıdaki (57a-c) örneklerindeki yapılar, 'var' ögesiyle oluşturulmuş, (57d-f) örneklerindeki yapılar ise 'yok' ögesiyle oluşturulmuş Türkçe ayırık yapılar olarak çözümlenmiştir. (57a) örneğindeki ayırık yapı, varlıksal olmayan 'Ortalıktaki bir sürü meslektaşım, benden istediklerinizi benden daha hevesli biçimde yapar'; (57b) örneğindeki ayırık yapı 'Birileri ...eleştiriyor, ...yeriyor, ...istiyor'; (57c) örneğindeki ayırık yapı, '(Biri) Önemli şeyler söyleyecek'; (57d) örneğindeki ayırık yapı 'Değerli bir eşya çalınmazdı'; (57e) örneğindeki ayırık yapı 'Biri bakmadı'; (57f) örneğindeki ayırık yapı ise 'Biri aramadı' düz tümcelerinden türemiştir. Varlıksal olmayan bu tümceler, ortaç yantümcesi ve 'var/yok' ögeleri ile birleşmiş, tek bir (ayırık) yapı halinde okura sunulmuştur; çünkü burada bir durumun varlığı ya da gerçekleşmesi bildirilmektedir. Bu da varlığın ortaç yantümcesi ile tanımlanmasıyla mümkün olmaktadır. Ancak, yukarıda da irdelediğimiz gibi, bu örneklerdeki ayırık yapılar birbirlerinden sözdizimsel olarak ayrılmaktadırlar; çünkü (57a) ve (57d)'de bir ortaç yantümcesi, bu ortaç yantümcesinin nitelediği bir baş ve koşaç vardır; (57b) ve (57e)'de ise başsız ortaç yantümcesi ve koşaçlı yapı bulunmaktadır. (57c)'de yine ortaç yantümcesi bir sözlüksel baş ile tümcede yer almakta, ancak bu kez koşaçlı yapıdan sonra kodlanmaktadır. (57f) örneği de koşaçlı yapının ortaç yantümcesinden önce kodlandığı bir yapıdır; ancak burada da ortaç yantümcesi başsız olarak tümcede yer almaktadır. Bu yapısal farklılığın, *Var*-ayırık yapılarına benzeyen ve 'var/yok' ögeleriyle kurulan Türkçe ayırık yapıların tematik

yapı ve bilgi yapısı seçimlerini belirlediği ileri sürülebilir. Edimbilimsel açıdan bakıldığında, İngilizcede tümce-başında kullanılan, varlık özelliği gösteren ve okuyucuyu bağlama bir şeylerin *yeni* olarak sunulacağına ilişkin olarak hazırlayan 'there' ögesi *tema* olmakta, bu ögenin dışında kalan ögeler de *yeni* bilgiyi sunmaktadır. Türkçede ise 'var/yok' öğeleri (57a-b-d-e) örneklerinde ortaç yantümcesinden sonra kodlanarak tümce-sonunda yer aldığından *temayı* değil *remayı* temsil etmekte; dolayısıyla da (57a) ve (57d)'de ortaç yantümcesi ve bu ortaç yantümcesinin odakladığı öğelerin, (57b) ve (57e)'de de başsız ortaç yantümcesinin *verilmiş*, koşaçlı yapının ise *yeni* bilgi sunduğu söylenebilir. (57c) ve (57f) örneklerinde ise 'var/yok' öğeleri, ortaç yantümcesinden önce yer alarak tümcenin *tema* bölümünde bulunduğundan *verilmiş* bilgiyi kodlamaktadır. Ancak Halliday'in (2004: 257) *Var-ayrık* yapıları için yaptığı tematik yapı ve bilgi yapısı çözümlemesinin, bu yapılara benzeyen Türkçe ayrık yapılara uygulanarak gerçekleştirilen bu çözümleme çok da anlamlı görünmemektedir; çünkü her ne kadar (57c) ve (57f) örneklerinde 'var/yok' öğeleri *temayı* temsil etse de, bu öğelerin bilgi değerini belirlemek çok da kolay değildir. Ayrıca, (57a-b-d-e) örneklerinde de ortaç yantümceleri, tümce-başında yer alsalar da, bu yantümcelerin her zaman *verilmiş* bilgi sunduklarını söylemek de güçtür. Zaten, yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi, Halliday'in (2004) her tümcede bir konu bulunması savının aşırılık olarak görüldüğü ve bu örnekteki gibi varlık tümcelerinde *tema-rema* olarak belirlenebilecek bir öge bulunmadığı savına dayanarak (Aksan, 2002: 17), varlık bildiren ayrık yapıların tamamının 'odak'ı temsil ettiği; yani *yeni* bilgi sunduğu ileri sürülebilir. Bu tür yapılar Türkçede sadece var/yok öğelerinden değil, 'ol-' yardımcı eylemiyle de kurulabildiğinden, (57a-f) örneğindeki gibi yapılar '*Varlıksal Ayrıklar*' olarak adlandırılabilir; çünkü 'ol-' ile oluşturulan yapılar, hem tematik yapı hem de bilgi yapısı açısından *Varlıksal Ayrıklardan* farklı özellikler sergilemektedirler:

(58)

- (a) ...haberleşmeyi kesme...12 Eylül'de başlayan bu uygulama aslında Anadolu ve İstanbul arasında yirmi iki gün süren bir "sinir savaşı", bir "güç gösterisi", bir "dayanma-direnme yarışı"dır. ....**bu direnme yarışında Mustafa Kemal'in haberleşmeyi kesme kararına yer yer uymayan kişiler ve orunlar olmuştur.**

(*Türk Devrim Tarihi*, 2003: 82)

- (b) "Bunu söylerken tek tek üçünün de yüzüne bakmayı ihmal etmedim. **Karşı çıkan olmadı**, ben de sözlerimi sürdürdüm: "Geçici bir çözüm olarak Emniyet bize koruma verecek. En azından olay aydınlanıncaya kadar."

(Kukla, 2003: 334)

Örnek (58a) ve (58b), tıpkı *Varlıksal Ayrıklar* gibi çözümlenmiştir; ancak bu yapılarda 'ol-' yardımcı eylemi bulunmaktadır. Sözdizimsel olarak bakıldığında, bu tür ayrıklardaki ortaç yantümcesinin hem bir başı nitelediği (58a), hem de bir başı nitelemeksizin 'ol-' ögesine bağlandığı saptanmıştır. Bu özellikleriyle de (57a-f) örneklerindeki ayrık yapılarla eşleştirilebilirler. Ancak anlambilimsel çözümleme ile aynı sonuca ulaşmak güçtür; ancak bu tümcelerdeki 'ol-' yardımcı eylemi, yukarıda sözünü ettiğimiz varlıksal bir yapı sergileyen, yani bir anlamda iyelik bildiren 'var/yok' ögeleriyle kurulmuş koşaçlı tümcelerinin aksine, tümceye 'haline gelme, oluşma' anlamı katmaktadır. Bu nedenle de edibilimsel açıdan bakıldığında, (58a) örneğinde '...uymayan' ortaç yantümcesi iletinin hareket noktası olarak *temayı* kodlamakta, geriye kalan bölüm de *remayı* temsil etmektedir; dolayısıyla da 'kişiler ve orunlar' AÖ ile 'ol-' dışında kalan tüm ögeler bir önceki söylem bağlamında okuyucuya sunulmuş olduğundan *verilmiş* bilgiyi temsil ederken, bu yantümcenin nitelediği 'kişiler ve orunlar' AÖ ve 'ol-', okuyucuya *yeni* bilgi sunmaktadırlar. (58b) örneğinde ise, 'Karşı çıkan' ortaç yantümcesi iletinin hareket noktası olarak *temayı* kodlamaktadır; ancak (58a) örneğinin aksine, burada ortaç yantümcesinin başı bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu ortaç yantümcesinin *verilmiş* bilgi sunduğu söylenebilir; çünkü, zaten bu yantümce, bir önceki söylem bağlamında sözü edilen 'üç kişi'ye gönderme yaptığı için, okuyucuya *yeni* bilgi sunmamaktadır. Görüldüğü gibi, Halliday'in (2004) *Varlıksal Ayrıklardaki* tematik yapı ve bilgi yapısı çözümlenmeleri, 'ol-' ile kurulan yapılar için de yetersiz kalmaktadır; çünkü bu tür tümceler de bir durumu, bir oluşumu bildirdiklerinden, bu yapılarının tamamının 'odak'a alınması önerilebilir. Sonuç olarak, bu tür ayrıklarda da başsız olsun olmasın bir ortaç yantümcesi ve 'ol-' ile oluşturulan koşaç ana tümcesi arasında tanımlayıcı ilişki kurulduğundan ve (58a-b) örneklerindeki gibi bu yapılar bir oluş bildirdiklerinden, bu tür ayrık yapılar '*Oluş Ayrıkları*' olarak adlandırılabilir.

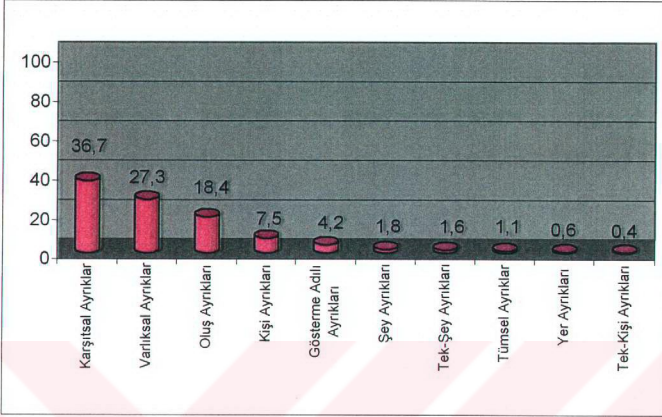
Görüldüğü gibi *Kukla*, *Bor Büyüsü*, *Son Ceset*, *Resim Sanatının Tarihi*, *Türk Devrim Tarihi*, *Türk Basın Tarihi* metinlerinden oluşan bütüncemizde birçok ayırık yapı örneğine rastlanmıştır, bu ayırıkların sözdizimsel, tematik ve bilgi yapıları çözümlenmiş ve elde edilen bulgulara göre Türkçede ayırık yapılar, ‘*Karşıtsal Ayırıklar*’, ‘*Kişi Ayırıkları*’, ‘*Şey Ayırıkları*’, ‘*Tek-Kişi Ayırıkları*’, ‘*Tek-Şey Ayırıkları*’, ‘*Yer Ayırıkları*’, ‘*Gösterme Adılı Ayırıkları*’, ‘*Tümsel Ayırıklar*’, ‘*Varlıksal Ayırıklar*’ ve ‘*Oluş Ayırıkları*’ olarak sınıflandırılmıştır. Buna göre her metindeki ayırık türü aşağıdaki çizelgede yer almaktadır:

Çizelge 6. Türkçe Ayırık Yapıların Bütüncedeki Dağılımı

AYRIK TÜRLERİ METİNLER	Karşıtsal	Kişi	Şey	Tek-Kişi	Tek-Şey	Yer	Gösterme Adılı	Tümsel	Varlıksal	Oluş
Kukla	155	31	3	3	10	6	27	8	54	58
Bor Büyüsü	36	3	2	2	9	2	2	6	49	14
Son Ceset	21	6	5	-	-	-	4	-	61	11
Resim Sanatının Tarihi	25	17	2	-	-	-	4	-	25	21
Türk Devrim Tarihi	124	13	-	-	-	-	6	-	87	60
Türk Basın Tarihi	86	22	10	-	1	-	9	-	56	60
TOPLAM:	447	92	22	5	20	8	52	14	332	224

Çizelge 6’da da görüldüğü gibi, çalışmamızın bütüncesinde ayırık yapıların kullanım sıklığı, türleri bakımından şu sırayı izlemektedir: 447 örnekle ‘*Karşıtsal Ayırıklar*’, 332 örnekle ‘*Varlıksal Ayırıklar*’, 224 örnekle ‘*Oluş Ayırıkları*’, 92 örnekle ‘*Kişi Ayırıkları*’, 52 örnekle ‘*Gösterme Adılı Ayırıkları*’, 22 örnekle ‘*Şey Ayırıkları*’, 20 örnekle ‘*Tek-Şey Ayırıkları*’, 14 örnekle ‘*Tümsel Ayırıklar*’, 8 örnekle ‘*Yer Ayırıkları*’ ve 5 örnekle ‘*Tek-Kişi Ayırıkları*’. Bu sıra Türkçedeki ayırık yapıların işlevlerini belirlemede temel olduğundan bu dağılımı Grafik 3’te yüzdelik oranlarıyla tekrar inceleyelim:

Grafik 3. Türkçede Ayrık Yapıların Bütüncedeki Dağılımı

Grafik 3'te görüldüğü gibi, bütüncemizde en sık kullanılan ayrık türleri %36,7'lik bir oranla 'Karşıtsal Ayrıklar'dır. Bunu %27,3'lük oranla 'Varlıksal Ayrıklar', ve %18,4'lük oranla 'Oluş Ayrıkları' izlemektedir. Diğer ayrık türleri ise 1216 ayrık tümce sayısına oranlandığında, %10'un altında bir dağılım sergilemektedirler. Buna göre, 'Kişi Ayrıkları' %7,5, 'Gösterme Adılı Ayrıkları' %4,2, 'Şey Ayrıkları' %1,8, 'Tek-Şey Ayrıkları' %1,6, 'Tümsel Ayrıklar' %1,1, 'Yer Ayrıkları' %0,6, 'Tek-Kişi Ayrıkları' ise %0,4'lük oranlarla kullanılmışlardır. Bir sonraki bölümde, bütüncemizden elde edilen bu bulgular ışığında, Türkçede ayrık yapıların sözdizimsel, tema yapısı ve bilgi yapısı özellikleri değerlendirilecek, Türkçede kullanılan ayrık yapı türlerinin dağılımları söylem-edimbilimsel özellikler açısından açıklanacak ve dil kullanıcısının düz tümce yerine neden ayrık tümce kullanımını tercih ettiği açıklanmaya çalışılacaktır.

3. 4. Değerlendirme

Türkçe ayrık yapıların söylem-edimbilimsel özelliklerinin betimlenmesini amaçlayan çalışmamızın bütüncesinden elde edilen bulgular çerçevesinde bu

bölümde öncelikle (i) Türkçede ayırık yapıların Collins (1991) temel alınarak yapılan sınıflaması genel bir bakış açısıyla yeniden değerlendirilecek; (ii) polisiye ve tarihsel anlatı türü metinlerdeki ayırık yapıların türlerine göre dağılımlarında anlamlı bir fark olup olmadığı belirlenecek; (iii) Türkçedeki ayırık yapı türlerinin kullanım sıklıkları göz önünde bulundurularak sırasıyla bu yapılardan en çok kullanılanların neden tercih edildiği ya da edilmediği saptanacak ve (iv) ayırık yapıların düz tümce eşdeğerleriyle karşılaştırması yapılacak ve iletişimsel işlevleri belirlenecektir.

Türkçede ayırık yapılar, Collins'in (1991) yaptığı gibi sözdizimsel, anlambilimsel ve edimbilimsel özelliklerine göre sınıflandırılmıştır. Böylece bütüncemizde [$\pm$ insan] anlambilimsel özellikli öğeleri odaklayan ve bu öğelerin karşıtlık yoluyla verildiği *Karşıtsal Ayırıklar*; [+insan] anlambilimsel özellikli 'kişi' nitem sözcüğünün ortaç yantümcesinden sonra kodlandığı *Kişi Ayırıkları*; [-insan] anlambilimsel özellikli 'şey' nitem sözcüğünün ortaç yantümcesinden sonra kodlandığı *Şey Ayırıkları*; bu nitem sözcüklerinden önce kodlanan 'tek' sözcüğünün bulunduğu *Tek-Şey Ayırıkları* ve *Tek-Kişi Ayırıkları*; 'tek, bütün, hepsi, sadece' gibi nicelik bildiren sözcüklerin başsız ortaç yantümcesinden önce kodlandığı *Tümsel Ayırıklar*; 'yer' nitem sözcüğünün ortaç yantümcesinden sonra kodlandığı *Yer Ayırıkları*; koşaçlı ana tümcede tanımlanan öğenin gösterme adılı olduğu *Gösterme Adılı Ayırıkları*; 'var/yok' sözcükleriyle oluşturulan koşaç ana tümcesinin ortaç yantümcesiyle bağlandığı *Varlıksal Ayırıklar*; 'ol-' yardımcı eylemiyle oluşturulan koşaç ana tümcesinin ortaç yantümcesiyle bağlandığı *Oluş Ayırıkları* olmak üzere toplam 10 ayırık türü saptanmıştır. Bu ayırık türlerinin kullanım sıklıklarına göre izledikleri sıra aşağıda gösterilmiştir:

Karşıtsal Ayırıklar → Varlıksal Ayırıklar → Oluş Ayırıkları →
 Kişi Ayırıkları → Gösterme Adılı Ayırıkları → Şey Ayırıkları → Tek-Şey
 Ayırıkları → Tümsel Ayırıklar → Yer Ayırıkları → Tek-Kişi Ayırıkları

Görüldüğü gibi, Türkçede en sık kullanılan ayırık yapılar *Karşıtsal Ayırıklar*dır. Bunu *Varlıksal Ayırıklar* ve *Oluş Ayırıkları* izlemektedir. *Oluş Ayırıklarından* sonra kullanılan ayırık yapılar ise, %10'un altında bir dağılım sergilemektedirler (Grafik 3). Ayrıca bu sırayı izleyen ayırık türleri polisiye ve

tarihsel anlatı türü metinlerde de farklı dağılım göstermektedirler (Grafik 6); ancak bu farklılığın anlamlı olup olmadığını aşağıdaki çizelge ve grafikler üzerinde yeniden göstererek değerlendirelim:

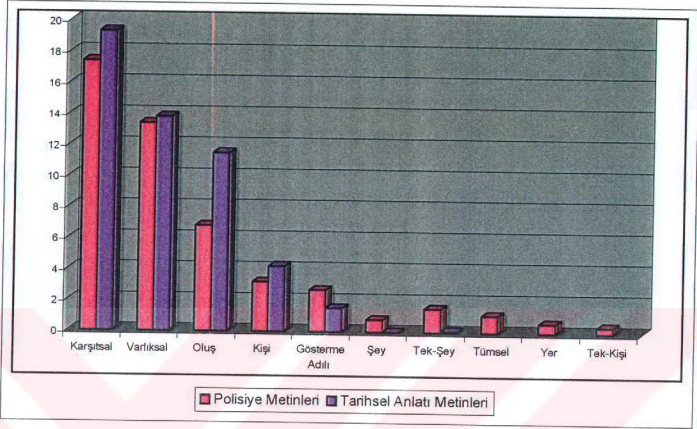
Çizelge 7. Ayrık Yapıların Polisiye ve Tarihsel Anlatı Türü Metinlerine göre Dağılımı

METİN TÜRLERİ	Polisiye Metinleri	ORAN	Tarihsel Anlatı Metinleri	ORAN
AYRIK TÜRLERİ				
Karşıtsal Ayrıklar	212	%17,4	235	%13,8
Varlıksal Ayrıklar	164	%13,4	168	%11,5
Oluş Ayrıkları	83	%6,8	141	%4,2
Kişi Ayrıkları	40	%3,2	52	%1,5
Gösterme Adılı Ayrıklar	33	%2,7	19	%0,9
Şey Ayrıkları	10	%0,8	12	%0,08
Tek-Şey Ayrıkları	19	%1,5	1	%0
Tümsel Ayrıklar	14	%1,1	-	%0
Yer Ayrıkları	8	%0,6	-	%0
Tek-Kişi Ayrıkları	5	%0,4	-	%13,8

Çizelge 7’de ayrık yapıların polisiye ve tarihsel anlatı türündeki metinlere göre dağılımları gösterilmiştir. Bu dağılıma göre, iki metin türü arasında *Karşıtsal Ayrıklar* %1,9; *Varlıksal Ayrıklar* %0,4; *Oluş Ayrıkları* %4,7; *Kişi Ayrıkları* %1; *Gösterme Adılı Ayrıkları* %1,2; *Şey Ayrıkları* %0,1; *Tek- Şey Ayrıkları* %1,4; *Tümsel Ayrıklar* %1,1; *Yer Ayrıkları* %0,6; *Tek-Kişi Ayrıkları* %0,4 oranında farklılık göstermektedir. Bu bulgulara dayanarak, Türkçede ayrık yapıların kullanım sıklıklarının, alanyazınında ‘açıklamalı’ olarak adlandırılan polisiye ve tarihsel anlatı türü metinlerde anlamlı bir fark sergilemediklerini söylemek mümkündür. Bu savı desteklemek için Çizelgede 7’de yer alan bulguları aşağıdaki grafikte ayrıca şöyle gösterebiliriz:

Grafik 4. Ayrık Yapıların Polisiye ve Tarihsel Anlatı Türü Metinlerine göre Dağılımı

Çizelge 7 ve Grafik 4'te de sergilendiği gibi, polisiye ve tarihsel anlatı metinlerindeki ayrık yapıların türlerine göre dağılımlarında anlamlı bir fark görünmemektedir; çünkü her iki metin türünde de ayrık yapıların kullanım sıklıkları birbirlerine çok yakındır. Bunun nedeni, bu metin türlerinin alanyazınında 'açıklamalı' olarak adlandırılan metin türüne dahil olmalarıyla açıklanabilir. Dolayısıyla, bu iki metin türündeki tüm ayrık yapı türlerinin birbirleriyle hemen hemen koştur bir ilişki içerisinde olmaları, dil kullanıcılarının ayrık yapı tercih etmelerinde söylem-edimbilimsel etmenler ve bu etmenlerin düz tümce ile karşılaştırılmalarından çıkan sonucun etkili olması ile anlamlı hale gelmektedir. Bu çıkarımla, kullanım sıklıklarına göre Türkçede ayrık yapıların söylem-edimbilimsel işlevlerini, bu yapıların türedikleri düz tümcelerdeki söylem-edimbilimsel işlevlerle karşılaştırarak yeniden ele alalım ve dil kullanıcısının metni kurgulama sürecinde tercih ettiği ayrık yapıların iletişimsel işlevlerini tartışalım.

Türkçede *Karşusal Ayrıklar*, Çizelge 6 ve Grafik 3'te de görüldüğü üzere, %36.7'lik oranla en sık kullanılan ayrık türüdür:

(3a) Batukan ofisinde oturmuş sıkıcı raporlara göz atarken telefon çaldı. Arayan Serra'ydı. Çocuklukları aynı mahallede geçmişti. Bahçelievler semti, o zamanlar gerçekten bahçeli evlerden oluşmuş şirin bir semtti. Sonraki yıllarda, her yerde olduğu gibi bahçelerin yerini yüksek apartmanlar almıştı.

(*Bor Büyüsü*, 2003: 39)

(2c) Şu anda Emniyet'teki görevi ne?

"Antiterör uzmanı olarak geçiyor. İsteyenin istediği anlama çekebileceği bir görev."

(*Kukla*, 2003: 378)

Örnek (3a)'daki gibi hem [+insan], hem de (2c)'deki gibi [-insan] anlambilimsel öğeleri odaklayabilen *Karşıtsal Ayrıklar*'ın dil kullanıcıları tarafından düz tümceye tercih edilmesinin çeşitli nedenleri olabilir. *Karşıtsal Ayrıklarda*, ayrık yapıların en belirgin işlevi olan tanımlanan değer karışıklık yoluyla diğer değerlerden ayrılması ve bu tür ayrıkların türediği özgün önermelerdeki tematik yapı ve bilgi yapısının farklılaşması en belirgin nedenler olarak gösterilebilir. Yani,

(44c) ...cep telefonum çalmaya başladı... İçimden bir ses açma, dedi ama açtım. Arayan bir kadındı.

(*Kukla*, 2003: 204)

örneğindeki gibi bir ayrık yapının 'Bir kadın aradı' özgün önermesinde *tema* olan ve *verilmiş* bilgiyi temsil eden 'bir kadın' AÖ, ayrık yapıda *remayı* kodlayarak *yeni* bilgiyi temsil etmektedir. Bu da, dil kullanıcısının ayrık yapı kullanımı ile özgün önermede yüklem işlevini gören ögenin ortaç yantümcesi biçiminde kodlanmasıyla, bu yantümcenin koşaçlı ana tümcede vurgulanmak istenen ögenin tanımlanmasını sağladığını göstermektedir. Yani özgün önermede yüklem işlevini üstlenen öge, ortaç yantümcesi biçiminde okura sunulmakta, özne işlevini yüklenen öge ise koşaçlı ana tümcede konumlandırılarak yüklem işlevini görmektedir ve bu yolla koşaçlı ana tümcedeki öge odaklanmakta, ortaç yantümcesi de bu öğeleri tanımlamaktadır. Dolayısıyla yazarın okur için belirlediği tematik yapı ve bilgi yapısındaki bu seçimler, vurgulanmak istenen ögenin öncelenmesi ile düz tümce yerine neden *Karşıtsal Ayrıkların* ağırlıklı olarak seçildiğini ortaya koymaktadır. Tüm bu saptamalar doğrultusunda çalışmamızın birinci bölümünde sözünü ettiğimiz

Erguvanlı (1984: 165-6); Kornfilt (1997: 29,192-3); Erkman-Akerson ve Ozil (1998: 96); Turan (2002a: 60) ve Turan (2002b)'den alınan ve aşağıda da yinelenen örnekler *Karşıtsal Ayırıklar* olarak sınıflandırılabilir:

(90a) Bu mektubu yazan Ali'dir

(90b) Ali'dir bu mektubu yazan

(92a) Chomsky'nin teorisidir bugün size anlatmak istediğim

(92b) Bugün size anlatmak istediğim Chomsky'nin teorisidir

(Erguvanlı, 1984: 165-6)

(90a-b) ve (92a-b) örnekleri Erguvanlı (1984) tarafından, İngilizcedeki *O*-ayrık yapılarına ve yapay-ayrıklara örnek gösterilmiştir; ancak daha önce de belirttiğimiz gibi, bu çalışmada Türkçedeki ayrık yapılar Collins (1991) temel alınarak sözdizimsel yapılarına göre değil, anlambilimsel ve biçimbilimsel yapılanmalarına göre sınıflandırıldığından ve ayrıca bütüncemizi oluşturan yazılı söylem metinlerindeki gibi metinler Türkçede genellikle belirtisiz sözcük dizilişini izlediğinden, Erguvanlı'nın (1984) savının bütüncemizdeki bulgularla örtüşmediği söylenebilir; çünkü Erguvanlı, ayrık yapıların sözcük dizilişine göre farklılık gösterdiğini savunmakta ve bu yapıları sözcük dizilişlerindeki farklılıklara göre açıklamaktadır. Sonuç olarak, bu çalışmada (90a-b) ve (92a-b) örneklerinin *Karşıtsal Ayırıklar* olarak adlandırılması uygun görülmüştür.

Kornfilt (1997: 192-3) ise, Türkçenin boş-özne dili olduğunu belirterek İngilizcedeki 'it' ve 'there' gibi söz uzatım öğelerine sahip olmadığını; dolayısıyla da Türkçede gerçek ayrık yapı bulunmadığını; ancak vurgu amaçlı kullanılan yapay-ayrık yapılar olduğunu savunmaktadır. Ne var ki, aşağıda yinelenen örnekler, bütüncemizden elde edilen bulgular ışığında, Kornfilt'in sunduğu yapıların da *Karşıtsal Ayırıklara* dahil edilebileceğini göstermektedir:

(85a) Sinemaya giden Hasandı

(85b) Sinemada gördüklerim öğrencilerimdi.

(87a) adamın yediği muzdu

(87b) parayı veren annemdir

(88) Sabah beşte bana telefon eden sen miydin?

(89a) Dün sinemaya giden kimdi?

(89b) Ahmet'in dün sinemada gördüğü ne(y)di?

(Kornfilt, 1997: 29,192-3)

(85a-b), (87a-b), (88) ve (89a-b) örnekleri '-AN' ve '-DIK' ortaçaştırma ekleriyle oluşturulmuş başsız ortaç yantümceleri ve koşaçlı ana yapılardan oluşmakta ve bu ana tümcelerdeki öğeler olası tüm diğer öğeler arasından seçilerek vurgulanmakta, dolayısıyla da okura *yeni* bilgi sunmaktadırlar. Bu nedenle, Kornfilt (1997)'de yer alan bu örneklerin de *Karşıtsal Ayrıklara* dahil edilmesi olası görünmektedir.

Erkman-Akerson ve Ozil'in (1998: 96) de ortaç ve adıl koşaç tümcesi içeren tüm yapıları sıfat işlevli yantümcelerden oluşan yapılar olarak ele almaları, bütüncemizden elde edilen bulgularla örtüşmemektedir; çünkü her zaman ortaç yantümcesi koşaçlı ana tümceyle niteleme ilişkisi kurmamakta, bu yantümceler, ayrıca, adıl koşaç tümcelerini de tanımlayabilmektedirler; bu özellikleriyle de çalışmamızda *Karşıtsal Ayrıklar* olarak sınıflandırılmışlardır:

(84a) Bana iyiyi ve kötüyü öğreten annemdi.

(84b) İnsanı, zamanı ve eşyayı bütün yönleriyle aynı anda iç içe kavrayabilen, bunların etkileşimini bir ayna gibi aktarabilen bir yazar!

(Erkman-Akerson ve Ozil, 1998: 96)

(84a-b) örneklerinde adıl koşaç tümcesindeki öğeler başsız ortaç yantümceleri tarafından nitelenmemekte, tanımlanmaktadır; dolayısıyla ortaç yantümcesiyle adıl koşaç tümcesi arasında bir eşitlik ilişkisi kurulduğundan, bu tür ayrıklar da bu çalışmada *Karşıtsal Ayrıklar* olarak çözümlenmiştir.

Son olarak, Turan (2002a) ve (2002b) aşağıdaki örnekleri ayrı yapılar olarak incelemiş, ancak bunların türünü belirtmemiştir. Bu çalışmanın bütüncü çözümlemesinden elde edilen bulgular, Turan'ın örneklerinin *Karşıtsal Ayrıklara* dahil edilebileceğini göstermektedir:

(93b) Filmi sürükleyen Cem Yılmaz'dı

- (94a) İşini, aşını kaybeden sizlersiniz
(94b) İşadamı parasının kıymetini bilendir
(95c) Böylelikle insan kendini aşandır

(Turan, 2002a: 60)

- (97a) Otuz üç yaşını çarçabuk kırka, elliye getirmiş, o yaşlarda bile içine kapanıklığı alt edememiş bir Kısmet, ürkek-korkak, gardan dışarı çıktı. Şimdi, yersiz yurtsuz olan çocuk Ufuk değil; bu genç kadın. Merdivenlerde, çantacığı ayaklarının dibinde..

- (101a) ‘Ferit Dayı, sizce bende eksik olan ne? Bestelerimde eksik olan ne?’

- (105a) Nice sonra açıldı evin kapısı. Çıkan dedeydi. Atlı: ‘Ağa, torunun Nurdan kendini astı,’dedi.

(Turan, 2002b)

Çalışmamızın ilk bölümünde yer verdiğimiz (93b), (94a), (101a) ve (105a) örnekleri, tümcede dilbilgisel özne işlevini yüklenen başsız ortaç yantümcelerinin koşaçlı ana tümceye bağlanarak tek bir önerme biçiminde sunulduğu ayrık yapılara örnek oluşturmaktadır. (94b) ve (95c) örneklerindeki yapılar ise, bulgular bölümünde incelediğimiz (31a)’daki gibi ortaçlı yapıların ayrık tümce içerisinde yüklem işlevini üstelenebildiklerini göstermektedir:

- (31a) Bu iki türlü karara varmış olanlar, Osmanlı Devletinin bir bütün olarak kalmasını **düşünenlerdir**. Osmanlı ülkesinin çeşitli devletler arasında paylaşılmasındansa, bu ülkeyi bütün olarak bir devletin kanadı altında bulundurmaya **yeğleyenlerdir**.

(*Türk Devrim Tarihi*, 2003: 38)

Bulgular bölümünde çözümllediğimiz (31a) örneği Turan’ın (2002a: 60)’da ortaç yantümcesinin sözdizimsel yüklem işlevi gördüğünü savunduğu yapılara benzer bir yapıdır, dolayısıyla Turan’ın bu saptamasıyla hem (31a) örneği için yaptığımız sözdizimsel çözümlememiz hem de Turan’ın verdiği (94b) ve (95c) örneklerindeki yapıların *Karşıtsal Ayrıklara* dahil edilebileceği önerimiz desteklenmektedir. Bunun yanı sıra (97a) örneği, bütüncemizde karşıtlık ilişkisinin ‘olumsuz’ tümce biçimiyle de kodlanabildiğini gösteren (48)’deki örneklere benzemektedir:

(48a) Karşıdaki kişinin Doğan olmasını umarak hızla kaldırdım ahizeyi. **Ama arayan Doğan değil, oğlum Umut'tu.** “Alo” der demez: “baba neredesin ya?” diye söylenmeye başladı.

(Kukla, 2003: 113)

Bulgular bölümünde irdedeğimiz (48a) örneği, karşıtsallığın açıkça sergilendiği yapılar olarak *Karşıtsal Ayıklara* dahil edilen ayırık yapı örneklerindedir. Dolayısıyla Turan (2002b)'de verilen yukarıdaki (97a) örneğinin de bu tür ayıklara dahil edilmesi olası görünmektedir. Ancak Turan (2002a: 60-63)'da ayırık yapı olarak sınıflandırılan (95b) ve (103) örnekleri, Collins (1991)'e göre sınıfladığımız bütüncemizdeki bulgularla örtüşmemektedir:

(95b) ...Arayan, intihar etmeyi planlayan, orta yaşlı *bir kadındır*...

(103) 'E kameralar önünde başlayan aşk, elbette kameralar önünde bitmeliydi, öyle de oldu... *Terk eden taraf Volkan'dı*'

(95b) örneğinde 'arayan', 'intihar etmeyi planlayan' başsız ortaç yantümceleri doğrudan 'bir kadın' belirsiz AÖ'ni tanımlamamaktadır; çünkü bu AÖ 'orta yaşlı' sıfat öbeği tarafından nitelenmektedir. Bu nedenle bu örnekte ortaç yantümcesiyle koşaçlı ana tümce arasında kurulan ve eşitlik ilişkisine dayanan bir tanımlama işlevinin gerçekleştirildiğini söylemek oldukça güçtür; dolayısıyla da Turan'ın verdiği bu örnek, bu çalışmada yapılan sınıflamaya uyum göstermediğinden, ayırık yapı olarak kabul edilememektedir. Benzer bir durum (103) örneği için de geçerlidir; ancak buradaki yapının ayırık tümce olarak ele alınamamasının nedeni ortaç yantümcesinin bir sözlüksel başının olması ve bu sözlüksel başın bulgular bölümünde belirlediğimiz nitem sözcükleriyle örtüşmemesi olarak açıklanabilir; dolayısıyla da, tıpkı (95b) örneğindeki yapı gibi, Turan'ın verdiği (103)'teki gibi yapılar bu çalışmada ayırık yapı olarak çözümlenmemiştir.

Türkçede ayırık yapılarda ortaç yantümcelerinin, Erkman-Akerson ve Ozil'in (1998: 134-35) sözünü ettiği daraltma ve donatma işlevlerinden *daraltma* işlevini yüklendiği de söylenebilir; yani ayırık yapılardaki ortaç yantümcesi, tanımladığı koşaç ana tümcesindeki bir ögenin gönderme yaptığı kümedeki üye sayısını azaltarak

yeni bir kavram yaratma işlevi görmektedir (Erkman-Akerson ve Ozil 1998: 134-35). Zaten ayırık yapıların temel işlevlerinden biri de tümcenin anlamına dışlama sezdirimini katmaktır:

(3b) "Neden?" Soruyu soran Arif'ti. "Devletin başında olanlar ile operasyonu yönetenler arasındaki anlaşmazlık yüzünden" dedi Müfit. Bu işe onun da canının sıkılmış olduğu belliydi.

(Kukla, 2003: 164)

Örnek (3b)'deki ayırık yapıda da görüldüğü gibi, 'soruyu soran' ortaç yantümcesi, tanımladığı Arif'ti' koşaç ana tümcesindeki gönderme yaptığı kümedeki üye sayısını daraltmakta ve bu kümedeki 'Arif' AÖ belirlenmektedir. Dolayısıyla, bütüncemizdeki bu örnekle de, ayırık yapılarda ortaç yantümcesinin daraltma işlevini yerine getirdiği saptaması desteklenmektedir; çünkü diğerlerinin arasından seçilen bir değer Türkçede koşaçlı ana tümcede yer almakta ve bu değer kümesi ortaç yantümcesi tarafından daraltılarak diğer olası değerleri dışlamaktadır. Zaten çalışmamızın en başından beri belirttiğimiz gibi, ayırık yapılar niteleme değil, tanımlama işlevi üstlendikleri için, ortaç yantümcesinin koşaç ana tümcesindeki öğeleri donatmaması beklenen bir sonuçtur.

Yine Çizelge 6 ve Grafik 3'te sergilendiği gibi, Türkçede *Karşıtsal Ayırıklardan* sonra %27.3 oranla bütüncemizde ikinci en sık kullanılan *Varlıksal Ayırıklar* genel bir sahne yaratarak okuyucunun bilgiye erişebilmesini sağladıkları; kişilerin/nesnelerin/olguların varlığını/yokluğunu yüklemleyebildikleri ve karmaşık olayların tanımlanmasıyla ilişkili oldukları için dil kullanıcıları tarafından tercih edildikleri ileri sürülebilir:

(59a) "Telefon numaralarını okumadım" dedim. "Özellikle sonuncuyu tavsiye ederim". "Bu da ne demek?" dedi Muazzez Güler eline tutuşturduğum gazeteye bakarak. "Şu demek" dedim. Bir sigara daha yakmamak için kendimi zor tutuyordum. **"Benden istediklerinizi benden daha hevesli biçimde yapacak bir sürü meslektaşım var ortalıkta. Onları arayın daha iyi. Onlar kalın kafalı adamlarla daha iyi konuşurlar. Özellikle kalın kafalı adamlarla..."**

(Son Ceset, 2004: 27)

(59d) ... biri arabama girmiş... Torpido gözünü açtım, hiçbir olağanüstülük görünmüyordu. **Zaten çalınabilecek değerli bir eşya da yoktu ki.** Kasetler, ruhsat, hiç kullanmadığım bir yol haritası, otomobil spreyi, iki paket selpak mendil, yarım paket sigara, bir küçük el feneri, Tufan Abi'nin hediye ettiği metalik bir içki matarası, birkaç tane ceza makbuzu....

(Kukla, 2003: 106)

Örnek (59a)'da 'bir sürü meslektaş'ın varlığı, (59d)'de 'değerli bir eşya'nın yokluğu yüklenmektedir; bu örneklerde de görüldüğü gibi, *Varlıksal Ayrıklar*la karmaşık olaylar tanımlanmaktadır. Ayrıca bu tür ayrıklarda dil kullanıcısının 'var' ya da 'yok' öğelerinin doğurduğu 'kim/ne var/yok?' sorularını, başı olan ortaç yantümcelerinin nitelediği öğelerle yanıtlayabilmesi, bu tür ayrıkların kullanım sıklığının bir başka sebebi olabilir. Çünkü *Varlıksal Ayrıklarda* 'var/yok' sözcüklerinin açıkça yer aldığı koşaçlı ana tümceden 'genellikle' önce gelen ortaç yantümcesinin nitelediği AÖ okuyucu için *yeni* bilgi sunmaktadır (Tura, 1986: 171); dolayısıyla okuyucu için *yeni* olan bilginin ortaç yantümcesiyle belirginleştirilmesi de *Varlıksal Ayrıkların* tercih edilmesinin nedeni olarak düşünülebilir.

(58a) ...haberleşmeyi kesme...12 Eylül'de başlayan bu uygulama aslında Anadolu ve İstanbul arasında yirmi iki gün süren bir "sinir savaşı", bir "güç gösterisi", bir "dayanma-direnme yarışı"dır. ....bu direnme yarışında Mustafa Kemal'in haberleşmeyi kesme kararına yer yer uymayan kişiler ve orunlar *olmuştur*.

(Türk Devrim Tarihi, 2003: 82)

Örnek (58a)'daki gibi durum, hale gelme, olma olgularını tanımlamada kullanılan *Oluş Ayrıklarının* %18.4 gibi bir oranla en sık kullanılan üçüncü ayrık türü olmasının nedeni de benzer etmenlerle açıklanabilir; çünkü bu tür ayrıklarda da 'ol-' öğesinden önce kodlanan bilgi okur için *yeni* olan bilgidir ve bu bilginin ortaçla nitelenmesi, *yeni* olan bilgiyi daha belirgin hale getirmektedir.

Bu çalışmanın bütüncü çözümlemesinin bulguları göz önüne alındığında, *Karşıtsal Ayrıklar*, *Varlıksal Ayrıklar* ve *Oluş Ayrıkları* dışında kalan ayrık türlerinin Türkçede pek sık kullanılmadığı söylenebilir. Öncelikle, (49a) örneğindeki gibi *Kişi Ayrıkları* ve (49d) örneğindeki gibi *Şey Ayrıklarının* az kullanılması, bu tür

ayrıkların *Karşıtsal Ayrıklarla* anlambilimsel açıdan benzer olmaları sadece sözdizimsel olarak farklılaşmalarıyla açıklanabilir:

(49a) Birkaç kez babam, annemin çok iyi bir kadın olduğundan bahsetmişti. Yani anneme öyle fazlaca bir bağlılığım olduğunu düşünmüyordum. **Üstelik evimize yeniden yuva sıcaklığını kazandıran *kişi* Keriman Abla'ydı.** Babam, annemin ölümünden sonra uzun yıllar evlenmemişti.

(Kukla, 2003: 44)

(49c) Ben İsmet Paşa'yı birkaç kez görmüştüm. **En çok dikkatimi çeken şey (o vakit ki) abullabut giyinişiydi.** Bir türlü sivil kıyafete kendisini alıştıramıyordu.

(Resim Sanatının Tarihi, 2003: 176)

Örnek (49a)'da kullanılan 'kişi' nitem sözcüğü *Karşıtsal Ayrıklarda* [+insan] anlambilimsel özellikli göndergelerin odaklandığı; (49c)'deki 'şey' nitem sözcüğü de yine *Karşıtsal Ayrıklarda* [-insan] anlambilimsel özellikli göndergelerin odaklandığı yapılarla aynı anlambilimsel özellikleri paylaştıklarından, dil kullanıcısının *Kişi Ayrıkları* ve *Şey Ayrıkları* diğer ayırık yapı türlerine oranla daha az tercih ettiği söylenebilir. Ancak, başsız ortaç yantümceleriyile kurulan *Karşıtsal Ayrıklar*' a anlambilimsel açıdan benzer olan *Kişi Ayrıkları* ve *Şey Ayrıkları*'ndaki ortaç yantümcelerinin bir sözlüksel başı bulunmakta, bu yantümceler niteledikleri sözlüksel baş ile *verilmiş* ya da *yeni* bilgiyi kodlamaktadır; dolayısıyla dil kullanıcısının bu tür ayrıklarda nitem sözcüklerini ortaç yantümcesiyile birlikte kullanmayı, bu sözcüklerin göndergelerini daha belirginleştirmek amacıyla tercih ettiği ileri sürülebilir. Ne var ki, *Kişi Ayrıklarının Şey Ayrıklarına* göre [+insan] anlambilimsel özellikli 'kişi' ögesinin yer aldığı bağlamlarda işi yapan/eylemi gerçekleştiren olarak odaklanmasının daha önemli olduğu durumlarda daha sık kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra, *Kişi Ayrıkları* ve *Şey Ayrıkların* söylem-edibilimsel özellikleri, (49a) örneğinin '*Keriman Abla* evimize yeniden yuva sıcaklığını kazandırdı'; (49c) örneğinin 'Dikkatimi en çok (o vakit ki) abullabut giyinişi çekiyordu' biçimindeki düz tümce karşılıkları değerlendirildiğinde, (49a)'daki *Kişi Ayrığının* düz tümce karşılığında *verilmiş* bilgiyi temsil eden ögenin, ayırık kullanımında odakta yer aldığı ve *yeni* bilgiyi kodladığı; ancak (49c) örneğindeki *Şey Ayrığında* yeni bilgi sunan '*... giyinişiydi*' ögesinin, bu ayırık yapının

düz tümce karşılığında da okuyucuyu için *yeni* olan bilgiyi temsil ettiği görülmektedir. Dolayısıyla da dil kullanıcısının *Şey Ayrıklarını* tercih etmesinde söylem-edimbilimsel etmenlerin rol oynamadığı, bu nedenle de bu ayrık türünün kullanım sıklığının diğer ayrıklara oranla daha az olduğu ileri sürülebilir.

Gösterme Adılı Ayrıkları ise, bütüncemizin bulgularına göre, %4.2 ile en sık kullanılan beşinci ayrık yapı türüdür ve bu tür ayrık yapılar kullanıldıkları bağlamda dikkat çekici bir araç işlevi yüklenmektedirler:

(56a) ...bir fotoğrafı çıktı karşıma... Alttaki pasaportu çekip onun kapağını açtım, kalın kaşlı,...palabıyıklı adamı görür görmez tanıdım... Sabık Yüzbaşı Rifat Başoğlu'nun sahte pasaportunu bulmakta da gecikmedim. **Ama bana gereken bunlar değildi**, Doğan'ın sözünü ettiği öteki iki kişiyi bulmalıydım.

(Kukla, 2003: 273)

(56b) 13 Şubat 1878'de Mebusan Meclisi'nin kapatılması, bu bakımdan diktatörlük döneminin başlangıcı sayılabilir. **Bu dönemde üzerinde durulması gereken başlıca şunlardır**: Basın sansürü; basına konan yasaklar, gazetelerin kapatılması; gazetecilere çıkarlar sağlanması ve jurnalcılık; yabancı basının satın alınması; yabancı ülkelerle haberleşmenin engellenmesi.

(Türk Basın Tarihi, 2003: 54)

Örnek (56a-b)'deki gibi ayrık yapıların hangi kurucusunun nasıl bir bilgi değeri taşıdığıнын belirlenmesi, koşaçlı ana tümcenin içerdiği gösterme adılının gönderim türüyle ilişkilidir. Yani koşaçlı ana tümcede (56a) örneğindeki gibi artgönderimsel işleve sahip adıl, bütüncemizden elde edilen bulgulara göre, *verilmiş* bilgiyi, (56b) örneğindeki gibi öngönderimsel işleve sahip adıl ise, *yeni* bilgiyi kodlamaktadır. Bu bağlamda, Kornfilt'in (1997: 285) tüm adılların yapay-ayrıklarda bulunabileceği görüşünün doğrulandığı; ancak adılın türüne göre, bu adılların dahil oldukları ayrık türünün değiştiği söylenebilir. *Gösterme Adılı Ayrıklarının* da diğer ayrık türlerine kıyasla daha az kullanılması, Weinert ve Miller'in (1996: 93) de belirttiği gibi, yazılı dil kullanımının kısa süren ve gelip geçici bir süreç olmaması, dolayısıyla da çok fazla dikkat çekici araca gerek duyulmamasıyla da açıklanabilir.

Bütüncemizde %1.6'lık oranla kullanıldığı saptanan *Tek-Şey Ayrıklarının* ve %0.4 oranla kullanıldığı saptanan *Tek-Kişi Ayrıklarının* bilgi yapısında, genellikle ayırık yapıların tanımlayıcı bölümünü oluşturan ortaçlı yantümceler *verilmiş* bilgiyi, tanımlanan bölümünü oluşturan koşaçlı ana tümceler ise *yeni* bilgiyi temsil etmektedirler:

(13a) Benim en zor günlerimde o genç kızklık dönemlerindeki benzer tatlı heyecanlara kapılarak, güzel bir aşk yaşıyor. Coşkunu gölgeleyen *tek şey* benim mutsuzluğum. Bu yetmezmiş gibi bir de tehlike içindeyim.

(Kukla, 2003: 373)

(12a) ...bunun nedenini bulamıyordu bir türlü. Toplantıda, gerçekten mutlu gözükken *tek kişi Kadir'di*. Adamın sırtması bile yılan gibi olan ifadesini değiştirememişti.

(Bor Büyüsü, 2003: 46)

(13a) örneğindeki ayırık yapının 'Bir tek benim mutsuzluğum (onun) coşkunu gölgeledi'; (12a) örneğindeki ayırık yapının ise 'Toplantıda bir tek Kadir gerçekten mutlu gözüküyordu' özgün önermesinden türediği varsayılabilir. Ancak görüldüğü gibi, özgün önermelerde, ayırık yapılarda kullanılan 'şey' ve 'kişi' nitem sözcükleri kullanılmamaktadır. Dolayısıyla, bu sözcüklere gerek duyulmadan da dil kullanıcısının istediği anlamı tümceye katabildiğini, bu nedenle de bu tür ayırık yapı kullanılmamayı pek fazla tercih etmediğini göstermektedir. Ayrıca, bu ayrıkların türedikleri özgün önermelerde de *yeni* bilgiyi kodlayan öğeler, ayırık yapıdaki öğelerle örtüşmektedir. Bunun da, *Tek-Şey Ayrıkları* ve *Tek-Kişi Ayrıklarının* neden dil kullanıcıları tarafından Türkçede daha az tercih edildiğinin ve düz tümce yerine bu tür ayrıkların seçilmemesinin göstergesi olabileceği ileri sürülebilir.

Tümsel Ayrıklar, %1.1'lik oranla çalışmamızda belirlediğimiz 10 ayırık türünden en az sıklıkla kullanılanlar arasındadır. Bunun nedeni de, *Tümsel Ayrıkların* 'şey' gibi bir nitem sözcüğü içermeden başsız ortaçlı yapının koşaçlı ana tümceye bağlanmasıyla oluşmalarına karşın, *Tek-Şey Ayrıkları* ile paylaştıkları anlambilimsel benzerlikler olarak açıklanabilir:

(54b) "Nereye abi?" deyince kararsızlığa düştüm. İçerdeyken *tek* istediğim eve kapağı atmaktı. Ardı ardına yaşanan olayların allak bullak ettiği zihnimi rakıyla sakinleştirip, olanları enine boyuna düşüncektim.

(Kukla, 2003: 91)

(54b) örneğindeki gibi *Tümsel Ayırıklarda*, tıpkı *Tek-Şey Ayırıklarında* olduğu gibi, tümceye 'dışlama' sezdirimi katılmakta ve [-insan] anlambilimsel özellikli öge/öğeler odaklanarak *yeni* bilgiyi kodlamaktadırlar. Bu bağlamda, *Tek-Şey Ayırıkları* ile *Tümsel Ayırıkların* % 0.5'lik bir oran farkıyla birbirlerine çok yakın olarak kullanılmalarının nedeni, 'tek' sözcüğünü içermeleri açısından hem sözdizimsel, hem anlambilimsel hem de söylem-edimbilimsel etmenlerle açıklanabilir. Ancak, bu tür Türkçe ayırık yapılar sadece 'tek' sözcüğüyle değil, 'bütün, hepsi, sadece, yalnızca' gibi niceliksel sözcüklerle oluşturulabilmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, çalışmamızın birinci bölümünde yer verdiğimiz Turan (2002a: 61)'de ayırık yapı olarak tanımlanan (95e) örneğindeki yapı *Tümsel Ayırıklara* dahil edilebilir:

(95e) Bütün yapmak istediğim, anlatarak, o zamanlar yaşadığım doyumsuzluk ve acılardan arınabilmek

Turan (2002a: 61)'de (95e) örneğindeki ayırık yapıda sadece işaretlenen bölümün ayırık yapının ad yantümcesi olarak başı olduğu gösterilmekte, bu ayırık yapının türünden söz edilmemektedir. Ancak bulgular bölümünde irdelediğimiz (55a) örneği, Turan'ın verdiği bu örneğin *Tümsel Ayırıklara* dahil edilebileceğini göstermektedir:

(55a) "Aradı. Daha doğrusu aramış, ben evde yoktum. Telesekreterime başının belada olduğunu, acilen görüşmemiz gerektiğini bildiren mesajlar bırakmış." .... Deminden beri konuşmaya katılmayan arkadaşşıma döndüm. "Tamam mı Arificiğim. İşte benim *bütün* bildiğim bunlar. Artık sen de beni rahat bırakırsın değil mi?" Arif pişkin pişkin sırttı.

(Kukla, 2003: 171)

(55a) örneğinde de görüldüğü gibi, 'bütün' sözcüğü başsız ortaç yantümcesini niteleyerek, tümcenin anlamına teklik/yeganelik katmakta; bu özelliğiyle de nicelik

bildiren ‘tek’ sözcüğüyle aynı anlambilimsel özelliği paylaşmaktadır. Dolayısıyla, Turan’ın verdiği (95e) örneğindeki ayırık yapının *Tümsel Ayırıklara* dahil edilebileceği önerimiz desteklenmektedir.

Son olarak, bütüncemizde % 0.6 oranıyla kullanıldığı saptanan *Yer Ayırıklarında* ‘yer’ nitem sözcüğü tümcede farklı konumlarda bulunsa da, ayırık yapı içerisinde bir ‘alanı, bölgeyi, mekanı vs.’ odaklanmaktadır; ancak (10d) örneğinde sergilenen bu tür ayırık yapılar, bütüncemizin bulgularına göre, Türkçede çok az kullanılmaktadır:

(10d) "Yolu düz takip edin. İkinci sokaktan sağa dönün, bir kavşağa çıkacaksınız, sola devam edin, iki yüz metre sonra buralardakinden daha yüksek binalar göreceksiniz. **Aradığınız yer orası.**"

(Kukla, 2003: 264)

Örnek (10d), ‘Orayı arıyorum’ özgün önermesinin ayırıklaştırılmış biçimidir. Bu özgün önermede, tıpkı *Tek-Şey Ayırıkları* ve *Tek-Kişi Ayırıklarının* özgün önermelerinde olduğu gibi, ayırık yapıda bulunan nitem sözcüğü yer almamakta, bu da dil kullanıcısının bir yerin/alanın odaklanacağını gösteren sözcüğe gerek duymaksızın istediği anlamı tümceye katabildiğini göstermektedir. Bu nedenle de, bu tür ayırık yapı kullanımının Türkçede pek fazla tercih edilmediği ileri sürülebilir.

Sonuç olarak, Türkçede ayırık yapılar iki yapısal gruptan oluşmakta ve şu dizilişi izlemektedirler:

Ortaç Yantümcesi + Koşaçlı Ana Tümce

Türkçede ortaç yantümcesi ve koşaçlı ana tümceden oluşan ve yukarıda söz ettiğimiz söylem-edibilimsel özellikleri taşıyan ayırık yapıların, Collins’in (1991) ‘ayırık’ ve ‘yapay-ayırık’ yapılar olarak iki grupta sınıflandırdığı gibi net bir biçimde ayrılmadığı söylenebilir; çünkü bulgular ve tartışma bölümünde de ele aldığımız gibi, yapay-ayırıkların en temel bileşenini oluşturan *Ne-ayırıkları*, Türkçede *Karşıtsal Ayırıklar* olarak sınıflandırılmış, bu sınıflamaya göre söylem-edibilimsel özellikleri betimlenmiştir. Yine de, %36.7’lik oranla Türkçede en sık kullanılan ve [+ insan]

anlambilimsel özellikli öğeleri odaklayarak tanımlanan değerın karşıtlık yoluyla okuyucuya iletildiği *Karşıtsal Ayırıkların* Türkçede ‘temel’ olarak kullanıldığı savunulabilir; çünkü Türkçede ayırık yapılar, yukarıda da örneklediğimiz gibi, pek çok biçimde gruplanmalarına ve farklı söylem-edibilimsel özellikler sergilemelerine karşın, *Karşıtsal Ayırıklar* Türkçede tematik yapı ve bilgi yapısı seçimlerinde düz tümce karşılıklarından en belirgin biçimde ayrılan ve dil kullanıcısının hangi öğeyi tanımladığını/odakladığını açıkça ortaya koyan yapılardır. Zaten ayırık yapıların söylem-edibilimsel özelliklerinin saptanması, bu yapıların türedikleri düz tümcelerdeki söylem-edibilimsel özelliklerinin de saptanmasıyla anlamlı hale gelmekte, dil kullanıcısının düz tümce yerine neden ayırık tümce kullanımını tercih ettiği ortaya çıkmaktadır. Buna göre, Türkçede ayırık yapılar düz tümce eşdeğerleriyle karşılaştırıldıklarında tematik yapının değiştiği söylenebilir. Bu da, dil kullanıcısının düz tümcede *tema* olan öğeyi ayırık tümcede *remada* kodlayarak, vurgulamak istediği öğeyi, tanımlama işlevini üstelenen ortaç yantümcesinden sonra koşaç ana tümcesinde konumlandığını ve okuyucu için bu öğeyi düşünsel düzleme taşıdığını göstermektedir. Ancak ayırık yapılar hem tematik hem de bilgisel seçimlerin birleşimini içerdiklerinden, bu yapıların düz tümce yerine tercih edilmesinde bilgi yapısı da önem kazanmaktadır: Dil kullanıcısı düz tümcede *verilmiş* olarak kodladığı bilgiyi ayırık yapıda ardıllayarak okuyucuya *yeni* bilgi biçiminde sunmaktadır. Yani *verilmiş-yeni* sıralaması düz tümce ile bu tümceden türeyen ayırık yapılarda değişmekte ve odaklanan bilgi farklılaşmaktadır. Hem tematik hem de bilgi yapılanmasındaki farklılıkları, Türkçede ‘temel’ olduğu çıkarımına vardığımız *Karşıtsal Ayırıklar* ve bu tür ayırıkların düz tümce karşılıklarındaki *tema-rema* ve *verilmiş-yeni* ilişkisini bir örnek üzerinde yeniden açıklayalım:

(30a) Doğan’dan mı söz ediyorsunuz?.....Evet, Doğan Sözman." **Yanıtlayan Yalvaç’tı.**
"Ne yazık ki kardeşinizin kullandığı araba yandı." Gözlerimin önüne az önce haberlerde izlediğim BMW’yi saran alevler geldi.

(Kukla, 2003: 73)

(30a) örneği ‘Yalvaç yanıtladı’ düz tümce karşılığında türeyen bir *Karşıtsal Ayırık* yapı örneğidir. Görüldüğü gibi, özgün önermede *temayı* kodlayan ve

okuyucuya *verilmiş* bilgi olarak sunulan ‘Yalvaç’ AÖ, ayırık yapıda ardıllanmakta ve *rema* olarak kodlanarak *yeni* bilgi sunmaktadır; yani ayırık yapı ile düz tümce arasındaki tematik yapı ve bilgi yapısı çözümlenmelerinin düz tümcede *tema* ve *verilmiş* olan ögenin ayırık tümcede *rema* ve *yeni* olarak kodlanmasıyla farklılaşması, bizi dil kullanıcısının düz tümcede *yeni* olarak sunulmayan bilgiyi *yeni* olarak sunmak ve odaklamayı bu öge üzerinde gerçekleştirmek istediğinde ayırık yapı kullanımını tercih ettiği sonucuna götürmektedir; çünkü ayırık yapılarda dil kullanıcısı bir ögeyi belirgin konuma taşıyarak bu ögeye odaklama işlevi yüklemektedir. Dolayısıyla da, ayırık yapılardaki bu söylem-edimbilimsel çözümlenmeler çerçevesinde, neden özellikle *Karşıtsal Ayırıkların* daha sık, diğer ayırık türlerinin ise bu ayırık türüne oranla daha az kullanıldığı açıklığa kavuşmaktadır. Yine metni kurgulama süreci çerçevesinde düşünülürse, dil kullanıcısının ayırık yapı kullanarak, Turan’ın (2002a: 62) belirttiği gibi, olayları değil, durumları ön plana çıkardığı da söylenebilir:

(6a) Doğan’ın anlattıklarını düşünmeden duramıyordum. **Aslına bakarsanız bana gereken bilgiydi.** Doğan’ın çizdiği resim ne kadar gerçektir, anlamalıydım.

(Kukla, 2003: 49)

Örnek (6a)’daki ayırık yapıda ‘bilginin gerekmesi’ *durumunun* dil kullanıcısı tarafından önemli hale getirildiği söylenebilir; çünkü eğer (6a) örneğindeki ayırık yapının kullanıldığı bağlamda ‘Bana bilgi gerekiyordu’ düz tümcesi tercih edilmiş olsaydı, dil kullanıcısı bu kez bir olayı önemli hale getirmiş olurdu. Bunun nedeni de ayırık yapıların Halliday’in (2004) belirlediği ilişkisel süreçlere dahil olması; yani yüklem ad ya da adıl olması, bu nedenle de dil kullanıcısının ilişkisel süreci seçmesinin okuyucuya çok fazla iş bırakmadan iki varlık/olgu arasındaki tanımlayıcı ilişkiyi açıkça kodlayabilmesiyle açıklanabilir.

Görüldüğü gibi bağlam içerisinde çözümlenen ayırık yapılar metnin kurgulanmasında ve iletişimin sağlanmasında bu yapıların türedikleri düz tümce karşılıklarından farklı bir görünüm sergilemektedirler; çünkü ayırık yapılarda bilginin tanımlayıcı tümce olarak sunulması, iletiyle birlikte odaklanan ögenin kümesindeki üye sayısını azaltıldığı bilgisini okuyucunun zihninde işlemleyebilmesine olanak

sağlamaktadır ve Türkçede bu işlev ortaç yantümcesinin koşaçlı ana tümceyi tanımlamasıyla gerçekleşmektedir. Ayrıca ayırık yapılar, okuyucunun iletilenle daha fazla iç içe olmasını gerektirmektedir; çünkü bu yapılar okuyucunun zihninde sezdirimsel olarak var olan sorulara yanıt oluşturmaktadırlar. Örneğin, ‘Yanıtlayan Yalvaç’tı’ ayırık tümcesinde ‘yanıtlayan’ ortaç yantümcesi, okuyucunun ‘yanıtlayanın kim olduğunu bilmek istediği’ değerlendirmesini gerektirir ve yanıt ‘Yalvaç’ AÖ olmaktadır. Dolayısıyla ayırık tümceler, Declerck’in (1984: 272) de belirttiği gibi, ayırık olmayan tümcelere kıyasla okuyucunun ilgi ve beklentilerini daha güçlü bir biçimde kodlamaktadırlar.

Son olarak, dil kullanıcısının ayırık yapının ortaç yantümcesiyle ilettiği bilgi genellikle bir önceki söylem bağlamı düşünüldüğünde önvarsayımsaldır; dolayısıyla da ayırık olmayan bir yapının sağlayamadığı bu önvarsayım, ayırık yapı tarafından sağlanmaktadır; çünkü Türkçe ayırık yapılarda *yeni* bilgi ortaç yantümcesinden sonra kodlanan koşaçlı ana tümcedeki bilgidir. Bu nedenle de ayırık tümcelerin iletişime olan katkısının düz tümce karşılıklarına kıyasla daha bilgisel olduğu söylenebilir. Bu da, daha önce Grafik 3’te de incelediğimiz Türkçede ayırık yapıların dağılımlarındaki farklılıkları ve *Karşıtsal Ayırıkların* kullanım sıklığının diğer ayırık türlerine göre neden daha yüksek olduğunu ve Türkçede neden ‘temel’ ayırık yapı olarak sınıflandırılabileceğini de açıklamaktadır.

NOTLAR

1. Temel yapay-ayrıklara benzeyen Türkçe ayırık yapılarda yer gösteren ‘orası’ adılının ‘burası’ değişkesi için bkz. Bölüm 3.3.3.
2. Türkçede [+insan] anlambilimsel özellikli ‘sen, ben’ gibi kişi adıları bulunmaktadır; ancak Collins’in (1991) sınıflaması temel alınarak, odaklanan ögenin bu türden adılar olduğu Türkçe ayırık yapılar *O*-ayırık yapılarına benzeyen ayrıklar olarak incelenmiştir. Ayrıca Türkçede hem gösterme hem de kişi adılı olabilen ‘o’ adılının ayırık tümcedeki baş olarak belirlenmesinde ve ayırık yapı sınıflamasında herhangi bir karışıklığa neden olmaması için, bu çalışmada ‘o’ adılı ‘this is who...’ devrik yapay ayrıklarına benzer Türkçe örneklerdeki gibi gösterme adılı olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla, buradaki gibi [+insan] anlambilimsel özellikli öğelere gönderimde bulunan ‘o’ adılı, *O*-ayrıklarına benzeyen Türkçe ayırık yapılarda odaklanan öğe olarak gösterilmemiştir.
3. Bkz. 1. Bölüm örnek (29), (30), (31), (32); 2. Bölüm örnek (31).

SONUÇ

Ayrık yapılar, 1970'lerden günümüze pek çok dilcinin ilgisini çeken yapılar olmalarına karşın Türkçe üzerine daha önce yapılan çalışmalarda ayrık yapılara pek sık değinilmemiş, ayrık yapı olarak incelenecek yapılar, genellikle sıfat işlevli yantümceler olarak incelenmiştir. Çalışmamızın ilk bölümünde ayrık yapıların ve bu yapıları oluşturan tümcelerin özellikleri, ayrık yapı sınıflandırmaları, bu yapıların dillerdeki görünüşleri ve Türkçede ayrık yapıların ve bu yapıları oluşturan tümcelerin sözdizimsel, anlambilimsel ve edimbilimsel özellikleri betimlenmiş, Collins (1991) temel alınarak Türkçede ayrık yapıların kullanıldığı varsayılmıştır. Türkçe ayrık yapılar, bir araştırmacının çalışmalarını nesnel verilere dayandırabilmesini sağlayan Bütünce Temelli Yaklaşım'a göre oluşturulmuş 3 polisiye ve 3 tarihsel anlatı türündeki toplam 6 planlanmış yazılı metinde incelenmiştir. Bu inceleme (i) Türkçedeki ayrık yapıların sınıflandırılmasını ve bu sınıflamalar çerçevesinde hangi ayrık türünün hangi işlevi yerine getirmek için dil kullanıcıları tarafından seçildiğini; (ii) Türkçede ayrık yapı türlerinin kullanım sıklıklarının belirlenmesini; (iii) dil kullanıcısının düz tümce yerine neden ayrık tümce kullanımını tercih ettiğini saptamayı amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda, bütüncemizin çözümlenmesinden elde edilen bulgular Collins (1991) temel alınarak sözdizimsel, anlambilimsel ve edimbilimsel özelliklerine göre sınıflandırılmış ve bağlamın da göz önüne alındığı işlevci bakış açısıyla çözümlenmiştir. Yani Türkçede ayrık yapılar, dilbilgisini sınırlandırılmış bir dizge değil, kullanım sırasında yapılandırılan ve anlamlandırılan biçimlerin toplamı olarak ele alan 'İşlevsel Dilbilgisi' kuramı temel alınarak çözümlenmiştir. Bu açıdan bakıldığında, bu çalışmada *biçim-işlev* etkileşiminden yola çıkılarak iletişim sürecinde ayrık yapıların nasıl yapılandığı incelenmiş, bu yapılanmayı sağlayan söylem-edimbilimsel etkenler saptanmıştır. Çözümlemeden elde edilen bulgular aşağıdaki gibi özetlenebilir:

1. Türkçede ortaç yantümcesi ve koşaçlı ana tümceden oluşan ayrık yapılar bulunmaktadır. Türkçe ayrıklar, [$\pm$ insan] anlambilimsel özellikli öğeleri odaklayan ve bu öğelerin karşıtlık yoluyla kodlandığı *Karşıtsal Ayrıklar*; [+insan] anlambilimsel özellikli

'kişi' nitem sözcüğünün ortaç yantümcesinden sonra kodlandığı *Kişi Ayırıkları*; [-insan] anlambilimsel özellikli 'şey' nitem sözcüğünün ortaç yantümcesinden sonra kodlandığı *Şey Ayırıkları*; bu nitem sözcüklerinden önce kodlanan 'tek' sözcüğünün bulunduğu *Tek-Şey Ayırıkları* ve *Tek-Kişi Ayırıkları*; 'tek, bütün, hepsi, sadece' gibi nicelik bildiren sözcüklerin başsız ortaç yantümcesinden önce kodlandığı *Tümsel Ayırıklar*; 'yer' nitem sözcüğünün ortaç yantümcesinden sonra kodlandığı *Yer Ayırıkları*; koşaçlı ana tümcede tanımlanan ögenin gösterme adılı olduğu *Gösterme Adılı Ayırıkları*; 'var/yok' sözcükleriyle oluşturulan koşaç ana tümcesinin ortaç yantümcesiyle bağlandığı *Varlıksal Ayırıklar*; 'ol-' yardımcı eylemiyle oluşturulan koşaç ana tümcesinin ortaç yantümcesiyle bağlandığı *Oluş Ayırıkları* olarak belirlenmiştir.

2. Türkçede kullanılan ayırık yapı türlerinin dağılımı şu sırayı takip etmektedir: *Karşıtsal Ayırıklar* (%36.7), *Varlıksal Ayırıklar* (%27.3), *Oluş Ayırıkları* (%18.4), *Kişi Ayırıkları* (%7.5), *Gösterme Adılı Ayırıkları* (%4.2), *Şey Ayırıkları* (%1.8), *Tek-Şey Ayırıkları* (%1.6), *Tümsel Ayırıklar* (%1.1), *Yer Ayırıkları* (%0.6), *Tek-Kişi Ayırıkları* (%0.4).
3. Türkçede ayırık yapıların kullanım sıklıkları, alanyazınında 'açıklamalı' olarak adlandırılan polisiye ve tarihsel anlatı türü metinlerde anlamlı bir fark sergilememektedir.
4. Türkçede ayırık yapılar Collins'in (1991) 'ayırık' ve 'yapay-ayırık' yapılar olarak iki grupta sınıflandırdığı gibi net bir biçimde ayrılmamaktadır. Yine de, %36.7'lik oranla Türkçede en sık kullanılan *Karşıtsal Ayırıklar* Türkçede 'temel' ayırık yapı olarak kabul edilebilir; çünkü *Karşıtsal Ayırıklar* Türkçede hem tematik yapı ve bilgi yapısı seçimlerinde düz tümce karşılıklarından en belirgin biçimde ayrılan hem de dil kullanıcısının hangi ögeyi tanımladığını/odakladığını açıkça kodlayan yapılardır.
5. Tematik yapı ve bilgi yapısı seçimlerinin birleşiminden oluşan ayırık yapılar düz tümce eşdeğerleri ile karşılaştırıldığında, dil

kullanıcılarının düz tümcede *tema* olan ve *verilmiş* bilgiyi kodlayan ögeyi, ayırık tümcede *remada* kodlayarak okuyucuya *yeni* bilgi olarak sunduğu görülmektedir. Böylece, dil kullanıcısı düz tümcede *yeni* olarak sunulmayan bilgiyi *yeni* olarak sunmak ve odaklamayı bu öge üzerinde gerçekleştirmek istediğinde ayırık yapı kullanımını tercih etmektedir; çünkü ayırık yapılarda dil kullanıcısı bir ögeyi belirgin konuma taşıyarak bu ögeye odaklama işlevi yüklemektedir. Ancak ayırık yapı türlerinde tematik yapı genellikle tümce-başı konumda düzenlilik gösteren bir dağılım sergilerken, bilgi yapısı seçimleri metne ve bağlama göre farklılık göstermektedir. Bu da, ayırık yapı türlerinin kullanım sıklıklarındaki farklılığın nedenini açıklamakta ve en sık kullanılan ayırık yapıların metnin kurgulanmasında, anlamlandırılmasında ve iletişimin sağlanmasında düz tümce eşdeğerlerinden, özellikle bilgi yapısı açısından farklılaştığını ortaya koymaktadır.

6. Dil kullanıcısı ayırık yapının ortaç yantümcesiyle genellikle bir önceki söylem bağlamı çerçevesinde önvarsayımsal olan bilgiyi iletmektedir; dolayısıyla da ayırık olmayan bir yapının sağlayamadığı bu önvarsayımın, ayırık yapı tarafından sağlandığı ileri sürülebilir; çünkü Türkçe ayırık yapılarda *yeni* bilgi ortaç yantümcesinden sonra kodlanan koşaçlı ana tümcedeki bilgidir. Bu nedenle de ayırık tümcelerin iletişime olan katkısının düz tümce karşılıklarına kıyasla daha bilgisel olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak, 'Türkçede Ayırık Yapılar' konulu bu çalışmada, Türkçede ayırık yapıların sınıflaması yapılmış, ayırık yapı türlerinin söylem-edimbilimsel özellikleri betimlenmiş ve dil kullanıcısının düz tümce yerine neden ayırık kullanımını tercih ettiği sorusu yanıtlanmıştır.

Türkçede ayırık yapıları işlevsel bakış açısıyla inceleyen bu çalışmanın, bundan sonra Türkçede ayırık yapılar konusunda yapılacak çalışmalar için bir kaynak niteliğinde olacağı düşünülmektedir. Şimdiye kadar daha çok tümce düzeyinde

incelenmiş olan Türkçe ayırık yapılar, bu çalışmada söylem bağlamına taşınarak sözdizim, anlambilim ve edimbilim etkileşimi temel alınarak çözümlenmiş ve betimlenmiştir. Ancak Türkçede ayırık yapılar, daha kapsamlı çalışmaların yapılması gereken önemli bir alandır. Bu nedenle, bundan sonraki çalışmalarda Türkçede ayırık yapılar sözlü ve yazılı söylemden oluşan bütüncenin incelenmesiyle, bu iki farklı söylem türündeki ayırık yapı türlerinin dağılımları yine söylem-edimbilimsel işlevleri açısından betimlenebilir ve elde edilen bulgular iki söylem türüyle karşılaştırılıp Türkçede ayırık yapıların söylem türüne göre farklılık gösterip göstermediği ortaya çıkarılabilir.

KAYNAKÇA

- Akmajian, A. (1970). "On deriving cleft sentences from pseudo-cleft sentences". *Linguistics Inquiry*, 1, 149-168.
- Akmajian, A. (1979). *Aspects of the Grammar of Focus in English*. New York: Garland Publishing.
- Aksan, M. (1993). "Dilbilimde İşlevci-Biçimci Yaklaşım". *Dilbilim Araştırmaları*. Hitit Yay. içinde, 189-200.
- Aksan, Y. (1995). *Functional Universals and Some Aspects of Sentence Topic in Turkish*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi.
- Aksan, Y. (2002). "Tümce Konusu: Tanımı ve Kapsamı" Uzun, L. ve Huber, E. (haz.) *Türkçede Bilgi Yapısı ve Bilimsel Metinler*. Essen: Die Blaue Eule. içinde, 13-36.
- Atlas, J. D. ve Levinson, S. C. (1981). "It-clefts, informativeness, and logical form: radical pragmatics (revised standard version)." Cole, P. (haz.) *Radical Pragmatics*. New York: Academic Press.
- Ball, C. N. (1977). "Th-clefts". Ball, C. N. and Prince, E. (haz.) *Pennsylvania Review of Linguistics*, 2.2. içinde, s. 57-64.
- Ball, C. N. (1978). *It-clefts and th-clefts*. (LSA yaz toplantısında okunan metin), Champaign-Urbana, III.
- Biber, D. (1990). "Methodological issues regarding corpus-based analyses of linguistic variation". *Literary and Linguistic Computing*, 5, 257-269
- Biber D., Conrad S. ve Reppen, R. (1998). *Corpus Linguistics: Investigating Language Structure and Use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bloor, T. ve Bloor, M. (2004). *The Functional Analysis of English*. Great Britain: Arnold Publishers.

- Bolinger, D. (1972a). "A look at equatives and cleft sentences" Firchow, E. S. ve diğ. (haz.) *Studies for Einar Haugen*. The Hague: Mouton.
- Bolinger, D. (1972b). *That's that*. The Hague: Mouton.
- Borkin, A. (1984). *Problems in form and function*. Norwood, NJ: Ablex Publishing.
- Brown, G. ve Yule, G. (1983). *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cem-Değer, A. (2001). "Karşılıklı Konuşma Söyleminde Ortaçlar". *Dilbilim Araştırmaları*. Boğaziçi Üniversitesi Yay. içinde, 46-54.
- Chafe, W. (1970). *Meaning and the Structure of Language*. Chicago: University of Chicago Press.
- Chafe, W. (1974). "Language and consciousness". *Language* 50, 111-33.
- Chafe, W. (1976). "Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects, topics, and point of view" Li, C. (haz.) *Subject and Topic*. New York: Academic Press içinde, 25-26.
- Cheng, R. L. (1983). "Focus Devices in Mandarin Chinese" Tang, T., Cheng, R. L. ve Li, Y. (haz.) *Studies in Chinese Syntax and Semantics. Universe and Scope: Presupposition and Quantification in Chinese*. Tapei: Student Book Co içinde, 53-102.
- Chomsky, N. (1970). "Deep structure, surface structure, and semantic interpretation". Jakobson, R. ve Kawamoto, S. (haz.) *Studies in general and oriental linguistics presented to Shiro Hattori*. Tokyo: TEC içinde, 52-91.
- Clark, H. H. ve Haviland, S. E. (1977). "Comprehension and the given-new contract" Freedle, R. (haz.) *Discourse Production and Comprehension*. Hillside, NJ: Erlbaum içinde, 1-40.
- Collins, P. C. (1991). *Cleft and Pseudo-Cleft Constructions in English*. London and New York: Routledge.

- Collins, P. (1992). "Cleft Existentials in English". *Language Sciences*, 14, 419-433.
- Comrie, B. (1981). *Language Universals and Linguistic Typology: syntax and morphology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Crystal, D. (1997). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Culicover, P. (1976). *Syntax*. New York: Academic Press.
- Declerck, R. (1983a). "It is Mr. Y' or 'He is Mr. Y'". *Lingua*, 59, 209-246.
- Declerck, R. (1983b). "Predicational Clefts". *Lingua*, 61, 135-63.
- Declerck, R. (1984). "The Pragmatics of it-clefts and wh-clefts". *Lingua*, 4, 251-289.
- Declerck, R. (1988). *Studies on Copular Sentences, Clefts and Pseudo-clefts*. Leuven: Leuven University Press.
- Dik, S. (1980). "Seventeen sentences: Basic principles and application of functional grammar" Moravesik ve With (haz.) içinde, 45-76.
- Egins, S. (1994). *An Introduction to Systemic Functional Linguistics*. London and New York: Continuum.
- Emonds, J. (1970). *Root and structure-preserving transformations*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi): MIT.
- Erades, P. A. (1962). "Points of modern English syntax XLIII". *English Studies*, 43, 136-141.
- Erguvanlı, E. E. (1984). *The function of word order in Turkish grammar*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Erkman-Akerson, F. ve Ozil, Ş. (1998). *Türkçede Niteleme: Sıfat İşlevli Yan Tümceler*. İstanbul: Simurg.

- Firbas, J. (1964). "On defining the theme in functional sentence perspective". *Travaux linguistiques de Prague*, 1, 267-80.
- Fries, P. H. (1981). "On the status of theme in English: arguments from discourse". *Forum Linguisticum*, 6.1., 1-38.
- Geluyken, R.(1988). "Five types of clefting in English discourse". *Linguistics*, 26, 823-41
- Gencan, T. N. (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yayınevi
- Goody, J. (1977). *The Domestication of the Savage Min*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grice, H. P. (1975). "Logic and conversation" Cole, P. ve Morgan, J. L. (haz.) *Studies in Syntax 3: Speech Acts*. New York: Seminar Press içinde, 41-58.
- Gundel, J. K. (1977). "Where do cleft sentences come from?". *Language*, 53, 543-59.
- Gundel, J. K. (1985). "'Shared knowledge' and Topicality". *Journal of Pragmatics*, 9, 83-107.
- Gundel, J. (2002). "Information structure and the use of cleft sentences in English and Norwegian". *Language and Computers*, 39 (1), 113-128.
- Halliday, M. A. K. *The meaning of Modern English*. (Yayınlanmamış Metin).
- Halliday, M. A. K. (1967). "Notes on transitivity and theme in English, Part 2." *Journal of Linguistics*, 3, 199-244.
- Halliday, M. A. K. ve Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. London: Longman.
- Halliday, M.A.K. (1985). *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold.
- Halliday, M. A. K. (1994). *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold.

- Halliday, M.A.K. (2004). *An Introduction to Functional Grammar*. Matthiessen, C. M. I. M. (düz.). London: Arnold.
- Hannay, M. (1985). *English Existentials in Functional Grammar*. Dordrecht: Foris.
- Haviland, F. R. ve Clark, H. H. (1974). "What's new? Acquiring new information as a process in comprehension". *Journal of Verbal learning and Verbal Behaviour* 13, 512-21.
- Hedberg, N. A. (1990). *Discourse Pragmatics and Cleft Sentences in English*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of Minnesota.
- Hedberg, N. A. (1997) "The Discourse Function of English Clefts and Mandarin *shi...de* Constructions": Simon Fraser University, Burnaby, British Columbia, Canada, Erişim: 21.11.2004, <http://www.sfu.ca/~hedberg/Berlin%20Paper%20presented+.pdf>.
- Hedberg, N. A. (2000). "The referential status of clefts". *Language* 76, 274-307.
- Higgins, F. R. (1971). *The pseudo-cleft construction in English*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), MIT
- Higgins, F. R. (1973). *The Pseudo Cleft Constructions in English*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), MIT.
- Higgins, F. R. (1976). *The pseudo-cleft construction in English*. Bloomington, IN: Indiana University Linguistics Club.
- Higgins, F. R. (1979). *The Pseudo-cleft Construction in English*. New York: Garland Publishing.
- Hopper, P. (1979). "Aspect and Foregrounding in Discourse" Givón, T. (haz.) *Discourse and Syntax*. New York: Academic Press içinde, 213-41.

- Hopper, P. ve Thompson, S. (1980). "Transitivity in grammar in discourse". *Language*, 56, 251-299.
- Hopper, P. (1998). "Emergent Grammar" Tomasello, M.(haz.) *The New Psychology of Language*. Mahvah, NJ: Lawrence Erlbaum içinde, 155-175.
- Huang, C-T. J. (1982). *Logical Relations in Chinese and the Theory of Grammar*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), MIT.
- Huddleston, R. (1971). *The sentence in written English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Huddleston, R. (1984). *Introduction to the Grammar of English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jenkins, L. (1975). *The English existential*. Tübingen: Niemeyer.
- Jespersen, O. (1937). *Analytic Syntax*. London: Allen & Unwin.
- Kıran, Z. (2002). *Dilbilime Giriş*. Kıran, A. (haz.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*. London: Routledge.
- Kuno, S. (1972). "Functional Sentence Perspective". *Linguistic Inquiry*, 3, 269-320.
- Kuno, S. (1978). "Generative Discourse Analysis in America" Dressler, W. (haz.) *Current Trends in Textlinguistics*. Berlin and New York: de Gruyter içinde, 275-94.
- Kuno, S. (1979). *On the interaction between syntactic rules and discourse principles*. (Yayınlanmamış Metin).
- Kuno, S. ve Wongkhomthong, P. (1981). "Characterizational and identificational sentences in Thai". *Studies in Language*, 5, 65-109.

- Kuroda, S. Y. (1972). "The categorial and the thetic judgement: Evidence from Japanese Syntax". *Foundations of Language*, 9, 153-85
- Lambrecht, K. (1994). *Information structure and sentence form*. Cambridge: CUP.
- Lambrecht, K. (2001). "A framework for the analysis of cleft constructions." *Linguistics*, 39, 463-516.
- Mc. Clave, J. T., Dietrich, F. H. ve Sincich, T. (1997). *Statistics*. USA: Prentice-Hall.
- Meyer, C. F. (2001). "Functional Grammar and Discourse Studies". Barton, E. ve Stygall, G. (haz.) *Discourse Studies in Composition*. New Jersey: Hampton Press içinde, 71-89.
- Nichols, J. (1984). "Functional Theories of Grammar" *Annual Review of Anthropology*, 13, 97-117.
- Nishiyama, K. (1997). "What does Copula do?". *U.Penn Working Papers in Linguistics* 4.2., Erişim:25.03.2005,http://www.scholar.google.com/scholar?hl=en&lr=&safe=off&q=cache:DsbBfIL4hDwJ:ftp://babel.ling.upenn.edu/papers/working-papers/volume_4.2/nishiyama.ps+nishiyama+1997+cleft
- Ochs, E. (1979). "Planned and Unplanned Discourse" Givón, T. (haz.) *Syntax and Semantics 12: Discourse and Syntax*. London: Academic Press içinde, 51-78.
- Oktar, L. (2002). "Gazete Söyleminde İdeolojik Yapılar" Yağcıoğlu, S. (haz.) *1990 Sonrası Laik Antilaik Çatışmasında Farklı Söylemler: Disiplinler Arası bir Yaklaşım*. İzmir: Dokuz Eylül Yay. içinde,37-52.
- Ozil, ř. (1994). "Temel Tümcelerde ve Ortaçlı Yapılarda Kip Anlatımı". *Dilbilim Araştırmaları*. Hitit Yay. içinde, 112-127.
- Özsoy, S. (1999). *Türkçe: Turkish*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Matbaası.
- Prince, E. F. (1978). "A Comparison of WH-clefts and It-clefts in Discourse". *Language*, 54, 883-906.

- Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G. ve Svatic, J. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman
- Reppen, R. ve Simpson, R. (2002). "Corpus Linguistics" Schmitt, N. (haz.) *An Introduction to Applied Linguistics*. Great Britain: Arnold Publishers. içinde, 92-111.
- Sasse, H. J. (1987). "Thethetic/categorical distinction revisited". *Linguistics*, 25, 511-80.
- Schroeder, C. (1997). "'Relative' *ki*-clauses and the structure of spoken Turkish". İmer, K. ve Uzun, N. E. (haz.) *VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi içinde, 347-63.
- Shi, D. (1994). "The Nature of Chinese Emphatic Sentences". *Journal of East Asian Linguistics*, 3, 81-100
- Sornicola, R. (1988). "It-clefts and Wh-clefts: two awkward sentence types". *Journal of Linguistics*, 24, 343-79.
- Teng, S. H. (1979). "Remarks on Cleft Sentences in Chinese". *Journal of Chinese Linguistics*, 7, 101-112.
- Trask, R. L. (1993). *A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics*. London and New York: Routledge.
- Trávníček, F. (1962). "O tak zvaném aktuálním členění větném. [On the so-called functional sentence perspective]". *Slovo a Slovesnost*, 22, 163-71.
- Tura, S. Sansa. (1986). "Definiteness and Referentiality in Turkish Nonverbal Sentences". Slobin, Dan I. ve Karl Zimmer (haz.) *Studies in Turkish Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins. içinde, 165-194.
- Turan, Ü. D. (2002a). "Ayrık Tümce". Konig, G., Büyükkantarcıoğlu, N. ve Karahan, F. (haz.) *XV. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yay. içinde, 59-69.

- Turan, Ü. D. (2002b). "A contrastive analysis of cleft sentences in English and Turkish". *11. Uluslararası Türk Dilbilim Konferansı*'da sunulan bildiri. Doğu Akdeniz Üniversitesi, KKTC.
- Uzun, N. E. (2003). "Türkçenin Koşaç Tümceleri Üzerine". *XVII. Dilbilim Kurultayı*. Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Valimaa-Blum, R. (1988). *Finnish existential clauses-their syntax, pragmatics and intonation*. (Doktora Tezi). Ohio State University.
- Van der Beek, L. (2003). "The Dutch it-cleft constructions" Butt, M. ve Holloway King, T. (haz.) *Proceedings of the LFG03 Conference*, University at Albany-State University of New York: CSLI Publications içinde., Erişim: 26. 12. 2004, <http://csli-publications.stanford.edu/LFG/8/lfg03vdbEEK.pdf>.
- Vardar, B. (1998). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: ABC.
- Weinert, R. ve Miller, J. (1996). "Cleft constructions in spoken language". *Journal of Pragmatics*, 25, 173-206.

Not: Çalışmamızın 5. sayfasında gönderimde bulunulan Williams'ın (1984) eserine ulaşamadık; ancak yapılan gönderim Uzun (2003)'ten aktaran olarak metin içerisinde gösterilmiştir.

EK 1 ÇÖZÜMLENEN KAYNAKLAR

Giray, C. (2003). *Bor Büyüsü*. İstanbul: Kelebek

Kili, S. (2003). *Türk Devrim Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Kültür yay.

Oker, C. (2004). *Son Ceset*. İstanbul: Doğan Kitap

Tansuğ, S. (1999). *Resim Sanatının Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi

Topuz, H. (2003). *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi

Ümit, A. (2003). *Kukla*. İstanbul: Doğan Kitap

EK 2 SÖZLÜKÇE

A

açıklama: gloss
adılısıl: pronominal
ardıllama: backgrounding
artgönderimsel: anaphoric
ayrık adıl: cleft pronoun
ayrık kurucu: clefted constituent
ayrık tümce: cleft clause
ayrıklaştıramazlık: uncleavability

B

bağdaşık: coherent
bağdaşıklık: coherence
bağlaşıklık: cohesion
belirlemeli-tanımlama: specificationally-
identifying
belirleyici: specificational
belirtili: marked
belirtisiz: unmarked
bileşen: component
bilgisel-önvarsayım: informative-
presuppositon
bilinçlilik: consciousness
bitişik ad niteleyeni: adnominal
boş öge: empty formative
Bu-ayrık yapıları: th-clefts
bütünce dilbilimi: corpus linguistics
bütünce: corpus
bütünce-temelli yaklaşım: corpus-based
approach
bütünleyici dağılım: complementary
distribution

Ç

çekimli eylem: finite verb
çıkarımsallık: recoverability
çoklu tema: multiple themes
çözümleyici: analytic

D

dağarcık: repertoire
değer: value
değişke: variable
devrik yapay ayrıklar: reversed pseudo-clefts
dışlak: dummy
dışlama sezdirimi: exclusiveness or
exhaustiveness implicature
dizinsel: paradigmatic
dolgu-odak: filler-focus
düşünsel üstişlev: experiential/ideational
metafunction
düzenekleme: encode

E

eğretileme: metaphor
eklenti: adjunct
eşgöndergesel: coreferential
eşitlemeli / eşlemeli: equational
eşitlik: equative
eşmetin: co-text
eylemlik: infinitive

G

geçişlilik: transitivity
genel ad: generic
genel olgu: factive

İ

ikili: dual

K

kapsamlılık sezdirimi: exhaustiveness
implicature
karşıtlık: polarity
karşıtsallık: contrastiveness
kip: modal or mood
kiplik: mood
kişilerarası tema: interpersonal theme
kişilerarası üstişlev: interpersonal
metafunction

konu: topic
konusal tema: topical theme
koşaç: copula
koşulsal: circumstantial
metin temelli / metne dayalı: text-based
metinsel tema: textual theme
metinsel üstişlev: textual metafunction
M-N

Ne-ayrık yapıları: wh-clefts
nicel: quantitative
nitel: qualitative
nitelemeli: characterizational (Kuno ve Wonghothong, 1981) or attributive
nitelenen: identified
niteleyici: identifier
nitem: epithet

O-Ö

O-ayrık yapıları : it-clefts
ortaç belirticisi: relativizer
önceleme: foregrounding

P-R

paylaşılmış bilgi: shared knowledge

S

sahneleme: scene-setting
seçim: choice
sıfat yantümcesi: relative clause:
sınırlayıcı olmayan: non-restrictive
sınırlayıcı: restrictive
söz eylemler: speech acts
söz uzatım: pleonastic
sözlüksel: lexical
söz-sırası: turn
süreksiz: discontinuous

T

tahmin edilebilirlik: predictability
tanımlanan: identified
tanımlanmış-tema: identified theme or theme identification
tanımlayıcı: identificational

tanımlayıcı: identifier

tanımsal: definitional

tasarımsal: representational

Tek-ayrık yapıları: all-clefts

tema tanımlama: theme identification

tematik eşitlikler: thematic equatives

temel yapay ayrıklar: basic pseudo-clefts

tersçevrilebilirlik: reversibility

tümcesel: sentential

tümleyici: complement

ulamsal anlam: categorial semantics

U-V

Var-ayrık yapıları: cleft existentials or there-clefts

varsayılabılır: assumable

vurgulu - odak: stressed-focus

vurgusuz-artgönderimsel-odak: unaccented-anaphoric-focus

Y

yapay ayrık yapılar: pseudo-cleft

constructions

yüklemcil: predicative

yüklemcil-tema: predicated theme or theme predication

yüklemlik: comment